

1981
3. szám

423

1981 OKT 1 9

JEL
kép

TELEVÍZIÓ
RÁDIÓ
SAJTÓ

**II. ÉVFOLYAM
3. SZÁM**

**SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:**

Békés Tamás
Cserés Miklós
Fodor Gábor
Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Lázár István
Liszkay Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Szecskő Tamás
főszerkesztő
Takács Ferenc
Tábori András
Zentai János

**A SZERKESZTŐSÉG
MUNKATÁRSAI:**

Bogdán Éva
Frank Ernőné
Hankiss Ágnes
Juhász Előd
Kondor Katalin
Lázár Guy
Nádai Ferenc
PüNKÖSTI ÁRPÁD
főszerk.-h.
S. Nagy Katalin
Szőke András
Varga Zsuzsanna
Wisinger István

Tartalom

<i>Szecső Tamás:</i> Viszonyunk a valósághoz	3
Objektivitás, elkötelezettség, kritika	4

Gyűjtőpontban

<i>Ancsel Éva:</i> Drámák és értékek a képernyőn	17
<i>Fodor Gábor:</i> Visszatérünk önmagunkhoz	25

Műhelyek, módszerek

<i>Gálík Mihály:</i> A munka himnusza helyett gazdasági elemzést	33
<i>D. Hoffmann Márta – Szilágyi Erzsébet:</i> Ünnepi televíziózás	41

Portré

Álcák, álorcák – párbeszéd Ranschburg Jenővel	48
„Szeretnék az NBC elnöke lenni...” – az amerikai televíziózás „belülről”	54

Fórum

<i>Montvai Attila:</i> Hajfűrt és fénykép – A fotográfia és társadalmi környezete	63
<i>S. Nagy Katalin:</i> Fotó mindenütt – csak nem a helyén	69
<i>Harold Evans:</i> Az illusztrációtól a képriportig	73

E számunk hazai szerzői:

Ancsel Éva filozófus, ELTE filozófia tanszék; Avar János, a Magyar Nemzet munkatársa; Fehér Zsuzsa, a TK munkatársa; Fodor Gábor szociológus, Dr. Gálik Mihály, a Magyar Rádió rovatvezető helyettese; Hann Endre, a TK munkatársa; D. Hoffmann Márta, a TK munkatársa; Matúz Józsefné, a Tv-Híradó főszerkesztője; Montvai Attila fizikus, Központi Fizikai Kutatóintézet, Nádor Tamás, a Rádió és Televízió Újság olvasószerkesztője; S. Nagy Katalin, a TK munkatársa; P. Szabó József, a Magyar Rádió munkatársa; Szilágyi Erzsébet, a TK munkatársa; Wisinger István, a Magyar Televízió szerkesztő-riportere.

Rémhír, pánik

<i>Hadley Cantril: Támadás a Marsról</i>	78
<i>K. Rosengren—P. Arvidson—D. Sturesson: A barsebäcki pánik</i>	89
<i>Hann Endre: Földrengés Bicskén, avagy rémhír és cáfolat</i>	95

Még egyszer

„Csak arra vagyok kíváncsi...!” — aki kérdez, <i>Bereményi Géza</i>	103
---	-----

Múltunk

Bartók a korabeli újságokban	112
<i>Fehér Zsuzsa: A sztálingrádi csata — a magyar sajtó és rádió hírközléseiben</i>	117
Egy műsorváltozás anatómiája	123

Kitekintés

<i>Matúz Józsefné: Vita a világméretű híradó-cseréről</i>	126
<i>P. Szabó József: A tömegkommunikáció kezdeti Kínában</i>	135
<i>Avar János: „Adásunkat megszakítjuk...” — Rendkívüli műsorok az amerikai tévében</i>	140

Szonda

Mitől félnek a magyarok?	143
A művelődés az értékek rendszerében	146
Baráti társaságok és közösségek a budapesti fiatalok körében	147

Tallózó

Könyvekről, Lapokból, Rövidre fogva	150
-------------------------------------	-----

Lapozgató

<i>H. G. Wells: „Világok háborúja” — rádiódráma</i>	171
---	-----

Objektivitás, elkötelezettség, kritika

Munkatársaink természetesen nem törekedtek az újságírói objektivitás filozófiai szintű meghatározásaira. Megjegyzéseik azt sugallják, hogy nagyjából abból indulnak ki: az objektivitás a tömegkommunikációban bemutatott és a tényleges valóság közötti megfelelés. Persze, van aki már ezen a ponton szükségét érzi az összetettebb megfogalmazásnak.

- *A „tőlem függetlenül létező valóság” — az újságíró szempontjából különösen — legalább két dolgot rejt: a) azt a valóságot (tényt, eseményt stb.), amelyet be kell mutatnom, s amelyre nincs semmilyen befolyásom; b) azt a valóságot, amely a potenciális közönség tudatában létezik, szintén tőle függetlenül, de az a feladatom, hogy befolyásoljam.*

Objektivitását mérlegelve, az újságíró rögtön az érdekviszonyok honyolult problémájával találja magát szemben.

- *A valóság tényei közül azok tarthatnak közérdeklődésre számot, s egyben az objektivitásra törekvő újságírói munkában azokat kell tükröznünk, amelyek így vagy úgy számottevő elemei érdekviszonyainknak. Össztársadalmi tömegkommunikációs eszköz munkatársai lévén, az össztársadalmi érdek prókátorainak kell lennünk. Az érvelés nyilvánvaló, érvényesítése azonban már korántsem olyan egyszerű. Nyilvánvalóan nem járható út az informálásnak, tükrözendő ténynek olyan válogatása, amely valamilyen — az informátornak és feletteseinek a fejében élő világ- és jövőkép nevében — egyszerűen elhallgatja az információknak azt a részét, amelyek ellentmondani látszanak ennek az elképzelésnek, annak, amit „össztársadalmi” érdeknek tételeztek. . . Az objektivitás és az elkötelezettség az információ szelekciójában tehát csak úgy nyilvánulhat meg, hogy a valóban jelentős információkat előnyben részesítjük, és nem úgy, hogy bizonyos, az össztársadalmi érdek szempontjából esetleg számottevő tényt — a befogadó reakciójától való féltelmünkben — egyszerűen elsikkasztunk.*

Igen fontos, s többen is utalnak rá, hogy az objektivitásra való törekvés csakis időben elhelyezve értelmezhető: mind a múlt, mind a jövő felé vannak leágazásai.

- *A dolgok objektív ábrázolása szempontjából kötelező a történelmi szemléletmód, a dolgok időbeni fejlődésének nyomon követése, térben pedig a kölcsönhatások felmutatása. További feladat: szűkítsük az evidenciák körét! Tengernyi igazságainkat vegyük elő és vizsgáljuk meg, hogy új környezetben, új helyzetben is érvényesek-e.*

Egyre gyakrabban fordul elő, hogy olyan jelenségekkel találkozunk, amelyek értékelésekor a mechanikusan értelmezett osztályszempontúság nem sok támpontot ad. Továbbá a jelenségek egy része, amelyekkel az újságíró találkozik, még nem képezte tudományos elemzés tárgyát, vagy ha igen, az újságíró számára az elemzés eredményei — még nem hozzáférhetőek. Gyakran előfordul az is (ne elemezzük most, hogy ez jó vagy rossz), hogy hivatalos álláspont sincs, tehát a következtetések levonásában az újságíró csak saját információira, tehetségére, tisztességére hagyatkozhat,

Viszonyunk a valósághoz

Szerkesztői levelünk ez alkalommal lakonikusabb, mint a Jel-Kép többi számában. Azért, mert elsősorban egy anyagra kívánja az olvasó figyelmét irányítani: az „Objektivitás, elkötelezettség, kritika” címmel közölt (lezajlott, induló, körülöttünk állandóan folyó, magunkban megvívott?) vitára. És szükséavú azért is, mert a szerkesztőség nem akarja előzetes szempontok kalodájába szorítani az anyag olvastakor kipattanó, s remélhetőleg írásban is megfogalmazódó gondolatokat. Felvezetésnek szánjuk tehát csupán ezt a néhány sort — egy olyan gondolatkörhöz, amelyet a kommunikátori szakmán belül tulajdonképpen nem is szükséges külön „felvezetni”. Hiszen minden újságíró, szerkesztő, az elektronikus vagy a nyomtatott tömegkommunikáció szerkesztőségeiben dolgozó kolléga nap mint nap tapasztalja az objektív valóságtükrözés, az elkötelezett állásfoglalás, a kritikus társadalomkép dilemmáit. Hiszen szakmánk alapkérdése: viszonyunk a valósághoz.

A Magyar Rádió Párthizottsága széles körű vitát szervezett e dilemmák és a rádiós műsormunka kapcsolatáról. A Műsorpolitikai Munkabizottság, több riporter, publicista és szerkesztő bevonásával munkaanyagot készített, amelyet azután a párthizottság meghívottakkal kibővített ülése megvitatott. A Jel-Kép hasábjain a munkaanyag és a párthizottsági vita magnószalagjáról készített jegyzőkönyv rövidített, s élszóról írásba átszerkesztett változatát közöljük. A szerkesztéssel és a rövidítésekkel nem kívántuk a gondolati sarkokat legömbölyíteni, a szenvedélyes önvizsgálat éleit lecsiszolni... sőt, abban reménykedünk, hogy — jó értelemben — még provokatívabbá vált az anyag: továbbgondolásra, hozzászólásra ösztökélővé. Vitára bocsátjuk tehát!

Az objektivitás-elkötelezettség-társadalomkritika fogalom-hármasa az újságírás alapvető háromszögelési rendszere. Nemcsak a rádiós műsormunkában, hanem a televízió és a napilapok, hetilapok szerkesztőségeiben egyaránt. A rádiós anyag közzétételével lapunk szerkesztősége a Bródy Sándor utcai háztömb határain túli vitát kívánja elősegíteni. Egy olyan időszakban, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy társadalompolitikai és gazdaságpolitikai célkitűzéseinknek tájékoztatáspolitikai vonzatai is vannak. Egy olyan időszakban, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az új hidegháború — ha tartós marad is — nem az információs autarchia, hanem az információs nyitottság küzdelmeit jelenti. Egy olyan időszakban, amikor a kommunikátorok — a vita eddigi menete ezt mutatja — az objektivitást, az elkötelezettséget és a társadalomkritikát nem egymást kizáró vagy tagadó, hanem szigorúan egymásra épülő fogalmakként élik meg mindennapi munkájukban.

Múltkori szerkesztői levelünkben a profizmus dicséretét próbáltuk megfogalmazni. Úgy tűnik, a mostani vita ismét erre rimel: az újságíró munka minőségi vonatkozásait hangsúlyozza, az egymásból gazdagodó szakszerűséget és elkötelezettséget!

SZECSKÓ TAMÁS

Nagy segítséget jelentene ezekben az esetekben valami olyan jövőkép, amely a valódi társadalmi érdek érvényesülésének állapotát mintegy modellezné, amellyel összevetnénk a jelen tendenciákat.

Mit keresünk mi? A maximális szakmai korrektség révén az objektivitást: ezáltal a közösség realista, tehát önálló, gondolkodó, döntésre képes világgépét. Vannak, akik úgy vélik, hogy a közösség részéről az objektivitás fölismeréséhez előzetes ismeretek szükségesek. (Tudniillik aki nem tud, az nem veszi észre, hogy nem mondanak igazat neki.) Ha ezt túl komolyan vesszük, eljuthatunk Achilles és a teknősbéka paradoxonáig: mivel a hallgató nem tud eleget, sohasem fogja észrevenni, hogy már igazat hall, s így a jót sem engedi hatni magára. Ne használjuk tehát ezt a paradoxont, értelmezzük optimista módon: kezdjük el a hallgatót felnőttként kezelni, s bízunk abban, hogy lassan, szervesen épül majd realista világgépe és bizalma.

A tömegkommunikáció egyik alapfunkciója — véli majd minden hozzászóló — a befolyásolás, s ez nincs ellentétben az objektivitásra való törekvéssel. Illetve, esetenként, mégis előfordulnak ellentmondások:

- *Természetes, hogy a sajtó feladata az informálás és a befolyásolás. Itt kezdődnek azonban a kérdések. Például az, hogy van-e ellentét a kettő között? Ha igen, melyik az elsődleges? A befolyásolás érdekében használjuk-e fel az informálást vagy mindekenélőtt informálunk és ahol, illetve amivel lehet, befolyásolunk? Esetleg a minél alaposabb információ önmagában befolyásolás is? Sokszor, sajnos a tények, információk egy részének elhallgatásával próbálunk meg befolyásolni. Esetleg az információ eltorzításával.*

A tájékoztatás alapfeltétele a tájékozottság. Az informáltság, a tájékozottság kérdése elemi erővel tört felszínre az objektivitás fogalmának végig gondolása során. Munkatársaink más-más oldalról közelítenek, de egy dologban egyetértenek: nem tartják kielégítőnek és zavartalannak a tájékoztatók tájékoztatását.

- *A háttér-ismeret kulcsfontosságú a rádiós munkában. Sok műsor kudarc-oka, hogy hiányzik a megfelelő mennyiségű és minőségű háttérismeret (előre- és visszautalások, kontextus, történelmi, társadalmi ismeretek). Nyilvánvaló, ha több idő állna rendelkezésre, mélyebb és jobb minőségű műsorokat lehetne készíteni. A valóság objektivitás bemutatásának első feltétele a rádiós személyes felkészültsége, hozzáértése, nyitottsága. A második feltétel pedig, hogy az intézmény a mainál sokkal jobban segítse az aktuális tájékozódást, a háttér-információkban való eligazodást.*

Hiányos a sajtómunka belső információáramlása. Az informálás sokszor pontatlan, gyakran indokolatlanul visszatartott, befolyásolt, rosszul megszűrt, sokszorosan és közvetítéssel gyengített stb. Ennek ellenkezője persze nem a mértéktelen és a szelektálatlan információdömping, hanem a pontos, igaz, gyors, korrekten és szakszerűen közvetített és mérlegelt tájékoztatás.

Hiányos lenne a kép, ha nem idéznénk végiül néhány olyan hozzászólást, amelyben az objektivitás problémái konkrét műhelygondokként is megfogalmazódnak.

- *Az objektivitás valójában nem azt jelenti, hogy ne legyünk személyesek. A rádiós munka egy sajátos párbeszéd, amelyben úgy kell „rálátnunk” tárgyunkra, hogy szubjektív kapcsolatban maradjunk vele, s a közönségünkkel is. Gyakran előfordul a műsorainkban „áldokumentáció”, amely nem csupán rossz szakmai munkáról árulkodik, hanem azzal, hogy a hallgató képzetében az objektivitás látszatát erősíti, hozzájárul manipulálásához. Meggondolandó, hogy nehezebb politikai időszakokban az elemző-feltáró és a bemutató jellegű újságírói munka egymáshoz való viszonya hogyan módosuljon. Vajon szükségszerű és helyes-e, hogy az elemző tevékenységet, a sokoldalúságot, az igényes bizonyítékrendszert redukáljuk?*

Mi mellett elkötelezett?

Az elkötelezettség fogalmával kapcsolatos megjegyzések — logikusan — a pártosság fogalmát próbálják elsőre körüljárni.

- *Pártosság: ha a befogadói közeg lehetséges legjobb ismeretében a világot a maga ellentmondásosságában úgy mutatja be a rádiós, hogy figyelembe veszi a szocialista Magyarországot építő nemzet általános érdekeit. Ha — a sikerközpontú propagandával ellentétben — a pozitív tendenciák mellett bemutatja a velük szemben törvénytelenül fellépő ellentőrekvéseket, ha a „jó ez nekünk?” vagy „rossz ez nekünk?” kérdésfeltevés helyét az okság, a törvénytársítás és szükségszerűség veszi át. Lenin szerint az abszolút igazság a tényigazság.*

A pártosságot nem szabad összetéveszteni azzal, hogy csak a számunkra kedvező eseményeket ismertetjük, hogy a valóság egészéből önkényesen ragadjuk ki a pozitív példákat. Attól sem lesz pártos egy műsor, hogy legalább egyszer idézik benne Marx, Lenin, esetleg valamelyik politikai vezetőnk szavait. Csak az lehet pártos, aki a valóságot, mint mozgásban levő, dinamikus egészet tükrözi.

A pártosság fogalmának rossz, de meglehetősen gyakori felfogása a „teleologikus pártosság”. Ennek az a lényege, hogy „történjék bármi, ami számunkra nem kedvező, a világ úgy is a szocializmus, a szocializmus pedig a kommunizmus felé halad”. Ez egy messianisztikus típusú pártosság, mert politikai és történelmi garanciák nélkül egy absztrakt tétel „győzelmét” állítja.

Egy másik hozzászólás — már reflektálva más nézetekre is — az elkötelezettség „terjedelmét”, körét próbálja meghatározni, meglehetősen szkeptikus végeredményre jutva.

- *Mi mellett legyen elkötelezett az újságíró: a párt mindenkor politikája mellett, általánosságban-e vagy minden kisebb-nagyobb ügyben, a szocializmus mellett-e, a tudományos szocializmus mellett, esetleg a valóság megismerésének marxista módszere mellett? Mivel ezekre sehol nincs válasz, nehéz az újságíró mai teendőit meghatározni az objektivitás és az elkötelezettség szempontjából. Van, aki úgy közelíti meg a kérdést, hogy az újságírónak az állampolgári érdekeket kell képviselnie, ám nem magyarázza meg, mi is az az állampolgári érdek és hogyan határozható meg. Másfelől viszont akad, aki éppen a „rendszert” teszi felelőssé azért, hogy mindig saját politikájának támogatását követeli meg a tömegkommunikációtól. Ebben pedig az az általánosítás rejlik, hogy eszerint mind a kapitalista, mind a szocialista rendszerben a sajtó csak a kormányt támogató információkat közölhetne, ami egyik esetben sem fedi a valóságot.*

Ugyanakkor jellemző, hogy mivel kollégáink nem is kísérlik meg tisztázni, mit értsenek elkötelezettségen, csak azt, hogy mit ne (a napi politikai érdekek vagy vélt érdekek kiszolgálását, a „csak baj ne legyen” mentalitás támogatását), hivatalos álláspontot hiányolnak olyan kérdésekben, amelyekben nincs, így tudniillik könnyebb elkötelezettnek lenni. Aki egyébként megpróbál választ adni arra, mit jelent az elkötelezettség, az is oda jut, hogy a közönség, a hallgatóság szolgálatát. Hogy milyen közönséget? És milyen szolgálatát? Erre nincs válasz.

Persze, lehetséges, hogy absztrakt formában valóban nincsen: konkrétan jobban meghatározható.

- *Az elkötelezettséget csak konkrétan lehet meghatározni. Ahány riporter, rádiós szerkesztő van, annyifajta elkötelezettség lehet — mindez persze nem változtat azon a tényen, hogy a rádiónak van egy konkrét elkötelezettsége: munkáját, programját, célkitűzéseit nagy vonalakban a párt, illetve a kormány illetékes szervei szabják meg. A párttagok személyes elkötelezettsége természetesen más, mint egy olyan emberé, aki távol áll a párttól, másképp gondolkodik, de ettől még jó rádiós műsorokat készít, sőt kell is, hogy készítsen. Nagyon helyes, ha nem gondolkodik mindenki egyformán. Ez esetben ugyanis nagyon szűkös, gyenge alapokon nyugodna a rádió munkája, műsora pedig hallatlanul egyhangú és unalmas lenne.*

Feltűnő, hogy a hozzászólásokban az elkötelezettség fogalmaival foglalkoztak a legbővebben, legszívesebben és egyben a legteljesebb átéléssel a munkatársaink. Ez részben azzal magyarázható, hogy az objektivitás és kritika tárgyas viszonyaival szemben az elkötelezettség a személyes átélés konfliktusait és katarzisékat is magában hordja.

A kritika minősége és a minőség kritikája

A rádióműsorok kritikai elemeivel kapcsolatos megjegyzéseken végigvonul az újságíró alapállásának mérlegelése, az újságírói felelősség kérdése.

- *Árnyalt értelmezést kell adnunk a kritika fogalmának. A kritika: bírálat-értékelés-elemzés-megvitatás-ítélőképesség. Az ítélőképesség kulcsfontosságú ebből a szempontból. Vajon minden rádiós rendelkezik-e vele, aki „ítél”? Ismeri-e eléggé a terepet és a témát? Egy kisebb vagy nagyobb közösség legjobbjainak álláspontját képviseli-e? Szakértelmének és erkölcsi hitelének súlyával ítél, ítélhet-e?*

Az újságírónak eleve szkeptikusnak kell lennie: az üggyel, a témával, a közönséggel, a főnökkel stb.-vel szemben, — de legfőképpen saját magával szemben!

A kritika alapfeltétele a jelenség- és lényegszintek ismerete, elválasztása; a motivációk elemzése és a „miért?” kérdések állandó feltétele. Mindebből következik, hogy kritizálni csak belülről lehet, minden értelemben. Az újságíróban belsővé kell, hogy váljon a tudásanyag, a politikum.

Az objektivitás a kritikai elemet is magában hordozza azzal, hogy konkrét és a konfliktusokat megmutató tájékoztatást ad. Tájékoztatási rendszerünk, sajnos, ennek a helyes alapelvnek a lefaragását segíti elő. Spontán és gyakorlati erők ezzel ellentétes irányban hatnak: az információ inkább elvont és konfliktusmentes.

A kritikai tevékenység kétségbevonások sorozatában születik meg. A rádió „hivatalos” jellege ezt erősen korlátozza. Pedig a rádió nem minden szavában hivatalos, csak tendenciájában. Nem minden szavában kell, hogy orientáljon, csak tendenciájában. A rádió egyoldalúságai csak akkor válnak sokoldalúsággá, ha „kinyilatkoztatott intézményből” maga is „esendő, véleményalkotóvá” válik. Ha megengedhető lesz számára a tévedés (a jó szándékú tévedés!) joga.

Az eddig idézett hozzászólások alapján is nyilvánvaló, hogy munkatársaink az objektivitás, elkötelezettség, társadalomkritika fogalmait nem tudják, de nem is akarják egymástól elszakítani értelmezni: mindegyik fogalom a másik kettőhöz való viszonyában határozódik meg, alakul, válik konkréttá — még akkor is, ha időnként ellentmondásban vannak s nehezítik egymás érvényesülését.

- *Úgy tűnik, hogy az objektivitás, az elkötelezettség egymás rovására is fejthet ki hatást olykor. Ez azonban az újságírói munka, vagy a tájékoztatási rendszer hibája. A valóságban az objektivitás teszi igazán hatékonná az elkötelezettséget!*

És az egymásra vonatkoztatott fogalmak, az egymásra épülő, de néha egymással ellentétben levő objektivitás, elkötelezettség, társadalomkritika szempontjai mögül a hozzászólások nagy többségénél markánsan bontakozik ki a feltételrendszer kulcsfogalma: a munka minősége.

- *Az elkötelezettséget, az objektivitást és a társadalomkritikát nehéz egymástól különválasztani. És egyiket sem lehet elválasztani a minőségtől! A műsorokkal kapcsolatban időnként kialakult „botrány” elsősorban minőségi probléma. Politikai hibákat mindenki elkövethet, de annyi szűrője mégis van a Magyar Rádiónak, hogy olyan égbekiáltó dolgok ne hangozhassanak el, amelyek a szocializmus alapjait, érdekeit, vagy fontos politikai érdekeinket veszélyeztetik vagy keresztezik. A minőségi szűrőkkel viszont már több probléma van!*

Lehet-e minőség nélküli elkötelezettség? Eredményét tekintve aligha. Hatása ti. sokszorosa kisebb a közepes teljesítménynek, mint a jó munkának. Különösen a sajtó területén igaz ez, és különösen ma, amikor az átmeneti korszak minden tünet-

együttese jelen van: a befogadók egy része cinikus, közönyös, bizalmatlan, egyszerre többfelé tájékozódó, s készen áll „a nagy szavak csalását tetten érni”; amikor létezik „információfáradtság” és „információszakadék” is.

Minőség nélkül objektivitás sincs. Ti. a minőségi riport, kommentár, dokumentum, épít a hallgató meglevő ismereteire, beállítódására, valós társadalmi helyzetére, törekvéseire, amikor reális társadalmi élet-, vagy aktuális esemény-kép kialakításán fáradozik. Még a műfajt is a téma és a hallgatóság együtt határozzák meg. De hogyan? Az újságírónak pontosan tudnia kell, hogy mi az, amiről műsort készít, milyen jelenséget, tényt vesz társadalmi vizsgálódás alá, s hogy milyen rétegeknek címzi mondandóját. Mindehhez ún. „kemény” változók ismeretére van szüksége, méghozzá rendszeres és mindig megújuló tudásra, amely az önképzés területén „szervesül”.

Hogyan lehet egy akármilyen rádiós munkatárs, szerkesztő stb. elkötelezett, objektív és kritikus, ha tudatlan? S mit ér az ilyen ember elkötelezettsége? Mit ér kritikája? Maximálisan törekedni kell a körülményeknek, az adott realitásoknak megfelelő őszinteségre — nem valamiféle objektivitásra! — saját nézetünk, meggyőződésünk, magas színvonalú, de világos, érthető ismertetésére. A meggyőzéshez viszont meggyőzés is igényeltetik. Márpedig aki meggyőződéses rádiós, újságíró vagy szerkesztő, az elsősorban a maga munkájával szemben támaszt magas követelményeket, de nem mulasztja el ezt szerkesztőként sem alkalmazni.

Minőség és hatékonyság elképzelhetetlen az egyéni és szerkesztőségi kreativitás nélkül. Ez az intézményi vezetéstől a szerkesztői íróasztalig vagy a keverőasztalig lebontva érvényes. A helyzetek és események elemzése mellett az ugyanezekhez a helyzetekhez és eseményekhez való saját viszonyunkat is elemezni kell. Az objektivitás, elkötelezettség, társadalomkritika — minőséget jelent. Szakértelmet és tájékozottságot, jó reflexeket és invenciót, világnézetet és morált, az itt is nélkülözhetetlen pedagógiai természetű „étoszt”, vagyis a rádiós személyiségjegyeket (párbeszédképesség, döntőképeség eldönthető kérdésekben, erkölcsi hitel, emberi hangvétel és magatartás, stílustartalmi vonatkozásban is, nemcsak nyelvtileg stb.).

Persze az újságírás kulcskérdéseinek teljes végiggondolása, s az egyénenként és műhelyenként kialakított álláspontok érvényesítése csak a műsorkészítés szintjén valósítható meg igazi hatékonysággal.

DR. KISS KÁLMÁN

Rendkívül nehéz ma ezekben a kérdésekben gyakorlatiasan állást foglalni. Rendkívül bonyolult dolog ma véleményt nyilvánítani arról, hogyan nyilvánul meg a munkában az objektivitás, a pártosság, az elkötelezettség. Meggyőződésem, hogy a mai helyzetben korábbi megfogalmazásunk egy részét át kell értékelni, egész egyszerűen azért, mert megváltozott a magyar valóság, megváltozott a bennünket körülvevő világ is, az értékrend átalakult a tudat különböző szféráiban és a valóságban is, gazdasági modellünk egészen másképpen alakult, mint ahogy azt 25 vagy 30 éve elképzeltük, a nemzetközi munkásmozgal-

mon belül olyan problémák jelentkeznek, amelyeket valamikor elképzelhetetlennek tartottunk, és úgy tetszik, mintha újra indulna a hidegháború stb.

Pártunk az elmúlt 25 esztendőben igyekezett ragaszkodni ahhoz, hogy a dolgokat konkrétan kell vizsgálni, konkrét elemzésekből kell a konkrét cselekvésre irányuló válaszokat levonni. Hadd térjek ki itt egy szóval a minőség problémájára, amit én nem tartok témánkhöz tartozónak, mégpedig azért, mert olyan minőség is van, amely ellenséges tartalmakat hordoz. Legfeljebb olyan mértékig hoznám ide a minőséget, hogy a mi hatékonyságunk lényegében attól függ, hogy milyen szakmai fölkészültséggel tudjuk ezt érvényesíteni, de ezt én elválasztom a pártosság, objektivitás és a kritika kritériumaitól. A másik do-

log a túlzott viszolygás a taktikától; nem szabad elfelejteni, hogy a politikai gyakorlat legalább két nagy részből áll: a stratégiából és a taktikából, és a taktikának az a feladata, hogy elvezessen bennünket a stratégiai cél megvalósításához.

Egy példát szeretnék a taktika szükségességére és arra felhozni, hogy néha bizony úgy tűnik, mintha egy-egy taktikai lépés mögött a pártosság elárulása vagy elvtelenség húzódná meg. Azt hiszem, sokak előtt ismert az a példa, hogy amikor arról kellett szavazni a breszt-litovszki béke előtt a Szovjet Legfelsőbb Tanácsban, hogy elfogadják-e a békét vagy nem, akkor Lenin, aki kiállt a béke elfogadása mellett, fölmentette a szavazásban való részvétel alól a balti kommunistákat, ti. ennek a békének az elfogadása a balti államok leválását, német megszállását, fehérterrort jelentett, és Lenin nem akarta őket olyan helyzetbe hozni, hogy saját maguk szavazzák meg a halálos ítéletüket. Persze a béke azt is jelentette, hogy a szovjet hatalom fennmaradhat Oroszországban! Taktika volt ez a lépés? Igen. Előfordul, hogy a napi gyakorlatban nekünk is taktikáznunk kell? Igen, előfordul, mert egyenes vonalú fejlődés a világtörténelemben szerintem soha nem volt, és nincs ma sem.

Hadd térjek rá ezek után az elkötelezettségre. Mint filológus először megpróbálom darabokra szedni és megkeresi a gyökerét minden fogalom nyelvi megfelelőjéhez. Az elkötelezettségben a gyök az, hogy köt. Elkötelezettség: oda kötöm magam valamihez és vállalom az egységet azzal jóban, rosszban, ami mellett magamat elköteleztem. Mi mellett kötelezem el magam? A szocialista társadalom mellett, és azok mellett az erők mellett, amelyek megpróbálják ezt a szocialista társadalmat fölépíteni, és elkötelezettségem folyamatában megpróbálom nemcsak elősegíteni ennek a társadalomnak a megvalósulását, hanem megpróbálom elhárítani azokat az akadályokat, amelyek a megvalósítás folyamata előtt állnak, megpróbálom kiküszöbölni azokat a hibákat és tévutakat, amelyeket a megvalósítás folya-

matában a szocializmus mellett elkötelezett erők követnek, és megpróbálok elkötelezettségemből fakadóan és adódóan szövetséges társakat keresni magamnak és ennek a társadalomnak és a társadalom más elkötelezettjeinek. Magyarul: megpróbálok másokat is elkötelezetté tenni, tehát vállalom ezt a szövetségi politikát, és ennek a szövetségi politikának az érdekében folytatandó vitasorozatot, és mindent, ami ebből következik — a szocialista társadalom érdekében. Az elkötelezettség nem jelent apologetikát, azt hagyjuk meg a teológusoknak, mi nem hitvédelemre szorulunk, hanem olyan elkötelezettségre, amelyet megpróbáltam felvázolni. Természetes dolog, hogy az ilyen tágabb értelemben vett elkötelezettség magában foglalja munkánk felülvizsgálatát is — és ehhez elengedhetetlen a kételkedésnek bizonyos foka és fajtája.

Előfordulhat az is, hogy Faust módjára mi is felsóhajtunk időnként, hogy „két lélek lakik az én keblemben”? Igen, elképzelhető. De minden rádiósnak és minden kommunistának az a feladata, hogy ezt a kételkedést és az ebből adódó belső konfliktusait önmagában, elvtársaival folytatott vitában próbálja meghaladni, és ezt a kételkedést ne vigye ki a gyakorlati munkájába. Ez nem zárja ki a kritikát! A kritikának az alapszava az az ógörög szó, hogy krinó, amelynek az első jelentése nem az, hogy bírálók, hogy ítélek, hanem az, hogy választok. Mit csinál a kritikus? Választ. És már a választásával kritikát mond, kritikát mond azzal, hogy kiválasztja, hogy miről ír, miről beszél, és utána jön, hogy megfelelő kritériumok alapján, azon mércék alapján, amelyeket fölállított magának, mondjon ítéletet arról, amit vizsgál.

Mi határozza meg, hogy kritikám milyen körben kerül nyilvánosságra? Viszszakanyarodom a taktikához: az adott politikai szituáció, amikor minden politika alapkérdését föl kell magamnak tenni: kinek használok? Ha visszagon-dolunk a tudománypolitikai irányelvekre, ezekben az irányelvekben világos különbség tétel a kutatás szabadsága és a publikáció felelőssége között. Én

azt hiszem, hogy amikor a mi kritikai tevékenységünkéről van szó, akkor nagyon jól kell mérlegelnünk, hogy amit teljesen szabadon kutattunk, értékeltünk, ítéltünk, az hol, milyen formában kerüljön publikálásra és egyáltalán publikálásra kerüljön-e?

Néhány szót szeretnék még mondani arról, hogy hogyan értelmezem én az objektivitást. Az objektivitás latin szóból származik, alapja az, hogy — obicio — oda dobok valaki elé. Az objektum oda van dobva én elé, nem én dobtam oda, ott van, tudomásul kell vennem a létét. Itt az egyik részben, újságíró által bemutatandó objektív valóság és a hallgató tudatában lévő objektív valóság kerül egymás mellé. Azt hiszem, érdemes volna ennél egy lépéssel tovább menni. Mikor mi objektivitásról beszélünk, akkor nem egyszerűen tudomásulvételről van szó, hanem arról, hogy az objektumot, az objektív jelenségeket, tényeket tudomásul véve, azokat megpróbáljuk valamilyen formában befolyásolni, megváltoztatni.

BAKONYI PÉTER

A rovatunk környékén sok a panasz arról, hogy nem alakul ki a műhelymunka. Tulajdonképpen egymás véleményét sem ismerjük eléggé, így aztán nehezebb kialakítani közös véleményünket. Kérdés, persze, hogy egyáltalán van-e véleménye a munkatársak mindegyikének. Ez érinti a kádermunkát, hogy a megbízottak foglalkoztak-e azzal, hogy véleményvel bíró munkatársai legyenek a rádióknak, olyan tudatos emberek, akik a napi műsormunkán túl is hajlandók véleményirányító képességüket erősíteni.

„Az állampolgári érdekek prókátorainak kell lennünk” — írja egy hozzászóló. Jó, legyen, de ki írja elő, ki mondja ki, hogy mi is az állampolgári érdek? A párt, a kormány, a lelkiismeret? Biztos, hogy egy mai részérdek holnap nem lesz állampolgári érdek, vagy fordítva? Megint csak a tudatosságra hivatkozok, amikor azt mondom, hogy e nélkül nem megy, különösen a fejlődés föl-

értékelési szakaszában. A tudatosság és az okos elkötelezettség forrása és feltétele az ártértékelésnek. Az anyag azt írja, hogy az „állampolgári érdekek szempontjából számottevő tényeket el-sikkasztunk.” Nem ilyen nagyban foglalmaznám ezt, hanem inkább úgy, hogy a részérdekek szintjén sikkasztódnak el bizonyos tények: inkább a kisebb tényeket hallgatjuk, tussoljuk el és ezzel apróban vesztegetjük el, árusítjuk ki az objektivitásunkat.

Nagy segítséget jelentene valami jövőkép. Ez borzasztó nagy segítség lenne mindnyájunknak, azonban legkevésbé egy ilyen megfogható jövőképre számíthat bárki is, kicsit tréfásan azt mondhatnánk, hogy csak a békevágyunk és a 31,— forintos napidíj, ami biztos.

Sokkal fontosabb kérdés az, hogy bizonyos nyugtalanító nézeteknek adjunk-e teret? Itt nem a szocializmus kétségbevonásáról van szó, hanem nézetek köré csoportosuló ellentétekről. Vannak, akiket birizgál és hergel bizonytalan tények kimondásának az izgalma, mások pedig félnek ezektől, esetleg a saját nyugalmukat összetévesztik az állampolgári nyugalommal.

A minőségről nekem az a véleményem, hogy igenis befolyással bír az elkötelezettségre! Ismerünk kiváló, sőt ragyogó burzsoá újságírókat, akik brilliánsak a saját eszméi, gyakorlati politikájuk védelmében. De hány hasonló erő kifejtésre képes brilliáns újságírókat ismerünk a hazai porondról? Keveset! Ilyeneket azért ki kellene „termelni” és ez megfogalmazza erősen a minőség javítását, s így érzésem szerint mégiscsak szoros kapcsolatban van az objektivitással és az elkötelezettséggel és még inkább a kritikával!

CSAPÓ GYÖRGY

Az elkötelezettséget maga a rádió viseli. Vagyis a rádió elkötelezett. Nem kívánható ugyanez minden munkatárstól. Gondoskodjunk viszont arról — a szerkesztők révén —, hogy ne lehessen permanensen a rádió elkötelezettségével el-

lentétes anyagot sugározni. Azzal a tény-nyel szembe kell néznünk, hogy vannak, akik nem helyeslik a szocializmust. Kérdés: mi legyen velük? Fojtsuk beléjük a szót, és teljes voluntarista alapon hirdessük azt, hogy egy emberként állnak mögöttünk? Ez már elmúlt, ezt senki nem kívánja. Viszont ha szót adunk nekik, kényszerítsük őket arra, hogy hazudjanak? Helytelen volna. Nekem az a véleményem, hogy társadalmi bázisunk csak gazdagodik, ha az emberek elmondhatják a véleményüket. Milyen alapon mondom ezt? Éppen marxista alapról, ti. hiszek abban — és minél idősebb vagyok, annál szilárdabban vagyok meggyőződve ezeknek a marxista alapigazságoknak az igazáról —, hogy képesek vagyunk szembeszállni, vitatkozni ezekkel a nézetekkel! És itt jön a minőség: hogyan tud vitázni egy képzetlen, tudatlan vagy kevésbé felkészült ember? A minőséget én úgy értem, hogy törekedni kell az igazságra, mert szerintem az igazság számunkra kedvező, a hazugság viszont elrontja az embert! Nekem az a tapasztalatom, hogy leginkább a Magyar Rádióban lehet minőségi munkát végezni. Itt mindig voltak olyan emberek, akik kiálltak a minőségi munka mellett, nem engedték azt, hogy a Magyar Rádió téves vonalra tévedjen! Újból hallgatott műsorokból megállapítottuk, hogy amit felsőbb helyről kifogásoltak, ott sem arról volt szó, hogy az illető ellenséges hangot ütött meg, hanem arról: minőségileg rosszul fogta meg a dolgot, tehát gyenge riportot csinált!

DR. RÉKAI GÁBOR

Objektivitás, amellyel az újságíró kapcsolatba kerül munkájában: egyrészt a tükrözött valóság, másrészt a közönség valóság. Ez a kettő nem független egymástól. Természetesen az előbbi meghatározza az utóbbit — a közönség valóságát, ezt lehet közvéleménynek stb. hívni. A rádiós által tükrözött valóságnak meg kell felelnie az objektív valóságnak és ugyanakkor valamiképpen hatóképességnek kell bizonyulnia erre a közön-

ségvalóságra is. Ezt egyszerűbben úgy szokták megfogalmazni, hogy a nagy többség tapasztalatainak azért valamiképpen bizonyos pontokon meg kell egyeznie azzal, amit tőlünk hall, mert hogy ha ez tartósan eltér, akkor a szavahihetőségi ollónk túrhetetlenül kitágul. Ezt az ollót kell nekünk lehetőleg annyira összehúzott tartanunk, amennyire csak lehet.

Az evidenciákról: az egyik anyag úgy fogalmaz, hogy szűkítsük az evidenciák körét. Az egyik legnehezebb feladat, hogy újra és újra megtárgyaljuk magunkban az örök, vagy az annak hitt igazságokat, és a tényeket, a műsorokat, elhangzásukat, megközelítésmódjukat a konkrét helyzetekben vizsgáljuk. Igaz, hogy erre azt is lehet mondani: ha állandóan újra gondoljuk, akkor mi a kapaszkodó? Az a világnézet, amelynek alapján most itt összejötteink: az, amely egyik legfontosabb jellemzőjeként az állandó megújulási képességet deklarálta. Ez, azt hiszem, a rádióban sem szégyellni való alapelv. Ez a megújulási képesség nem egyszerűen azt jelenti, hogy új és új műsorokat kell indítani, hanem azt is, hogy azokat a dolgokat, amelyekről mi tudunk, hogy — és jól tudunk, 10—15 vagy akárhány évvel ezelőtt! — reális igazságok voltak, azokat is újból át kell gondolni. Nem kell feltétlenül megváltoztatni, de át kell gondolni. Felírtam magamnak egy idézetet, mert egyik műsorban idéztem: „forradalmainknak az a munkamódszere, hogy folyamatosan visszatérjünk ahhoz, amit látszólag már elvégeztünk, alaposan megbírálván első kísérleteink gyengeségeit, gyatraságait.” (Marx)

DR. GÁLIK MIHÁLY

A gyakorlati műsorkészítőnek legtöbbször nem az a gondja, hogy két lélek lakozik benne — van, amikor több is. Inkább az, hogy az állami intézkedés mellett legyen elkötelezett, vagy pedig az eszme mellett. Ez a kettő nem mindig azonos! Engem soha nem azért vonnak felelősségre, mert általában baj van az eszme iránti elkötelezettségemmel. Ami-

kor viszont csinálók egy műsort és az beleütközik valami állami intézkedésbe, akkor felvetődik, hogy nem vagyok elkötelezett, mert nem értek vele egyet, vagy kikerülendőnek tartom, vagy éppen újat sürgetek. Azt hiszem, hogy a gyakorlati műsorkészítőnek ez a nap mint nap megvívandó csatája, és sajnos, hogy azok, akik benniünket magasabb szintről irányítanak, sokszor másképp látják ezt a dolgot, mint a műsorkészítő.

A másik nagy probléma, hogy az emberek fejébe a vágyak szintjén beletápláltuk a tankönyv-szocializmust, mindenki vizsgázott például a tervszerű arányos fejlődés törvényéből, ugyanakkor napról-napra az aránytalanságokban és a tervszerűtlenségben élünk. Ennek a dialektikája a tankönyvekben egyáltalán nem tükröződik, és az emberek nap mint nap a fejükhöz vágják, hogy miért nem úgy van, ahogy a tankönyvben van? Sajnos, ma van még tankönyvszocializmus és vele szemben ott van a létező szocializmus!

Ha létezik olyan hangulat, hogy a bizonytalanságainkat ne fogalmazzuk meg, az nem jó. Nem lehetünk biztosak abban, hogy mi a jó, nem azért, mert eleve cinikus emberek vagyunk, hanem azért, mert nem tudjuk. Ezt meg kell tanulni, ez egy történelmi folyamat, s igenis lehetőséget kell teremteni arra, hogy a kérdéseket megosszuk egymással, igényt kell teremteni a munkatársakban, hogy ő is töprengjen dolgokon és véleményét nyilvánítsa.

BARÁT JÓZSEF

Ha marxisták akarunk lenni, akkor, hogy beszéljünk a bajokról vagy ne beszéljünk, az dönti el, hogy ezek a bajok léteznek vagy nem léteznek! Ha én annak idején jól tanultam, akkor a marxizmus nem komformista emberek nevelésében érdekelt, hanem a valóságra visszahatni tudó emberek nevelésében. Ha ez így igaz, akkor azoknak az embereknek, akiknek hatniuk kell a valóságra, a valóságot ismerniük kell. Nyilvánvaló te-

hát, hogy igazán jelentős problémákkal kapcsolatban nem is szabad fölvetni — az elkötelezettséggel való összefüggésben —, hogy beszéljünk-e róla vagy sem. Mi az, amit akkor föl kell vetnünk? Azt, hogy milyen motivációt adunk, amikor ezekről a bajokról beszélünk! Valóban tettekre serkentünk-e? Valóban bekapcsoljuk-e az adott valóságba a hallgatót, vagy csupán rossz érzést keltve, kikapcsoljuk abból a valóságból. Nyilvánvaló, hogy be kell kapcsolnunk a valóságba!

Az utóbbi időben elhatalmasodott rajtam egy furcsa tünet; időnként megszólal bennem egy hang, fölemeli a mutatóujját és azt mondja: most ne foglalj állást. Miért mondja ez a hang, hogy most ne foglalj állást? Szép dolog a jelenlegi valóság iránt elkötelezettnek lenni, de hogyha az ember csak a jelenlegi valóság iránt elkötelezett, akkor menthetetlenül apológiába esik. Szép dolog a jövő iránt elkötelezettnek lenni, de erről a jövőről a legkomolyabb szakemberek sem tudják pontosan, hogy mit várjanak tőle, például képtelenek vagyunk igazán hosszú távú terveket készíteni, képtelenek vagyunk elképzelni a megvalósult kommunizmus életmódját.

Aki a problémákat elhallgatja, az azt hiszem, gonosz ember, mert a problémák megoldásában sokat segít az, aki föl-tárja őket. Amikor azt mondom, hogy fogalmazzunk meg problémákat, akkor azt mondom, hogy fogalmazzunk meg kételkedéseket, kérdéseket, és ne próbáljunk rá olyan válaszokat adni, amik egyszer ugyan már beváltak, de eljárt fölöttük az idő. Színrre léptek az új korosztályok és nekik nem lehet ugyanazt a választ adni! Szívesen beültetném néha az ifjúsági műsorokkal foglalkozó műsor-elemzőket a fiatalok közé, egyetemisták közé, ahol láthatnák, hogy mennyire nem fogadják el úgy a mai tizenévesek és huszonévesek azokat a válaszokat, amelyek a mai harmincévesek, negyvenévesek elfogadtak. Igen, próbálnunk kell válaszolni, de nem úgy, mint néhány „tehetséges ember”, aki sokkal elegánsabban tud hazudni, mint ahogy más igazat mondani. Én is jobban meg tudnám ezt csinálni, egyszerűbb dologom

volna, világos, zárt gondolatokat kellene formába öntenem, de azt hiszem, nem követhetnék el ennél nagyobb bűnt a hallgató ellen, mert elterelném a figyelmét! Azt hiszem — és ezt az ifjúsági osztály munkatársaként mondom —, hogy minden korosztálynak újból és újból kell felelnie bizonyos kérdésekre. A másik pedig, hogy én a minőséget kizárólag meggyőző erőként tudom értékelni, a meggyőző erő pedig elég szoros rokonságot tart az elkötelezettséggel!

Az utóbbi időben elég sokat gondolkodtam azon, mit jelent a számomra, hogy a jelenlegi munkavállalók 20%-a a „Ratkó-korszakban” született. Azt hiszem, a rádió nem veszi eléggé figyelembe ennek a rétegnek, ennek a korosztálynak az adottságait. Az ugyanis, hogy valaki ebben az időszakban született, jelent jót is, meg rosszat is. Mondhatja valaki, hogy rossz az, hogy a mi arcunkat nem fújták pirosra fényes szelek, mi nem tudunk úgy körülnézni, hogy folytonosan valami új fényű hajnal hasadtát lássuk, egyszerűen azért, mert ennek a korosztálynak az életéből hiányzott minden olyan történelmi sorsforduló — ez persze jó is —, ami polarizálhatta volna, ami bizonyos dolgok végiggondolására készíthette volna. Ez több dolgot jelent: jelenti azt, hogy számunkra nem vetődik fel az alternatíva, hogy szocializmus vagy nem szocializmus, de jelenti azt is, hogy mi tulajdonképpen gyakran iránytű nélkül maradunk. Akkor például, amikor azt érezzük, hogy a saját történelmünket egyszerűen elsikkasztották előlünk. Nekünk az 50-es évekről, illetve 60-as években történt dolgokról, az akkori alternatívákról nagyon ködös elképzeléseink vannak. Néha azt hisszük, hogy tulajdonképpen már emberi érdekekhez kötődik, hogy ne tudjuk a döntések hátterét, azt, hogy mi történt. A tájékoztatásnak nagyon-nagyon nagy teendői volnának abban, hogy bizonyos történelmi lyukakat bepótoljon, másrészt, hogy az alternatívákat — a jelenkori alternatívákat — úgy vesse föl, hogy az számunkra is cselekvési programra fordítható legyen!

BOLGÁR GYÖRGY

Nem lehet mindent, mindig, mindenhol elmondani, sem a hírekben, sem egy szociográfia-jellegű műsorban, sem másban, márcsak azért sem, mert az információ mennyiség nagyobb, mint amennyi közölhető, tehát eleve választani kell. Vannak más kötöttségek is — politikaiak, nemzetköziak stb. —, de azért ki lehetne találni, vagy legalábbis közeledni afelé, hogy a meglévő korlátokat, a valóság megismerésének és közvetítésének gátjait próbáljuk meg egy kicsit arrább tolni, rugalmasabbá tenni. A tájékoztatásnak, a propagandának is kötelessége, hogy a lehetséges mellékhatásokra föl hívja a figyelmet, és tudatosítsa az emberekben, hogy ez jó dolog, de vigyázni kell erre-arra. Ez az, ami a mai gyakorlatunkban nincs meg, ez, amitől általában félnék, vagy ami általában gyanúsnak tűnik. Amire általábanosságban el lehet mondani, hogy nem jó, azt konkrétan nem igen tudjuk megmondani. Talán épp ezt kellene vizsgálni; azt, hogy hol lehet változtatni, miben lehet előbbre lépni, mi az, amiben szükségtelenek az akadályok.

Nehéz a helyzet, nehéz az országban, nehéz a világban, Lengyelországban, és a hidegháború itt áll a küszöbön. Mi hát a feladat? A rádiónak megfelelően kell reagálni. A hidegháborút mi nem akarjuk, ez nem a mi politikánk, ezt mi ellenezzük, és ha mégis ránk kényszerítik, akkor sem zárunk kell az ajtókat, hanem lehetőleg nyitva tartani, hogy bármelyik pillanatban előreléphessünk, hogy a számunkra kedvezőtlen jelenségeket háttérbe szorítsuk, és szüntessük meg, ha lehet.

BÁRDOS PÁL

A mi rádiónk büszkén vállalja társadalmi elkötelezettségét, ami derék dolog. Mellesleg vállalja a közönség kiszolgálását, ami szintén dicséretes. De mi van akkor, ha a kettő ellentmondáshoz kerül? A közönség iránti elkötelezettség itt is

paradox: például nem sokat ér a közönségnek való elkötelezettség, ha a közönség nem ismeri fel. Tehát nemcsak arról van szó: kié a rádió, arról is, ki érzi magáénak.

Abban kételkedem, hogy egy nagy orgánumnak, mint mondjuk a rádió, 100 százalékgig kell-e elkötelezettnek lennie, abban viszont nincs kétségem, hogy nem szabad 110 százalékgban elkötelezettnek lennie. Ez nem jelentéktelen kérdés! Nálunk létezik egyfajta gerjesztett magatartás: valaki meghall valamit, belelovallja magát, az eredeti információt messze túllihegi, mintha állandóan a hűségét, az alkalmasságát akarná bizonyítani. Mérhetetlen károkat okoz ez a gerjesztett indulat, ez a deklarált harag, ami úgy kitör egyesekből, lehetetlenné téve mindenfajta racionális vitát, vizsgálódást. Ez már olyan „elkötelezettség”, amellyel egyszerűen nem lehet mit kezdeni. Kívédhetetlen, olyan szenvedéllyel tudják előadni, amely megmagyarázhatatlan. Holott olyan alternatív kérdés közül választottak csak, amelynek esetleg az ellenkezője is helyes lehet három nappal később. Én az ilyesfajta elkötelezettséget nagyon nem szívelem.

Van azonban az elkötelezettséggel nagyobb probléma is. Több van belőle. Egy emberen belül. Mondjuk valaki szocialista meggyőződésű, politikailag képzett, s ugyanakkor nagy empátiával érzékeli közönségének várakozását is, és ami már elég valószínű: a kettőt mindig egy fázisban képes tartani. Az ilyen embernek — és ez a normális, hisz önnön helyzetét is jól érzékeli — azonnal lesz egy harmadik elkötelezettsége. Nevezzük mondjuk szakma iránti elkötelezettségnek. A szakma — minden szakma — autonóm tartomány. A szakmai elkötelezettség hajlandó minden más elkötelezettség elé kerülni. De ha nem is — legalább szembekerülni egyéb elkötelezettségekkel.

Továbbá: van egyfajta elkötelezettség értelmiségi létünkhöz. A végig gondolás kötelezettsége, a tárgy sokoldalú szemlélete. Ide sorolnám a taktika iránti — gyakran jogos — ironiát is. Valamire

való értelmiségi tudnia kell, hogy a döntések alternatívákon alapulnak. Még egy közönséges üzemorvosi diagnózis is. Gyakran kerülünk azonban olyan értelmiségihez méltatlan helyzetbe, hogy éppen ezt kellene elfedniünk, s az alternatívákról kell „lebeszélnünk”. Újabb konfliktusforrás az elkötelezettségben.

Továbbá: elkötelezettség korábbi álláspontunk mellett. Ez elemi fokon még korrigálható. Önkritika kell csak hozzá. Bonyolultabb, ha álláspontunknak következménye volt. Művészeti jellegű tevékenységnél ez még bonyolultabb, esetenként tragikus: nem lehet szembe fordulni saját életművünkkel!

Sorolhatnám még, de minek?

Következtetés: nagyon vigyázzunk ezzel az elkötelezettséggel. Dinamikus jellegű, tele belső ellentmondással. Katarzist keltő, mert ellenkező természetű igazságok ütköznek meg benne. Gyakran olyasminek az egyeztetésére kényszerít, ami nem egyeztethető. Az elkötelezettség skizofrén jellegű, tudathasadásra vezet. Ez a skizofrenia vállalható, túlélhető, ha tisztában vagyunk vele, megfogalmazzuk, vitaljuk, mintegy háziasítjuk. Meg kell tanulni együttélni vele. Letagadása már pusztán egészségiügyi szempontból sem tanácsos, kompenzálásába belepusztulhat az egyén, és letagadásával semmivé válhat az intézmény szavahihetősége. Ne áltassuk egymást: a helyzeten nem segít a társadalom demokratizálása. Sőt. Az ilyen-olyan diktatúrák egyértelművé teszik az elkötelezettség fogalmát és a kérdést a vállalom — nem vállalom dilemmájára egyszerűsítik. Nem kívánom, hogy bárki szakmai tudathasadása ilyen áron gyógyuljon. A szabadság foka azonban nem közömbös: nagyobb szabadságban feloldhatók az ellentmondások. Bizonyos fokig. Teljes megoldásokra törekedni rossz stratégia. Az ellentmondás az élet szerkezeti része.

Végül: az egész kérdés — objektivitás és elkötelezettség — csak része egy sokkal nagyobb történelmi méretű struktúrának. A mi korunkra jellemző a szavak és fogalmak nagyfokú kopása, a szavahihetőségi válság, az elméletnek és a gyakorlatnak minduntalan új-

ra és újra felmerülő kettőssége. Erre például az én nemzedékem az ötvenes évek voluntarizmusa és feketét fehérrel keverő tudatos tevékenysége miatt rop-pant érzékeny. A fiatal korosztályok meg már szinte öröklötten gyanakvóak. A pusztá tekintély, a hozzáértés lát-szatát keltő szituáció stb. ma már nem elegendő véleményünk elhitetéséhez. (Legfeljebb elfogadtatásához, ami nem ugyanaz.) Ebben a helyzetben csak-ugyan szükség van az objektivitásra — főként ha tudatosan tudjuk, mi az, s az elkötelezettségre — főként ha nyíl-tan, nyilvánosság előtt is vállaljuk an-nak bonyolult és ellentmondásos voltát.

SZABÓ ISTVÁNNÉ

Aki itt elmondta a véleményét, elköte-lezett ember, mégis vitatkozunk egymás-sal. Most akkor ki nem elkötelezett és ki miért nem elkötelezett? A továbbgond-olkodásnak ezek a legizgalmasabb kér-dőjelei; amikor megszólal a maga gond-olatmenetével, mindenki bizonyítani tudja, hogy mit tartunk egyértelműnek abban, hogy hogyan kell elkötelezett-nek lennie, de az ezzel ellentétes meg-gondolások is megállnak a lábukon!

Nem vagyok nemzedéki ellentétben sem az előttem levőkkel, sem az utánam lévőekkel, mégis szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy ezeknek a fogalmaknak a gyakorlati tisztázásában természet-szerűen vannak nemzedéki specifikumok is. Vannak közöttünk is néhányan, akik-nek módjuk volt eldönteni még 1945 e-lőtt, hogy hol a helyük, hogy ítélik meg a szövetségeket, és hogy ítélik meg az ellenfeleket. Volt egy nemzedék — az én nemzedékem —, amely egy országot — ha úgy tetszik, akkor a szocializmust — kapta az ifjúságához. Teljesen más as-pektus bizonyos dolgoknak a meg-ítéléséhez az egyik is, a másik is. Utána már jónéhány nemzedék felnőtt, amely nem kevésbé rossz és nem jobb, mint az összes előzők voltak, nem kevésbé tehet-séges, sőt talán tehetségesebb, mint bár-melyik nemzedék. Viszont mindegyik

korosztálynak más az indulási, a vi-szonyítási alapja a cselekvő elkötelezett-ség mérlegre tevésekor. Vitáink egy ré-sze innen adódik. Megfogalmazták már mások is, hogy a mi nemzedékünk tisz-tában van azzal, hogy az idősebbek-nek nagyon sok mindent köszönhet, ők viszont vegyék figyelembe, hogy ez a nemzedék nem a Dunába zuhant hi-dakhoz, nem az óvóhelyekről fellopakodó élethez, nem a lódenkabáthoz tud viszo-nyítani, hanem azokhoz az évekhez, amelyben ő kezdett élni és gondolkodni.

Mindenki elkötelezett szakmánkban, szinte munkaköri leírás szerint indu-latosan és szenvedélyesen elkötelezett, amire — ha az ember egy kicsit hisz abban, amit csinál — alighanem szüksége is van. Ez magában hordozza az igazságainkat és tévedéseinket. Ami-kor mi vitába keveredünk a kormányzat egyes tagjaival, vagy bizonyos párt-határozatokkal, akkor érdembeli dol-gokon folyik a vita. Elkötelezett a mi-niszter, elkötelezett a pártmunkás, az újságíró, de ha ellentétbe keveredünk, akkor még mindig előfordul, hogy ránk sütik, hogy a szocializmussal, a párttal kerültünk ellentétbe, jöllehet, szó nincs erről — hadd ne bizonyítsam, hogy mennyire nincs. Ne tegyük hát személyi kategóriává azt, ami társadalmi kategó-ria, ne legyen hierarchiában elhelyezett értéke egyesek véleményének, hanem a valós élet szempontjából ítéljük meg, hogy kinek van igaza!

Tartalmát tekintve az elkötelezett-ség történelmileg érvényes kategória. Fronthelyzetben az elkötelezettség egy-értelmű, bizonyos történelmi, politikai helyzetekben viszont árnyaltabban ér-telmezendő dologról van szó. A minőség nagyon jó színvonalú szakmai felké-szültség — de ez még önmagában véve kevés. A minőségen én egyértelmű etikai magatartást is értek. Ezenkívül a minő-ség fogalmához csatolnám azokat a sze-mélyiségjegyeket, amelyek a rádiósoknál többletként jelentkeznek a politikai mun-kában, a művészi munkában, az intéz-mény képviselőjében. Mindez nem adható a diplomával, nem lehet politikai-szak-mai tanfolyamon megtanulni. Feltét-lenül számolni kellene ezzel is, amikor

bekerülnek az emberek a rádióba — tehát a káderfejlesztésnél és a minősítésknél — úgy is, hogy bizonyos személyiségjegyek problémákat is okoznak, el kell tehát dönteni, ki, mikor, miért éri meg nekünk, hogy közénk kerüljön.

Szeretnék még említést tenni az ún. „kibic-jelenség”-ről, amivel a saját munkánkban is nagyon gyakran találkozunk. Amikor arról beszélünk, amit rosszul csináltunk, hibásan gondoltunk

végig, akkor az emberek egy része következetesen úgy fogalmaz, hogy „hibáztak”, hogy ami rossz, azt mások követték el. Azt a bizonyos többszámot — amit nyilván nem úgy kell már használni, mint ahogy az én nemzedékem — hitem szerint valamilyen formában és valamilyen új értelmezésben kell megőrizni. Ennek a többszám első személynek tartalmat, rangot kell adnunk!

Drámák és értékek a képernyőn*

Bevezetőben néhány mondathan véleményemet akarom elmondani a drámáról. Tisztában vagyok vele, hogy művészeti ágak, műfajok, műnemek között esztétikai értékkülönbséget, rangkülönbséget tenni nem lehet. Anélkül tehát, hogy kitiűntetném a drámát, és amit televíziós nyelven drámai kategóriának hívnak, a rövidség kedvéért csak annyit mondanék, hogy ez az a műfaj, amely „egyes adásban” tudósít az emberéletről. Nem történetet mond róla, hanem az, amivel szembesít: megtörténe az emberéletnek. Azzal a lehetőséggel, azzal az eséllyel bír a dráma, hogy az emberélet és a korvalóság *egészét* reprodukálja, annak centrumát mutassa fel.

A dráma szertartásból ered, és ezt a jellegét megőrzi színpadon vagy képernyőn egyaránt. Ebből fakad minden ember belső elfoglaltsága a drámával szemben, amely őrizi múltját, szertartásjellegének tradícióját. Vannak, akik úgy vélik, hogy a mi korunk gáncsot vet a drámának (Peter Szondi), én nem hiszem! De eleve kétellyel fogadom az ilyen általánosító kijelentéseket. Azt gondolom, Shakespeare után igen hosszú időn át el lehetett volna mondani, hogy a kor nem kedvez a drámának. Mondták is sokan, hogy a XIX. század csak az epikának kedvez, miközben megszülettek például Georg Büchner remekművei. Nem hiszek tehát az olyan előítéletes, negatív jóslatokban, amelyek műfajok és korok között fatális korrelációt látnak. Egy biztos, hogy különösen a XIX. század második fele óta fölvetődtek olyan kérdések, amelyek alapjaiban érintik a drámát magát. Ilyen probléma, hogy mennyiben tevője az ember saját tettének, és születtek is a századfordulón olyan drámák, amelyek képesek voltak művészi megfogalmazását adni éppen ennek a dilemmának. Elegendő, ha Csehovra emlékeztetek.

„Világnyi valóság”

Nekem itt az a feladat, hogy elemezzem, hogyan tükröződnek a 80-as évek a televíziós drámákban, és ezt azért nem érzem magamra kényszerített tematikai kööttségnek, mert nem ismerem más művészetet, mint korhoz kötöttet. A „80-as évek” kifejezést azonban előbb értelmezni kell, hogy szót értsünk a művek megítélésében.

Amikor azt a kifejezést használjuk: 80-as évek, akkor nem egy akármilyen itt és most-ra kell gondolnunk. Hogyan is értendők a 80-as évek, hogyan értelmezhető ez a jelen idő? Kölcsönveszek egy kifejezést József Attilától, amit parafrázálni fogok. Ő azt mondja, hogy a művészet: világnyivá növesztett valóságdarab. A művészet tehát az itt és most-ot megragadva is csak akkor tud értéket létrehozni, ha ezt a szűkebb jelen időt „korszaknyivá” növeszti. Csak az a 80-as évekbeli probléma emelhető maradandó műalkotássá, amely magában hordja a lehetőségét annak, hogy — a hamleti szövegből ismert hasonlattal élve — a század tükre lehessen. Tehát *kiindulópont*

* A XI. Veszprémi Tévétalálkozó vitaindító előadása

lehet ez az „itt és most”, de *korszakossá* kell nőnie. Azonban még mindig nyitva marad az a probléma, hogy mi ez az itt és mi ez a most? Egy kicsit nyersen fogok fogalmazni, amikor először az *itt* értelmezésére rátérek. Azt gondolom, hogy nem minden helyen jelzik az órák a korszakos időt. Egyáltalán nem biztos, hogy a televízió épületében, vagy a csuklónkon ketyegő óra jelzi ezt a korszakos időt. Nagy distanciával kell tehát kezelniünk azt az itt és most-ot, amelyben benne élünk, ha meg akarjuk belőle ragadni, ami megérdemli, hogy művészi reprezentációra kiválasszuk. Az a kérdés, hogy a kiszemelt itt és most rendelkezik-e a szó szoros értelmében olyan horderővel – *hordozóerővel* –, hogy korszakproblémákat is magában foglaljon. Az a véleményem, hogy e tekintetben két veszély fenyeget egy alkotót. Az egyik veszély marxi kifejezéssel, hogy „beleragad a fejlődés adott szakaszába”. Azt hinni a fejlődés adott szakaszáról, hogy ez az itt és most végleges, összetéveszteni egy általános létállapottal – ez az egyik veszély. A másik: „ellebegni” az időtlen felé. Azt hiszem, hogy a kettő között van út – de nem a középut. Isten ments! Hiszen minden út Rómába vezet – Schönberg szavaival –, kivéve a középutat. Valahol ott van azonban a *mozgó* mérték, a középhatár a kettő közt, a beleragadás és az időtlen felé ellebegés között, amit úgy fogalmaztam meg, hogy korszaknyivá kell növesztetni az aktuálisat.

Felmerül ezek után a kérdés, hogy vajon ez a korhoz kötöttség, amit minden idők művészetében törvényszerűnek tartok, *tematikai* kötöttséggel jár-e. Erre én kerekén azt válaszolom, hogy a korhoz kötöttség nem tematikai kötöttség. Ehhez nagyon szeretnék ragaszkodni, hiszen szó sincs róla, hogy a 80-as éveket naptárszerűen a 80-as években keressem, és problémáit csak azokban a művekben, amelyeknek színhelye, időpontja elhelyezhető valahol itt és most. De mivel tartja magát az a „habona”, hogy a „maiság” tematika kérdése, hadd hivatkozzam arra, hogy Michelangelo ezek szerint nem saját korának kifejezője volt, hiszen tematikai ötlete nem akadt jobb, mint Mózes vagy az utolsó ítélet – és sorolhatnám tovább. De ne menjünk vissza Michelangelo-ig, hadd mondjam egy XX. századi, szocialista alkotó példáját. Bertholt Brecht vajon elmenekült a kor problémái elől, amikor Galileiről írt drámát? Nem hiszem! Miként azt sem, hogy a harmincéves háborúban játszódó Kurázi mama ne találta bele a korproblémák kellős közepébe. Ez az előzetes bevezető a tematikai kötöttség elhárítására szolgált. Mielőtt rátérnék a művekre, amelyeket elemezni fogok, a közös szót értés érdekében még egyetlen előfeltevés dolgában meg kellene állapodni. Mégpedig abban, hogy amit egy műalkotás igazságának nevezek, az nem a faktuális igazság, nem a megtörténtség vagy létezés tényyszerűsége, hanem a *lényegi igazság*.

Jelen a múltban

Az elemzésre szánt műveket egy kicsit különösen rendeztem. Elsőként – a sorrend semmiféle értékkrangot nem jelent – egy XX. századi művel kezdeném, ami mint irodalmi alkotás, mint „könyvdráma” is a mi századunkban keletkezett, de csak jóval később került színpadi bemutatásra, ill. a 80-as években televíziós rendezésre. Füst Milán *IV. Henrikjével* kezdem tehát. Ne tekintsék belemagyarázási kísérletnek, amit mondani fogok, avagy tekintsék annak, és aztán vitatkozzanak velem! Nekem az a meggyőződése, hogy Füst Milánnak ez a drámája egy XX. századi problémát bogar, és nem történelmi dráma a szónak abban az értelmében, hogy illusztrálni akarná a történelem valamelyik szakaszát. Nem hiszem, hogy van nagy dráma, amely abban az értelemben lenne történelmi, hogy pusztán illusztratív szerepre vállalkozna. Én ezt a művet mélyen XX. századi drámának tartom, és nagy valószínűséggel a rendezés – most már a televíziós IV. Henrikről beszélek – erősen hozzájárul ahhoz, hogy kirajzolódik korszakos érvényessége. Egy látszólagos hátsó kapun közelítek *ehhez* a IV. Henrikhez (hiszen sok van belőlük). A televíziós dráma

készítetett arra, hogy újra elolvassam ezt a Füst Milán-drámát. Megragadt bennem egy nagyon gyakori jelző, a „furcsa”. Már a dráma elején azt halljuk Mathildáról, hogy „furcsa lány”, „furcsa a beszéde”. Aztán ugyanezt halljuk IV. Henrikről, hogy ő milyen furcsa, micsoda furcsaság az ő viselkedése, letérdepelése, minden gesztusa. Aztán már az életről halljuk, hogy furcsaság. Azt hiszem, hogy ez a IV. Henrik valóban nevezhető furcsa királynak. De miben áll ez, és mennyiben hordoz alakja XX. századi problémákat? Megítélésem szerint itt a személyiség, a karakter, az individualitás folytat szabadságharcot a történelmi szerep ellen. Nem is akármilyen szerep ellen, mert ez a szerencsétlen IV. Henrik, ez a nyílt szívű, ez az okulni nem tudó, ez a szertelen, ez a zöldfülű (a szövegből idézve) – nem akármilyen szerepet kénytelen betölteni: király a szerencsétlen! Miközben azonos szeretne maradni karakterével, egyéniségével. Ez a fényes és fájó lélek – ahogy Füst Milán mondja róla – király kénytelen lenni. Ő, aki azt mondja kínálódva: „embert én minek bánának...”, s aki örülni tud annak, hogy akad, aki szörnyűnek meri nevezni. Aki képes azt felelni erre, hogy: „ez jól esett”. Mert jólesik neki a nyílt beszéd, és mégis elmegy a szerencsétlen királynak. A tévédrámában a rendezés megerősíti, hogy ebben a szerepben ő nincsen otthon. Megkérdézhetnék: de miért? – hiszen úgy örül annak, hogy király lehet, örül a koronának, a trónnak. Talán azért, mert minden tetszik neki, ami fényes, hiszen ez egy gyermeklelkű ember, aki mint valami csecsebecsének, úgy örül meg a koronának. Ez a zöldfülű, szertelen ember hiába öregszik meg, nem tud igazán öreg lenni. Az öreg IV. Henrik is szertelenül rohan a saját csapdájába, esztelenül rohan kibékülni a fiával. És kitűnő, ahogyan a színész, Gálfi László gyógyíthatatlan kamaszként, egy modern Sturm und Drangot megjelenítve csinálja végig ezt az életet.

De nem IV. Henrik az egyetlen modern figurája ennek a műnek. Szubjektív lesz talán az a megjegyzésem, hogy van ennek az alkotásnak egy különös leleménye: egy szereplője, aki nemcsak szereplő, hanem bizonyos értelemben a modern kórus funkcióját tölti be. Teresára gondolok, a szolgálólányra. Arra a Teresára, aki dühöngve ítéli el Bertát, amiért az általa imádott IV. Henriket tönkreteszi, de aztán dühöngve lázad fel IV. Henrik ellen, amikor Berta haldoklik. Milyen csodálatosan következetlen ítélkező, és éppen ezért milyen igazságos ítélkező. Irgalma mindig afelé hajlik, akit megítélése szerint jobban sújt a balszerencse. Plebejus ítélkező ez a Teresa, akiről azt mondja Dávid a dráma végén: „...vén szatyor megilletődös, elolvadsz, mint a gyertyaszál...”. Nem, nem olvad el. A mű végén is dühöng, de most már a másik oldal Berta mellé áll IV. Henrik ellen. A Teresa figurát kiemelve egyúttal a színész teljesítményét is dicsérem, aki egy ilyen modern kórus-funkciót tud ebből a látszólag epizód szerepből kicsihozni.

Ember és kora

Talán azért tettem előre a IV. Henriket – nem tagadom –, hogy bizonyítsak amellett: valóságos és 80-as évekbeli problémákat hordozhat egy olyan mű is, amely nem napjainkban keletkezett, s még kevésbé kötődik ide tematikusan.

Most viszont rátérek azokra az alkotásokra, amelyek arra vállalkoznak, hogy egyenest beletaláljanak a mai magyar korvalóságha. Elsőnek a *Hívójel* c. tévédrámát fogom elemezni.

Nagyon fontosnak tartom ennek a műnek a vizsgálatát, és ha lehet, szabatos megítélését. Nekem az a véleményem, hogy a Hívójelben, a látszat formájában, a baleset véletlenének látszatában egy kortipikus probléma jut kifejezésre. A baleset véletlen. De az oknyomozó felépítés a drámában tipikus konfliktus megfogalmazásához jut el. Olyan korszakváltásban élünk ugyanis, amikor a legkiválóbb, a legtisztéletreméltóbb emberrel is megtörténhet, hogy személyisége, képességei aszinkronitásba kerülnek a társadalmi követelményekkel, és az a rejtett konfliktus, hogy már nem képesek

arra, amit a feladat elvár tőlük, éppen akkor drámai, amikor minden jószándék, minden készséges odaadás megvan bennük, hogy helytálljanak. Ez sokáig rejtve maradhat, de egy adott pillanatban katasztrofális eseményben robban. Emögött pedig a személyiség és a kor szinkronitásának vagy aszinkronitásának mélyebb problémája is fellelhető. Korprobléma ez, szerintem az egész elmúlt 35 éviünknek problémája. Mert ha egy emberöltő alatt olyan változások mennek végbe, mint amilyenek ez idő alatt a mi történelmünkben, akkor ezek sokkal nagyobb mértékben teszik próbára az emberi személyiséget, önmegőrzését és változni tudását, mint hasonló időszakra gondolva, elmúlt korokban. Az emberi személyiség nem úgy van megalkotva — legalábbis a mi élettapasztalataink ezt mondják —, hogy könnyen viseljük el azokat a váltásokat, amelyek néha az élesvágás technikájára emlékeztető módon hasítottak bele az emberek életébe, és követeltek belső átrendeződést. Ez mindenképpen nehéz. Nemcsak arra gondolok, hogy a folyamatok felgyorsulnak, mert bizonyos folyamatok lelassulása is okozhat problémát abban a tekintetben, hogy a személyiség harmonizálni tudjon, szinkronban tudjon maradni a korrallal. Ismerünk nagyszerű embereket, akik a történelmi fejlődés meghatározott szakaszában nosztalgiát kezdenek érezni — a szó klasszikus értelmében — ama idők iránt, amikor (nem ironikusan használok az idézőjelet) „barrikádokon kellett helytállni”. Ma természetesen mást követelnek az idők. A 80-as évek korszakváltását talán meg lehet úgy fogalmazni, hogy a társadalom új követelményeket támaszt a személyiséggel szemben. A szorgalom, az odaadás, a végrehajtó buzgalom, az áldozatkészség kiemelkedő erények lehettek és voltak egy adott korszakban. Ma — megtartván értékes voltukat — mégis más helyre kerülnek. A kockázatvállalás, a konfliktustűrés és más új magatartástípusok kerülnek előtérbe. Ilyen értelemben a Hívójel kortipikus problémát ragad meg.

Hadd kockáztassam meg azt, hogy ebben a műben ott van az *esélye* annak is, hogy egy még tágabb érvényű, viszonylag konstans emberi bajt megfogalmazzon. Ez pedig a büntelen bűnösség tragikus tüneténye. A Hívójel hőse büntetlenül bűnös. Avagy bűnösségében ott feszül a szándék és a következmény kínzó aszimmetriája. A főszereplő játékában érzékelhetően jelen van az a nagy emberi tartás, amely nem vonja ki magát büntelen bűnösségéből azzal a mentegetőzéssel, hogy „nem ezt akartam”, „nem volt szándékomban”, hanem vállalja a következményeket. A Hívójelben nem szavakban történik ez, hanem elsősorban a főszereplő arcán. Figurája olyan, mint egy sóbálványé. Tette következményei felé, a visszafordíthatatlan múlt felé forduló, és onnan már elfordulni nem tudó sóbálványnak az arca. (Lót feleségére utalok nyilvánvalóan.)

Az emberi személyiség a korrallal folytatott dialógusban alakul ki. Csakhogy a korvalóság nem marad változatlan, és itt van a nagy horderejű konfliktus. Ezért tartom én nagyon jónak a Hívójelt. De, ha ilyen jónak tartom, akkor meg is bírálom. Egy lényegi problémám van. Ez a mű, hálstennek, nem parabola, de azért mégis túl akar mutatni — nagyon helyesen, minden jó mű ezt teszi — magán a konkrét kérdésen, ez esetben a technikai újhoz alkalmazkodni nem tudó ember tragédiáján. De — és itt az én problémám — helyes-e a *technikai új*nak ez a kiemelése? Az hiszem, hogy a 80-as éveknek nem a technikai újhoz, hanem a társadalmi novumhoz való alkalmazkodás, alkalmazkodni tudás a korszakváltásos problémája. Nem az idomulás, hanem az aktív alkalmazkodás értelmében. Félek, hogy a technika követelte új domborodik ki, elfedve a társadalmi. De remélem, hogy ebben nincs igazam.

Lehet, hogy különösnek tűnik, ha idekapcsolom a *Jegor Bulicsov*ot is, de azért teszem, mert akkor nem kell visszatérnem a személyiség és a kor szinkronitásának vagy aszinkronitásának a problémájára. Hiszen itt is erről van szó. Csakhogy most 1917-ben vagyunk, Oroszországban. Hősiünk Jegor Bulicsov, akinél történik is személyiségváltás, meg nem is. A forradalom és a halál közelségének hatására *történik*. És *mégsem* történik, mert ez a nagy természetű Jegor Bulicsov nem volt otthon abban az idegen utcában soha. Egyértelmű, hogy ő, Jegor Bulicsov, ahogy magát

nevéen szólítja a halála pillanatában, ugyanolyan szenvedéllyel közösi élete végén az igazsággal, mint amilyen szenvedéllyel a tüzes Grafirával közösi. Ugyanolyan szenvedéllyel lázad fel a hazugság, az általános hazugság ellen, az egyházi viseletbe öltözöttek képmutatása, mint a saját házasságának hazug volta ellen. Az odakint és az odabent látszólag reménytelen találkozása a dráma magva, mert hiszen karnyújtásnyira van a halál, és a találkozás is karnyújtásnyira. Abban az értelemben is, hogy Jegor éppen csak a karját tudja nyújtani afelé, amiben nem lenne idegen. Ez is a személyiség és a kor szinkronitásának problémája. Ki kell emelnem (vagy szükség-telen kiemelnem, mert lehet, hogy ezt mondani már tautológia): Kállai ezt az igazság-gal való közösiülést utolérhetetlenül csinálja.

Végül a Jegor Bulicsov kapcsán Marxot fogok idézni, bár meggyőződése, hogy ezt Gorkij nem ismerte. Azt mondja Marx, hogy amennyire nem lehet a történelmet megérteni az osztályok mozgása nélkül, annyira korlátoltság lenne azt hinni, hogy az egyént meg lehet érteni pusztán osztály-hovatartozása alapján.

Múltúzés pókerrel

Most ismét egy olyan művet próbálok elemezni, amely a maga módján felvállalja, hogy a 80-as évek problémájáról szóljon: Csúrká István *Ki lesz a bálánya?* c. drámájának tévéváltozatát. Hálás vagyok a televíziónak, amiért alkalmat adott arra, hogy egy több mint 10 évvel ezelőtti drámaélményemet kontrolláljam, és egyfajta befogadói önvizsgálatot is elvégezzek. Annak vizsgálatát, hogy mi történt több mint tíz év alatt a *Ki lesz a bálánya?* és közötttem. Azt hiszem, ez nem lesz tisztán szubjektív, mert sokan tudjuk, hogy a 60-as évek második felében mit jelentett ez a mű. Most 1981-ben levetítik előttem, és felmerül bennem az a kérdés, hogy végül is mi baja van ennek a négy férfinak? Ha nem tudnám, hogy mikor keletkezett ez a mű, sőt, ha nem lennék olyan szerencsés helyzetben, hogy olvastam Almási Miklós Groteszk requiem c. tanulmányát erről a drámáról, talán meg sem értettem volna. Itt van négy ember előttem, és ha huszonöt éves lennék, és megkérdeznék: „mit gondolsz fiam, mi bajuk van ezeknek a férfiaknak?” – azt mondanám vállat vonva: „biztos kiábrándultak”. De nem tudnám megmondani, miből, hogyan. Nem tekintettem a dráma hibájának, hogy erre nem mutatott rá ujjal, de most már hibájának látom, mert ha megpróbálom két szemmel nézni, 80-as évekbeli szemmel is, akkor merő rejtély. Ugyanakkor olyan gondolatokat is ébreszt bennem, melyek nem esztétikai jellegű, inkább világszemléleti, életfelfogásbeli kérdések. Nézem 81-ben a *Ki lesz a bálányát* és azt gondolom magamban: ezek az emberek azért jobb fajta kiábrándultak voltak, amennyiben legalább nem voltak elragadtatva saját kiábrándultságuktól. Tudták azt mondani, hogy az az önmentegetés, hogy „akartunk” – mármint akartunk világot megváltani –, de nem lehetett, ez a legposványosabb igazság. E tekintetben visszakívánom az ilyen kiábrándultakat, akik olyannak tekintik magukat, amilyenek valójában. Igaz, hogy ehhez a tudatosságához, önreflexióhoz – Almási szavaival – impotencia társul, de ez a fajta cselekvésképtelenség ma is hordoz tragikus akcentust, s ezért – ez most már esztétikai megjegyzés – ez a hangvétel, a póker jelentéstartalommal együtt, időtállóan bizonyult.

Miért tartom mai szemmel is telitalálatnak a póker drámai alkalmazását? Azért, mert minden szerencsejáték tulajdonsága – ahogy erről Walter Benjamin ír –, hogy kurtán-furcsán elbánni a múlttal. Szerencsejátékot játszani annyit jelent, hogy egyik pillanatról a másikra szegényből gazdag, gazdagból szegény lesz az ember. Itt pedig olyan emberek ülnek körül az asztalt, akiknek az igazi bajuk éppen az, hogy sem kurtán, sem kevésbé kurtán nem tudnak elbánni a múltjukkal. Hát legalább a szerencsejáték múlttal elbánó, elbánni próbáló praktikáját űzik, a társalanok tár-

sasjátékát. A póker ma is beszél, a póker szól hozzánk, a royal flössből kiolvasható, hogy mi is játszódik le itt.

Még egyszer visszatérek ama esztétikától elkanyarodó gondolatmenethez, hogy egyértelmű legyen a véleményem. Hadd mondjam meg: itt szerencsére olyan mű nem volt, amely fölmagasztalta volna a kiábrándultságot. Mert a 80-as évekbeli kiábrándultság egyik fő vonása szerintem az, hogy egyfajta neofitasággal párosul. Tudom, hogy ez fogalmi paradoxia, de valóságos is. A 80-as évekbeli kiábrándultak valamiféle lelkesedéssel párosítják azt, márpedig az a véleményem, hogy a kiábrándultsággal sehogysen harmonizálnak se a transzparens, se a térzene, se a zászlok — akkor már sokkal inkább a Ki lesz a bálánya? figurának szomorúsága.

Apák és fiúk (lányok)

A következő műben, melyet elemezni fogok, ugyan nem találkozunk se pókerező, se másfajta kiábrándultakkal, mégis azt hiszem, hogy ez egy kiábrándultságban fogant mű. Ami önmagában természetesen még nem minősítés. A kérdésnek úgy kell hangzania itt is: valóságos és korszakos 80-as évekbeli konfliktust ragad-e meg a *Legnagyobb sűrűség közepe*? Szerintem nem. Ez a tévédráma ákonfliktust jelenít meg. Hogy egy diplomás, jó állású férfiú, aki már ott tart, hogy miniszterhelyettes is lehetne belőle, de a lumpen apa ebben akadálnak bizonyul, mert iszik. 80-as évekbeli probléma? Korszaknyivá emelhető konfliktus? Nem tudom, statisztikailag bizonyítható-e, hogy az apák többet isznak, mint 40 év körüli diplomás fiaik, de ha így lenne, engem az sem zavarna abban, hogy kétségbe vonjam az iszom — nem iszom kortipikus jellegét. Bevallom, nem vagyok se alkoholista, se antialkoholista, de ez a film kicsit az alkoholisták pártjára állít. Inkább választok egy olyan sírkőtől vaj alkoholistát, mint itt az apa, semmint a diplomás fiát, aki megkéri szépen a papát: legyen szíves felválni az ereit, mert ha ő öli meg, akkor börtönbe kerül, így pedig terhére van. Nem szívesen használok ezeket a fogalmakat, de ez az optimista sematizmus ellentettje. Tudom, hogy létezik apák és fiúk közti konfliktus, sőt hiányzik is a tévédrámákból ennek problematikája. Olyan korban élünk, amikor nem lehet minden további nélkül az apák nyomdokaiba lépni. Ebben a műben az apának a figurája hiteles is. De a fiú alakjában az álcázott züllöttség nem kel életre. Etikai tanmesét igazán nem kívánok a művészettől. De egyszerűen nincs értelmük többé a szavaknak, ha itt „a tisztességes élet gyümölcseit” nem lehet a főhősnek leszedni, azért, mert a papa iszik.

Lehet, hogy most túl szigorú voltam. De ha megpróbáltam egy általam kitűnőnek tartott műben kiemelni hibákat, most is ki fogom emelni azt a mozzanatot, ami ugyan nem változtat az értékelésen, de azt mutatja, hogy tehetséges rendező keze van benne. Arra a jelenetre gondolok, amikor az apát egy luxusnyaralóba viszik, és egy hintaszékbe ültetik, hogy ott hallgassa meg, mi a teendője. Az a pillanat drámai, amikor megmozdul az apa alatt a hintaszék és döbbsen hintázva hallgatja végig, hogy mit is akar tőle a fia. Ez bizony drámai!

Nem lettem volna ilyen „gyöngédségmentes” az elemzésben, ha ez a mű nem így fejeződik be, ha az egymástól bocsánatot kérő apa és fiú végül nem úgy néznének egymásra — a békülés katarzist kiváltó szándékával —, mint ahogy ezt teszik. Lehet, hogy konzervatív, lehet, hogy anakronisztikus vagyok, de azt hiszem, hogy amikor valaki arra kéri az édesapját, hogy legyen szíves megölni magát, akkor utána nem lehet exkuzálni. És ha tőlem azt kívánják, hogy ez belőlem katarzist váltson ki, hát ezt sem lehet!

Nem a brutalitás miatt bírálтам ilyen élesen ezt a művet. Tudom, hogy az életben van brutalitás, a művészet ezt tükrözheti is, de történelmi jelentést várok a brutalitás művészi megjelenítésétől. Ezért tartom kíválynak a *Luxuseljárást*. Kroetz itt az extrém, egyedi, tehát patológus helyett hétköznapi tematikát vállal fel. De miért beszélek hétköznapi tematikáról, amikor itt gyilkosság történik? Ennek

a műnek ugyanis egyik nagy érdeme, hogy a legmindennapibb megtörténések, közös étkezések, teakitöltések gesztusaiban ki tudja fejezni, hogyan szivárog be a privát szférába a katasztrófákkal teljes történelmi múlt. Csak néhány mondat hangzik el a hitlerizmusról. Csak annyi — a később megölt apa szájából —, hogy a hitlerizmus idején elbántak volna az olyan fiúval, aki a lányát elcsábította. A feleség szájából pedig az a tiltakozás hangzik el, hogy „te nem is voltál tagja a náci pártnak”. Néhány szó, és mégis a történelem van jelen a zártnak tűnő privát szférában, és ez a rövid jelenléte motiválja Hanni tettét, amely az emberélet értékének súlyos, százados devalválódását demonstrálja. Ez nem egyedi, nem patológikus, hanem egy világnak is a tette, egy olyan világé, amelyben oly mértékben devalválódhatott az emberélet, hogy az apa jelenlétének pusztá kellemetlensége, zavaró jellege — gyűlölet nélkül — is elég a „megoldáshoz”: eltiúntetni, megölni. Így lesznek mementók a hétköznapi, a prózai indíttatású Kroetz-drámák. És ha a bevezetőben azt mondtam, hogy a dráma egyenes adásban tudósít az emberletről, akkor ez egyfajta egyenes adás a földgolyó egy meghatározott területének meghatározott problémájáról.

Azt gondolom, hogy egy dráma sokféle feszültséget létrehozó forrása, megrendülést teremtő momentuma közül kiemelkedő az, amit úgy neveznék, hogy tett és gesztus, avagy akció és szavak feszültsége. Ebben a műben erre döbbenetes példák vannak. Felejthetetlen például, hogy miután az apa felpofozza a lányát, Hannit, utána reflexszerű mozdulattal kimegy vizes törülközőért, hogy kislányának feldagadt arcát borogassa. De, miközben borogatja, tovább szidalmazza. Megjelőlk még egy ilyen pillanatot, amelybe az van beleírva, hogy a humán reflexeket totálisan eltiporni nem lehet. Amikor megölik az apát, Hanni lehajol a halotthoz, azzal a szándékkal, hogy megállapítsa, „sikerült-e az akció”. A száját mégis a megszokott szó hagyja el: apunak szólítja a halottat. És ez szinte rímelt az előbb idézett mozdulattal. Nem tartom ezt részletkérdésnek, mert esztétikailag itt a dolgok mélyén járunk. Itt derül ki, hogy a dráma minden kommentár nélkül felmutatja (egy ellengesztással ki tudja mondani): nem semmisülhet meg teljesen a humánus.

A szélhámus leleménye

Nem tudom ezúttal elmondani, miért, de progresszívnek tartom az igazi humort. Aki tudja, hogy min kell nevetni, mikor és hogyan, annak véleményem szerint a világnézete is rendben van. Nem azért fordítok tehát kevés szót a vígjátékokra, mintha kevésbé fontosnak tartanám. Most csak egyet fogok kiemelni közülük, a *Látástól vakulásig* c. tévéjátékot. Megvallom, hogy ebben nemcsak esztétikai meggondolás vezet, hanem valami más is. A nevetéshez, a kinevetéshez bátorság kell! Nos, én azt tapasztalom, hogy e tekintetben bátorságunk egyenes arányban növekszik a kinevetésre szánt jelenség időbeli távolságával. Minél messzebb van tőlünk egy jelenség, annál bátrabban nevetjük ki. És ezért — a kaharétól eltekintve — meg szoktunk állni ezerkilencszázötvenvalahánynál. A *Látástól vakulásig* végre nem áll meg. És teszi ezt ráadásul egy igen jó prizmán keresztül, tudniillik rendkívül alkalmas erre a nevetető számvetésre a szélhámus figurája. Se a betyár, se a szélhámus nem közönséges bűnöző, még akkor se, ha a szélhámost olykor be kell ültetni a börtönbe. Ez akkor is valami más. A betyárok, többek között, igazságtevők. Rabolnak, de nem akárkítól. És nemcsak rabolnak, hanem adnak, osztanak is. A szélhámus abban különbözik a közönséges bűnözőtől, hogy nem a rablás-csalás *eredménye* érdeklí csupán és elsősorban, hanem maga az okos-raffinált, fortélyos-leleményes akció. Egy kicsit hasonlít Don Juanhoz, akit nem csupán a nő maga érdekel, hanem azon akciók sorozata, amelyekkel sikerül elcsábítania. Amikor ez sikerült, már megy is tovább, az új csábítás felé. Kissé ilyen a szélhámus is — aki ugyancsak a hiszékenységből él. Entellektüel, észlénny, aki „önmegvalósulást” talál abban, amit csinál.

A szélhámos természetesen a mindenkori társadalom réseiben, hézagjaiban veti meg a lábát. Ez az ő privát honfoglalása, mozgástere. A szélhámos eszén és akcióin keresztül, ahogyan ő megtalálja a gyöngé pontokat és réseket, lehetségessé válik egy társadalmi múlt-vizsgálat, amely a humor erejével fel is szabadít nyomasztó terhei alól.

Otthonos művészet

Befejezésül megpróbálok levonni néhány következtetést. Nyilvánvaló, hogy a 80-as évek problémái nem azt jelentik, hogy zárkózzunk be 1981-be, de még kevésbé jelentik azt, hogy az akárhol ketyegő óráknak elhiggyük, hogy hitelesen jelzik az időt. Hátha más „rendszer-időben” mozog bizonyos rétegek órája! A 80-as évek problémái a korábbiakéhoz hasonlóan új meg új megközelítést követelnek. Nyitást az új, a jövő felé. Az, hogy minden jelen újjá teremti a maga múltját, nem színönímája a történelemhamisításnak. Igenis minden korszaknyi idő újratemti a maga múltját. És ez a memóriaőrzés a művészet feladata is, hiszen a felejtés bűn. A nyitás a jövő felé azonban nem programadás. Nem kell tehát megoldást nyújtani arra a kérdésre, hogy mit tegyünk az iszákos apákkal. Nem! Ez csak annyit jelent, de ez nem kevés, hogy felmutassuk a megragadott jelenben a lehetőségeket. Én a *lehetőségek* apologétája vagyok, de azt mondom, hogy aki a lehetőségeket igenli, az nem apologéta, mert az nem azt állítja, hogy minden úgy jó, ahogy van, hanem azt, hogy az ember olyan lény, aki vég nélkül meghaladja önmagát. Ennek az önmeghaladásnak a lehetőségét felmutatni, ennyi az, amit nyitásnak nevezek a jövő felé.

A szocializmus kedvez a drámának. Ez nem jelent valami pragmatikus kedvezést, nem utal ki pl. nagyobb pénzt a drámai főosztálynak. Arra gondolok, hogy a szocializmusban a *konfliktusnak más a státusa* (más kell, hogy legyen), mint bármely más társadalomban. Éspedig azért, mert a szocializmus nem kívánja magát megörökíteni, ez a társadalom, miként az ember, önmagát meghaladni akaró. Ezt a törekvését azonban csak akkor érheti el, ha a felszínre hozza, sőt a felszínre kényszeríti saját konfliktusait. Ha kihordja azokat a konfliktusokat, amelyekkel terhes, és ugyancsak kikényszeríti magából a megoldást. A konfliktus tehát nem megtűrt rossz. Ez is a korszakváltáshoz tartozó ügy — mert ma még egyes intézmények, emberegyüttesek önmagukról szólva *büszkén* szokták mondani, hogy náluk nincsenek konfliktusok. Mintha szűgyen lenne, ha vannak. Itt is új szemléletre van szükség, és ezért mondom, hogy a konfliktus *objektív* státusa a szocializmusban más, és ez ad kitiüntetett jelentőséget a konfliktusokról egyenes adásban tudósító drámának.

Nem beszéltem a televíziós specifikumokról. Tán nemcsak dilettantizmus miatt, hanem azért sem, mert az a meggyőződés, hogy a művészi értékkritériumokat nem befolyásolja, hogy képernyőn vagy nem képernyőn találkozunk velük. Van ilyen specifikum, de ez nem érinti a művészi igazságot. Most azért annyit mondom: ha már azt a szlogent használjuk a televízióról szólva, hogy beviszi a nagyvilágot az emberek otthonába, segítse elő a művészet otthonlétét is. Tonio Krögerre emlékeztetek, akit saját szülővárosában igazoltat a rendőr, és ő nem tudja igazolni magát. A motívum sokszor visszatér a XX. századi művészetben, de ez talán a legpontosabb kimondása annak, hogy az alkotónak nincs legális otthonléte: nem tudja igazolni magát saját szülővárosában.

Túl minden praktikumon, a művészetnek az újkor óta nincs otthonléte. A szocializmus az a társadalom, ahol ismét otthonléte lehet. Elvileg, lényegéből, és abból következően, hogy az emberi kollektivitásra apellál ez a társadalom, arra, amire minden idők nagy művésze. Ehhez nem kell Marxhoz fordulni, már Arisztotelész is így fogta fel. Azt gondolom, hogy a televízió ahhoz is hozzájárulhat, hogy a művészetnek a szó szoros értelmében vett otthonlétét és az otthonokban való jelenlétét biztosítsa. Nemcsak azzal, hogy közvetíti a művészetet, hanem azzal is, hogy a képernyőn megjelenni és otthon lenni tudó műalkotásokat teremti.

Visszatérünk önmagunkhoz

A színhely Párizs, az időpont a 60-as évek közepe. Nyár van, de nincs kánikula, az időjárás inkább kellemes. A Szajna felett, a hídon, érezni a friss légáramlást, a gépkocsik nyugodt tempóban haladnak. Hirtelen megáll előttem egy alacsony robogó, nekem is fékezni kell. Nem vagyok türelmetlen, nézegetem, amint a robogó vezetője próbálkozik az indítással. Nem sok sikerrel, a motor fel-felhörög, majd lefullad. Hátról a robogó feltehetően nem látható, a veszteglő kocsik vezetői nem tudják, hogy miért a torlódás. A mögöttem következő elegáns úr az autóban azt hiheti, hogy a magyar rendszámú FIAT tulajdonosa egyszerűen elbáméskodott, ezért végtelenül óvatosan közelhajt, és mintegy figyelmeztetésként meglöki a hátsó lökhárítót.

A figyelmeztetésnek szánt koccanás olyan kicsi, olyan végtelenül finom, hogy teljesen felesleges kilépni, s megnézni, nem történt-e valami karcolás a becses tárgyon. Mégis, egyetlen pillanat alatt előnt az indulat, megfordulok, s heves gesztikulálással mutatok a homlokomra. Az úr döbbenten nézi a jelenetet, majd elővesz egy hófehér zsebkendőt, és aggódalmasan törülgetni kezdi vele a homlokát. Minden elképzelhetőbb volt a számára, mint az, hogy valaki kétségbevonja az elmeállapotát csupán azért, mert két egyáltalán nem frissen krómozott pléhdarab halkan összekoccant.

Sem idősebbnek, sem fiatalabbnak nem látszott. Körülbelül egykorúak lehettünk. Eleganciája sem vallott a vagyonosok akkoriban többnyire hanyag lezserségére. Az sem biztos, hogy többet tudott irodalomról, festészetről, zenéről, történelemről, humanizmusról. Más különböztetett meg bennünket. S ennek a „másnak” a mibenlétét csak az értheti meg, aki maga is átélte azokat az esztendőket, amikor valami egészen gyerekes, valami egészen önfeléd viszonyba kerültek az emberek nálunk bizonyos eszközökkel.

Csak az? Meglehet, de pontatlan a fogalmazás, mert az se mind. Ugyanis nemcsak az újnak számító eszközök fetisizálása iránti hajlandóság mutatkozott meg, hanem a konzervatív gyanakvás is, hogy hová lesz a nemzet, hová lesz a szocializmus a fogyasztástól. A „megrontó” gazdagodás elleni közhangulat fel-felcsapott, akárcsak a magyar reformkor idején, amikor báró Wesselényi Miklós vívott többek, de nem nagyon sokak között — a puritanizmus ellen.

Tiltakozásból demagógia

A támadásnak most a tömegkommunikáció biztosított teret a szocialista értékek védelmének ürügyén, s megszületett a „fridzsiderszocializmus” vádja, mint szegénybélyeg, mint egy kóros kinövés elnevezése. Az erkölcsök ilyenén módon való feltésében sokféle érzület, sokfajta indíttatás volt kitapintható.

Egyrészt volt valami parvenüség abban a magatartásban, ahogyan némelyek talán szándékuk ellenére is hivatkoztak szerzett javaikkal. Ez sértette a társadalom

önérzetét, kiváltképpen meg azokét, akiket körülményeik eleve nagyobb szerénységre készítettek. Létezett tehát egy szociális indulat is, ami a differenciált jövedelem elosztás ellen ugyan nem, de a differenciált jövedelemelköltés ellen már nyíltan fellépett. Ennek az egyik iskolapéldáját az a légkör szolgáltatta, amelyben a parvenüség elleni tiltakozás könnyen átválthatott demagógiába. Így jelenhetett meg egy úgynevezett „leleplező” írás valakiről a sajtóban olyan „tárgyi bizonyíték” alapján, miszerint szokatlanul nagy összeget fizetett ki valamely étteremben egyetlen vacsora alkalmával. Később kiderült, hogy az étterem nem dzsentroid mulatozás színhelye volt, hanem az inkriminált személy meghívta a barátait és tisztelőit, mivel tudományos munkássága terén elért kimagasló sikereiért nagy anyagi és erkölcsi elismerésben részesült, aminek az örömét másokkal is meg akarta osztani.

Másrészről a törekvő, a vállalkozó, a személyes egzisztenciájáért küzdő ember nyíltzsinű megjelenése sértette a korábban kialakított közerkölcsöket. Ezek az erkölcsök egy olyan heroizmus jegyében születtek, amelyek sokkal inkább megfelelték a forradalom, mint a reform időszakának. Ne firtassuk most, hogy volt-e, s ha igen, akkor milyen volt az a diszkrepancia, ami a hatalom megragadása idején, majd az azt követő években jellemezte a forradalmi értékek és a társadalom adott szükségletei közötti feszültségeket. Nagyon messzire vezetne annak az elemzése, hogy arra a periódusra vonatkoztatva hogyan is kellene értelmezni Engelsnek azt a mélyértelmű észrevételét, hogy a francia polgár megcsinálta az 1789-es forradalmat, a német kispolgár pedig felépítette a Hanza-városokat. Nem tekintjük most feladatunknak, hogy a múlt valódi és nagy horderejű heroizmusából kiválasszuk a deheroizálni valót. De aligha tagadható is, hogy a 60-as évekre a társadalom már régen túl volt azon, amikor egysapásra akarhatta megváltani a világot. A társadalmi szükségletek nem önfeláldozást igényeltek, nem egyszeri, örökre fennmaradó tetteket, s komolyan számot kellett vetni azzal a lenini figyelmeztetéssel is, hogy a hatalom megragadása után alapvetően megváltozik a forradalom és a reform viszonya. Ekkor ugyanis már elegendő saját tapasztalat birtokában lehetünk ahhoz, hogy tudjuk: olyan időket élünk, amikor — ha úgy tetszik — forradalmár is csak az lehet, aki képes reformokban gondolkodni. Érelődött az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének szükségessége és feltételrendszere. De a heroikus morál kétségbeejtő zavarodottságot tanúsított néhány, forradalminak egyáltalán nem nevezhető jelenséggel szemben.

A társadalom fokozatosan bekapcsolódott a nagy nyári népvándorlások nemzetközi áradatába. Az első olaszországi kirajzásokból több orkánkabát és farmernadrág érkezett haza, mint ahányan elutaztak. A velencei Rialto lépcsős, árkádos üzletsorán, vagy Firenzében, a Tevere túloldalán található bolhapiacon többen bolyongtak közülünk, mint ahányan megnézték Rómában a Sixtusi kápolnát. Aztán megnyílt az első butik. Aztán lehetett idehaza is desodoráló szereket kapni. Egyszer csak megjelent a Beatles-fiúk hajviselete, s nemcsak a Beatles-fiúkon. A fogyasztás hazai apologetái, s a nonkonformizmus apostolai nem voltak igazán veszélyesek egy olyan társadalomban, amelyet még mindig a hiánygazdálkodás jellemez, de mintha egy kicsit görsbe rándultunk volna. Kibontakozott a tömegkommunikáció offenzívája a fogyasztói szemlélet látható előrenyomulásával szemben. Mind erre a lángosügy tette fel a koronát. Ugyanis országszerte elterjedt a lángos, s — mit lehet tenni? — vele együtt a lángossütő. Csak a tömegkommunikációra figyelve a külföldinek az a benyomása keletkezhetett, mintha a nemzet alapdilemmája lenne, hogy szereti a lángost, de gyűlöli a lángossütőt, s inkább lemond a lángosról is, csak ne kelljen tolerálnia a lángossütő kétségbevonhatatlan társadalmi sikerét. A heroikus morál ezzel már igazán nem tudott mit kezdeni, hiszen a lángossütő bevallottan nem a társadalom, hanem saját boldogulásának célképzetével juttatta végezetül is valami jóhoz a társadalmat.

Az elátkozott fridzsider, a „bűnös” vacsoraszám, az oly sokat szidott lángossütő természetesen éppen úgy egy jelképrendszer tartozékai voltak, mint az, hogy

napjainkban a „bunkerpszichózis” következményeivel kezdik riogatni a modern lakótelepi otthonokba költözőket. A vészharangok megkongatását nem lehet csupán arra visszavezetni, hogy a parvenüség jelei mutatkoztak a gépkocsi- és nyaralótulajdonosok körében, ami felgerjesztett amúgy is létező szociális indulatokat. A televíziózás tömeges elterjedésének vagy az előre gyártott elemekből készített lakóházaknak az ostromozása mögött is több rejlik annál, mint hogy a heroikus morál ezekben vélne felfedezni a kollektívizmus elégtelenségének okait, egyfajta atomizálódási folyamat eredőjét. S magától értetődően az új eszközök, tárgyak, szokások és viselkedések jogosultsága mellett sem csak azok törnek lándzsát, akik megértették a forradalom és reform viszonyának ide vonatkozó lenini intencióját.

Nosztalgiaák forrása

Sok mindenhez hozzájutottak az emberek, de ezzel egyszersmind sok mindent el is veszítettek. A társadalmi munkamegosztás alacsony fokán szervezett, de hagyományokkal rendelkező és működőképesnek bizonyult paraszti nagycsaládok szét-hullásának a maga nemében tragikus történetéről mindeddig nem születtek meg az igazán sodró erejű drámák és regények. Létrejöttek helyette elsődlegesen politikai töltésű etűdök, publicisztikák, tanulmányok, esszék, amelyek ezt a hiányt nem pótolták, de enyhítették. Az ezekben táplált nosztalgiát nem szabad csak konzervatív életfelfogással magyarázni, hiszen a szétszóródás nyomasztó megoldatlanságokat is teremtett. Az óvodai, bölcsődei férőhelyek szűkössége szorító gond lett. A jobbra szűk lakótelepi otthonokba kerültek miliője esténként inkább a „tévéváros”, mint az „alvóváros” benyomását kelti. Ugyanis a kulturális és közlekedési infrastruktúra viszonylagos elmaradottsága, a „gyermekfelvigyázás” kialakulatlansága következtében nemcsak aludni térnek haza ide az emberek, hanem itt akarják eltölteni szabad idejük java részét is. Az összezárttság, a megfelelő természeti és társadalmi környezet hiánya valóban okoz frusztrációt, még ha ezt túlzás is „bunkerpszichózisnak” nevezni.

Az iparosodással, az urbanizációval szabványosodó bútorok, vízcsapok, világítótestek, háztartási eszközök, lakások, esték, emberi kapcsolatok elleni lázadásként, bizonyos — elsősorban értelmiségi — rétegek fehérre meszelt falusi házakat vásárolnak, ha tehetik. Ezeket a házakat igyekeznek a lehető legautentikusabb módon berendezni. Petróleumlámpát akasztanak szegre, báboskemencét építtetnek, földpadlót döngöltetnek, s vallási meggyőződésüktől függetlenül krisztuskeresztet helyeznek az ágy fölé. El-eljárnak ezekbe a házakba, majd visszatérnek városi otthonaikba. Akadnak, akik úgy vélik, hogy ezek a legszívesebben egy nagy skanzent csinálnának az országból. Ám ennél sokkal több szól amellett, hogy úgy vannak ezzel, mint az a híres karmester, aki arról nevezetes, hogy modern zeneműveket dirigál, de időnként Mozartot is vezényel. Ezt a karmestert egyszer megkérdezték, hogy miért nyúl vissza Mozarthoz, amire körülbelül azt felelte, hogy Mozart műzeumi tárgy, s ami őt illeti, nem akar műzeumban élni, de megsemmisíteni sem akarja a műzeumokat, mert a műzeumok arra valók, hogy időnként eljárjon oda az ember, s feltöltődjön valamivel, amit a modern élet nem nyújthat.

Eközben a falusi népesség mindent elkövet annak érdekében, hogy a kemencét olajtűzelesű központi fűtésre, a dézsát olaszceszempé vagy romhányi burkolatú fürdőszobára cserélje. Nem földbesüppedt házat, hanem emeleteset, nagyablakosat akar, lehetőleg garázzsal, akár van gépkocsija, akár nincs. Nem vágyik petróleumlámpára, s már egy félórás áramszünet is bosszantja. S ha a modern lakótelepeken élők valamit irigyelnek a falusiaktól, akkor az nem a régi paraszti miliő, hanem a tágas, világos, a technika minden szabványosított kellékével felszerelt ház. Ilyen körülmények között a népi tárgykultúra egy értelmiségi réteg „magánműzeumaiba” szíva-

rog, jobb esetben állandó lakhelyük díszítőeleméül szolgál, még jobb esetben a szaporodó falumúzeumokba kerül. Legjobb eset egyelőre nincs, vagy alig van, mert a legjobb az lenne, ha ennek a tárgykultúrának az izlésvilágát, maradandó értékeit szervesen őrizné és fejlesztené a ma formatervezése.

A tárgyak felfedezése

Sokféle lehetőség, izlés, törekvés, vágy nyilvánult meg abban, ahogyan az emberek felfedezték a tárgyakat. De felfedezték. A fridzsider, a japán fényképezőgépet, a szovjet gépkocsit, a komputerizált zsebszámológépet és a szőnyegpadlót szintúgy, mint a szecessziós lámpákat, a barokk íróasztalokat, a finn ülőgarnitúrákat vagy a búboskemencét. Egyiket előbb, másikat később. A kvarcórát például előbb, mint a barokk megbecsülését. Nem volt könnyű áttörni ebben a vonatkozásban sem a falakat, súlyosan masszív előítéletek munkáltak bennünk. Egy letűnt korszalem megkövesedett üledékei. Érdekes, hogy a Coca-Cola akadálytalanabban került hozzánk, mint a komputerizált zsebszámológép. Az utóbbit eleinte — még nem is olyan nagyon régen — magas vámokkal terhelték határainkon, s tömegkommunikációs eszközeink komolyan tartottak attól, hogy ez a szerszám megkönnyítheti az egyetemi vizsgatételek kidolgozását a műszaki tárgyakból. Aduként pedig azt forgatták, hogy drága portékáról lévén szó, növelheti az előnytelen helyzetben levő hallgatók relatív hátrányát. Megjegyzendő, hogy amikor ezek az intelmek nálunk a nyilvánosság elé kerültek, a fejlett ipari társadalmakban a komputerizált zsebszámológép viszonylag egyszerűbb típusai olcsó, kommersz árunak számítottak. Ezért is vásárolhatótt belőlük a magyar turista, s ezért, hogy érdemes volt nálunk csempészaruként is forgalomba hozni. A tömegkommunikáció nem azt kifogásolta, hogy ebben az esetben a vámrendelkezések enyhén szólva nem segítettek elő az egyébként oly sokat hangoztatott osztársadalmi érdek érvényesülését. Nem az egyetemi oktatás elmaradottságát, kisiskolás módszereit korholta, amelyekkel megkövetelték a jövő műszaki szakembereitől az inkább fizikai, mintsem szellemi teljesítményt igénylő hagyományos számolgotást. S ha már ebbe az egészbe belekeverte a diákok szociális rétegzettségének problémáját, akkor nem azzal érvelt, hogy éppen a hátrányos helyzetűeknek van okvetlenül szükségük erre a gépre, mert ez felszabadíthatja idejük és energiájuk jelentékeny hányadát, amit esetleg éppen hátrányuk csökkentésére használnak fel.

De óvni szeretném az olvasót attól, hogy ebben a példában csupán a tömegkommunikáció görceit, rossz beidegződöttségét, felkészületlenségét vélje fellelni. Az ilyen típusú reflexek igen széles körűek voltak, s egyáltalán nem korlátozódtak a tömegkommunikációs eszközökre. A tömegkommunikáció csupán visszatükrözte azt az élet- és társadalomfelfogást, amely a fizikai erő megfeszítése árán elképzelhetőnek tartotta a magyar gazdaság világszintű versenyképességét.

Nos, valahogyan így, ilyen feszültségektől terhesen barátkoztunk a tárgyakkal, amelyek átalakították otthonainkat, utcáinkat, környezetünknek azt a tenyérnyi darabkáját, ahol terveket szőttünk, vitatkoztunk, tülekedtünk, osztogattunk és elszenvedtünk pofonokat; egyszóval éltünk.

Az utókor erről valószínűleg nem fog tudni semmit, ezzel kapcsolatos vívódásaink, önfeledt örömeink és gyötrő kételyeink tökéletesen közömbösek lesznek számára, mint ahogyan a tizesztendő gyerek már ma is úgy nézi a televíziót, vagy úgy hallgatja a magnetofont, mintha ezek a tárgyak egyidejűleg lennének a világ teremtésével. Thomas Mann írja, hogy mélységesen mély a múltnak kútja. Ebben a kútban nem az rajzolódik ki a legtisztábban, ami időben a legközelebb. A mélység elmosza a határokat, amelyek egyébként sem alkotnak éles kontúrokat.

Mindezt tudva, nagyon is kérdéses, hogy számon kérhetjük-e a felnövekvő nemzedék tagjaitól mindazt, ami velünk történt, amit mi éreztünk, saját szédületeinket,

horzongásainkat, ámulatainkat, felfedezéseinket. Egyszerre volt valami végtelenül felemelő és súlyosan lehangoló, amikor a hatvanas esztendőök bármelyikében ott állt a meglett, középkorú férfi mondjuk a római Via Venetón és meghatottan gondolt arra, hogy egyáltalán ott állhat. S miközben kevéske pénzét újra meg újra megtapogatta legbelső zsebében, zavartan nézte a francia, dán és holland fiatalokat, amint szegényen, de magától értetődő természetességgel, otthonosan lézengenek körülötte. Mert ott állt. És körülbelül akkor állt ott. És pontosan így, mert magyar volt. Ez az érzés — reméljük — nem lesz többé reprodukálható, legalábbis nem tömegesen. Dehát olyan nagy baj-e ez? Tehetnek-e a srácaink arról, hogy egy olyan világba születtek, ami persze mindent összevéve roppant tökéletlen, de mégiscsak más, mint ahová minket pottyantottak? Okvetlenül szükséges-e, hogy ugyanazt találják szépnek, amit mi tartottunk annak? Végül is Itáliában nemcsak az fedezhető fel, hogy csakugyan létezik. Nemcsak annak lehet örülni, hogy valaki egyáltalán eljuthat oda. Más is kelthet tiszta, nagy érzéseket. Egyetlen műalkotás befogadása is legalább annyira felemelhet. Vagy egy szerelem születése a tengerparton. Vagy egy barátság.

Becsapottság és morál

A tárgyak, vagy szélesebben az egyéni egzisztenciális lehetőségek felfedezésétől a 70-es évek elején a tömegkommunikáció nem utolsósorban azért is óvott bennünket, mert tartott egyfajta dehumanizálódástól. Pedig a tárgyak csak addig izgalmasak, amíg kielégítetlen a vágyakozás irántuk. A szegénység pedig nem csupán az összetartozást, az egymásrautaltságot erősíti. A szegénység már önmagában is antihumanus. Erről eszembe jut egy régebbi újságcikk. Nagy Lajos írta, s a következő címet adta neki: Pofon a villamoson. Arról szól, hogy a villamoson perben áll egymással a kalauz és egy szegény asszony. Az asszony kipirul a belső indulattól, a kalauz ugyanattól sápad. A jelenetet sokan nézik, és nyilvánvaló, hogy akiben szikrányi igazságkereső hajlam is bujkál, az megpróbálja eldönteni, melyiküknek van igaza. Nagy Lajosnak azonban nem szikrányi, hanem hatalmas igazságkereső hajlamai voltak, ezért leírta: „Én már láttam a dolog lényegét; láttam, hogy ez a két szegényember, akiket tép a gond, akik reggeltől estig erőn felül harcolnak, akiket tüzzel-vassal piszkál gonosz sorsuk, akik sok-sok sérelmet naponta szó nélkül lenyelnek, hogy ez a két ember most minden nyomorúsága miatt egymásra acsarkodik. Láttam ezt, de ők nem látták meg magukat, lehetetlen lett volna indulatukat leszerelni.”

A dehumanizáltságról Nagy Lajos többet tudott, mint a 70-es évek elejének hazai tömegkommunikációja. És többet tudott az a Révai József is, aki 1946-ban még nem letagadni, hanem megváltoztatni akarta a valóságot. Érdemes szó szerint idézni a Szabad Néphen megjelent vezércikkéből: „Nehéz az öntudatra apellálni olyan embernél, akinek a heti keresetéből alig telik egy-két kiló gyümölcsnél többre, nehéz az utolsó ruhadarabját, kedves bútorait vagy enléktárgyát eladó tanárnak, orvosnak, napszámba járó vidéki tanítónak, az egyszer napjában étkező köztisztviselőnek kitarására, fegyelmére apellálni... Nehéz a lerongyolódott szegény-parasztnek, a falusi ellátatlannak, a hovatovább új jobbágyságha süllyedő földhözjutottnak, a parasztnak, aki már most számolja, hogy vajon megmarad-e a fejadagja a beszolgáltatás, az adósság, a cséplőrész beszolgáltatása után, nehéz azzal tartani a lelket: tarts ki, dolgozz, mert csak így javíthatsz helyzeteden.”

Nagy emberi értékek születtek a szegénységben. De nem a szegénység konzerválása, hanem elviselhetővé tétele vagy megszüntetése érdekében. Ezért nem lehet az embereknek azt mondani, hogy maradjatok szegények, különben elveszítitek erkölcsi tartásotokat, morális értékeiteket! Persze találunk mentséget arra a zavarodottságra, ami ezeket a moralizálásokat kiváltotta. A megkésetttség, az elszalajtott évek lázas sietségre, kapkodásra ingereltek olyanokat is, akik más körülmények

között bizonyára higgadtabbnak bizonyultak volna. Ne feledjük, hogy azokról volt szó, akiknek Rákosi még azt mondta, hogy nem szabad megenni a jövőre aranytojást tojó tyúkot, s teltek-múltak az évek, de a tyúk nemhogy aranytojást, de lassan közönségeset sem tojt. És azokról a közben felnőtté cseperedett gyerekekről, akik látták, hogy mi történt a szüleikkel.

Ők nem akartak várni. Ők elégtételt akartak kapni. Nemcsak önmagukért. Egy-másért is. A szülők a gyerekeikért is, akiknek annak idején akkor sem tudtak citromot szerezni, ha láztól volt forró a homlokuk, s akiknek jó, ha hetente egyszer tudtak húst tenni az asztalra. A gyerekek a szüleikért is, mert nemcsak a szűkösséget éltek meg, hanem azt a keserűséget is, ami az apák és anyák becsapottságával járt.

Ilyen emlékek is motiválták mindazt, amit a tömegkommunikáció egyébként teljes joggal nevezett el a szocializmustól idegen kapzsiságnak, törtetésnek, szerzési váagnak. A tényeken azonban mitsem változtatott, hogy egy társadalom átmeneti, de totális becsapottsága is a szocializmustól idegen jelenségek közé sorolható.

Félreértés ne essék! Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy a munka nélkül megszerezhető jövedelmek, a gátlástalan anyagi érvényesülés lehetőségei tudati tényezőkre vezethetők vissza. Világos, hogy az okok a leküzdhető, de megerőszakolhatatlan hiánygazdálkodás ma is meglevő maradványaiban rejlenek. A gondolkodás csak motivációs szerepet játszott, de hogy a társadalom erkölce nem mindig, s nem eléggé szankcionálta a nem kívánt, negatív magatartásokat, abban nem kis része volt a konkrét történeti előzményeknek. E tényről megelégedkezve, érthetetlen marad, hogy a szocialista életmód jegyeit erősíteni hivatott szocialista erkölcs miért nem funkcionált hatékonyabban. Sőt, az a látszat kerekedhet, hogy a szocialista erkölcs fellazulását éppen azok az évek hozták, amikor az egyén számára megnyíltak az egzisztenciális érvényesülés nagyobb lehetőségei. Valójában ennek éppen ellenkezőjéről volt szó. Arról, hogy a szocializmustól idegen politikai deformációk az 50-es években deformálták az erkölcsi viszonyokat is, s ennek következtében az emberek nem voltak megfelelően felkészülve arra az időszakra, amikor a saját döntések, a saját választások jelentősége olyannyira előtérbe került.

Mobilitás és megőrzés

A tömegkommunikáció az önzést, az egoizmust is igyekezett pellengérre állítani a 70-es évektől kezdődően, de ezt is úgyszólván kizárólag a gazdaságpolitikának tulajdonította, illetve a gazdaságpolitika által létrehozott buktatók között botorkáló emberi gyengeségek megnyilvánulásainak. Tartalmazta ez az igazság bizonyos elemeit, de roppant egysíkúan és differenciálatlanul. Az ibseni manók társadalma, a „manó önmagadnak mindig légy elég” magatartásminta nem jelentett egyrésről akkora fenyegetést, amint azt néhány publikáció élénk vetítette; másrésről ebben is sajátos motivációk működtek közre. A bezáruló, önmagát túlhajszoló ember életvitelének indítékaihoz érdekes adalékokat szolgáltathat annak a korábban széles iniciatívájú, közéletet élő munkásembernek a története, aki azért teremtett saját ipart magának, mert disszidens öccsének akarta megmutatni, hogy szebb és nagyobb otthont tud idehaza létrehozni, mint amaz valahol Nyugat-Németországban.

Általában persze nem ilyen monomániásan, nem ilyen „kontraszt fényben” mutatták meg az emberek, hogy jutottak valamire. De megmutatták. Ki szerényebben, ki hivalkodóbban. A már említett parvenüség jelei elsősorban ott jelentkeznek, ahol nagy a társadalmi mobilitás. Nem azoknak a társadalmaknak a tünete, ahol hatalmasak és megingathatatlanok a különbségek, hanem ahol változásban, mozgásban vannak. A magyar színházak egy részét akkor építették, amikor az iparosodással együtt megjelent a feltörekvő nagypolgárság is, amely nem tudta elképzelni a színházi épületet kocsifelhajtó nélkül. A kocsifelhajtóra nem a tradicionális arisz-

tokráciának volt szüksége, hanem a felkapaszkodott rétegeknek, akiknek a körülményei még nem jelentettek olyan magától értetődöttséget. S bárhogyan is hangozzék, de a 60-as évek egészen másként feltörekvő állampolgárának nagyon is jól jött ez a meglevő kocsifeljáró. Ez az állampolgár valamit reprezentálni akart, függetlenül attól, hogy állami vagy „maszek” rendszámú kocsival érkezett-e. Ezzel szemben a New York-i Metropolitant már úgy építették, hogy kocsival egyáltalán nem lehet megközelíteni; a mérhetetlen vagyoni különbségeket inkább álcázni, semmint megmutatni igyekeztek. S ez vonatkozik a belső építészeti megoldásokra is, amelyek olyan képzetet keltenek, mintha a földszint egybeolvadna az emelettel.

A kisebb kocsik iránt oly hirtelen felszökő hazai érdeklődésben nem csupán a benzinárak drasztikus emelkedése rejlik. A benzinár meghatározó impulzust adott, de a benzin fogyasztás csökkentésére irányuló állami igyekezet és akarat jóval nagyobb ellenállásba ütközött volna, ha nem csökken a mobilitás. A mobilitás csökkenése ugyanis önmagában is redukálja a tárgyak szimbolikus jelentőségét. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a mobilitási hullám apadása kívánt jelenség.

A korábbi mobilitás ütemének lefékeződését nem az életvitel kiegyensúlyozottságára irányuló vágyak okozták, s még csak nem is valamiféle olyan „össztársadalmi” érdek felismerése és állami támogatása, ami az élet „harmóniáját” tartotta legfontosabb elérendő céljának. Valamely politikailag konszolidált társadalomban erőteljes, dinamikus gazdasági növekedés nélkül nincs nagyfokú mobilitás. Felfogásunk szerint a mobilitás mindig társadalmi átrétegződést is jelent, méghozzá olyan mozgást, ami nem lefelé, hanem felfelé tart, a társadalmi munkamegosztás egyik formájából a másikba. Ehhez azonban növekedni kell, egyébként nem teremődnek meg a mobilitás társadalmi érdekű igényei és lehetőségei.

Csak hogy növekedésünket „befagyasztotta” a 70-es évek elején valóságos kataklizmaként kirobbant tőkés világgazdasági válság számos következménye, valamint az a tény, hogy a körülmények elég szerencsétlen összejátszása miatt erre az időszakra jutottunk el az extenzív gazdaságfejlesztés forrásainak kimerüléséhez. Tehát egyszerre kellett hozzáfogni a válság hatásainak ellensúlyozásához és az intenzifikálás felgyorsításához, ami gazdaságstruktúránk átrendezését követeli. A válság ellensúlyozása és a struktúraváltás nagyon drága, ilyen helyzetben a növekedés visszafogása elkerülhetetlen kényszerűség. Ezt megértette a tömegkommunikáció, de azt már kevésbé, hogy a mobilitás és a növekedés megtorpanásai között szoros összefüggés van. Ezért fordulhatott és fordulhat elő, hogy miközben a tömegkommunikáció alig győzi magyarázni a növekedés elé tornyosuló reális akadályokat, önkínzó módon igyekszik keresni, kutatni, „feltárni” a mobilitás elégtelenségének tényét. Ebben az utóbbi ügyben a „kollektív lelkiismeret” szószólójaként viselkedik, mintha a mobilitás hiánya, vagy megléte lelkiismereti kérdés lenne.

Persze a mobilitás lefékeződése rossz dolog. A mobilitás ugyanis nemcsak a parvenüségnek kedvez, vagy a pejoratív értelemben vett fogyasztói, morális, ambiciós nyugtalanságoknak. Ennél sokkal lényegesebb az értékkerető ereje. A személyes perspektíva, a küldetéstudat lehetőségével ajándékoz meg. Azt a semmi mással nem helyettesíthető érzést kölcsönzi az embereknek, hogy tehetségük, munkájuk, szorgalmuk révén gyors emelkedés várhat rájuk, nem nekik kell „sorba állni” a tudásukhoz, képességeikhez mért feladatokért, hanem azok „üzennek” értük.

Azt kell tapasztalnunk, hogy ez a tudat és érzés mára beszűkült. A végzős egyetemisták közül számosan nem tudják megtalálni azokat a munkahelyeket, amelyek előreláthatóan kielégítenék törekvéseiket. A tömegkommunikáció ezért az elhelyezési rendszert bírálja, felelőtlenségeket szeretne tetten érni, intézkedéseket sürget. Nehezebb lett az előrejutás, az emelkedés azok számára, akik már a munkában bizonyították életrevalóságukat. A tömegkommunikáció ezért a helyzetért rendszerint a kontraszelektiót okolja, nagyobb igazságosságot követel. A felnőttkori pályamódosítás esélyei a minimálisra zsugorodtak, az objektív vagy szubjektív

körülmények miatti megrekedésből pokolian nehéz más irányba kitörni, úgy tűnik, a legtöbben egy életre foglyai maradnak egyszeri döntéseiknek. Tömegkommunikációnk a társadalom felelősségét veti fel, mivel — úgymond — túl korán kényszeríti döntésre a fiatalokat. E jelenségek mögött valójában az a kérlelhetetlen tény feszül, hogy az extenzív növekedést egyelőre nem az intenzív növekedés, hanem az intenzív megőrzés követi.

E váltás senki számára nem sugallja a létbizonytalanság érzetét. Nem kell tartani a munkanélküliségtől, az életszínvonal drasztikus csökkenésétől. Nem kell megválni a megszerzett javaktól, általában nem szükséges feladni a megszokott életszínvonalat. A hétvégi házak tulajdonosai gyakrabban ülnek vonatra gépkocsi helyett, de az üdülőtélkek kínálata nem növekszik. A magasabb tarifák miatt csökken az áramfogyasztás a magánháztartásokban, de akik villanybojlert használnak, ugyanannyit fürödnek, mint korábban, legfeljebb igyekeznek az olcsóbb éjszakai fogyasztásra kapcsoltatni árammérőiket. A vendéglők forgalma kisebb, de odahaza nem étkeznek szerényebben az emberek. Televíziós készülékeiket, elektromos háztartási berendezéseiket csak azok adják el, akik újat akarnak vásárolni. Az állampolgárok nem a tartalékaikból, hanem a jövedelmükből élnek. De a tervezgetések már nagyobb időtávokat ölelnek fel. S ezzel egyidejűleg lezárulóban van a tárgyak felfedezésének nagy és felkavaró élménysorozata is. Helyét viták, útkeresések, az élet egyéb kérdéseinek előtérbe kerülése váltja fel. Az emberek az értelmes élet új dimenzióit kutatva visszajutnak önmagukhoz.

•

GÁLIK MIHÁLY

A munka himnusza helyett gazdasági elemzést

Szerencsés generációhoz tartozom. Ahhoz az új értelmiséghez, amelynek tagjai az általános iskola első osztályától a diplomáig egyetlen nagy lendülettel jutottak el. Mindezt olyan családi háttérrel, amelyet ma ugyan „hátrányos helyzetű”-nek minősítenének, de a maga idejében mégis lehetőséget adott arra, hogy a magam érdeklődése, ambíciója szerint válasszak pályát. Nem kényszerültem bele a családom számára addig ismert, társadalmilag szinte determinált életformába és munkába. Több pátosszal is szólhatnék az egészről, ecsetelve a szülői áldozatvállalást, vagy leírva egy hétköznapi vacsorát, de fölöslegesnek tartom. A lényeg az, hogy a munkások gyermekéből értelmiségi lett, s nekem ez elég volt arra, hogy egy egész életre megalapozza társadalmi érdeklődésemet. A véletlenek mellett e háttérnek is döntő szerepe volt abban, hogy otthagytam a sikeresnek mondható közgazdászpályát, s harmincéves koromban újságírássra adtam a fejem. Ennek már öt éve.

*

A pályamódosítás formalitásainak is lehetnek tanulságai. Miután megkapta válszalagom a hivatalos kikérőt a rádiótól, magához hívatott a vezérigazgató. Fél órát szánt rám, hogy meggyőzzön: ne menjek. Ez az ő mércéjével mérve igencsak komoly befektetés volt. A szakma elismert tekintélye s egyben a rettegett főnök típusa; a „vasmarok” volt az általa ismert egyetlen vezetési elv. Meglepetésemre most mégis kért. Még mindent vissza lehet csinálni — mondta. Az újságírók komolytalan emberek, az egész ügynevezett újságírás pedig egy felszínes nagy semmi — ez volt sommás véleménye... Engem azonban már meggyőztek azok, akik az új pályára hívtak. Közvetítő kapocsnak lenni a politikacsinálók, a gazdaságirányítók és azok között, akikkel ezt a politikát meg akarjuk értetni és el akarjuk fogadtatni, s akiknek egyéni boldogulása nélkül az ország sem gyarapodhat — valahogy így fogalmazták meg a beszélgetések során azt, mi is az újságíró feladata. A fogalmazás találó, s megvallom, magam is fölhasználtam jó néhányszor ankétokon, értekezleteken, beszámolómban. Ma már — számos tapasztalat birtokában — mégsem teszem. Nem azért, mert nem tartom továbbra is nemesnek a szándékot, vagy már csak mosolyognék azon a romantikán, ami erre a pályára sodort. Egyszerűen már nem érzem úgy, hogy az újságíró avagy a gazdasági újságírás ennek a kapcsolatnak a központi eleme. Nem mintha ma kevésbé látnám fontosnak a munkát, amit végzek. Inkább azt érzem fontosnak, hogy tisztázzuk, mire vállalkozzék a gazdasági újságíró és mire nem, mit tartson és mit ne tartson feladatának.

A gazdasági újságírásban mindmáig uralkodik a termelési agitáció, azaz annak propagálása, hogy jobban, hatékonyabban, esetleg többet kell dolgozni. Meggyőződésem, hogy itt régi beidegződések továbbéléséről, aránytévesztésről van szó. Biztos vagyok benne, hogy a valódi termelési agitáció színhelye a munkahely, eszközrendszere pedig a megfelelő helyi (azaz: vállalati, gyári, üzemi, egyéni) érdekeltség,

az érdekeltség érvényesülését lehetővé tevő szervezettség, párosulva a megfelelő munkahelyi demokráciával.¹

Azt mondjuk lassan másfél évtizede, hogy a vállalati érdek tölti be a közvetítő (áttétel) szerepet az egyéni és a népgazdasági érdek között, valóban a vállalat az a hely, ahol a termelő ember átülteti (vagy nem ilteti át) a gazdaságpolitikus elképzeléseit a gyakorlatba. Valóban a munkahely a jövedelemszerzés legfőbb forrása, és valóban az egyén anyagi érdekére próbálunk építeni — legalábbis a valamennyire rendezett, normális körülmények között működő gazdaságban — a termelési feladatok megszabásakor. Ezt azok is tudják, akiknek még mindig a termelési riport jelenti a gazdasági újságírást, mégis a napi sajtóban s a legnagyobb hatású tömegkommunikációs eszköz, a televízió gazdasági műsoraiban a termelési agitáció dominál.² S hány ankét, értekezlet tárgya ma is, hogy úgymond „még inkább a termelőmunka megbecsülésének szolgálatába kell állítani az újságírást”. Az ember elmegy az ankétra, értekezletre, fölírja a címet, azután üresen marad a papírlap. Netán — mint magam — fölszólal, és ismételten csodálkozik az értetlenségen, mely szavait fogadja. Szentségtörésnek számít, ha elmondja, hogy nem attól érzi magát megbecsültnek a munkás, hogy a sajtó a munka himnuszát zengi, hanem attól, ha a vállalatvezetés megteremti számára a normális munkavégzés feltételeit, s javadalmazását arányosnak tartja erőfeszítésével. Akarva, nem akarva ilyenkor mindig egyik kollégám jut eszembe, aki igencsak nehéz ember. Évtizedek óta tart az újabb és újabb szerkesztőkkel konfliktusa, ha üzemi riportjairól esik szó. Felvételei zajosak, a beszélgetések nehezen érthetőek — ez a visszatérő vád. Ő bámulatra méltó makacssággal állítja ilyenkor, hogy az üzem zajos, nem a felvétel. Hadd ne magyarázzam tovább.³

Ha egy termelési folyamatban hiba van, viszonylag hamar kiderül. A túl sok selejt, az üzemképtelenné váló gép, az eltört szerszám, a romló baleseti statisztika mind-mind figyelmeztet, változtatni kell. Azt ellenben, hogy a termelési riport, mint a gazdasági újságírást vezető műfaj változtatásra szorul, nem igen jelzi semmi; ezt inkább maguk az újságírók érzik (legalábbis egy részük). A napi sajtóban, rádióban, televízióban lényegében minden árukapcsolással jut a fogyasztóhoz, s azért még senki nem mondott le napilap- vagy tévé-előfizetést, mert nem tetszettek neki a gazdasági riportok. Mivel azonban a szerkesztők jó része még a termelési riport bővületében él, maga a riportot készítő újságíró kezd észrevenni, hogy nincs valami rendjén. Akarva, nem akarva el-egondolkodik, mi mást is kellene csinálnia.

Véleményem szerint kétféle gazdasági cikket érdemes írni (közölni, olvasni); *ismeretterjesztőt és értékelőt*. Magától értetődik, hogy a műfajok itt sem határolhatók el egyértelműen; az ismeretterjesztés is a tények rendszerezését, értékelését, a lényeges és lényegtelen szétválasztását feltételezi, s fordítva, az értékeléssel is terjesztünk ismereteket. Módszerében tehát mindkét műfaj közös: elemzésen alapul. Mégis van értelme a szétválasztásnak, mert más és más a funkciója a kettőnek. Az ismeretterjesztés az általános közgazdasági ismeretek gyarapítására, terjesztésére való, mintegy szélesítve az alapot ahhoz, hogy az egyén tájékozódjék a társadalomban, a világban. Erre ma különösen nagy szükség van. Az értékelés lényege, hogy az egyedi esetben felmutatjuk az általánost, módot adva az egyénnek (olvasónak, hallgatónak, nézőnek) arra, hogy elgondolkodjék, hogyan is fest az elemzett jelenség a maga mikrovilágában.

Jöhet ismét az ellenvetés: hiszen éppen ezt csináljuk. Melyik napilapunkat felütné nem találunk cikket arról, hány országba jut el a termék, hány iskolás táskájában lapul a . . . s a gyerek nem is tudja, hogy mi gyártottuk, hány milliárd forintot költöttünk vagy költünk majd el beruházásra, hány százalékkal teljesítette túl a brigád a vállalását? Csakhogy ez nem ismeretterjesztés, hanem annak a folyamatnak a része, amit Szentgyörgyi Albert egy hosszú, termékeny élet tapasztalatát sűrítve fogalmazott úgy: „szecskával töltjük meg a fejeket”.

No de ami az értékelő műfajt illeti! Hát nem mutatjuk fel nap mint nap a jó

példákat? Nem dicsérjük meg a jól dolgozókat? — ami ugye a munka társadalmi meghecsülésének a jele! És fordítva: nem mutatjuk be a hibákat, nem bírálunk, mi több, nem keressük — és találjuk meg az esetek jó részében — a megoldást, a kivezető utat! Igen, ez így van, csak hogy nekem egészen más van a fejemben, amikor értékelő riportra gondolok. Nekem a jelenség elemzése a fontos, a dicséret, bírálat másodlagos. Agitativ, továbbgondolkodásra serkentő ereje a tiszta, világos helyzetelemzésnek van, még akkor is, ha — horribile dictu — az újságíró nem tudja megtalálni a megoldást. Ez utóbbi egyébként nem is az ő feladata. Neki azokat a kereteket kell reálisan bemutatnia, felvázolnia, amelyek között a gazdasági események végbemennek. Ezt annál is inkább vallom, mert az esetek többségében nincsenek kész, kidolgozott megoldások, illetve az egy-egy folyamatban észlelt gondok többféleképpen is megoldhatók, mégpedig annak függvényében, hogy mi a folyamatban szereplők részérdeke. Hogy ne legyen túl elvont az okfejtés, vegyük például az újtómozgalmat. A diagnózis, tudniillik, hogy az újtómozgalmában megtorpanás tapasztalható, ráadásul pont akkor, amikor a legnagyobb szükség lenne a termelő ember szellemi energiáinak aktivizálására, mindenki számára világos. A javasolt terápiák viszont igencsak eltérőek. A vállalati vezetők jó része például esküszik rá, hogy a megoldás kulcsa az anyagi ösztönzés erősítésében van. Nem értenek egyet azzal, hogy a szabályok értelmében az újtásokat csak a bérköltség, illetve a részesedési alap terhére lehet díjazni. Ezt a kettőt ugyanis az állam erősen adóztatja, azaz irreálisan kicsi összeg marad olyan javaslatok díjazására, amelyek fontosak ugyan, de nem világrengetőek, mondjuk évente néhány tízezer forint hasznót hajtanak. Tudomásul kell venni viszont, hogy a potenciális újtások zöme ilyen, ahhoz a konkrét munkafolyamathoz kapcsolódik, amit a termelő végez, legjobban ismer. Ha az újtás nyomán keletkező haszon (nyereség) egészéből lehetne fizetni, s nem az adózás utáni részből, illetve a bérfejlesztés nagy adóit vállalva, úgy már a kis dolgokkal is érdemes lenne foglalkozni, s az újtás valóban tömegmozgalommá válhatna — sommásan ez a vállalati emberek véleménye.

Miért mégis akkor az érvényben levő szabályozás? Egyszerűen hatalmi kérdésről lenne szó csupán, azaz a szabályalkotók korlátlanul érvényesíthetik akaratukat a nyilvános kritikák ellenére is? Távolról sem. Az egész dilemma visszavezethető oda, hogy — nem túlzás azt mondani, történelmi okok következtében — a nyereségalakulás és a hatékonyság összekapcsolódása akaratunk ellenére mindmáig laza. Ha pedig ez így van, úgy már a társadalmi igazságosság is azt kívánja meg, hogy a nyereségérdekeltséget és a bérszabályozást nagyarányú elvonások, adók közbeiktatásával működtessük, tudván tudva, hogy ez sajnos tompítja az érdekeltséget. A vállalatnál dolgozók — vezetők és nem vezetők egyaránt — maguk is tudják, hogy hiánygazdaságban jónéhány könnyebb útja van a nyereségnövelésnek, mint a gazdaságosság fokozása, s ha tudnak, élnek is ezzel. Ha nem is vallják be, sokszor maguk is értik a korlátozásokat, elvonásokat, csak hogy — visszatérve a konkrét példánkra — ettől még nem lesz megoldva az újtómozgalmak ösztönzése. Mindezzel egyáltalán nem állítom azt, hogy bármennyire is bonyolult a vizsgált jelenség, esetiünkben az újtómozgalmak, az újságíróknak ne alakulhasson ki véleménye az adott szabályozásról, illetve arról, hogy szerintük ezt milyen irányban kellene módosítani. Mi több, követelmény is, hogy az elemzés lezárásaként állást foglaljon. Szembe kell néznie viszont azzal, hogy a közvélemény mindmáig vagyis típusú válaszokat vár, úgy teszi föl a kérdést, kinek van igaza, és ez a párbeszéd egyik legfőbb akadálya.

Idézek egy véleményt, amely egy rádióműsorban hangzott el két évvel ezelőtt: „Az utóbbi években szinte mással sem foglalkozik a Párt Központi Bizottsága, mint gazdasági kérdésekkel, ugyanakkor mégis ide (ti. stagnáló életszínvonalhoz, az árakkal éppen hogy lépest tartó béremelkedésekhez) jutottunk. Ezek szerint ez azt jelenti, hogy ezeket a határozatokat nem hajtották végre (ti. a gazdasági vezetők), hogy a sok KB-határozat pusztába kiáltott szó maradt” — mondta a Chinoin Gyógyszergyár egyik munkatársa.⁴ Sommás véleménye két dologra is felhívja a

figyelmet. Egyrészt a nagyközönség hajlamos sematikus, voluntarista módon értelmezni a gazdasági összefüggéseket, másrészt abszolutizálja az irányítók-végrehajtók munkamegosztását, és minden felelősséget elhárít magától.⁵ Hozzá kell tennem, hogy mindkét dolog következmény, melynek kialakulásában szerepe van — jöllehet korántsem meghatározó szerepe — a gazdasági újságírásnak is. A gazdaságírányítás különböző szintjein természetesen — itt értd: a gazdasági folyamatok természetéből fakadóan — vannak és lesznek viták az „út”-ról, azaz egyes felismerések helyességéről s a választandó akcióprogramokról. Az „út” feltárása a szocialista társadalomban is objektíve meglevő érdekkonfliktusok bemutatását is jelenti. Például egy iparág, termelési rendszer stb. fejlesztésének leállítása (horribile dictu: tervszerű visszafeljesztése!), egy károsnak bizonyuló hatósági intézkedés visszavonása mellett érvelni olyan élesen ütközhet ágazati vagy területi csoportérdekbe, ami lehetlenné teheti — és sokszor teszi is — a sajtómunkát. Ha ezek nem kapnak valamiféle nyilvánosságot, akkor azt az illúziót keltjük, hogy gazdasági nehézségeink megoldása pusztán akarati kérdés. Ha a propaganda — akár burkoltan is — azt sugallja, hogy döntéshozatali rendszerünk mindentudó és mindenható⁶, nem csodálkozhatunk azon a széles körben elterjedt nézetben, hogy az a legfőbb baj, hogy valakik a végrehajtás különböző (középirányítói, vállalatvezetői) posztjain nem tudják vagy nem akarják a helyes döntéseket meghozni (ha úgy tetszik, a KB-határozatokat), végrehajtani.⁷

Erősíti ezt a tévhitet a vezetők utóbbi időben fokozottabban tapasztalható elzárkózása a nyilvánosság elől! Ez nemcsak politikai kérdés, és nemcsak azt mutatja, hogy sokan még mindig nem értették meg, hogy a közfunkcióhoz a közszereplés is hozzátartozik! Téves az a munkamegosztás, amely nem egy döntéshozó fejében még mindig él, ti. hogy ő hozza a döntést, a gazdasági újságíró pedig majd elmagyarázza. A döntéshozóknak ma igenis aktívan be kell kapcsolódnuk a gazdasági propagandába, a közvélemény előtt kell vállalniuk intézkedéseiket, válaszolniuk kell az embereket érdeklő kérdésekre.

A helyzet paradoxona, mondhatni tragikomikuma, hogy az elzárkózás már önmagában vezetőellenes hangulatot szül, s azt az illúziót kelti, hogy objektív gyökerű gazdasági problémák megoldása szubjektív intézkedésektől (le kell váltani X-et vagy Y-t) már önmagában is várható. Ha a gazdaságban gyarapodnak a konfliktusok, akkor ennek a gazdasági újságírásban is tükröződnie kell. Enélkül — azaz a gazdaság valós folyamataival való legszorosabb kapcsolat nélkül — sem hatékony ismeretterjesztés, sem mozgósító agitáció nem képzelhető el. A legelkötelezettebb újságíró sem birtokosa a bőlesek kövének, tehát a legjobb szándék mellett is előfordul, hogy nem az általa képviselt, javasolt, támogatott „út” (nézet, gazdasági cselekvés) a helyes. Tévedni nem kellemes ugyan, bár, mondjuk, emberi dolog, viszont csak meghatározott feltételek mellett káros társadalmilag: akkor, ha az információáramoltatás, a vélemény-nyilvánítás lehetőségei monopolizáltak, illetve az „út”-ról való vélekedések ab ovo „címkezettek”. A vélemény-nyilvánítási monopólium és a címkezés kétszeresen is káros: egyrészt rossz közérzetet szül a társadalom ügyeivel törődő emberekben, másrészt nem szelektál vélemények, felfogások, javaslatok között, azaz szűkíti azokat a társadalmi ismereteket, amelyek alapján a döntéshozók cselekszenek.

Az elkötelezettséggel kapcsolatos gyakorlati kérdések másik, nap mint nap feszültséget okozó csoportja a döntéshozók reagálása hivatalostól eltérő véleményekre. Nem ritka az, hogy az elkötelezettség az ő szemükben az intézmény alkotta szabályokhoz való elkötelezettséget jelenti, a társadalmi érdek az intézmény érdekét, a szabály pedig a társadalmi érdeket szolgáló cselekvések keretét. Bármennyire is széles információra támaszkodva dönt az intézmény, akkor is szükség van azok véleményére, akiket a döntés érint⁸. És szükség van azokra a formákra — ezek egyik legfontosabbika az újságírás —, amelyek ezeknek a véleményeknek fórumot teremtenek. Kis túlzással: a gazdasági (vagy tágabb értelemben a belpolitikai) újságírás egyik feladata, hogy az államot, a szocializmus eszméjét „megvédje” — ha szükséges

— az állam nevében helytelenül eljáró, az államot képviselő intézménytől, hogy a döntések társadalmi ellenőrzésének egyik szereplője legyen.

Jelen voltam azon a sajtótájékoztatón, amelyen az illetékesek bejelentették az ez évi központi áremeléseket, köztük a telefondíjak emelését. A posta vezérigazgató-helyettese megkísérelte a lehetetlent, azaz indokolni azt a különbséget, miszerint a nyilvános telefonok tarifája 2,— forint, a magán-előfizetőké 1 forint 50 fillér február 1-től. Esettanulmányba való az egész ügy. A posta bevételei között — a telefonbevételeken belül is — elenyészőek a nyilvános állomások használatából befolyó összegek. Mondani sem kell, hogy a lakosság nem szabad választás alapján használja a nyilvános telefont, vagy az otthoni készüléket, mert jelenleg Magyarországon a háztartásoknak hozzávetőlegesen egy nyolcadában van csak telefon. Mindenki tudja, milyen nehéz városban s falun egyaránt telefonhoz jutni, s hogy mennyire esetleges az, ki juthat hozzá, és ki sem. Ilyen körülmények között érthető, miért olyan érzékeny a közvélemény telefonügyben. Nagyon rosszul politizál az, aki a diszkrimináltakat (azaz a magánkészüléket hiába kívánókat) még a tarifák megszabásával is sújtja, s nem éri át a felelősséget, hogy az állam (a rendszer) képviselője az adott kérdésben. „Bezzeg akik a döntést hozták, azoknak van otthon telefonjuk, nem kell hóban, sárban, hőségben etc. fél órákat koslatniuk használható telefonfülke után, s még mi fizessünk többet!” — háborog a telefonnal nem rendelkező. Az újságíró utasítsa vissza a véleményt, hogy demagóg?! Ne siessük el a választ! Menjünk csak vissza még egyszer a tarifakiülönbözethez! Jó néhány kolléga fölszólalt a tájékoztatón, sérelmezte a döntést, de véleménye a falak között maradt. Hogy miért? A sajtóirányítás jelenlévő képviselője megértést kért az újságíróktól, azaz azt, hogy a sajtó, rádió, televízió a legkisebb részletében se kritizálja az összességében amúgy is népszerűtlen áremeléseket. Egy ilyen kérésnek épp oly nehéz ellenállni, mint amikor a vállalatnál szemben mondjuk a minisztérium támaszt elvárást. A sajtóirányításnak megvan a maga érve. Sommásan visszaadva: piti az egész ügy, anyagilag nem ez a telefonár-emelés terheli meg amúgy sem a családi költségvetést. Igaz. Csakhogy ez miért nem szempont a döntés előkészítésekor, s miért kell vállalni a politikai kárt a szinte ki sem mutatható gazdasági többleteredményért.⁹ És hogy álljon az újságíró a közvélemény elé, hogyan lesz hitele a „fontos” kérdésekben kialakítandó dialógusoknak, ha ezekben az esetekben ilyen „megértő”.

Rengeteg a tévedés az elkötelezettség értelmezésében is. Önkényesen kiragadok most három példát vezető központi napilapunkból. 15 ezres, nagy múltú — ámbar sokáig kétséges jövőjű — nagyvállalat vezérigazgatója följelenti a népi ellenőrzésnél egyik mezőgazdasági termelőszövetkezetünk melléüzemágát, hogy az úgymond elcsábítja tőle a munkást. Az Állami Fodrászat egyik vezetője panaszkodik, hogy a fővárosban a kerületi tanács iparendelényt adott volt alkalmazottjának, hogy a belvárosban nyisson boltot, s ezzel élve a maszek elviszi „tőle” a vendégeket. Egy borsodi mezőgazdasági termelőszövetkezet melléüzemága ellen pert indítanak, mert engedély nélkül a fővárosra is kiterjesztette működését. Mint jelenség, mindhárom eset sok tanulságot kínálna, mármint akkor, ha elemzéssel párosulna a leírás. Erről azonban szó sincs, marad helyette a (vélt) sérelemmel való legteljesebb újságírói azonosulás. Az olvasónak meg a fanyar következtetés: úgy látszik, a szocialista gazdaság annyiban is antagonisztikus tagadása a tőkésnek, hogy nálunk a kis hal eszi meg a nagy halat — ha hagyjuk. A cikkek szemlélete természetesen nem valamiféle önkényes, egyedi, újságírói szemlélet, inkább tükrökre annak, ami nagyon sok vezető fejében van. Ha egy megyei vezető országos értekezleten, az ágazati minisztérium teljes vezérkara és a szakma jelenlévő képviselői előtt kijelenti, hogy ő bizony nem ad működési engedélyt a maszeknak az ABC-áruház közelében, hisz — úgymond — „nem azért öltünk bele milliőkat, hogy a maszek elcsábítsa a vevőt”, s ezzel a jelenlévők hallgatólagosan egyetértenek, akkor bizony valóban baj van azzal a sokat emlegetett szemlélettel.

Fölösleges lenne tagadni, hogy a másik irányban, a kicsik szerepének értelmezésé-

ben is található olykor elfogultság, tévedés. A különbség az, hogy egyszerűen összemérhetetlen a kettő politikai súlya, másrészt az utóbbi esetben soha nem hiányzik a reagálás, hogy „ezt” talán mégsem lehet. Olyan cikkekre viszont napilapban még sohasem olvastam „ellencikket”, hogy mondjuk mire föl dicsekszik egy mesterséges védettséget élvező nagyvállalat, hogy nyereséges, és neki nincsenek piaci gondjai. A politikában meghonosodott kifejezéssel élve a „kétfrontos harc” elvének alkalmazása még egyáltalán nem jellemző a gazdasági sajtóra.

A gazdasági életben nem ritka vitás, ellentmondásos helyzetek elemzése — éppen az elkötelezettség következtében — komoly belső vívódásokat okozhat az újságíróknak. Nagyon nehéz konkrét esetekben eldönteni, milyen nézeteknek adjon, és melyeknek ne adjon nyilvánosságot, illetve hogyan súlyozzon. Vegyük például az 1980. január elsejével életbe lépett új termelői árrendszer működésének elemzését. Már a bevezetés előtt is rengeteg volt a vita, s a kétségek igazolódni is látszottak. 1980 első fél évében nem lehetett úgy vállalati vezetővel beszélni, hogy ne került volna szóba — egyébként jogosan — az új termelői árrendszer. Bürokratikus, lassú, következtelen és még ki tudja, mi nem — mondták rá. Az irányítás nap mint nap eljuttassa hitelét, megszegi saját játékszabályait — ez a sommás vélemény a Kereskedelmi Kamara egyik ankétján hangzott el egyik nagyvállalatunk vezetője szájából.

Jóhiszeműen, még a másik fél egyébként kötelező meghallgatása nélkül is jogosnak lehet tartani az egyedi panaszokat, azonosulni viszont mégis hiba lenne velük. Mert minek a helyébe is lépett az új termelői árrendszer? Hát az önköltség alapú árképzés helyébe, amely — kihasználva a belső piaci verseny hiányát — szinte minden esetben utólag igazolt minden vállalati döntést, amely mindig megemésztett és a fogyasztóra továbbhárított minden költségemelkedést, amely nem ösztönzött az anyaggal, energiával, munkaerővel való takarékosagra, s ezáltal nemhogy csökkentette volna, de fokozta az inflációs nyomást, s amely nagyban belejátszott a hetvenes évek közepére kialakult „gazdag vállalat, szegény költségvetés” hosszú távon elviselhetetlen helyzetének kialakulásába. Egyetérték azzal az árhivatali vezetővel, aki szerint az önköltség alapú árképzés az elképzelhető legrosszabb a mi adottságaink mellett, s az új termelői árrendszer — összes hibájával együtt — annál csak jobb lehet. S ha ezt elfogadom, akkor ebből kell kiindulni a vállalati panaszok értékelésekor. Tudni kell ugyanis, hogy a kompetitív árképzés keretében képezett feldolgozó ipari árak soha nem lesznek olyan vitathatatlanok, mint a valóságos piacok árai¹⁰, csakhogy épp a valódi piaci hatások azok, amelyek egy-az-egyben való érvényesítését a magyar gazdaság ma nem engedheti meg magának. Ezért arra a következtetésre kell jutni, hogy tudatosan vállalva az egyoldalúságot, mi több, a kincstári jelzőt is, a gazdasági újságírás ne adjon teret az egyedi panaszok olyan áradatának, amely hangulati előkészítése lehetne az új termelői árrendszer megbuktatásának.

Nem árt emlékezni, hogy 1972-ben valami hasonló sajtóhadjárat bontakozott ki — most már valóban mindegy, milyen sugallatra — a nagyvállalatok „védelmében”. Se szeri, se száma nem volt a cikkeknek, amelyek azt sugallták, hogy a nagyvállalatokat „sújtja” az új gazdasági mechanizmus, hogy egyoldalú a szabályozás, s hogy ez politikai kárt okoz. Az irányítás akkor a nagyvállalatok „megvédése” mellett döntött, a reformfolyamat megtorpant. Ezt a döntést persze naivitás lenne a gazdasági sajtó számlájára írni, de épp így hibás lenne a sajtót felmenteni. Az akkori gazdaságpolitikai döntés hatását lehetetlen pontosan fölmérni. Mindenesetre ennek is szerepe volt abban, hogy az 1973—74-ben bekövetkező nagy világgazdasági kihívásra a magyar gazdaság csak megkésve reagált, hogy tovább és jobban védtük vállalatunkat a külső hatásoktól, mint célszerű lett volna.

Visszatérve az új termelői árrendszerhez: ha annak alakításában a pusztá ismeretesen, az elvek megértetésén kívül van bárminő feladatunk, úgy az az, hogy olyan fórumok életrehívását sürgetjük, ahol a vállalatok vitapartnerként állhatnak szemben a hatósággal, átmenetileg kilépve az intézkedések végrehajtóinak szerepköréből. Ha tömegesen érvelnek úgy a vállalati vezetők, hogy az ármechanizmus nagyon csi-

korog, ennek a véleménynek is helyt kell adni, s nem is csak a sajtóban. A kritika azonban — s erre kell vigyázni a gazdasági újságírónak — ne legyen jeladás a kompetitív árképzés elleni frontális támadásra, legalábbis addig, amíg nem tudunk jobbat a helyére állítani. Mert ma nem tudunk.

*

Végezetül hadd térjek vissza a döntéshozók közszereplésének témájához. A közszereplés az intézkedésért vállalt nyilvános felelősség része, ezért — finoman fogalmazva — nem túlságosan népszerű. Ez nemcsak egyébként érthető emberi tényezőkből fakad. Döntéshozatali mechanizmusunk maga is olyan, amelyben a felelősség nagymértékben megoszlik, feloldódik, megfoghatatlanná válik. Könyvtárnyit összeírtak már erről, egyelőre csekély gyakorlati következménnyel. A döntés meghozatalában részt vevők tehát már hozzászórtak ahhoz, hogy még szűk, belső, szakmai fórumokon sem nagyon vizsgálják a hibásnak bizonyult döntések mechanizmusát, hogy a felelősségre vonásról most ne is szóljak. Így hát nem csoda, ha a döntéshozók számára idegen a nyilvános felelősségvállalás gondolata, érthető húzódozásuk a közszerepléstől. Természetesen nem mindenki alkalmas arra, hogy a nyilvánosság elé álljon, de egy intézménytől, vállalattól bátran megkövetelhető, hogy a maga káderállományából találja meg, válassza ki azokat, akik képesek az intézmény érdekeit a nagyközönség előtt képviselni, akik képesek azon a nyelven beszélni, amit az emberek beszélnek, akiknek hitelük van.

Edzett, közszerepléshez szokott újságírónak is nagyon nehéz feladat olyan intézkedésekkel foglalkozni, amelyek kedvezőtlenül érintik a lakosság életszínvonalát. Nem szabad megnyugtanni magunkat, hogy — szerencsére — olyan a belpolitikai helyzet, s olyan jó az alapellátás, hogy az emberek elfogadják ezeket az intézkedéseket. Hiba lenne ugyanis az elfogadást azzal azonosítani, hogy meg is értették, miszerint objektív folyamatok kifejeződéséről van szó, s nem szubjektív alapon hozzák ezeket az intézkedéseket. És nem szabad elcsüggedni, ha például az áremelésekről elmélkedve sem a szakember, sem az újságíró nem képes meggyőzni a vele egy asztal mellett ülő „laikus”-t. Az újságírónak meg kell értenie, ha a felsorakoztatott összes érv, az összes megválaszolt kérdés ellenére is „az utca embere” ugyanazzal a véleménnyel kel föl az asztaltól, mint amivel leült, tudniillik, hogy — körülmények ide, körülmények oda — biztosítsa a kormányzat az árstabilitást. „Ő megteszi a magáét a munkahelyén, mások is tegyék meg”¹¹ — ha szeretjük, ha nem, ez az álláspontja.¹² Ahhoz, hogy másféle párbeszéd alakulhasson ki, szükségeltetik egyebek mellett az érdemi gazdasági újságírás.

Még egyszer hangsúlyozom, tisztában vagyok azzal, hogy a társadalmi lét és tudat alakításában nem az újságírásé, nem az agitációé a főszerep. De annyi bizonyos, nem jelentéktelen a szerepe! Ahhoz, hogy ezt betölthesse, át kell értékelnünk szerepértelmezésünket. Gazdasági szaksargonban kifejezve: az újságírásban is eljött a termék-szerkezet-váltás ideje.

JEGYZETEK

1. Egyetérték Hajdú János véleményével, aki a következőket írja: „A szocialista demokrácia fejlesztése korántsem öncél. A tartósan nehezebbé váló gazdasági feltételek közepette a társadalom öngazgató képességének tudatos növelése többet ér a legvégiggondoltabb takarékosági intézkedéssorozatnál is.” (Társadalmi Szemle, 1981. március, 14. o.)
2. Elgondolkodtató, hogy a két gazdasági hetilap, a Figyelő és a Heti Világgazdaság egyáltalán nem közöl termelési riportot.
3. De azért hozzáfűzöm, hogy például a Magyar Filmhíradó utóbbi időben ismét — ki tudja miért — divatba jött üzemi riportjai még véletlenül sem tartalmazznak munkazajt. Fűrészüzem, kovácsműhely, egyre megy — zaj nincs, csak kellemes, andalító muzsika. Mármint a filmen.
4. „Közgazdaság-alulnézetben, III. rész. A vállalati tervezés.” Elhangzott: Petőfi Rádió, 1979. április 2. 17.00—17.30. Riporter: Tarnói Gizella és Gálik Mihály.

5. Ezt a felmérést Hankiss Elemér szociológus a következőképpen fogalmazza meg Bánki Andrásnak adott interjújában (Magyar Hírlap, 1981. február 15.): „... társadalmunk nem érzi magát felelősnek az ország mai nehéz gazdasági helyzetéért. «Ők» csinálták, hozzák «ők» rendbe.” Hankiss hozzáteszi: „S szidhatjuk őket, hogy közönyösek, közömbösek, ha nem tesszük lehetővé, hogy igazából és érdemben beleszóljanak az ország dolgaiba.”
6. Természetesen ez nemcsak propaganda kérdés. hisz sajnos a szocializmus gazdaságtanát boncolgató tankönyvek is erre a premisszára építenek — tisztelet a kivételnek.
7. Nem érdektelen felhívni a figyelmet arra, hogy a Szovjetunióban is feszegetik a gazdasági tudatosság és a gazdasági propaganda viszonyát. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája szibériai tagozatának EKO című folyóiratában jelent meg L. I. Abalkin „Gazdasági mechanizmus és gondolkodási stílus” című írása ez év februárjában, melyben a következő olvasható: „... A tervék túlteljesítése, különösen a jelentős túlteljesítés a terv alacsony színvonaláról tanúskodik. ... Mindez jól ismert. Megvannak a megfelelő határozatok is. Azonban a sajtó, a rádió, a televízió a tehetetlenségi nyomatékból adódóan tovább dicsőíti azokat, akik túlteljesítik a tervet. Nem ritkán ugyanezen az úton jár a szocialista munka verseny szervezése is. Mindez szükségessé teszi a gondolkodási stílus átforgatását ...”
8. Manapság ugyan nemigen szokás idézni Sztálint, mégis érdemesnek tartom felhívni a figyelmet arra, amit a közép-távú tervezés folyamatáról írt: „Számunkra az ötéves terv, mint ahogy minden terv, csak terv, azaz megközelítése a feladatnak, melyet konkretizálni, melyet tökéletesíteni, melyet változtatni kell a helyi tapasztalatok, a terv megvalósításának tapasztalata alapján. Semmiféle ötéves terv nem képes felmérni mindazokat a lehetőségeket, amelyek a mi társadalmi rendünkben szunnyadnak, s amelyek csakis munka közben, a terv megvalósítása közben kerülnek felszínre a gyárban, az üzemben, a kolhozban, a szovhozban, a járásban stb. Csak a bürokraták gondolhatják, hogy a terv összeállításával befejeződik a tervmunka. A terv összeállítása a tervezésnek csupán a kezdete. Az igazi tervszerű vezetés csak a terv összeállítása után fejlődik ki, csak a lent történő ellenőrzés folytán, a terv megvalósítása, tökéletesítése folyamán.” (Idézi Gerő Ernő az I. ötéves terv törvényjavaslatból tartott előadói beszédében, Szabad Nép, 1949. december 10., 4. o.) Természetesen más kérdés, hogy a tervezés sztálini gyakorlata vajmi kevésbé követte a sztálini elméletet.
9. A korrektséghez hozzátartozik, hogy idézzek a posta vezérigazgató-helyettesének válaszából egy fél mondatot: „... egyébként mi a magánelőfizetőknél is a 2,— forintos tarifát javasoltuk”.
10. Már csak azért sem, mert a kompetitív árképzés a vállalati jövedelmezőséget (eszköz-+bérarányos nyereséget) és nem konkrét termékek árát szabályozza a feldolgozó iparban.
11. A „mi” és az „ők” szétválasztása, amire Hankiss Elemér is utal az idézett interjúban.
12. Id.: Erről beszélni kell! A hónap gazdasági eseménye. Elhangzott: Kossuth Rádió, 1981. január 27. 20.00—20.30

Ünnepi televíziózás

Az ünnepek televíziózásával a Tömegkommunikációs Kutatóközpont eddig még csak keveset foglalkozott. Pedig elég sokszor hangzott el az MTV részéről a kérdés: mit néznek az emberek a tévében az ünnepeken, illetve mit szeretnének nézni?

Az utóbbi években a néprajz példáját követve a szociológia, a szociálpszichológia is felfigyelt az ünnepek fontosságára. A Tömegkommunikációs Kutatóközpontban is többen foglalkoznak¹ az ünnepek kutatásával. Cikkünkben most két felmérés fontosabb adatait és megállapításait ismertetjük.

Két és fél órával többet

A TK eddigi vizsgálatai, folyamatos felmérései azt sejtetik, hogy mind a hétköznapiak, mind az ünnepnapok életvitelét jelentősen formálja a televízió. Mi ez utóbbi viszonyra, a televízió ünnepnapok életvitelét alakító szerepére voltunk kíváncsiak. Az 1979-es panel adatokból 11 ünnepnap televíziónézését tanulmányoztuk. Ezek nemcsak egy naposak voltak, hanem volt köztük két (húsvét, május 1., augusztus 20.), sőt három napos is (karácsony). A vizsgált ünnepnapokból négy hétfőre, kettő keddre, három szerdára és kettő vasárnapra esett.

1979-ben az ünnepnapok nélküli heteken átlagosan mintegy 15 órát töltöttek el a nézők a televízió előtt, míg az ünnepnapos heteken majdnem két és fél órával többet. Már az eddigi felmérések, kutatások is rávilágítottak arra, hogy a szabad idő növekedésével együtt nő a televíziózásra fordított idő. Így az is természetes, hogy ha a hét valamelyik napja ünnepi-munkaszüneti nappá válik, akkor a nézők több időt töltenek a képernyő előtt.

1979 hétköznapi — vasárnapi és munkaszüneti — ünnepi televíziónézése

nap	hétköznapon a televíziózással töltött idő	munkaszüneti— ünnepi napon a televíziózással töltött idő
hétfő (1979-ben 12 alkalommal volt adás)	1 óra 06 perc	3 óra 12 perc
kedd	1 óra 46 perc	4 óra 30 perc
szerda	2 óra 08 perc	3 óra 42 perc
vasárnap	3 óra 30 perc	3 óra 04 perc
	3 óra 37 perc = átlag	

Bizonyos ciklikusságot nemcsak az ünnepnapok okoznak a heti televíziónézésben. A televíziónézés időtartama szerdáiig nő, majd csütörtökön visszaesik és vasárnapig ismét egyenletesen emelkedik.

Az 1979-ből vizsgált ünnepeken a televíziónézés a heti televíziónézésből körülbelül annyival részesedett, mint egy adott hét televíziózásra szánt idejéből a vasárnapi televíziónézés.

Ha a több napos ünnepek televíziónézéssel töltött idejét néztük, akkor nagyjából az derült ki, hogy a második munkaszüneti napon valamivel több időt fordítottak a televízió műsorainak megtekintésére az emberek. (Így például április 15-én, húsvét vasárnap átlagban 2 óra 59 percet, húsvét hétfőn 3 óra 20 percet; április 30-án vasárnap 2 óra 34 percet, május elsején hétfőn 4 óra 18 percet; stb.)

Társadalmi ünnepek

Az ünnepnapok és a vasárnapok esetén nemcsak a televíziózásra szánt időben mutatkozik hasonlóság, hanem a televízió műsorajánlatában is. Vagyis délelőtt főleg gyermekműsorok, kora délután filmek, sportközvetítések és este a főműsorban sok nézőre számító játékfilmek fordulnak elő mind vasárnap, mind ünnepnap. A speciálisan az ünnepekhez kapcsolódó műsortípusok elég kevés időt szakítanak ki az ünnepi műsorfolyamból. A továbbiakban ezek közül néhány nézettségét ismertetjük.

1979. *április 4-én* a 726 perc műsoridőből mindössze 90 percet közvetítettek olyan műsort, amely az ünnep hagyományaihoz kapcsolódik, a kulturális sztereotípiák, szokások részét alkotja (a napi műsor 12,3 százalékát tette ki). Nézettsége 5,5 százalékos volt.

Május 1-én a 873 perc műsoridőből 440 percben az ünnep kulturális, történelmi és televízió kialakította hagyományaihoz kötődő műsorok kerültek sugárzásra. Tehát a napi műsorfolyam felében olyan típusú műsort közvetítettek, amely május 1-hez szorosan vagy lazábban kötődött.

A 65 perces moszkvai felvonulás átlagosan országosan 14,5 százalékos nézettséget ért el a reggeli órákban. Itt a férfiak aránya jelentősebb. A 49 év alattiak egynegyede, az 50 éven felüliek közel egyharmada nézte a Moszkvából sugárzott közvetítést. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek 20 százaléka, míg a középfokú vagy magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők 7 százaléka nézte.

A magyar felvonulásról adott közvetítést országosan a nézők egyötöde nézte a délelőtti folyamán. Az életkor növekedésével arányosan nőtt a budapesti felvonulás közvetítését nézők aránya. Az iskolai szint növekedésével csökkent a nézettségi százalék.

Az esti főműsor: a „Felvonulók kérték” nézettsége 80,5 százalékos volt, de ez az utolsó 50 percre 31 százalékra csökkent.

Érdekes, hogy a 30–49 év közöttieknek a műsor nézettsége nagyobb arányú volt, mint a fiatalabbaknak és az idősebbeknek. Az általános iskolát nem végzettek között volt viszonylag a legkevesebb néző, míg a középiskolát végzettek között a legtöbb. A városiak közül többen nézték a műsort, mint a községben élők közül.

Augusztus 20-án a műsoridőből 265 percet sugárzott olyan műsort az MTV, amely szorosan ehhez az ünnephez kötődött (a napi műsor 42,4 százalékában).

A délelőtti órákban a budapesti tisztavatásról, és a vízi parádéről adott közvetítés nézettsége 27,5 százalékos volt. Az életkor növekedésével nőtt ennek a műsornak a nézettsége.

Az esti főműsorban, melynek címe: „Ünnep esti sokadalom” volt, több helyszínről (Mórahalom, Pécs, Budapest-Csepel, Erzsébet-híd, TV 1-es Stúdió) adtak élő közvetítést és színes műsort. A kétórás műsor nézettsége 52,5 százalék volt.

A november 7-én sugárzott 901 percből az ünnephez kötődő műsorok 285 percet vettek igénybe. A reggeli moszkvai közvetítésnek 16,5 százalékos volt az országos né-

zettségi átlaga. A férfiak között magasabb nézettséget ért el a műsor, mint a nők között. Az átlagnál jóval alacsonyabb volt a nézettség a fiatalok körében.

A délutáni órákban sugárzott rövidfilmek közül a „Barátság-szöttek” c. magyar riportfilm egy beregi szovjet—magyar szüreti mulatságot és almaszüretet mutatott be. A műsor országos átlag nézettsége 9 százalékos volt.

A kora esti órákban „A Bajkál varázsa” című magyar dokumentumfilm nézettsége átlagban 16,5 százalékos volt, míg az esti ünnepi köszöntőt, V. I. Pavlov szovjet nagykövet beszédét országosan a nézők 15 százaléka kísérte figyelemmel.

A főműsorban sugárzott szovjet játékfilm 1970-ben készült, a címe: „A cár tisztje és a komiszár”. Ennek a szovjet játékfilmnek országosan átlagban 59,5 százalékos volt a nézettsége.

A társadalmi ünnepek között leghosszabb műsoridő november 7-én volt (901 perc), a legrövidebb augusztus 20-án (625 perc). A speciálisabb ünnepi műsorok aránya a legnagyobb május elsején volt (50,4 százalék) és a legalacsonyabb április 4-én (12,3 százalék).

A húsvét és a karácsony

A húsvét és a karácsony ünnepi műsorai között még kevésbé találhatunk kultúr-történeti, történeti hagyományok továbbvitelét szolgáló műsortípusokat, műsorfajtákat, mint a társadalmi ünnepeknél. Ezeken az ünnepnapokon a műsorszerkezet inkább a vasárnapi emlékeztet, bár talán két vonatkozásban mégis eltér attól. A gyermek-, a meseműsorok aránya megnő, különösen karácsonykor, s emellett igen sok közönséget vonzó filmet (húsvét vasárnap „Zebegényiek”, húsvét hétfő „Funny girl”, karácsonykor „A kék madár”, „Tarzan szökése”, „Piedone, a zsaru” stb.) mutattak be. E filmek nézettsége magas, de nem tér el semmiben egy más munkaszüneti vagy hétköznapi naptól, hisz a „Funny girl”-t, a „Tarzan szökése”-t, vagy a „Piedone, a zsaru”-t akkor is nagyon sokan megnézik.

Egyetlen említésre méltó eltérést találtunk még, ami a televízió kultúráját alakító jellegére utal. Karácsonykor viszont egy televízió kialakította szokás elfogadását regisztrálhattuk. Az ünnep előestéjén a televízió 18.45-kor Beethoven IX. szimfóniáját közvetítette évekig. A műsor országosan átlagban 20 százalékos nézettséget ért el (ami komoly zenéről lévén szó, nagyon magas). A szimfónia még az egyébként a komoly zenét szinte soha nem hallgató csoportokban is igen magas nézettségű-hallgatottságú műsor volt.

(Hogy a IX. szimfónia megnézése — meghallgatása nem a véletlennek, a bekapcsolva hagyott televízióknak tulajdonítható csupán, mert hogy a műsort megelőzően a nézettség 13,5 százalékos volt országosan, míg a IX. szimfóniát követő hírek nézettsége 22 százalék.)

Szokások és igények

Az ünnepek életvitelében a televízió jelentős helyet foglal el, de ez az ünnepi szokások, elvárások széles területéből csupán egy szűk szelet. Ennek a szűk szeletnek a forrásvidékéről is szeretnénk volna információkat gyűjteni.

12 ünnepet választottunk ki, és ezek szokásvilágát az országos reprezentatív minta tagjaihoz intézett egyszerű kérdéssel próbáltuk feltérképezni egy 1980 tavaszi vizsgálat keretében.

Az ünnepek kiválasztását elsősorban az motiválta, hogy a televízió milyen szerepet játszik az adott ünnep szokásvilágának kialakításában, illetve arra voltunk kíváncsiak, hogy az emberek mit igényelnek a televíziótól. Éppen ezért céljainknak megfelelően az életmód összetevői közül a következőket vizsgáltuk:

Egyrészt arra kérdeztünk rá, hogy a család, az otthon, a kis közösségek belső világában az ünnepek milyen helyet foglalnak el, másrészt azt próbáltuk megismerni, hogy az egyén, mint a társadalmi-demográfiai csoportok és a vallási közösségek tagja az ünnepi szertartásokon részt vesz-e, harmadrészt a televízió milyen helyet foglal el az ünnepi életvitelben, szokásrendszerben, szabad idősz tevékenységben, illetve mit igényelnek a kiválasztott ünnepeken a kérdezettek a televíziótól.

Hipotézisünk szerint a kiválasztott ünnepek 4 fő csoportot alkotnak:

1. társadalmi ünnepek (március 15., április 4., május 1., augusztus 20., november 7.)
2. vallási ünnepek (nagy-péntek, pünkösd, halottak napja)
3. családi ünnepek (anyák napja, szilveszter)
4. vegyes típusú ünnepek (az előzőek variációja: húsvét, karácsony).

Az általunk kiválasztott 12 ünnep nem egyforma súllyal szerepel a családok életében. Ugyanis, pl. a mindennapi szokásokon alapuló tipológiánk szerint a társadalmi ünnepek (pl. március 15, április 4, november 7.) kevésbé kapnak helyet a családok ünnepi életvitelében, mint a családi ünnepek (anyák napja, szilveszter és a kutatás számára nem összehasonlítható ünnepek, mint a születésnapok, névnapok stb., amelyek azért nem kerültek vizsgálatunk körébe, mert elsődlegesen a televízióhoz az életvitelben játszott szerepére összpontosítottunk.)

Ha az ünnepek családon belüli szubjektív fontosságát tekintjük, a rangsor a következőképpen alakul:

Meg szokták-e otthon ünnepelni?

(Az igen válaszok
százalékában)
N = 954

a karácsonyt	96,9
a szilvesztert	91,1
a húsvétot	90,5
az anyák napját	77,5
a halottak napját	60,2
a május 1-ét	38,8
az augusztus 20-t	37,5
az április 4-t	34,6
a november 7-t	25,9
a nagy-pénteket	24,6
a március 15-ét	23,6
a pünkösdöt	21,6

Mint a rangsorból kiderül, a család ünnepi életvitelében központi helyet az elsősorban családi, vallási eredetű ünnepek foglalják el. Az ünnepek otthoni megtartása a szokásos szociológiai változók: kor, lakóhely, iskolai végzettség, valamint a valláso sszág mértéke szerint nem egyformán alakul.

A már bemutatott rangsor elején található ünnepek (karácsony, szilveszter, húsvét) nem térnek el különösebben e változók szerint, megtartásuk egyenlően magas mértékben jellemzi az összes metszetet. Tehát a rangsor elején található ünnepekre (karácsony, húsvét) és családi ünnepekre (szilveszter) a családi szertartás minden említett bontásban magas százalékban (90 százalék fölött) jellemző.

A rangsor második részében elhelyezkedő ünnepek feltűnően hasonló módon térnek el az átlagtól. Mind a társadalmi, mind a vallási ünnepeket az idősek, az alacsony iskolázottságúak és a községekben élők tartják meg otthon nagyobb gyakorisággal.

Tehát pl. az idős, községben élő, alacsonyabb iskolai végzettségűek ünneptartási szokásai eltérnek pl. a fiatal budapesti középvezettségűektől.

Hogy a vallási ünnepeket megtartók saját súlyuknál nagyobb arányban kerülnek

ki az erősen vallásosak közül, nem túl meglepő. Érdekes viszont, hogy közülük pl. március 15-ét is többen ünneplik meg otthon, mint a nem vallásosak. Ugyanakkor ez jellemző a magasán kvalifikáltakra is.

Április 4-ét, május elsejét és november 7-ét inkább az idősebbek tartják meg otthon is. Ez többek között az ünnep számukra közvetlenebb, személyesebb tartalmából is adódik, hiszen számukra a „történelmi események” történetisége mást jelent, mint az ezeket, vagy hatásukat át nem élt fiatalabbak számára. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azt sem, hogy náluk határoz meg nagyobb mértékben mindent a konformitás.

Hogy az anyák napja megtartásában egyik dimenzió mentén sem mutatható ki számottevő eltérés, azt valószínűleg az is magyarázza, hogy az ünnep még gyökeretlen, nincsenek hagyományai, egyik csoport sem tekinti igazán magáénak.

Társadalmi ünnepi szertartások

Minden társadalom a számára fontos ünnepeket, évfordulókat szertartásokkal teszi emlékezetessé (illetve kötelezővé, pl. munkaszüneti napokkal). Az egyén, mint a makroközösségek, a társadalmi szervezetek, a vallási csoportok stb. tagja, passzívan vagy aktívan a szertartások résztvevőjévé válik.

A kérdés során arra is sort kerítettünk, hogy megtudjuk, vajon a minta tagjai az általunk megadott 12 ünnep közül mely ünnepek közösségi szertartásain vesznek részt?

A közösségi rendezvényen, szertartáson való részvétel (Az „igen” válaszok százalékában)

1. május 1.	60,1
2. április 4.	51,2
3. november 7.	44,7
4. augusztus 20.	38,8
5. március 15.	31,1
6. karácsony	29,4
7. húsvét	24,1
8. anyák napja	22,5
9. halottak napja	16,5
10. pünkösd	14,3
11. nagypéntek	13,9
12. szilveszter	11,8

A rangsor elejére került társadalmi ünnepek több részből álló ünnepi programot kínálnak. Egyrészt, a munkahelyeken ünnepi műsor (ünnepi beszéd, jutalomosztás, kitüntetés stb.) keretében emlékeznek meg ezen évfordulók társadalmi, történelmi, ideológiai jelentőségéről, másrészt magukon az ünnepnapokon a lakóhelyeken is tartanak közösségi rendezvényeket (felvonulás, tűzijáték, majális, díszszemle).

A rangsor második felében elhelyezkedő vallási, családi és vegyes típusú ünnepek zömére a vallási szertartásokon való részvétel a jellemző, az anyák napja kivételével.

A rangsor elején március 15-e kivételével olyan ünnepek vannak, amelyek *munkaszüneti nappal* járnak.

Valószínű, hogy ez a tény befolyásolja az egyén magatartását a közösségi szertartásokkal szemben. A közösségi szertartáson való részvétel szubjektív jelentőségét csak regisztrálhatjuk, de mértékéről nem tudunk számot adni, az ünnep „kvázi” kötelező jellege miatt.

Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy mind a társadalmi ünnepi szertartást, mind az ünnep szubjektív jelentőségét nagymértékben meghatározza a társadalom történeti, kulturális, ideológiai stb. hagyományrendszere.

A demográfiai változók mentén mutatkozó eltérésekből csak a leginkább egyértelműeket említjük. A társadalmi ünnepek közös jellemzője, hogy a vidéki városban élők vesznek részt legnagyobb arányban ilyenkor közösségi rendezvényeken. Ezekről csak augusztus 20. tér el, mivel ilyenkor a fővárosban többen vesznek részt, ami egy szerűen a rendezvények nagyobb számával magyarázható. Március 15-én a kor növekedésével egyre kevesebben járnak közösségi rendezvényekre, mivel ebben az esetben az ünnepségeket elsősorban a tanuló ifjúság számára rendezik.

Nem valós igények

Köztudott, hogy a családok ünnepi programjában jelentős helyet foglal el a televízió, mint az otthoni szertartások egyike. Hogy ez a szertartás valóban fontos számukra, bizonyítja, hogy az általunk kiválasztott 12 ünnep jelentős részénél elvárják a televíziótól, hogy külön ünnepi műsorral jelentkezzen.

**Szükség van-e arra, hogy a tévé külön ünnepi műsorral
jellegkezzon?**
„Igen” válaszok százaléka

1. Szilveszter	89,5
2. Karácsony	82,3
3. Április 4.	80,1
4. Május 1.	78,9
5. Március 15.	77,0
6. Anyák napja	72,3
7. Augusztus 20.	66,5
8. November 7.	65,0
9. Húsvét	64,8
10. Nagypéntek	12,2
11. Pünkösd	11,6
12. Halottak napja	10,4

A társadalmi, családi és vegyes típusú ünnepeken a megkérdezettek igénylik, hogy a televízió külön műsorral jelentkezzen, míg a szigorúan szabályozott vallási ünnepeken gyakorlatilag nem igénylik. A különböző társadalmi-demográfiai csoportokban nem egyforma mértékű a külön ünnepi tévéműsor iránti igény és az elvárások sem azonosak.

A társadalmi ünnepeken a tévéműsort kevésbé igénylik a nők, a fiatalabbak és a szigorúan vallásos emberek. Minél magasabb iskolai végzettségű valaki, annál inkább elvárja a speciális ünnepi műsort, ami nem azonos a külön ünnepi tévéműsorral.

Minél alacsonyabb iskolai végzettségű valaki, annál fontosabbnak tartaná, hogy a televízió külön ünnepi műsort sugározzon, míg minél magasabb iskolai végzettségű, annál inkább a speciális ünnephez illő műsort igényli.

A társadalmi ünnepeken azt várják megkérdezetteink, hogy a televízió a műsoraiban a történelmi-kulturális sztereotípiákat erősítse meg. Pl. március 15-én Petőfi, Kossuth életéről és tevékenységéről, a szabadságharc eseményeiről szeretnének műsort látni. Ezen kívül az olyan ünnepeknél, mint április 4. és november 7. az aktuális társadalmi rendezvények bemutatását is, pl. november 7-én a moszkvai díszszemlét, április 4-én a budapesti díszszemlét.

Adatainkat érdemes összevetni egy korábbi vizsgálat eredményeivel. Lendvay Judit tanulmányában³ szintén arra a megállapításra jut, hogy „Különösen a szabad szombatok és a vasárnapok jelentenek nagy lehetőséget a televízió számára az életvitel szabályozásában.” Ugyanakkor: „A műsorstruktúra (ti. az ünnepi) a szombati

és a vasárnapi sajátos keveréke, az éppen aktuális ünnepnek megfelelő főműsorral.” Láttuk, hogy ezek az 1979-es ünnepok televíziós műsoraira is állnak.

Ugyanakkor mit mutatnak a speciális, az ünnepokhez illő műsorok nézettségi adatai?

**Az ünnepokon sugárzott speciális műsorok nézettsége
napszakonként
Átlagos nézettség**

Ünnepok	dél előtt	dél után	este
Április 4.	5,5 %		
Május 1.	14,5 %		80,5 %
Augusztus 20.	27,5 %		52,5 %
November 7.	16,5 %	9 %	59,5 %

A már idézett tanulmányban alkalmazott sikerküszöb¹ alapján mondhatjuk, hogy a speciális ünnepi műsorok közül csak a május elsejei Önök kérték c. műsor és az augusztus 20-i vízi parádé közvetítése volt sikerműsor.

Tehát éppen az ünnepi műsorokat nem fogadják különösebb tetszéssel az emberek. Ez ellentmondásnak tűnik, hisz válaszaikból az derült ki, hogy a televíziótól az ünnepokon speciális műsorokat igényelnek, mégis, amikor ezekkel a műsorokkal találkozunk, nem nyeri meg a tetszésüket. A televízió kialakította az ünnepnapok televíziós műsorát, s a nézők által megfogalmazott igények így mást nem is tartalmazhatnak (a „kisebb ellenállás iránya” miatt). A tévé műsorpolitikájának ismeretében ez valószínűnek látszik, és feltétlenül elgondolkoztató.

Az anyák napján igényelt műsorok inkább a társadalmi ünnepek műsorösszetételére emlékeztetnek, míg szilveszterkor az emberek a televíziótól elsősorban olyan műsorokat várnak, amelyek az év végi szórakozásukat biztosítja (ennek kulturális, tömegkommunikációs és ezen belül külön televíziós hagyományai is vannak). A szilveszteri televíziózási igények sok szempontból hasonlóak a karácsonyi és húsvéti igényekhez. Ezeknél is kulturális és vallási hagyományok és a televízió által keltett igények határozzák meg, hogy milyen témájú műsorokat szeretnének látni. Ez utóbbi — vagyis a televízió kialakította igény — különösen akkor erős, ha egy-egy alkalommal egy bizonyos műsor nagy tetszést aratott. (Például karácsonykor a jövőben is szeretnének Tarzan-filmet látni.) Azt, hogy a családi ünnepi programok fontos része a televíziózás, bizonyítja az is, hogy a felnőtt műsorok mellett külön gyerekeknek szóló műsorokat is szívesen látnának ilyenkor.

Az 1979-es ünnepi adatok azt mutatják, hogy akkor magas a nézettség, ha a televízió *valós igények* kielégítésére vállalkozik (pl. ünnepi felvonulás, tűzijáték stb. közvetítése). Egyébként pedig a televízióval szemben támasztott *általános, mindennapi* igények kielégítése esetén lehet magas a nézettség. (Például ha szórakoztató filmeket közvetítenek.) A rétegigények kielégítése még korosztály szinten valószínűleg megcsúsz, hisz gyermekeknek vagy felnőtteknek szóló műsorok ünnepnapokon vannak. De például a karácsonyi vagy húsvéti népszokásokat, falusi és városi kulturális hagyományokat tovább éltető műsorok hiányoznak, pedig ilyen igények léteznek, aminek a körvonalai még egy ilyen, csak a kontúrok megfogalmazására vállalkozó kutatásból is kirajzolódhatnak.

JEGYZETEK

1. Jakab Zoltán még 1970-ben írt tanulmányt a társadalmi ünnepekről. 1980-ban S. Nagy Katalin és Tomka Miklós is kezdett az ünnepekkel foglalkozni.
2. Amit azóta sajnálattunkra megcsíntettek, mert 1980. karácsony előestéjén más műsort sugároztak.
3. Lendvai Judit: A televízió műsorainak (első program) közönségfogatatlása 1978-ban II. TK, 1979. XI. évf. 11. sz.
4. L. Lendvai I. m. 20. old.

Álcák, álorcák

Párbeszéd Ranschburg Jenővel

A pszichológust csendes négyszemközti beszélgetésekben vagy pedig a háttérben afféle szürke eminenciás szerepben képzelel el az ember. Olyasvalakinek, aki meghallgat és tanácsot ad, de mindig bensőséges, személyes kapcsolatban. Mi készítette arra, hogy az országos rádiós-televíziós nyilvánosság kollektív négyszemköztjében is gyakorolja a mesterségét?

Azt tettem, amit a legtöbb ember tesz, ha egy bizonyos ideje dolgozik. Elkezdett izgatni, hogy amit csinállok, az valóban jó-e, hasznos-e, s megpróbáltam fölmérni munkám hatékonyságát. Természetesen adódott a válasz: ha néhány tucat embernek előadást tarthatok az egyetemen vagy másutt, miért ne beszélhetnék sokkal több hallgatóhoz is, kiváltképp, ha — mint a televízióban — „látszani” is lehet? (Vagyis a közlésnek úgyszólván mindazokat az eszközeit felhasználhatom, amelyeket a személyes érintkezésben.) Hiszen a többi ember nincs „ott”, és valójában mindenkivel tête-à-tête vagyok. Voltaképpen így kerültem a televízióba és a rádióba... De hogy a sok emberhez szólásnak ez a fajtája csakugyan létezik-e, hogy lehet-e így is hatni, az már nem volt nyilvánvaló, és a hatás mértéke sem. Spontán vizsgálatokat folytattam, hogy ezekre választ kapjak. Borbélytól bolti eladóig megkérdeztem ismerőst-ismeretlent: nézik-e egyáltalán műsoraimat, s ha nézik, számukra mit ér, találnak-e benne valami fölhasználhatót. Summázva a következőket könyvelhettem el magamban: ha az ember meghirdet egy előadást mondjuk, a dohányzás ártalmasságáról — nem csehovi értelemben, hanem igazában —, azt tapasztalja, hogy száz hallgatója közül kilencven nem dohányzik. S nincs ebben semmi meglepő: miért is menjen el olyan helyre a dohányos, ahol elmondják neki, mennyire ostobán él? Csak az megy el, aki úgy érzi: most fogja neki egy okos ember elmagyarázni: ő milyen helyesen él, s milyen okos, hogy nem dohányzik. Mi következik ebből? Hogy a cikket vagy tévé-műsort — tegyük fel, a gyermeknevelésről — szintén az olvassa el, az nézi meg, aki jó értelemben magára ismer, aki úgy érzi, hogy megdicsérik. Az tehát, akihez a cikk vagy a műsor elsősorban szólna, a „dohányos” — továbblapoz, átkapcsol a másik

adásra vagy egyszerűen elzárja a készüléket. Mert senki sem akar kudarcélményben részesülni.

Am a dolog azért mégsem egészen így áll. Egyrészt, mert van, aki azt hiszi, hogy ő úgy csinálja, ahogyan azt a képernyőn mondják, holott másképpen csinálja; nézi tovább mondjuk az említett gyermeknevelésről szóló műsort, hiszen így is igazolva érzi magát. Másrészt viszont van, aki karakteréből következően képtelen a normális gyermeknevelésre, mert például gyógyíthatatlanul agresszív. Az ilyen embernek akkor is hiába mondanék bármit is, ha netán hajlandó meghallgatni érveimet. A gyakorlatban kiderülne, hogy minden szándékom, próbálkozásom kilátástalan.

Kihez szólhat tehát a műsor? Ahhoz, aki nemcsak hajlandó, de képes is befogadni azt, amit nem tud. Ahhoz, aki nyitott arra, hogy kijelentse: kérem, mondják meg nekem, hogy hogyan kell csinálni, engem senki sem akadályoz abban, hogy úgy csináljam. Ebben a szűk rétegben lehet valamilyen konkrét, mérhető hasznót megfigyelni, e közegetben nemegyszer „aha-élménnyel” is találkozhat az ember. Gyermeknevelésünknek számos régi, beidegződött porosz hagyománya van. S a módszer, amelyet néhányan propagáltunk ebben a hazában, sokak számára (akik hajlandók belegondolni magukat), még ma is meglepő, sokkoló élmény. Annyira más ugyanis, annyira „nem nevelés”, hogy igen fogékonyak kell lennie annak, aki nemcsak befogadja, de hajlandó alkalmazni is... Nincs tehát olyan illúzióm, hogy a képernyőn mindenkivel négy szemközt lehetek. Csak azt remélem, hogy így is sokakkal.

A pszichológusnak nyilván a legfontosabb „kelléke” egy másik ember, aki reagál a látottakra, hallottakra. A stúdióban viszont csak egy fiktív személy „ül” vele szemben, aki nem reagál, akiben elképzelve is csak önnön reagálását kapja vissza. Mit kell tehát a lélektan emberének másképp csinálnia a rádióban, televízióban, mint mindennapi „civil” munkája során?

Azt hiszem, ez nemcsak a pszichológushoz szóló kérdés, hanem mindenkihez, aki a tömegkommunikációnak ezekkel az eszközeivel dolgozik. És el is kell töprengenie rajta annak, aki a stúdióba rendszeresen bejár. Én is így voltam ezzel. Igaz, tizenhárom évet „lelúztam” az egyetemen, s ezért volt már valamilyen sajátos elképzelésem arról, hogy hogyan kell, miképpen célszerű előadást tartani. Az ilyen ember hozzászokik ahhoz is, hogy sokan hallgatják, amit mond. S akár tudatosan, akár nem, reagál a hallgatók metakommunikatív válaszaira, a jelenlevők tekintetére, gesztusaira, hangulatára stb. Ezek nyilvánvalóan befolyásolják az előadás minőségét, sikerét, az előadó tehát feltétlenül igényli őket. A tévékamerák előtt azonban mindez hiányzik. E hiányt messzemenően megéltem. Kezdetben úgy próbáltam áthidalni, hogy a stábhoz beszéltem. Palásthy György rendező odaállt a kamera mögé, és úgy tett, mintha nagyon érdekelné a mondanivalóm. Így a géppel szemközt is úgy éreztem, hogy emberekhez szólhatok. Mégis jóval rosszabb előadónak bizonyultam a kamerák, mint az eleven közönség előtt.

Az utóbbi években természetesen kialakult bennem bizonyos rutin. Rájöttem: a stúdióban sem kell olyan nagyon mást művelni, mint az egyetemen, a kétféle közlésforma között van azért bizonyos rokonság. Több mint szimbólum az, hogy a kamera olyan, mint egy szem, amely rámered az emberre. A kameraláz is rokon a lámpalázal, és az ember meg tudja élni azt, hogy most esetleg több százezer embernek beszél. Igen ám, csak hogy ez a több százezernek beszélés, amikor húsz sincs jelen (s aki ott van, az sem figyel rám) — zavarba hozza az embert. Ugyanez a szorongás viszont — engem legalábbis — facilitál, ha figyelni kész személyek ülnek körülöttem. Vagyis az utóbbi „földobja” az embert, doppingolja arra, hogy jobb formába kerüljön; az előbbi esetben viszont jön a radír: a szerencsétlen úgy érzi, mintha mindent kiradí-

roztak volna az agyából, semmi sem jut az eszébe. Érdekes módon ennek ellenére alig két-három alkalomra emlékszem, amikor a folyamatos szövegbe belesültem, s újra föl kellett venni valamit. A rendező hamarabb jött rá, mint én, hogy mi lehet ennek az oka. A Családi kör őskorszakában a színészekkel együtt nekem is „el kellett játszanom” az adásbeli szöveget. Tapasztaltuk, hogy a próbát követő felvételkor még az olykori dadogásom a legkisebb baj. Ha ismételten elmondtam valamit, ez összehasonlíthatatlanul rosszabb volt, ha harmadszor is: használhatatlan. Elsőre vettem fel tehát. (Ma már ez nyilvánvalónak látszik, hiszen a színész nem a saját szövegét mondja, hanem végszóra beszél. De akkor még az ilyesfélére is rá kellett ébrednünk.) És én is észrevettem valamit: nem baj, hogy nem figyel rám, mégiscsak jó, hogy ott a stáb. Mert: hátha a szövegemből valaki mégis elkap néhány mondatot. Kínos lett volna számomra, hogy ismételten ugyanazt mondjam el, amit öt perccel előbb. Máskülönb is szinte hobbim, hogy ne ismétellem magamat. Egyetemi oktató koromban minden év végén összetéptem a jegyzeteimet, és ugyanahhoz a stúdiumhoz a következő szemeszterre előlről kezdtem a felkészülést, hogy az újragondolásra kényszerítsem magamat.

Kérdésre visszatérve: furcsán hangzik talán, amit erre összefoglalóan mondhatok, vagyis hogy azt csináltam másképp a képernyőn, hogy igyekeztem megtanulni, hogyan adhatnám csorbitatlanul az új és új felkészüléseimből eredően mindig spontán önmagamot. Hogy a rutinom következményeképpen szövegem ne legyen begyakorolt. Hogy először mondhassam el ott azt is, amit tetőtől talpig ismerek.

Érdemes talán erről alaposabban is szót ejteni. Nézőként, hallgatóként mit tapasztal: az ilyen köznyilvánosságú fórumokon mennyire tudnak az emberek spontánok lenni, mennyire képesek arra, hogy a saját szövegüket mondják?

Átkozottul nehéz kérdés ez, és ismét nemcsak televíziós-rádiós kérdés. A pszichológia sűrűjébe visz a válasz. Tudományosan felelve: a szociális konstelláció függvénye ez. Annak a függvénye, hogy milyen helyzetben vagyunk. Ami a szó szakmai értelmében azt jelenti, hogy mindenki jó pár szerepet játszik. A „szerepelmélet” értelmében én most magának Ranschburg Jenő, a pszichológust játszom el, a tévészemélyiséget, akinek nyilatkoznia kell. De természetesen egészen másképp viselkedem, ha a feleségemmel beszélgetek, máshogyan, ha a gyermekeimmel játszom. És persze, hogy negyedikeképpen, ha előadást tartok az egyetemen és így tovább. Ez mind én vagyok, és mégis mindegyik teljesen más, a körülmények megkövetelte szerep . . . A kérdés: csakugyan annyi szerepet játszunk-e, amennyit kell? Nem játszunk-e *túl*, nem játszunk-e *meg* magunkat? Csakugyan a saját szerepünket játszunk-e? Gyakran az az érzésem, hogy túl sok, vagy túl merev az álarc. Az emberek nehezen oldódnak fel, görcsösen játszanak egy-egy számukra helyesnek, jónak vélt szerepet, amely nem egészen vagy egyáltalán nem illik rájuk. Így azután a szociális kapcsolatteremtés igen nehéz . . . Gyermekkoromban egy-két barátommal megfigyeltük, hogy amikor az emberek a házból kilépnek az utcára, megváltozik az arcuk. S megpróbáltuk meglesni az átváltozás pillanatát, amelyet mi „az álarc felöltésének” neveztünk. Nagyon érdekes volt rajtakapni őket: ki-ki, amint mások elé került, rendezte arcvonásait, s teljesen más lett, mint volt az imént. És fordítva: ha egyedül maradt, elengedte magát. Mindez teljesen természetes jelenség. Az viszont már személyiséglélektani kérdés, hogy van, aki egész életében képtelen oldódni. Az ilyen ember csak akadozva tud szociális kapcsolatokat teremteni. S talán nem is kell külön mondanom: nemigen való a képernyőre vagy a mikrofon elé. Hiszen a rádiós-tévé közszereplés egyik célja és értelme éppen a szociális kapcsolatteremtés.

Legtöbbször a felnőtt és a gyermek viszonyáról szövegek a televízióban, azért hadd mondjak el erről még néhány gondolatot. A szerepjátszás tekintetében egészen különleges ez a viszony. A felnőtt gyakran alapvetően megváltozik, ha gyermek mellé kerül. Mézes lesz vagy aranyos, lenéző vagy pedig haverkodó. Mindegyik álca mögött a gyerektől való tartás húzódik meg. A felnőttek legnagyobb része fél a gyerektől, s épp abban a reményben ölti fel az említett álarcokat, hogy azok mögé el lehet bújni. E félelemben a felnőttek egyszerűen „lemerevednek” . . . Egyébként a gyerekeknek is van „most itt a felnőtt”-arcuk, ilyenkor ők sem egészen ugyanolyanok, mint rendszeren. De döbbenetes, hogy a legokosabb felnőtt is mennyire megsemmisülhet a maga választotta felszínes, ostoba szerepben. Nem tudja, mihez kezdjen, ezért hát ontja a közhelyeket: „milyen tanuló vagy?, hányadikba jársz?, de megnőttél!, kit szeretsz jobban, anyut vagy aput?”. Az a gyanúm, hogy a felnőtt megérzi: a gyerek átlát rajta. Azért tart tőle, mert az még olyan világban él, amelytől ő már hűnösen eltávolodott. Büntudatot érez — nem azért, mert rosszul bánt a gyerekekkel, hanem mert az önmagában élő gyerekekkel bánt rosszul . . .

Azt hiszem, közvetve ezzel is válaszoltam kérdésére. A magunk „színházában” mi vagyunk a rendezők is, tehát a szereposztásbeli tévedésért nekünk kell felelnünk. Rossz közérzettel, magánnyal, mert nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek is megérzik rajtunk, ha magunkból kifordulunk. S megint csak azt kell mondanom: természetesen fokozottan így van ez az országos nyilvánosságban. A hamis vagy a téves arc vagy hang, tehát a csinált személyiség lelepleződik. Ide nekem az oroszánt is — mondhatja Zuboly, a takács. Én hozzáfűzöm ehhez: csak akkor, ha a takácsban oroszán is lapul.

Nem leplez-e hasonló büntudatot némelyik tévériporter, televíziós műsorvezető, amikor a közönséghez beszél? Nem azért lesz-e mézes-mázos, nagyképu, kioktató vagy épp ellenkezőleg: pajtáskodó, mert érzi: átlátnak felkészületlenségén, mert meg sem közelítette azt a témát, amelyben otthon kellene lennie?

Erre magam is csak felületesen tudok válaszolni. Nem vagyok vad tévénező, de nem is ellenzem a televíziónezést, így hát sosem merült fel bennem, hogy ilyen szempontból a látottakat elemezném kellene. Csak módjával vállalhato felelősséget tehát azért, amit most mondani fogok . . . Mit feltételezek? Kialakult egy spontán riporteriskola. A képernyőn jelentkezők jó része mögött meghúzódik egy-egy modell. Így azonnal kitetszik: ami az egyik embernek jól áll, az a másikon lötyög vagy túl feszes. Erőltetetten vagy egyszerűen ostobán hat. Mi történhetett? Milyen pszichológiai előzménye lehet ennek? Valaki, aki valóban érdekes és különleges egyéniség, úgy gondolta, mi lenne, ha ő a szó legintimebb formájában „személyeskedne” a televízióban? Tehát, ha úgy viselkedne és beszélgetne, mint ingujjra vetkőzve, odahaza. Aztán az illető — Vitray Tamás — elmondta azt is: sámlin áll, hogy felérje riportalányát, pedig ezt a tényrt a kamera el tudta volna rejteni. És ez az elengedettségek nekik nagyon jól állt. Személyisége sajátos színe lett a televíziónak, mert önmagát, a saját szerepét játszotta el. Aztán jöttek a követők. Sokan sajnos, nem tanítványai, csak utánzóik lettek. És ők már ügyetlenül festettek a nem rájuk szabott ruhában. Hiányzott belőlük a szükséges, de láthatatlan intellektuális magabiztosság. Az epigonok hol alázatosak lettek, hol kedveskedők, hol üresen fölényesek, hol csipkelődő játszva szemtelenek, az öngúny pedig legtöbbször sete-suta meakulpázással változott. Pedig a jó riporter — a maga dolgában — éppoly okos kell, hogy legyen, mint riportalánya. Sőt, majdnem okosabb — legalábbis a tapintatban, az őszinte érdeklődésben, a jó kérdésfeltevésben, a reagálásban, s legfőképp abban, hogy az illető a beszélgetésben otthonosan érezhesse magát.

De vajon annyiszor, s úgy esik-e szó a párbeszédekben, véleménycserékben és általában a műsorokban a dolgokról, ahogyan kellene? Nem sok-e a körülményeskedés, a nehézség, a didaktika? Nem változik-e például a közlés túl sokszor magyarázkodássá?

A televízió védelmére kelve hadd említsem meg ismét, amiről talán nem megfelelő hangsúllyal esik szó: a tévéközönség igen heterogén. Sokkal heterogénebb, mint mondjuk, a moziközönség, mert filmet nézni az megy el, aki az adott programra kíváncsi. De a televíziót gyakran csak bekapcsolják az emberek, hogy „menjen”. Úgy beszélni tehát, úgy körüljárni egy-egy témát, hogy az mindenkinek jó legyen... én bizonyára experimentális neurózist kapnék, ha ez volna a feladatom. Mert ilyen produkálni — szerintem — lehetetlen. Ami az egyik embernek nagyon kevés, az a másiknak túl sok. Ezért nagy híve vagyok a rétegműsoroknak. Az ilyen adástípusok fölkarolása segíthetné a nézőket-hallgatókat abban, hogy legyen erejük kikapcsolni a készüléküket. Hogy csak azt nézzék, hallgassák, ami érdekli őket. Akkor talán nem hangzanék fel oly sűrűn a sirám: úristen, milyen szörnyűséget láttam tegnap este a tévében! Effélett hallva mindig az jut az eszembe: miért látta akkor, ha olyan szörnyű volt, miért nem kapcsolta ki? Valamiféle tehetetlenség szögezi oda a legtöbb embert a képernyő elé, s ezt kívánnánk még azzal az illúzióval serkenteni, hogy a tévéműsor mindenkinek jó legyen?! Ne legyen mindig minden mindenkinek jó!... Nem az a legfontosabb kérdés tehát, hogy mennyit ér a leegyszerűsítés vagy a túlmagyarázás, hanem az, hogy lehet-e eléggé szelektálni, hogy szelektálnak-e eléggé az emberek! És persze az, hogy ebben hogyan segítik őket a tömegkommunikációs fórumok. Elegendő-e a választék? Van-e elég átkapcsolási lehetőség? Tudomásul vesszük-e, hogy nemcsak másik csatornára, hanem mondjuk a rádióműsorra vagy egy könyvre is át lehet kapcsolni? (Furcsa módon, olykor annak van haszna, ha sok hasonló műsor fut a televízióban. Japánban kriminálpszichológusok kimutatták, hogy ha sok kalandfilm megy, csökken a bűntények száma. A bűnözőjelölt ahelyett, hogy elkövetné a betörést, rablást, megnézi a filmet.) Van, akinek jót tesz, ha otthon tartja a tévé. Másnak meg épp ellenkezőleg: árt, mert számára megszűnnek az interperszonális kapcsolatok. Nincs tehát olyan recept, amely előre kiadagolhatná: mi sok, mi kevés, kinek mi gyógyszer és mi méreg.

Ha nem volt is receptje, feltételezem, hogy többé-kevésbé pontos elgondolása, terve volt azért, amikor a képernyőn (s a rádióban is) helyet és időt kapott. Milyen szemlélet jegyében készítette és készíti műsorait?

Hat-hét éve vendégeskedtem először a Szülők, nevelők egymás közt című tévéműsorban. Az egyik felvételközi szünetben elmondtam: szép, szép, hogy mi itt asztalhoz ülünk és okos, unalmas dolgokat mondunk egymásnak, de vajon ki nézi meg így a műsort? Az Iskolatelevízió szemfüles szerkesztői szavamon fogtak, közölték, hogy egyetértetek velem, próbáljam másként megcsinálni. Szakanyagot írtam a hazugságról. Javasoltam: néhány hazugságtípust el kéne játszani, s ezt kellene aztán valakinek kommentálnia. Így született az első Családi kör, melynek aztán sok folytatása lett. Először egy magazinműsor része volt. A néző kezdett odafigyelni, mert jobban vonzotta a dramatizált forma, mint a legtudósabb tudós fejtegetés. Én eleinte csak azt éreztem, hogy jó mindent megtagogatni, megfigyelni, kérdezgetni. Más kérdés, hogy a tévések szerették-e, hogy ott lábatlankodik valaki. Aztán észrevettem, hogy megismernek az utcán, s ez nagyon furcsa volt, mert jobban szeretek „elvegyülni”.

Az adás nézettségén viszont már alaposan meglepődtem, s ez egy darabig gátlásossá tett. A gyakorlat aztán átsegített ezen. Vagy három, három és fél évig csináltam a Családi kört.

Popper Péterrel együtt készítettük az újabb, Hogy nálam különb legyen című szorozatot. Ennek — érdekes módon — a férfi—nő kapcsolatot boncoló része váltott ki országos visszhangot. Azt pedzettük, hogy attól még nincs egyenjogúság, hogy nyilvánítottuk: holnaptól kezdve márpedig van. S elmondtam: még ma is társadalmunk neuralgikus pontja ez, mert sok még a félreértés, a rosszul értelmezett egyenjogúsítási szándék. Vagy négyszáz levelet kaptam, jórészt olyanoktól, akik teljesen más, az enyémtől alapvetően különböző nézőpontból „egyetértettek” velem. Félrehallottak tehát alaposan. Tanulságos volt tapasztalni, hogy ilyen „siker” is létezik. Hatása volt műsorunknak, csak éppen visszajára fordult hatása.

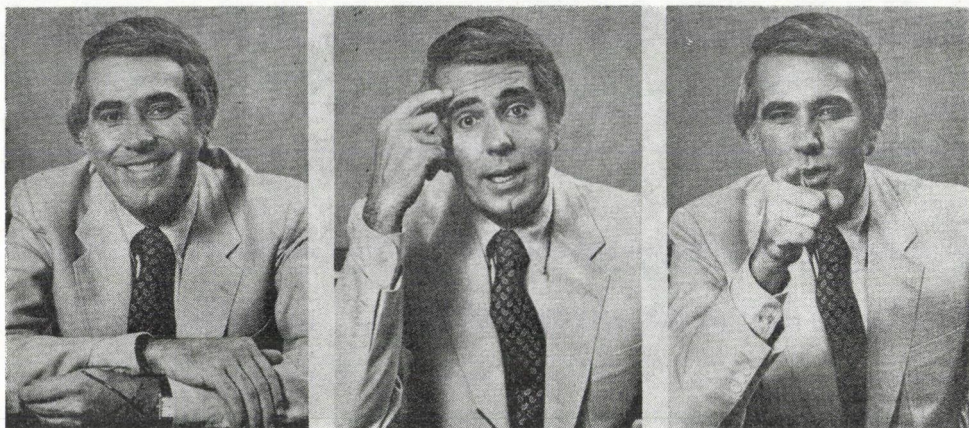
Gyanítom: a rádiós-tévés hatás lényegéről, annak mechanizmusáról, lehetőségeiről még keveset tudunk. Megítélése szerint milyen tennivalók vannak e téren?

Magának a szónak is két jelentése van: a hatás folyamatot is jelez, és jelzi annak végeredményét is. A hatás mint folyamat: az, amikor valaki a képernyőn megjelenik, beszél. Ez a dolog egyszerűbb része. Izgalmasabb, hogy a hatás mint eredmény mennyit ér. A televízióban, a rádióban és másutt is hogyan lehet igazán hatni az emberekre? Csak úgy, ha egyetértésből indulok ki. Mivel próbálkozom? Megkeresem azt az igazságot, mely hallgatóim véleményében benne van, s ebből rajtolva jutok el egy — hitem szerint — jobb igazságig. Mert a néző — a dohányos példát említettem már — öngigazolást keres. Csak így lehet hatni. A nevelésről szóló műsorunk például nem egyszerűen ismeretterjesztés, nem pusztá közlés. Létének értelmét éppen a hatás adja. Azt szeretném, hogy aki meghallgat, attól kezdve hallgasson is rám! Tehát, hogy ami megérinti, azt a saját viselkedésszerepjátékába építse bele, ne csak a cortexébe, mert az semmit sem ér. Ez teljesen másféle hatás, mint amely akkor ér valakit, ha mondjuk megnéz egy filmet. Itt arról van szó, hogy az illető — Karinthyval szólva — holnaptól új életet kezdjen. A hatásnak mélyebb, összetettebb, konfliktuózusabb formája ez. Így hatni csak úgy lehet, ha kimutatom: amit te eddig csináltál, az nagyon jó volt, számos remek elem van benne; s ha az illető már „jelen van” abban, amit mondok, ha „meg van fogva”, akkor léphetek tovább: „de azért próbáljunk egy icipicit változtatni is”. Ekkor már lehet valami reményem arra, hogy együtt tudunk majd haladni. Mert akit kézen fogtam szellemében, érzelmeiben, az gyakorlatilag nem is veszi észre, hogy eredeti nézete nem is volt olyan nagyon tartalmas. Abban a pillanatban lehet hatni, amikor valaki azt mondja (egy olyan álláspontból esetleg, amely sok mindenben más, mint az övé): nekem is mindig ez volt a véleményem... Hangsúlyozom: ez nem valamiféle trükk, csak tisztességes eszköz az igazi hatásra. Empatikus okok vezettek arra, hogy ezt használjam, mert tapasztaltam, viselkedésszerepjátékra hatni csak így lehet. És olyan gondolkodásmód is ez, mely abból indul ki: igazságunk tudatában sem árt a más álláspontjára, magatartására, életvitelére odafigyelni. Nem csupán azért, hogy érvkésztetünket gazdagítsuk. Kevés a meggyőzés, több a hatás. Aki belátja, hogy igazam van, még nem biztos, hogy belátása szerint cselekszik is. De a hatás beépül, „vérré válik”.

NÁDOR TAMÁS
Fotó: Moldvai József

„Szeretnék az NBC elnöke lenni...”

Az amerikai televíziózás „belülről”

Tom Snyder az amerikai televíziózás egyik fenegyereke. 45 éves, 193 centi magas, halántéka erősen őszi, talán festi is. Álla taszítóan keményvonalú, erős fekete szemöldöke alatt rendkívüli intelligenciát sugárzó, de feltűnően bandza szempár csalogatja-riogatja a partnert, a nézőt. Gyűlöli a szemüveget, ezért néha alig lát el a sugógépig. Gyors beszédű, hevenyészett ítéletei gyakran árulják el egyéniségének egyik meghatározó jellegzetességét: kérdéseivel olykor gondolkodás nélkül, „csípőből lő”. Pénztárcájának és társadalmi státusának megfelelően „drágán” öltözködik. Szabad-szájú, agresszív és rendkívül oldott. Semmiféle tekintélyt nem ismer, valószínűleg elsősorban ennek köszönheti karrierjét. Sokan kedvelik, rengeteg ellensége, „ellen-drukkere” van, s ami a legérdekesebb, lényegesen többen ismerik, mint amennyien nézik, hiszen nyolc éve minden hétköznapi éjszaka ott ül a tévékamerák előtt, és vezeti a Holnap című interjúműsort, amelyet többnyire meghatározott személyek kedvéért néznek kilencven percen át, éjjel fél egytől. Rendszeres nézőtábora 5 és 7 millió között mozog, szereplői-vendégei — és feltehetőleg nézői is — elsősorban értelmiségiek.

Az Holnap 1973-ban indult egy órában, a felvétel élőadásszerűen készül, és a sugárzás előtt alig egy órával fejeződik be.

Snyder pályája igen hullámzóan alakult. Milwaukee-ben egyetemistaként kezdett el televíziózni, diplomáját soha nem szerezte meg. A hatvanas években Atlanta, Los Angeles, New York és Philadelphia különböző tévéállomásain dolgozott, többnyire reggeli és esti híradóműsorok vezetőjeként. 1970-ben lett az NBC Los Angeles-i állomásának helyi műsorvezetője az esti híradóban, a Holnap 1973-tól egy évig itt készült, majd 1974-ben New Yorkba költözött. Esténként a helyi híradó műsorve-

zetője, ugyanakkor éjszakánként a Holnap házigazdája. 1977-ben két évre „szám-
úzik” Los Angelesbe, mert a Holnap túl sok elmarasztaló kritikát kap, 1979 jú-
niusában Vasárnap félidőben címmel új műsorral próbálkozik (először jut szóhoz 19
és 22 óra között), de nézettségi mutatója — tehát reklámmal keresett profitja — ka-
tasztrofális, így a műsort egyik napról a másikra megszüntetik. (Minden műsor üzleti
vállalkozás, értékét a benne sugárzott reklámokért fizetett hirdetői összeg határozza
meg. Minél nézettebb egy műsor, annál nagyobb összeget hajlandó a reklámozó cég
befektetni.) 1980-ban új szerződést köt az NBC-vel négy évre, műsoridejét 30 per-
cel kibővítik, gázsija évente 400 és 500 ezer dollár közötti. (Egy amerikai gyári mun-
kás évi átlagkeresete 13 ezer dollár).

— *Bizonyára tudja, hogy valami miatt az emberek el-
bizakodottnak tartják. Híveinek tekintélyes a tábora, de
nagyon sok néző úgy érzi, hogy arrogáns, fontoskodóan
nagyképű, ugyanakkor önmagával szemben igen elnéző.
Hogyan védekezik e vádak ellen?*

— Valóban, alkalmanként arrogáns vagyok. Adásban és azon kívül magammal
szemben elnéző, néha nagyképű. De ki az, aki sohasem volt ilyen?

— *Nem gondolja, hogy időnként elijeszti magától ezzel
az embereket?*

— Biztos, hogy ez igaz. Hangosan beszélek, 193 centi magas vagyok, és ezt már
magam is nagyon nehezen viselem el. De ha félnek tőlem az emberek, annak nincsen
semmi alapja . . . A Holnap című műsorral nem az a célom, hogy bemutassam, milyen
sokat tudok, hány könyvet vagy cikk-kivágást olvastam el. Ennek a shownak az a
célja, hogy vendégeim olyan beszélgetésbe keveredjenek, amelyek során legjobb olda-
lukról mutatkozhatnak be és lehetőséget kapnak, hogy önmagukat adhassák, még-
hozza egyszerre szórakoztató és informatív módon . . . Ugyanakkor nem félek attól,
hogy valamit adás közben, az emberek szeme láttára tanuljak meg. Végül is a nézők
jelentős része is ezt teszi. Nem félek attól, hogy bizonyos témákkal összefüggő tudat-
lanságomat felfedjem. Mindössze egy csatorna vagyok. Semmi más, mint információ-
közvetítő.

— *Hogyan készül fel „vendégeiből”?*

— Közvetlenül a műsort megelőző két órában. Tudja, ezeknek az embereknek iga-
zán nincsen sok idejük rám. Úgy kell viselkednem, hogy én legyek a barométerük és a
metronómjuk. A koncertmesterük.

— *De azért támaszkodik a munkatársai által készí-
tett előzetes interjúkra is, ugye?*

— Persze, nagyon is. De azért nagyon nagy különbség van egy előzetes beszélgetés
és a televíziós interjúkészítés között. Amikor a kritikusaim a szememre vetik, hogy

általában felületes interjút készítettem, úgy értik, hogy nem végeztem el a feladatomat. De ők sohasem próbálnak azzal az adott személlyel interjút készíteni. Lehet, hogy az alany éppen nem érzi jól magát, vagy éppen nincs beszédes kedvében. Vagy egyszerűen csak meg van rémülve. Például néhány évvel ezelőtt Philadelpiában Geraldine Chaplinnel készítettem interjút. Akkoriban országos turnén volt Lillian Hellmann Kis rókák című darabjával... Az apja a világ egyik legnagyobb filmszínésze. Azt gondolhatta volna az ember, hogy tele van mondanivalóval. Bevitettem a stúdióba és egy csomó kérdéssel valósággal megostromoltam, de ő mindegyikre csak igennel vagy nemmel, esetleg „aha”-val válaszolt. S ez nem azért történt, mert én nem készültem fel, hanem inkább azért, mert ő jött el úgy, hogy nem szánta el magát a beszélgetésre. Persze erre bárki azt mondhatja, hogy én vallottam kudarcot, mert valahogy készületlen voltam.

— *Sokszor előfordult, hogy a személyes érdeklődése is feltámadt a partnerek iránt? Olyasmire gondolok, ami több, mint a pusztá beszélgetés?*

— Ó, hogyne! Többször előfordult, hogy adás közben szerelmes lettem valakibe. Ez ellen nem tehet az ember semmit. Közel ülünk egymáshoz, pillantásokat váltunk, valami lezajlik közöttünk. Megfőznek — ez a legjobb szó. Az ember beszélget mindenféle eszméről, és egyszer csak észreveszi, hogy a partnere ugyanúgy gondolkodik, mint ő. Így aztán nagyon sokszor szerettem volna, ha a kapcsolatunk több, mint egy pusztá találkozás műsor közben. Egy alkalommal el is határoztam, hogy megpróbálok valami többet is, csak hogy az illető nem jött egyedül, s mire a liftnél utolértem, hogy aznap estére vacsorára hívjam meg, addigra pontosan 18 férfi vette körül. Így aztán minden maradt úgy, ahogy az lenni szokott. Persze, most szeretné tudni, hogy kiről van szó?

— *Természetesen, kiről?*

— Liv Ulmannról.

— *Hogyan érinti önt, hogy az emberek nem tekintik igazán újságírónak?*

— A kritikusok ilyeneket írtak: „Az NBC bizonyos körei szerint Tom Snydernek már vége. Tom Snyder nem számít újságírónak. Tom Snyder semminek sem számít. Tom Snyder egy «hot dog». Nem több, mint egy szórakoztató személy.” De végül is kik a forrásai ezeknek a kritikusoknak? A bíróságon az ember legalább szembe nézhet a vádlóival. Viszont, ha azzal tisztelnék meg, hogy az NBC tévéhálózatánál dolgozhat az ember, többnyire különféle belső forrásokra hivatkoznak, akik szerint nem végzem el a munkámat, nem számítok újságírónak és még csak nem is tudom, kik ezek az emberek, akikre hivatkoznak. Sohasem szerettem volna a Vasárnap főidőben című műsort csinálni, ha tudtam volna azt, amit most már tudok. De hát ki a csuda tudja előre, ami általában megtörténik. Pillanatnyilag valóban nem akarok az NBC Aktuális Osztályán dolgozni, mert fájdalmasan nyilvánvaló számomra, hogy nincs szükség rám.

— *Úgy hangzik, mintha elégedetlen lenne azzal, ami az NBC-nél zajlik!*

— Nem szeretem a pletykákat és a szóbeszédet. Miért nem mondták meg nekem, hogy nem én leszek az esti híradó műsorvezetője. Igazán nem örültem, hogy az újságból kellett megtudnom. Úgy gondolom, valaki megkereshetett volna és közölhette volna velem. Ha valakinek nem tetszik a munkám, akkor jöjjön és mondja a szemembe.

— *Igaz, hogy e kudarc miatt elhatározta, hogy többet nem vállal főidős műsort?*

— Így igaz. Nincs kedvem tovább versenyezni a nézettségi statisztikában Charlie Angyalai-nak lábaival. Erre egyszerűen nem vagyok hajlandó. És ha nem veszem fel a kesztyűt, akkor nincsen többé jelentősége a nézettségi statisztikának, és nem vagyok kénytelen azt olvasni az újságban, hogy megint a kutya sem nézett ehhez vagy ahhoz a műsorhoz képest, miközben olyasmire mérnek, amivel nem vagyok versenyképes. Annak ellenére, hogy vannak elképzeléseim, hogyan lehetett volna egy ilyen műsort versenyképessé tenni.

— *Elmondta ezt valaha is az NBC vezetőinek?*

— Nem. Rendkívül nehéz velük kapcsolatot teremteni, mert a többségük általában máshol akar karriert csinálni. Mérhetetlenül sok politika keveredik a dolgokba, baráti kapcsolatok és múltbeli érdektelenségek.

— *Hány NBC-elnök és híradó-főnök alatt dolgozott már? Azt hiszem, elég szép múltja van, nem?*

— Te jó ég, azt hiszem, mióta itt vagyok, a híradó négy vagy öt, az egész hálózat hét vagy nyolc elnököt fogyasztott el.

— *Mi lehet az oka, hogy olyan gyakran váltják egymást?*

— Ugyanaz az ok, mint a futball- vagy a baseball-edzőknél. A vezetés mindig változik. Sokkal könnyebb tőlük megszabadulni, mint a játékosoktól. De azoknak, akik hosszú ideje dolgoznak a híradónál, igen nehéz egy ilyen vezetőváltás. Mindent kezdenek előlről. Ha jött egy új vezető, akkor én is csak egy lettem a többiek között, bármit is tartott rólam a korábbi. Attól a naptól kezdve, hogy betette a lábát, én is újra kezdőnek számítottam.

— *Szeretne elnök lenni az NBC-nél?*

— Igen, szeretnék elnök lenni. Igazán szeretnék dirigálni az NBC-nél. Azért, mert tudom, hogy mit kell tenni. Most persze ez így nagyon erkölcstelennek tűnő kijelentés, mert hiszen az NBC mostani elnöke is nyilván, mikor megkapta a kinevezését, azt mondta magának: „Tudom, hogy mit kell tenni.” Bizonyos területeken aztán kiderült, hogy nem tudta, mit kell tennie.

— *Mondana példákat is?*

— Saját bevallása szerint is elkövetett néhány hibát egyes programok műsorra tűzésénél. És én azt is tudom, mi okozza a problémát. Nézze, ha maga arra kíváncsi, hogy milyen gondoljai vannak a televíziónak, aligha teszi azt, hogy elmegy Hawaiiba a felesékkal, és ott különböző értekezleteken vitatja meg velük a helyzetet. Szerintem inkább elkezdd forgolódni a műhelyekben és a stúdiókban. Körülnéz, és közben figyel arra, hogy mi történik, miről beszélgetnek. Kikérdezi a szereplőket és a munkatársakat, és azok képesek pontosan megmondani, milyen gondok vannak a műsorral.

— *Nem gondolja, hogy a mostani elnök is ezt tette?*

— Tudom, hogy nem ezt tette. Nálunk a tévé vezetői általában nem így dolgoznak. Nagyon kevés vezető kerül ki a tehetséges emberek közül. Neves műsorvezetőkől, riporterekből sohasem lesznek elnökök az NBC-nél. De az is igaz, hogy azok, akik nem igazgatói irodákban, hanem a stúdiókban és a „lövészárkokban” töltötték az elmúlt 25 esztendőt, sokkal többet tudnak arról, hogy mitől döglik a légy a képernyőn.

— *Szóval komolyan szeretné ezt a beosztást?*

— Persze! Másodpercek alatt elvállalnám!

— *Eszébe jutott valaha is, hogy bemenjen az elnök szobájába és azt mondja neki: „Hé, Fred, szerintem így és így kellene a dolgokat csinálni!”*

— Nézze, bárhol is dolgoztam eddig, mindenütt fal volt a tehetséges munkatársak és a vezetés között. Nagyon kis lehetőség nyíltott a kapcsolatteremtésre és valahogy mi halálos ellenségek vagyunk. Ne kérdezze, hogy miért, de ez így van.

— *Végül is úgy érzi, hogy a főnökei törődnek magával?*

— Nem törődnek velem. Tényleg semmibe sem vesznek. Négy éve csináltam már a műsorokat, amikor megkaptam az első táviratot: „Fogadja gratulációnkat az első évforduló alkalmából”. Az egész úgy hangzik, mintha én pikkelnék a vezetőkre, de a jóisten a megmondhatója, hogy az ember néha elképed azon, amit a vezetők csinálnak és azon is, hogy azt miért teszik. Hawaiiinak van egy szigete, ahova tilos belépni. Biztos vagyok benne, hogy itt szaporítják a televíziós vezetőket. Amikor egy csomó vezetőt menesztnek, felhívják ezt a szigetet, és máris küldik az újabb csapatot.

— *Én azt hiszem, hogy azért, mert rettenetesen sokat keres, nagyon nehezen találhat olyan embert, akinek őszintén rokonszenves.*

— Valóban rengeteget keresünk. Különlegesen jól megfizetnek bennünket. És ez segít elviselni a különféle horzsolásokat. De az elismerés is segítene egy kicsit.

— *Öröm hallani, hogy csak horzsolásokról és nem sebekről beszél. Dédelgeti még magában a vágyat, hogy híradó műsorvezető lehessen?*

— Nem! Úgy érzem, hogy hatalmas tehermentésről szabadítottak meg. Volt idő, amikor szerettem volna magamat is a választási kampányban dolgozó négy kiválasztott között látni, valamikor a hatvanas években. És amikor 1970-ben az NBC-hez jöttem, ez volt a célom.

— *A tv-híradók munkatársai a hírességek között tartják számon magukat.*

— Igen, így van. Egyetlen dolog van, ami még talmibb, mint a szórakoztatóipar. Ez a tv-híradók világa, a híripar. A tv-híradóknál az emberek egymás ellen harcolnak ahelyett, hogy igazán összedolgoznának. Roger Mudd például kitűnő riporter, de amikor megszagolta, hogy a visszavonuló Walter Cronkite helyett nem ő lesz a CBS sztárriportere, felmondott. A fizetését viszont továbbra is folyósították neki. Nos, amikor Marilyn Monroe nem jelent meg egy forgatáson, vagy nem vállalt egy munkát, fizetés nélkül felfüggesztették.

— *A televízió vezetői félnek attól, hogy ön túlságosan szókimondó. Lehet, hogy ezért nem bízzák magára a hírműsorok vezetését?*

— Gondolom, hogy részben ezért. Az egyik vezetőt, aki most éppen az ABC-nél dolgozik, egyszer megkérdeztem, hogy engem miért nem engednek nagyobb szerephez jutni a hálózat hírműsoraiban, hiszen New Yorkban és Los Angelesben a helyi adók hasonló programjaiban már végeztem ilyen feladatokat. Azt válaszolta: „Mindig attól félek, hogy kényelmetlen helyzetbe hoz a műsorral”. Tény, hogy szókimondásommal szereztem tekintélyt ...

— *Szíve szerint minnek tekintsék magát a nézők: újságírónak vagy szórakoztató személyiségnek?*

— Kommunikátornak. Egyik Los Angeles-i barátom ezt mondta: „Feleségemmel együtt az a véleményünk, hogy te nagyon jó bemondó vagy.” És az emberek többségének mindenki, aki a tévében látható és nem énekel: bemondó. És ez lényegében így is van. Közülünk néhányan interjúkészítők, mások híradókban műsorvezetők, megint mások a hálózat helyi tudósítói, de a nézők számára mi többnyire csak bemondók maradunk, s számomra ez a kifejezés egyáltalán nem kényelmetlen.

— *Komolyan veszi mint tévés újságíró, a felelősség kérdését?*

— Nem nagyon érzékelem, hogy azok a sztorik, amelyekkel pályafutásom alatt foglalkoztam, különösebben nagy jelentőséggel bírtak volna. Miközben kollégáim többsége háborúkról vagy országos választásokról tudósított, nekem tüzesetek, tiltakozó tüntetések, városi tanácsulések, polgármesterválasztások és hasonló helyi vagy regionális témák jutottak.

— *A közelmúltban elterjedtek olyan hírek, hogy átmegy az ABC-hez azért, hogy műsorvezető lehessen.*

— Igen, valóban az ABC-hez akartam menni, ha a késő éjszakai híradót vezethettem volna. De erre a feladatra náluk nem volt hely számomra. Így aztán többet nem érdekel a híradó. A Holnap személyes formátumú, egyszemélyre épülő műsor és én a továbbiakban is ezt szeretném folytatni. Őt esztendővel ezelőtt még az járt a fejemben, hogy minél többet jelenek meg a műsorokban, annál boldogabb leszek. Kezdetként az ember a boldogságot összekapcsolja a pusztta megjelenés gyakoriságával. Később rájöttem, hogy a mennyiségi tényező egyáltalán nincs kapcsolatban azzal, hogy mennyire tesz boldoggá, elégedetté a munka.

— *Hozott-e valamiféle boldogságot az életébe, amikor az NBC visszaküldte 1977-ben Los Angelesbe?*

— Általam ismeretlen okokból — melyeket valószínűleg sohasem fogok megtudni — valaki az NBC-nél úgy döntött, hogy nagyszerű ötlet lenne engem New Yorkból valahová a pokolba küldeni. Lehet, hogy ez csak az én üldözési mániám szerint van így, de az volt az érzésem, hogy nagyon is határozott erőfeszítéseket tettek azért, hogy visszamenjek Los Angelesbe, ahol nem okozhatok semmiféle bajt, ahol háttérben leszek és nem vonhatom magamra a sajtó figyelmét. Ezután két évig ott készítettem a Holnap című műsort. A sajtóközlemény szerint el voltam „ragadtatva, hogy visszamehetek Los Angelesbe”. Mindig mindenki el van ragadtatva, ha az NBC valamit bejelent. Azt ugye sohasem „jelentik be”: „Végül is kirúgtuk az imposztort. Menesztettük. És nem is akarunk többet szóba állni vele.” A búcsúztatásomkor a kollégáimtól egy kis Elba térképet kaptam. Mindnyájan tudjuk jól, hogy Napóleon oda száműzetésbe ment.

— *Az elkövetkező években mi az, ami még ösztönzőleg hathat Önre?*

— Gyakran töröm rajta a fejem, hogy van-e egyáltalán értelme az egésznek? Hasznos munka ez egyáltalán? Avagy olyan könnyed és tartalmatlan dolog, amely semmiféle értéket nem hordoz. S ez bizony kielégületlenséget okoz nekem. Igazán fontos egy tévéprogram elkészítése? A dolgok egészét tekintve jelent-e igazán valamit egy tévészemélyiség? Egyszer ugyanezt kérdeztem Jack Lemmontól, és azt hiszem, a legjobb választ adta, amikor ezt mondta: „Igenis van, mert ott vannak azok a ritka pillanatok, amikor hatással lehetsz az emberekre.”

— *És ez ad valami további ösztönzést?*

— Napi tevékenység szempontjából a Holnap az én utolsó vállalkozásom a televíziós szakmában. Nem kívánok újabb dolgokban részt venni, mert nem vagyok többé az a fiatal, üde és rámenős híradós a nyugati partról, aki csípőből lő. Huszonötödik éve csinálom ezt a munkát és ha hozzáadom a Holnapnál várhatóan még eltöltendő éveket, elérhetem a harmincat. Úgy gondolom, ennyi nekem elég, és elég belőlem is a nézőknek. Nem akarok azok közé a fickók közé tartozni, akiket ha meglátnak a képernyőn, így sóhajtanak: „Jóisten, ez megint eladja itt magát, meddig akarja még csinálni?” Velem együtt a közönségem is öregszik. Az utánuk jövő nézőgenerációk pedig aligha kívánnak egy őszülő mukit bámulni, aki csak üldögél ott, csinálja tovább

az interjúkat és azt hiszi magáról, hogy még mindig ő a nagymenő. Elég realistának kellennem ahhoz, hogy észrevegyem, az út végéhez közeledek. Nem akarok 65 éves koromig a kamerák előtt üldögélni és csinálni a dolgom, ahogy azt Walter Cronkite tette. Nem hiszem, hogy sportszerű dolog lenne tőlem, hogy folytassam csak azért, mert ez a személyiségemnek elégtételt jelent, vagy hogy még egy milliót összeszedjek magamnak.

— *Fél-e valamitől?*

— Nem, egyáltalán nem, ami a karrieremet illeti. Nem nagyon izgat, hogy lesz-e egyáltalán következő feladatom, és az sem tölt el aggodalommal, hogy a Holnap-nak van-e jövője vagy sem. Nem félek a jövőtől, kis „j”-vel írva, és nem izgat különösképpen, hogy mit tartogat még számomra ezen a műsoron kívül. Egyszerűen ezt akarom csinálni. Semmiféle állásért nem töröm magamat. De bizony időnként nagyon is félttem magam, saját személyes biztonságomat és a magánéletem zavartalanságát.

— *Mondana erre is példát?*

— Gyakran, amikor éjszaka a sötét utcán sétálok és hirtelen hallom, hogy rohanó léptek jönnek utánam, nagyon megrémülök. Többnyire kiderül, hogy autogramot kérnek. De halálra rémítenek. Gyakran kapok telefonokat a hivatalomban vagy a biztonsági részlegnél, amelyben azzal fenyegetnek, hogy éjszaka hazafele menet megtámadnak, vagy bombát helyeznek el a kocsimban és hasonlókat. Az én irodámba bárki csak úgy besétálhat, a televízió elnöke és társai védelméről biztonsági csendő és őrk egész sora gondoskodik minden időben, és ebből úgy tűnik, hogy az ő biztonságuk sokkal fontosabb az NBC számára, mint az enyém.

— *Igaz, hogy mostanában valami komoly baj van a televízióval?*

— Este nyolc és tizenegy között mindig ugyanaz zajlik. Mindig ugyanabban a formában. Nincsenek új ötletek és aligha lesznek a továbbiakban. Itt volt például az „Élő a nyolcas stúdióban” című sorozat, mondjuk Zubin Mechtával és a Filharmonikusokkal. Elméletben nagyszerű ötletnek tűnt, de a gyakorlatban elég vacak volt. Mert abban a pillanatban, ahogy elhangzik ez a szó, „kultúra”, valami bekattan és csak a nézők kilenc vagy tíz százaléka kíváncsi rá. Ez számszerűre fordítva még mindig lehet 8–10 millió néző, és ez valóban értékes szám, sőt a hirdetőik számára is tekintélyes nézőközönséget hozhat. Ez még mindig több, mint mondjuk a New York Times napi olvasói vagy a Time-e vagy a Newsweeké. De ha olyan programokkal vagyok kénytelen összevetni, amelynek mondjuk 75 millió nézője van, akkor az egész egy nagy rakás ócskaság . . . Hány milliós közönség kell ahhoz, hogy kimondhassa az ember, ez a műsor életképes a nézőtábora nagysága miatt. Mi csináltunk a televízióból olyan masinát, amely elé az emberek odaülnek, csak bámulják és közben felajzottak, izgatottak, majdhogynem kielégülnek, mert úgy érzik, hogy amikor egy bizonyos műsort néznek, azt kapják, amire szükségük van.

— *Mit gondol, miért jutottunk ide?*

— Ez a győzni akarás szindrómája, és a pénz szindrómája. Dollár és bevétel. Miközben az amerikaiak többsége csak arról hall a tévével kapcsolatban, hogy mi kerül adásba, illetve milyen személycserék zajlanak a műsorokban, addig mindhárom há-

lőzat vezetését kizárólag a pénzügyi jelentések és a profitbeszámolók izgatják. Örökre csak a televízió minőségéről papolnak és a közönség igénye iránti felelősségről, de valójában csak annak a pénzügyi jelentésnek a felelősségét érzik át, amellyel az évi szokásos ülésen beszámolnak a részvénytulajdonosoknak. Ez a végső cél: a pénz.

— *És mi ebben a rossz?*

— Az a rossz benne, hogy pénzkérés közben teljesen átadják magukat olyan nézőcsalogató műsorok készítésének, amelyek nem hordozói igazi minőségnek és tartalomnak. Muszáj minden műsornak nézőcsúcsot döntenie és egy rakás pénzt keresnie? Vagy helye van az értéknek és a minőségnek, netán még akkor is, ha nem jelent sikert, pusztán csak annyit, hogy jelen van?

— *Gondolja, hogy a kábeltelevízió hoz majd ebben változást?*

— A kábeltévével és a kínálat beszűkítésével — ez lényegében adott nézőrétegekre specializálódott állomásokat jelent — a három hálózat hatása megoszlik majd. A technológia fejlődésének köszönhetően kétségtelenül bekövetkezik mindez. Úgy gondolom, közeledik a nap, amikor e szörnyű hajsza a nézettségért véget ér. Olyan ez, mint az az ember, aki ezt mondja: „75 milliót akarok szerezni” — és közben addig töri magát, amíg infarktust kap, szemben azzal az emberrel, aki ugyan csak 10 milliót keres, de boldogan él.

Összeállította és fordította: W. I.

Hajfűrt és fénykép

A fotográfia és társadalmi környezete

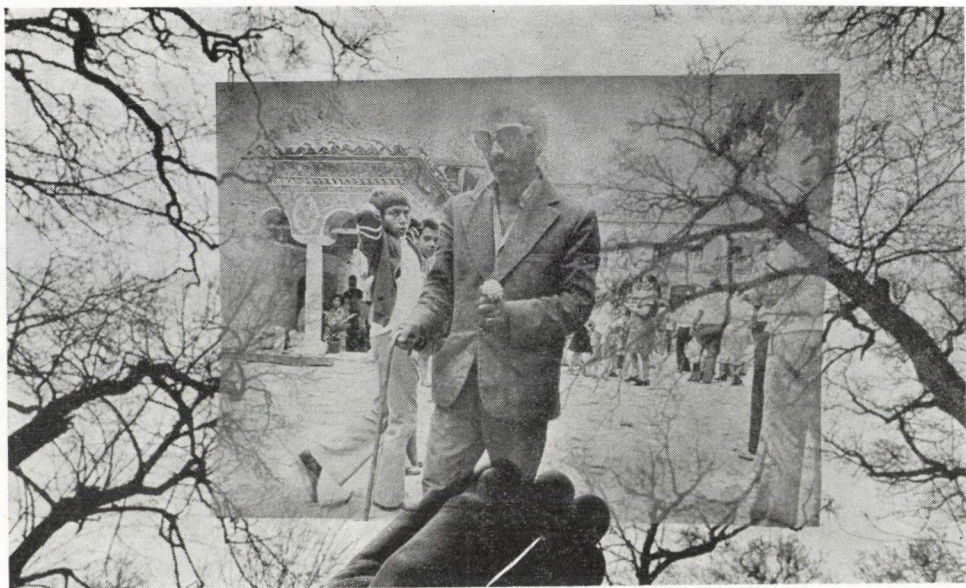
Az alábbiakban a fotográfiáról a lehető legáltalánosabb értelemben beszélünk. Nem a fotóművészet vagy a kizárólag személyes használatra készült „élmény-reprodukció”, a személyazonosságot jog-szerű hitelességgel igazoló „arclenyomat” — egyébként korántsem érdektelen — belső törvényszerűségeit, hanem ezek csoportos, esetleg társadalmi funkcióinak betöltését meghatározó törvényszerűségeket igyekszem vizsgálni.

Az esetleges félreértések elkerülése érdekében szeretném azt is hangsúlyozni, hogy nem egy értékrend revíziója vagy valamely csoport érdekeinek a nyilvánosság előtt történő védelme a cél, egyszerűen olyan problémára akarom felhívni a figyelmet, amely a szűkebb szakmai körökön kívül alig-alig kerül szóba.

Ennek a belterjességnek azonban jól érzékelhető következményei vannak. Ilyen következmény például az, hogy sok esetben a kulturális környezet a fotográfiát — valami eklektikus, tulajdonképpen végig sem gondolt és még kevésbé megértett értékrendből kiindulva — lényegétől és belső mozgásaitól idegen szerepkörbe kényszeríti, másrészt a fotográfiai közlés lényegét félreértve olyan „üzeneteket” olvas ki belőle, ami semmi egyéb, mint ezen értékrendnek folyamatos újratermelése. Ez egyrészt hátrányosan érinti a fotográfia fejlődését, másrészt csökkenti kultúraalakító erejét. Azt viszont nem kell bizonyítani, hogy a fotográfia által közvetített információk és az általáno-

san értelmezett kultúra között erőteljes kölcsönhatás van. Az is nyilvánvaló, hogy teljesen indokolatlan értetlenséggel vádolni a kulturális környezetet, amikor magán a fotográfián belül is egyértelműen jelentkeznek az értékítélet bizonytalanságaiból származó feszültségek. Jellemző példája ennek az, hogy sokszor éppen a fotográfia szakmai környezete fogadja a legnagyobb gyanakvással, nemegyszer ingerültséggel azokat a kísérleteket, amelyek a formanyelv kiterjesztésére, változtatására irányulnak. Egyáltalán: az is elgondolkodtató tény, hogy a közvélemény mennyire a konvenciókhoz kötődő, a fotográfián kívül eső gondolatrendszerek által befolyásolt várákozással közelít a fényképhez. E várákozás korlátai nagyon könnyen kitapinthatók, ha a személyes célra készült fényképek szürke egyformaságú áradatát, pl. díszítésre szolgáló fénykép alkalmazási módjait vizsgáljuk.

A várákozások hatalmát jelzi az a tény is, hogy ha a fotó nem hajlandó a rákényszerített szerepkör engedelmes eljátszására — szokatlan, vagy helyesebben szólva a megszokottól eltérő módon közelít egy problémához —, akkor a közvélemény igen élesen reagál. Világosan mutatják ezt a kiállítások vendégkönyveinek bejegyzései. Nem valószínű, hogy a jelenség egyszerűen csak az adott réteg vizuális kultúrájának hiányával magyarázható, feltételezhető, hogy az elutasításban mélyenfekvő, a személyes és kulturális adottságok kölcsönhatása jelentkezik.

„Vándor“

A képgyártóipar látványközhelyei

A fotográfálás oly mértékben elterjedt, a „képmásgyártó-ipar” olyan képözönt zúdítt a mai kor emberére, hogy ennek hatása alól nem tudja magát kivonni. A képgyártóipar látványközhelyeket, látványértékelési sémákat teremt és terjeszt. Természetes következmény, hogy a valóság vizuális úton történő értékelése, és ezt követő, rendszerint szavakban megfogalmazott értelmezése is magán viseli a tömegcikk jellemző jegyeit. Tömegcikké válik így az élmény is: a turisták milliói keresik a prospektus látványsémáit a valóságban. Az élmény helyét így az azonosítás, az intellektuális feldolgozás helyét a tény és a klisé összevetése veszi át. Végül furcsa, tudathasadásos állapot következik be, amelyben a tények egy létezőből és egy aprópénzre váltott látványsémából állnak.

Tovább elemezve a képözön lehetséges vagy már észlelhető következményeit, igen fontos és nagyon messzire vezető hatásláncolatra bukkanunk. A képözön

ugyanis uniformizál, és uniformizált élethelyzeteket, életvezetési mintákat terjeszt. Nemcsak arról van szó, hogy van olyan, sok tekintetben kialakulatlan életmodellű réteg, amelynek életét a fotográfián át közvetített ideálok befolyásolják, hanem arról is, hogy ez a hatás kétirányú: azonos élethelyzetek teljesen azonos fényképeket követelnek meg. A tablók — a bölcsődétől a nyugdíjas természetjáró szakosztály közös képeiig — végelethetetlen sorban készülnek egy emberöltőre „megörökítve” a semmitmondó helyzeteket. Ezeknek a fotografikus úton előállított tárgyaknak a megjelenési formája éppen ezért teljes mértékben meghatározott, élményértékük is közös, és se nem több, se nem kevesebb, mint az eltett hajfűrté.

A fordított hatás is észlelhető. A kereskedelmi értékű látvány — pl. egy beatzenekar külleme — egyben az adott látvány újrateremtését terjeszti. Ezért jelennek meg a vásárlók között a hasonlítani igyekvők százai vagy milliói. Az is nyilvánvaló, hogy nem csupán a küllemnek van vonzereje, hanem ennek ke-

reskedelmi értékét éppen az élethelyzet, az ezt kialakító képességek stb. adják meg. A fényképpel való azonosulás igénye tehát egyben az ezekkel való azonosulás igényét is jelzi. A fentiekben elmondottak logikus következménye, hogy amikor személyes használatra készülnek fényképek, akkor is hasonló törvényszerűségek érvényesülnek.

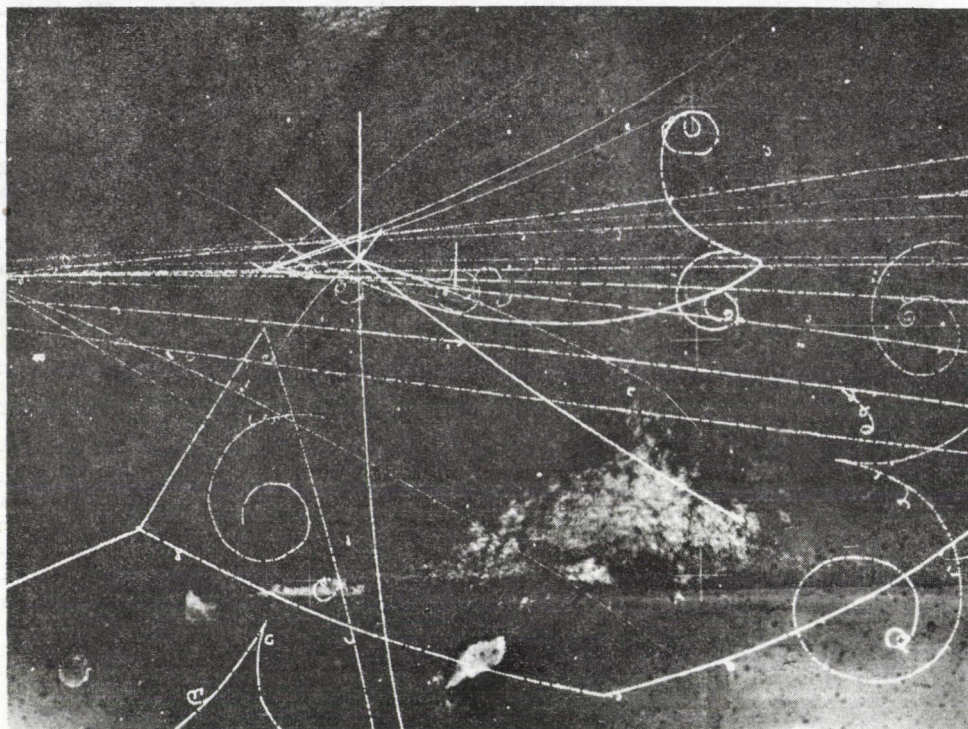
Az ilyen fotók egyik formája az „öndokumentum”, jellegzetes képviselője az útikép, amelyen a tulajdonos ácsorog közismert idegenforgalmi pont előtt, az esküvői fénykép stb. A tíz-, vagy százmilliomodik alkalommal elkészülő, eltérést csak a változó elem — a tulajdonos — fiziognómiai jegyeiben felmutató kép célja nem lehet egyéni, mással meg nem osztható élmények rögzítése. Az igény, ami a fényképek létrejöttét szorgalmazza, nem a valóság rögzítése, hanem a meglévő vagy elérni kívánt élethelyzet, személyiség, fogyasztási szint stb. dokumentálása. Ebből következik az, hogy a fényképet — legalábbis az ilyen célú fényképet — az igény teszi tömegtermékké. Létrejön tehát egy sé-

marendszer, amely a fotografálási cselekvést mozgatja, és létrejön a fénykép használatát meghatározó szokásrendszer: vetítés, lakásdíszítés stb.

A hatás kettős. Egyrészt az így létrejövő képtömeg jelenti igen széles réteg számára „a fotográfiát”, másrészt ez a képtömeg befolyásol — ami egészen más kulturális területekre vezet el. Innen már csak egy lépés az az igény, hogy a valóságot a megszokott látványsema szerint alakítsák, vagy ha ez nem megy, a fotográfiával tegyék ugyanezt. Néhány évvel ezelőtt egy jónévű fotográfus vízparti képet készített naplemente idején. Miután az adott pillanatban a megfelelő helyen egyetlen vitorlás sem tartózkodott, a kiállításra került példányra a szerző tussal vitorlássziluetteket rajzolt vagy rajzoltatott. Ennek az egyszeri gesztusnak az elemzése önmagában is érdekes volna, de most csak annyit érdemes megjegyezni, hogy ha az adott pillanatban a valóság nem produkálja a sémának megfelelő küllemet, még mindig van lehetőség a javításra!

„Öndokumentum I.”

Kompozíció

Itt van a kutya — lefényképezve

Az előzőek alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a fotográfia indítékai ki-vezetnek az esztétika területéről és a kulturális háttér olyan szempontjaival is kapcsolatban vannak, mint a szociológia, életmodell, cselekvéslélektan stb. Hasonló a helyzet, ha a fotográfia közlési mechanizmusait vizsgáljuk.

A fénykép technológiai folyamat végterméke, célja, hogy vizuális szempontból a lehető legnagyobb mértékben visszaadjon egy valóságos szituációt. Innen kiindulva a fotográfia közléseit könnyen lehet a leképezett és azonosítható valóságdarab közléseivel azonosítani. Ha ez megtörténik, utána a fotográfia érték-mérője nem önmaga, hanem a leképezett valóságdarab morális, politikai stb. tartalma lesz. Ugyanez a sors vár az eszté-

tikai tartalmak megítélésére. Egyszerűbben szólva például egy szép kutyáról készült fénykép szép és jó fénykép! — a „kutya” automatikusan garantálja az esztétikai és a morális jó kategóriájába kerülést és viszont.

Bár ez így eléggé primitív érvelésnek hat, az elv — többé-kevésbé bonyolult áttételeken keresztül — igen erőteljesen érvényesül. Ez a hatáslánc nagyon egyszerűen modellezhető. Amikor a fotográfia üzenetközvetítővé válik — a technikai, technológiai adottságok miatt —, a valóságos szituáció helyettesítőjének tekinthető. Ennek következtében a kép értelmezésénél elsődlegesen valóságmodell alakul ki a szemlélőben. Ez a modell — amely a továbbiakban a fénykép által rögzített jelenet helyettesítőjévé válik — magától értetődően a szemlélő ismereteinek, tapasztalatainak jegyeit hordozza.

Az összevetés a valóságképpel két szélső eset között helyezkedhet el. Az egyik lehetőség az, hogy a két objektum összeegyeztethető, és a szemlélő a képet dokumentumnak fogadja el. A másik szélső eset az, amikor a két modell valamilyen szempontból ellentétes, nem összeegyeztethető; ebben az esetben a szemlélő úgy érzi, hogy a saját valóság-képét megkérdőjelezzik, és a fotográfiának tulajdonított dokumentatív jelleg miatt elutasítása rendkívül heves lesz. Ezért háborodik fel a közvélemény minden „irrealisnak” vélt fotográfiai kísérleten, ez magyarázza a kiállítótermek vendégkönyveiből jól ismert jelenséget, hogy ha a szemlélő addigi ismereteivel ellentétes, de a magas művészet rangja miatt garantált értékű képzőművészeti alkotásokkal áll szemben, egészen más-képpen reagál, mint ha ugyanez egy fotókiállításon történik meg vele.

Ennek a szemléletmódnak a következményei igen széles körben érvényesülnek. Egyrészt meghatározzák a fotográfálásnak a társadalmi értékrendben elfoglalt helyzetét, másrészt torzítják a fotográfiai közlés minőségénél használt értékrendet. Ez végső soron meghatározza a kulturális környezet és a fotográfia viszonyát, ami áttételesen a fotográfia erkölcsi elismerését, kultúraalkotó szerepét is korlátozza.

A fent elmondottakban a probléma nyilvánvalóan nem abban van, hogy a fotográfának dokumentumértéket tulajdonítva az említett mechanizmusok működnek, hanem ott, hogy a tények és összefüggések nem kellő mélységű ismerete torzítja, illetve egy irányba hajtja a fotográfiával szembeni várakozások rendszerét, ami végső soron visszahat a magyarországi fotográfia fejlődésére.

Az eddigiekben elmondottak tulajdonképpen az egyes ember és a fénykép viszonyát érintették. Az ezen a szinten fellelhető problémák, bizonytalanságok összegeződéseiben azonban lényegesen szélesebb körben ható, egyáltalán nem elhanyagolható fontosságú következményekkel járnak. Azt már az eddigiekben is hangsúlyoztuk, hogy a fénykép tulajdonképpen használati tárgy, alkalmazását alapvetően meghatározza a felhasználó

kulturális háttere. Értékváltása akkor következik be, amikor az alkalmazás intézményesített keretek között történik, aminek legfontosabb, de korántsem egyedüli formája a sajtófotográfia. Miután az intézményesült közlés az egyéni érdekek és indítékok helyébe a csoportos, kollektív indítékokat és érdekeket állítja, a közléskor a válogatást és az elérni kívánt hatást ezek az érdekek és indítékok határozzák meg, a fotográfia szerepe, az alkalmazás körülményeiben fellelhető törvényszerűségek igen érzékenyen mutatják a kulturális környezet és a fénykép összetett viszonyát.

Az előzőekben már említést tettünk a fényképi úton előállított képaradat hatásairól. Visszatérve erre a gondolatra, hadd egészítsük ki azzal, hogy éppen az intézményesített közlési forma az, ami a képzőnek ezt a hatóerőt kölcsönzi. Az önálló kultúra, sajátos világkép kialakítására kevésbé vagy egyáltalán nem képes rétegek számára az intézményesített közlés a kollektív háttér következtében közölt vagy közvetített minták garanciáit szolgáltatja, garantálja a ki-elemzett minta érvényességét, követhetőségét. Ha nem kellő mértékben ismeretesek ezek az összefüggések, akkor a közölt fénykép nagyon könnyen válthat ki a szándékoktól eltérő vagy azzal ellentétes hatásokat.

Világos tónus — vidámság

Hasonlóan fontos — gazdasági és fogyasztói szemlélet-alkotó hatása miatt — a reklámfénykép szerepe. Tévedés volna azt hinni, hogy a fényképen megjelenő tárgy képe indítja az embereket vásárlásra. A reklámnak életvezetési modellt kell adnia, igényt kell keltenie a vásárlóközönségben. Ha ez így van, akkor a reklámfényképezés egy kicsit játék a tűzzel: könnyen megtörténhet, hogy olyan modelleket ajánlunk, amelyek idegenek tőlünk. A fogyasztói magatartás, illetve az ebből következő igények kielégítésére szolgáló anyagi háttér megteremtésének módjai, egyes rétegek életvitelét, társadalmi beillesz-

kedését meghatározó pénzszerzési igényei korántsem személyes jelentőségű kérdések. Ha meghatározni nem is, de befolyásolni lehet ezeket a folyamatokat az alkalmazott fotográfia, a képhasználat segítségével is.

A fotográfiai kép tehát olyan tárgynak tekinthető, amely az információs rendszer minden lehetséges szintjén jelen van. Ezek a használati szintek sokszor olyan kívüleső, a kulturális háttér alapvető folyamatai által meghatározott tényezők hatására alakulnak, amelyek feltárása egyáltalán nem érdektelen. Miután a meghatározó tényezők maguk is lassan változnak, a fotográfiai kép elkülöníthető hasznosítási, alkalmazási módjai is igen lassan fejlődnek. Vannak olyan területek, ahol a kialakult szokások a mérvadók, de vannak olyanok is, ahol csoportnormák irányítanak. A magánéletben a fényképezés jelentősen terjed, s közben olyan kulturális modellek kerülnek szembe, amelyeknek alapjait a szociológia, a pszichológia és a viselkedéslélektan derítheti csak fel.

Különösen érzékeny jelzője az ilyen hatásoknak az aktualitásától, a közvetlen információs tartalmaitól távolabb kerülő, díszként, környezetalakító elem-

ként szereplő fénykép. Statisztikailag kimutatható, hogy a fényképet ilyen célokra főként az a réteg használja, amelynek csekély az önálló kultúrát teremtő ereje, s fényképhasználata egy vagy néhány csoportosan elfogadott minta követéséből ered.

Ugyanilyen érdekes terület az önálló fotográfiai kifejezés szintjére el nem jutó, de az esztétikai szférához való közeledést ambicionáló réteg vizsgálata. Miután ez a réteg — legalábbis a fotográfiai tevékenység területén — mintakövető magatartást tanúsít, lehetőség nyílik e tevékenység indítéka és az adott réteg normarendszerének vizsgálatára.

Érdekes összefüggéseket mutat e réteg képértékelési, képbefogadói magatartása. Vizsgálatával ugyanis közvetlenül feltérképezhető az említett látvány és látványértékelési sémák hatásmechanizmusa. Közismert példája ennek a képi „mondanivaló” meghatározásakor alkalmazott sémarendszer: „sötét tónus — szomorúság”, „világos tónus — vidámság”, „mosolygó ember — pozitív hozzáállás”, „nyomor, elesettség — ellenséges magatartás” stb. A felszínesen komikusnak ítéltető jelenség mögött nagyon is mély problémák rejlenek.

Fotó mindenütt — csak nem a helyén

A fotó a tömegkommunikáció része, sokszorosítható, korlátlan mennyiségű másolat készíthető belőle, eljuttatható a tömegekhez, s egyben a tömegek „népművészete”, a kultúra sajátos eleme. A sajtóban, a televízióban, a könyvekben, a reklámban, a kirakatokban stb. a hagyományos és az úgynevezett nagy és kis tömegkommunikációs eszközökben egyaránt mint közvetítő jelenik meg. Előfordulása oly gyakori, hogy gyanakvás támad a kutatóban: talán azért nem foglalkoznak vele jelentőségéhez mérten, mert túlságosan is szem előtt van, lépten-nyomon belebotlik mindenki.

A fotó óriási jelentősége az, hogy segítségével van a modern tömeghírközlési eszközöknek, ám sem a sajtó, sem a televízió, sem a politikai propaganda nem használja ki a fotóban rejlő agitációs lehetőségeket; fotók milliói jelennek meg, vizuális információáradat önti el az embereket. De ez az információözön nincs tudatosan irányítva, így szinte sem a közlő nem tudja, mit fog elérni a rejtett üzenettel, sem a befogadó nem tudja eldönteni, kiválasztani, hogy az üzenetek közül melyik a neki szóló. Nem kellően intézményesített a fotótermelés, a fotóközlés; itt ez gátolja a fejlődést.

A fotóval nem igen él a reklám, a kirakatrendezés, a plakát, az újság, a televízió és így tovább. Ha például csak a televízióhíradóra korlátoznánk vizsgálatainkat, s elemeznénk a bemutatott fotóanyagot, le kellene vonnunk azt a szomorú következtetést, hogy túl sok a csak auditív közlés (vagyis amikor a bemondó ül és felolvassa a hírt). Sokkal

több fotó kellene illusztrációként! — az ismeretterjesztő műsorokban, a kerekasztal beszélgetésekben, a vitákban is, ahol egyáltalán nem érthető módon a szóbeli közlésen van a hangsúly és nem használják fel a televízió kínálta képi közlés, megerősítés lehetőségét. És itt a televíziós filmekről és a nagyfilmekről, a televíziós színdarabokról és a színházi közvetítésekről eltekintve szinte valamennyi tévés műsorfajtát felsorolhatnánk. Nem igazán érthető, hogy legalább a fárasztó, figyelmet nehezen lekötő ismeretterjesztő műsoroknál miért nem alkalmazzák azt az egyszerű fogást, hogy fotókat vetítenek be az arcok, beszélő emberek állandó mutoztatása helyett, olyan fotókat, amik illusztrálnák az elmondott szövegeket és ezáltal megerősítenék a közölt információkat, és hozzájárulnának az információ befogadásának biztosabb rögzítéséhez is.

Sajnos a legtöbb területen ugyanez a tapasztalat: a lapok tördelése, a lapokban közölt fotók többnyire esetlegések, nem tudatosan kiválasztottak, nem illeszkednek a lap profiljához, az egyes cikkekhez. A tömegkommunikációban rejlő befolyásolási lehetőség elhanyagolásán túl igen nagy hibája a sajtóban, napilapokban, folyóiratokban, könyvekben stb. megjelenő fotóknak, hogy konzervatívak, legtöbbször egy megmerevedett, akadémikus vizuális szemlélet hordozói és közvetítői, olyan szemléleté, amelyen rég túllépett az idő és amely hátráltatja a vizuális ízlés fejlődését. Mintha nem volna eléggé érett még a vezetők, szervezők, véleményirányítók

ízlése, értéktétele sem, mintha nem tudnák igazán, mi mindent kínál a fotó, milyen lehetőségek rejlenek benne, mit képes nyújtani, mintha e száz-százötven éves technika, művészet, termék (a fotó sokarcúságából következik, hogy nem lehet egyetlen skatulyába dugni) még mindig nem talált volna igazán otthonra, igazi értékre, valódi hasznosítókra, mint-ha a fotó tömegkommunikációs feladata még mindig tisztázatlan volna, mintha e probléma nem izgatná sem a tömegkommunikációs szakembereket, sem a fotóelmélettel, fotótermeléssel és hasznosításával foglalkozó szakembereket.

Ha kézbe vesszünk egy nagy példányszámban megjelenő tömeglapot, fotóanyagáról könnyen kideríthető, hogy közlésük nem eléggé végiggondolt, nem egyszer rontják egymás hatását esetleges egymásutániságuk, s nem illeszkednek az írott szöveghez.

A plakátok és a reklámok fotóinak elemzésére is szükség volna, hiszen néhány jó, szellemes, ötletes alkalmazástól eltekintve a többség aggasztóan konzervatív vagy romantikus, bájos vagy álmodern, vagy egész egyszerűen csak lapos, ötlettelen, semmitmondó; de fotók tömege árasztja el a gyanútlan nézőt, vásárlót.

A rádióban is lehetnének fotótörténeti, fotóesztétikai előadások, hiszen képzőművészeti ismeretterjesztő műsorok is vannak, annak ellenére, hogy a rádió nem élhet a vizuális illusztráció lehetőségével. De élnek a verbális közlés lehetőségével és erre nagyon is szükség volna a fotográfia terén is (lehetne érdekesítő riport-sorozatot készíteni fotóriporterekkel, akik a nagy pillanat, az élmény elneselésével közelebb hozhatnák, segíthetnék a vizuális befogadás folyamatát is). A fotó pozícióját lényegesen megváltoztatná már az is, ha az emberek legalább a rádióból hallanának arról, hogy hogyan kell jó fotót készíteni, milyenek a fotókiállítások, milyen fotótörténeti érdekességek vannak, mi a fotó dokumentációs funkciója, vagy hogy hogyan bánjanak a saját fényképezőgéjükkel és a számos otthon, kirándulásokon stb. készülő fotóval.

A rádió ismeretterjesztő műsorai szín-

te teljes mértékben megfelelkeznek a fotográfiáról, holott kevés olyan, — a mindennapi életben, a magánszférában és a közösségi szférában is nap mint nap létrejövő — termék van, amely ennyire kísérője és része mindennapjainknak, amelynek olyan jelentősége volna a kommunikációban és a tömegkommunikációban, mint a fotónak.

A fotó egyszerre eszköz és közvetítő, és sajátos módon egyszerre tömegkommunikációs eszköz és egyben tömegkommunikációs közvetítő is: önmagában üzenet és egyben az üzenet hordozója is.

A fotózással szemben a televízió is hasonló passzivitást mutat. Tudjuk, hogy egyetlen más művelődési forma sem vetekszik a televízióműsorok nézettségével, de a szakemberek egyik fő gondja éppen az, hogy a televízió passzivitásra készíti a nézőket, hogy a televíziózás passzív kulturális-művelődési forma. A fotós műsorok aktivitásra készítő programok lehetnének, hiszen a családok többségében fotózik valaki, főként a városi családok többségében van fényképezőgép. (A falusi családoknál még nem — a fotózás a városi kultúra hozománya.) S bizonyított az is, hogy egész más azoknak a műsoroknak a fogadtatása, amelyek olyan tevékenységi formákkal foglalkoznak, amikben a néző maga is érdekelt. A televízió képzőművészeti műsorának nézői is elsősorban az amatőr képzőművészek, a rajztanárok, majd utánuk a hivatásos képzőművészek, mint ezt több vizsgálat is bizonyította. Feltételezhetjük, hasonló lenne az érdeklődés a fotóműsorok iránt is: ezek még az amatőr fotósok körében volnának a legnépszerűbbek. Csakhogy, amíg az amatőr képzőművészek csupán szűk réteget, néhány ezer vagy talán pár tízezer embert jelentenek, addig az amatőr fotósok tábora rendkívül népes. Hiszen jóval több fotós szakkör működik, mint amennyi képzőművész, sokszorta nagyobb a fotós szakkörök létszáma, mint a képzőművészköröké, arról nem beszélve, hogy amíg az amatőr képzőművészek mögött már nincs további aktív, képzőművészettel foglalkozó közönség, az amatőr fotósok mögött még óriási fotózó tömegbázis van, a fényképezőgép tulaj-

donosok, a hobbiból, kedvtelésből fotózók, ők is potenciális közönségét jelentenek a televíziós fotóműsoroknak. Van ugyan vasárnap délutánonként egy fotóra alapozott kvíz-játék, ez azonban semmiképp sem pótolhatja a fotós műsorokat.

A nemlétező fotóműsoroknak tehát eleve biztosított a közönsége, a nézettsége, igazán nem is érthető, hogy a kulturális aktivitás hiányával küszködő televíziós szakemberekben miért nem vetődik fel az ötlet, a gondolat, hogy pl. a fotóval, fotózással foglalkozó műsorral olyan művelődési formát teremthetne a televízió, amely közvetlen kapcsolatban van a mindennapi igényekkel.

Teljesen hiányoznak a fotótörténeti, a fotóesztétikai műsorok, nem élnek a fotó dokumentarista erejével, a fotóban rejlő agitációs lehetőségekkel. Még a környezetalakító tevékenységbe is beleszólhatna a televízió a fotós műsorokkal: a lakásszociológiai kutatásokból tudjuk, hogy a fiatalok körében terjedőben van a fotómontázs-fal készítése. A fotó így is megjelenik, mint a tömegkommunikációs eszköz, mint mindennapi vizuális kultúra.) A televízió felfigyelhetne erre a divatjelenségre is és tanácsokkal, magyarázatokkal segíthetné a fotókat gyűjtő és belőlük montázs-falat alkotó fiatalokat.

A fotó megjelenik a könyvek címlapján is és gyakran illusztrációként a könyvekben is. A hagyományos tömegkommunikációs eszköz, a könyv és a fiatal tömegkommunikációs eszköz, a fotó így lépnek szövetségre, s lesznek egymás támogatói. Itt is sok hibát, hiányosságot sorolhatnánk fel, de talán még leginkább ez az a terület, ahol sok pozitívum is tapasztalható. Gondolok itt olyan fontos együttműködésre, mint pl. a Szépirodalmi Könyvkiadó Magyarországon felfedezése sorozata, ahol a címlap is fotó alapján készül és a könyvekben is nagyon fontos szerephez jutnak a dokumentumok. (A könyvkiadás inkább a fotó dokumentatív oldalát ragadja meg és használja ki, s kevesebb az olyan könyv, ahol a fotó mint esztétikai illusztráció jelenik meg a könyvgrafikához, rézkarcokhoz stb. hasonlóan.) A fotó dokumen-

tációs és esztétikai értéke együttesen jelenik meg az útikönyvekben, a földrajzi és természettudományos útleírásokban, felfedezések és történelmi események bemutatásánál. Ismeretterjesztő, népszerűsítő és tudományos munkák sokasága használja fel a fotót, mint segédeszközt, mint a szöveggel egyenértékű illusztrációt. A szépirodalmi művek még a hagyományos képzőművészeti műfajokhoz (grafika, rézkarc, lino, fametszet, különféle nyomatok stb.) ragaszkodnak és vagy nem mernek a képszerkesztők a még mindig fiatal művészeti ágnak számító fotóhoz nyúlni, mint a grafikával egyenértékű illusztrációs anyaghoz, vagy a közönség előítéleteitől tartanak, vagy egyszerűen eszükbe se jut az a nagyon is kézenfekvő megoldás, hogy pl. a modern, a kortárs költészet, esszé stb. termékeit fotóművészek alkotásaival illusztrálják a sokszor nagyon is sematikus, hagyományokhoz kötött vagy feleslegesen, értelmetlenül és érthetetlenül moderneskedő könyvgrafikával szemben. A fotók közlése semmivel sem drágítaná meg jobban a könyveket, mint a grafikák vagy színes nyomatok közlése. A címlapok is sokkal több esetben élhetnének egy-egy fotóra alapozott címlaptervvel, mint ahányszor teszik.

A könyveknél speciális fotózási probléma, hogy tulajdonképpen rengeteg az illusztráció-fotó, hiszen a festmények, szobrok, épületek, városrészletek, gépek, emberek, és sorolhatnánk a végtelenségig szinte teljes környezetünk alkotóelemeit, teljes tárgyi világunkat, valójában a fotó, a fényképezőgép és a fotós közbeiktatásával és segítségével jelenítik meg a könyvekben. A fotó tömegkommunikációs mivolta e területen óriási jelentőségű: a reprodukció-fotóban. Hiszen eszünkbe se jut, hogy miközben egy németalföldi vagy kínai festményt csodál az olvasó egy könyvben, valójában a festményről készült reprodukciót nézi. A reprodukció-fotó jelentősége igen nagy meghatározója vizuális kultúránknak, szemléletünknek. Úgy látunk, ahogy a repro-fotósok látni engednek, látni tanítanak bennünket! (Gondoljunk Malraux szellemes megállapítására, amely szerint képzőművészeti kultúránk repro-

dukciós kultúra, lényegében alig látunk eredeti festményeket, ezeket reprot, posztterek, képeslapok stb. helyettesítik!)

A fotónak számos felhasználása ismeretes az úgynevezett periférikus vizuális tömegkommunikációs eszközök terén. A fotónak nagy jelentősége van pl. az óriási példányszámban megjelenő lemezbontókon. Sok olyan pop-lemez ismeretes, ahol pop-sztárok fényképei, együttesek fényképei és sok olyan, ahol fotómontázsok, fotógrafika a lemezbontó. Nagyon sok fényképes lemezbontó megjelenik a fiataloknál a lakásokban is, mint díszítő elem a falakon vagy a lemezbontókon, magnókészülékeken. Itt

a fotó egy az egyben átveszi a képzőművészet funkcióját, méghozzá a portré műfaját, annak minden funkciójával, bonyolult jelentésrétegeivel együtt.

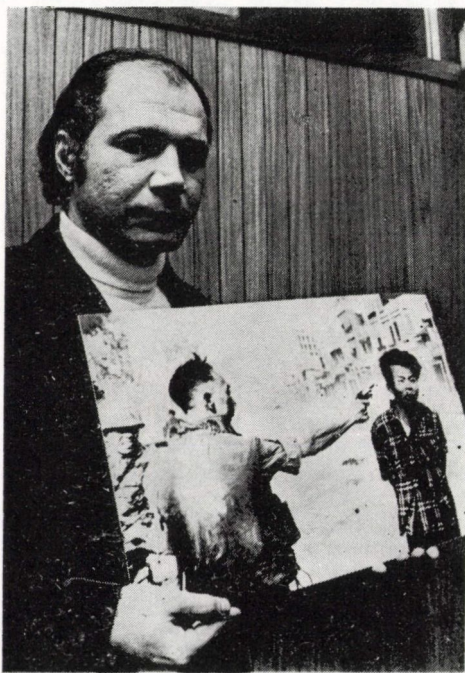
Ne felejtsük el, a fotó sajátos kommunikációt is betölt, kapcsolatteremtő, beszéd-helyettesítő funkciója is van (pl. azoknak a gesztusoknak, ahogy fényképeket mutatunk unokákról, nyaralásokról, katonafiúkról, esküvőről stb. — a fotók családi életben betöltött szerepével Montvai Attila tanulmánya foglalkozik bővebben). Mondhatni, megvan a saját rítusa, mitológiája annak, hogy mikor, kinek, milyen fotókat mutatnak meg, mint ahogy annak is, hogy mikor, milyen fotók készülnek.

HAROLD EVANS

Az illusztrációtól a képriportig

Van egy világsajtót bejárt fénykép, amely egy rendőrtisztet ábrázol, amint éppen egy vietkong foglyot lő agyon közvetlen közelből. Olyan ez a kép, amit hosszú időn át megőrzünk az emlékeztünkben. Tizenkét évvel ezelőtt vették föl, de aki akkor látta, ma is emlékszik rá. A kivégzést a tévé is mutatta, de az álló-

E. T. Adams amerikai fotóriporter a „World Press Photo — 1969” kiállításon első díjat nyert képével

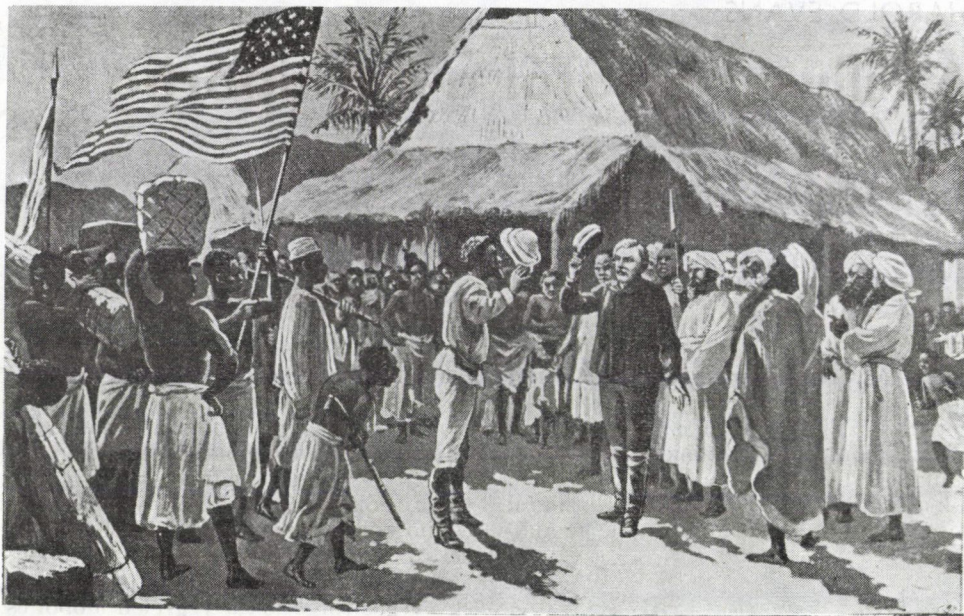
fotó időbe fagyott pillanata az, ami mélyen belevési magát az emlékezetbe; a háború legfontosabb pisztolylövése ez, nem azért, mert mindenütt hallották, hanem mert mindenütt látták is.

A film — amelyet a tévében láttunk — és az állókép közötti különbség az, hogy a film nem könnyen fölleveníthető. Ézzel szemben a fotó azzal a móddal rokon, ahogyan emlékezünk. Örökre megőriz egy véges töredéket a végtelen időből és univerzumból. Könnyebb felidézni egy eseményt vagy egy személyt összefoglalva egyetlen képben — foglyul ejtve az idő egyetlen pontját.

Hiszem, ha látom

A leíró fénykép mind elsődleges, mind másodlagos jelzéseket hordoz — természetes részleteket éppúgy, mint érzelmeket. Az újságok számára a fotó azért ideális eszköz, mert a fényképeket gyakran használhatják bizonyítékként is, föltételezve, hogy az emberek azt hiszik el, amit látnak. Amikor például a világ feltételezte, hogy Mao már halott, ő úgy bizonyította ennek ellenkezőjét, hogy lefényképezte magát a Jangce folyóban, úszva.

Már a fotóriport elődje, az újságillusztráció is sikeres ötletnek bizonyult. Valójában Anglia adta az illusztrált sajtót a világnak, mivel az *Illustrated London News* volt a világ első ilyen lapja és hetilapként 1842-ben jelent meg először. Ez az újság metszetekkel volt tele és mindig minden példánya elkelt. Még ma is megjelenik havilapként.

Stanley találkozása Livingstone-nal. Metszet az Illustrated London News-ből

1844-ben kezdte el a Morse-féle távíró ontani a tudományos híreket, kalandokat, háborús híreket és az ILN „hír-illusztrátorainak” sok lett a dolga. Ott volt 1869-ben a szuezi csatorna megnyitása, Captain Webb és egy másik bátor ember 1875-ben próbálta átúszni a La Manche csatornát. Egyike a leghíresebb metszeteknek: Stanley találkozása Livingstone-nal. E kép alá Stanley ezt írta: „Ez a metszet, amelyhez én adtam az anyagot, engem ábrázol, amint Dr. Livingstone-nal találkoztam Ujiji-ben, a Tanganyika tónál, és olyan korrekt, mintha a jelenetet fotográfus vette volna fel.”

A 19. század közepén kezdett fölnőni az az újságíró nemzedék, amely rögtön fölbukkant ott, ahol történt valami, és rajzaikat a helyszínen készítették el; ezek különleges művészei voltak szakmájuknak. Legtöbbjük nevét ma már alig ismerik, pedig valaha híresek voltak. Például a skót *William Simpson*, aki túl

későn érkezett a krími háborúba, hogy lássa a dicsőség pillanatát, amikor a könnyűlovasság megrohmozta az orosz tüzérseget; de miután aggályosan gondos volt, konzultált Lord Cardigan-nal, aki a rohamot vezette. Cardigan elvette az első két vázlatot, mielőtt a harmadikat jóváhagyta volna. A művész tudta az okot; nagyobb gondot fordított hát őlordsgája figurájának ábrázolására a roham élén.

Az amerikai polgárháborút az 1860-as években már elég sokat fényképezték, de a kamera expozíciós ideje hosszú volt a harci eseményekhez. A fotósokat gátolta, hogy ló-vontatta fedett kocsiban kellett szállítaniuk kényes vegyszereiket és törékeny egyéb felszereléseiket. Ezzel szemben a „speciális művészeknek” mindössze egy lóra, egy tollra és egy vázlatkönyvre volt szükségük — és bátorságra. A lapok oldalai e speciális művészek — grafikusok — rajzaival voltak teli.

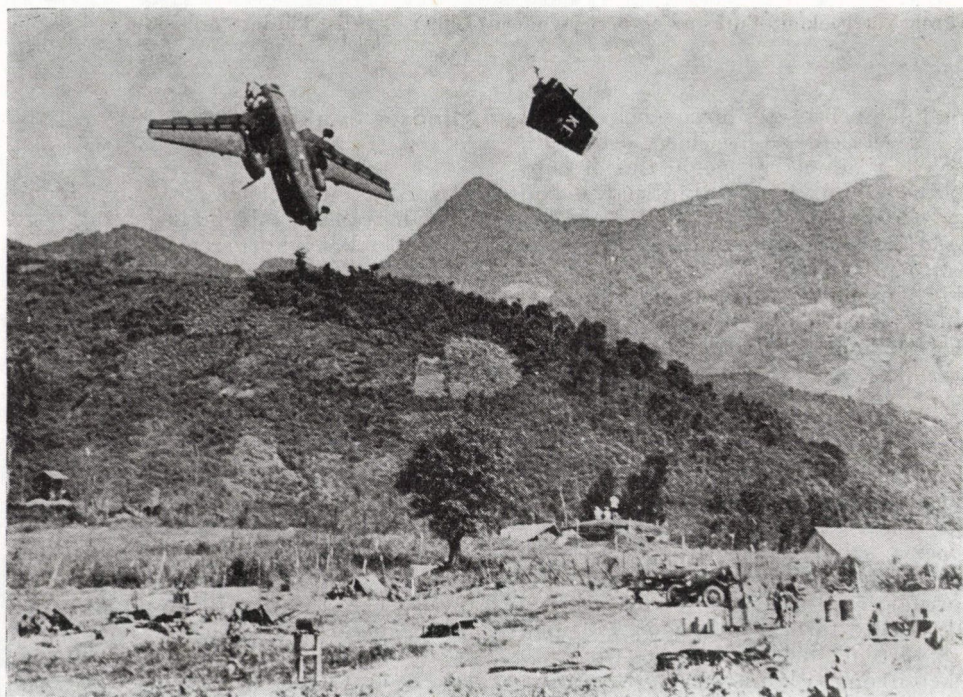
„A háborúról majd én gondoskodom...”

Alfred Waud, aki angol útlevelével a zsebében végigrajzolta az egész amerikai polgárháborút, sok olyan szkeccset készített, amelyet a szerkesztők később kiemeléssel vagy más technikával „enyhítettek”, mert szerintük a közönséget óvni kellett a háború brutális képeitől. A képek és tények „kezelésének” tendenciája később is folytatódott. A búr háborúban tevékenykedő művészek úgynevezett búr „atrocitásokat” rajzoltak, hogy ezzel eltereljék a figyelmet az angol vereségekről. A Lombard's Kop-i csata panoráma-ábrázolását 1899-ben *Melton Prior*, a késő viktoriánus kor egyik legnagyobb művésze küldte be az *Illustrated London News*-hoz. A képen megjelölte azt a helyet, ahol egy lövedék becsapódása fölborított egy mentőkocsit.

Egy héttel később ez a rendkívül érdekes rajz úgy jelent meg, hogy egy kis részletet nagyították föl teljes képpé ezzel az aláírással: „Tüzelnek a mentőkocsira”.

William Randolph Hearst, a nagy amerikai újságmágnás elküldte rajzolóját, *Frederik Remington* a küszöbönálló spanyol-amerikai háborúról tudósítani. Remington visszatáviratozott: „Nem lesz háború. Vissza akarok menni.” Hearst nyers válasza: „Szállítsa a rajzait. A háborúról majd én gondoskodom.” És a harcok hamarosan megkezdődtek. De Remington is szabadjára bocsátotta fantáziáját. Spanyol tiszteket rajzolt, amint egy amerikai hajó fedélzetén meztelen asszonyokat kutatnak át. Amikor a hajó elérte New York-ot, a rivális napilap megkérdezte a nőket, igaz-e, hogy így történt. Kiderült, hogy a mótozók nők voltak, míg a tisztek kint várakoztak. Ez nagy blamázs volt Reming-

Hironiesi Mine fotója a „World Press Photo — 1967” pályázaton második díjat nyert

Karek Verreeken: Futás az emberi jogokért (1969) — ezüst kamera díj

ton különben tisztos hírnevének. Ugyan-ez a felelőtlenség tette, hogy egész „rajzoló ipar” támadt General Custer képének hősi ábrázolására, akinek lovas hadoszlopát indiánok mészárolták le a Little Big Horn-i ütközetben. Egy fehér ember sem maradt életben a generálison kívül, aki elmondhatta volna, mi történt. De elárulta ezt egy fénykép, egy kitűnő portré, amely ellentétben a romantikus Custer-rajzokkal, visszaadja a gyöngeségnek, ravaszságnak és hősködésnek azt a keverékét, amely az embereit a halálba vezető generálist valójában jellemezte.

Persze a fényképész is manipulálhat; nevetségessé tehet valakit, vagy torzíthat szinte észrevétlenül. Alulról fényképezve szinte kiemelhető például a feszés nyak, az erőszakos áll, az arrogáns arckifejezés. De nemcsak a fotósok tudják elváltoztatni a valóságot. Sok minden történik még a gép elkattintása és a kép nyomása között.

Minőség és aktualitás

Kezdjük az elején; a fényképezés aktualitásánál. Számolni kell azzal, hogy az emberek olykor szenvedélyesen tiltakoznak a fotózás ellen (Ethel Kennedy például, mikor férjét lelőtték). A fotósok azonban mindent elkövetnek azért, hogy a fénykép mégis elkészülhessen. A híres *Robert Capa* 18 éves korában egy koppenhágai nyilvános gyűlés alkalmával készítette első leközölt képét 1931-ben, ellen-szegülve a fotózási tilalomnak. Capa a munkások között sétált be a terembe új 35 mm-es kamerájával, míg a nagy fotókészülékekkel fölszerelt fényképészeket a bejáratnál föltartóztatták. Az 1920-as ítéletvégrehajításoknak a Sing Sing-ben tanúi lehettek a riporterek, de a fotósok nem. *Tom Howard* a *New York Daily News*-tól a bokájára szíjazta föl kameráját, és így készített felvételt *Ruth Sny-*

derről, amint éppen belevezetik az áramot.

Lehet, hogy a fotóriporterek érzéketlenek, de gyakran bátrak. *E. J. Spencer* amerikai fényképész készítette az egyik legérdekesebb képet, amelyet valaha is közöltek; ehhez be kellett mennie egy szobába, ahol egy őrült, kezével a kapcsológombon 60 rúdból álló dinamitköteggel akarta fölrobbantani Los Angeles egy városnegyedét. *Spencer* óvatosan elhelyezte gépét egy széken, s elkészítette a fölvételt.

A sajtófotósok két dolgot akarnak; „ott lenni”, ahol valami történik, és élővé tenni, realizistikusan ábrázolni az elröppenő pillanatot. Legfőbb — és tagadhatatlan — kötelességük azonban az is, hogy kielégítsék a közönség újdonság-szomját, s megadják nekik azt az illúziót, hogy ők is ott vannak, ahol valami történik. A művészetre persze olykor nincs idő: *Patty Hearst*, amint bankot rabol; az első atombomba kipróbálása; az első ember a Holdon; ezek mind olyan képek, amelyeket például automatikus kamerák vettek fel.

Ha a művészet csak másodlagos is az aktualitás mögött, meglepő, mi mindent tehet egy jó fotográfus. *Robert Capa* szokta mondani: „Ha a képed nem elég jó, nem vagy elég tömör.”

Az ember minden dolgok mércéje — s ez a fényképeken különböző effektusok forrása. Soha még nem értek el nagyobb hatást emberi figurákkal, mint *Murray Becker* híres képei a lánghan álló *Hindenburg* léghajóról, miután az átrepülte az Atlanti óceánt. Az emberalakok — kicsik és távoliak — az ember törekénységét és tehetetlenségét sugallják. A fotós egy drámai esemény pillanatát ötvözte itt sikeresen egy drámai kompozícióval. Ez az, amit „meghatározó pillanat”-nak neveznek.

Végül egy példa az időzítésre. A rugbypályán egy meztelen alak fut. Mellette egy rendőr igyekszik sisakjával teste közepét eltakarni, a meghatározó pillanat: a rendőr arcán a diadalmas mosoly,

mint egy horgászén, aki éppen partra rántotta zsákmányát, míg a meztelen tüntető ártatlan szemekkel bámul vissza rá, a kép jobb szélén egy hivatalnok-küllemű úr közeledik gyors, apró léptekkel.

Jó képszerkesztők mindig készek arra, hogy a közlésért s annak formájáért a képet vágással még kifejezőbbé tegyék, s mindig vállalniuk kell a felelősséget is. Négy érzékeny szféra van: az erőszak, a magánélet, a közerkölcs és a hamisítás. Nekem, mint „felelős” szerkesztőnek két tesztet van: olyan társadalmi vagy történelmi jellegű-e az ábrázolt esemény, hogy a sokk-hatás vállalása indokolt? Másodszor: szükséges-e a kiemelt részlet az esemény tökéletes megértéséhez?

Jó példa a morális dilemmára *Peter Arnott* esete az *Associated Press*-től. A színhely: 1964, Saigon. Tanúja volt egy 73 éves buddhista szerzetes önégésztésének, aki ezzel üldözése ellen tiltakozott. *Arnott* lefényképezte az eseményt, amelyet később így kommentált: megakadályozhattam volna az áldozatot, ha odarohanok és kiütöm a kezéből a benzineskannát. Mint ember ezt szerettem volna tenni, mint riporter, nem voltam rá képes.

Nem akarom ezt az írást úgy végezni, hogy az tűnjék ki belőle, a fotóriporterek immunisak és közömbösek az emberi szenvedéssel szemben. Vegyük *Eugene Smith* művét, a fotóriporterek koronázatlan királyáét. Ő és felesége mondták el a világnak 10 ezer ember higanymérgezését Japánban — szóban és képen. Őt magát majdnem leütötték *Minamata*-ban a vegyipari részvénytársaság őrői. A *Smith* házaspár végül mégis elmondja könyvében, hogy hosszú évek harcai után hogyan kenyszerült a részvénytársaság elismerni felelősségét a kioltott életéért és a rettenetes egészségi károsodásokért. *Smith* igen *tiszteletteljesen tudósít* — ügyesen és érzékenyen. S ez éppúgy, mint a közölt képek minősége, feltétele a jó újságszínalásnak. (*The Listener*.)

Támadás a Marsról

1938. október 30-án, keleti zónaidő szerint este 8 órakor Orson Welles egy ártatlan kicsiny színészcsoporttal helyet foglalt a C. B. S. (Columbia Broadcasting System) New York-i stúdiójának mikrofonja előtt. Magával hozta H. G. Wells fantáziaregényének, a „Világok háborúja-”nak Howard Koch által szabadon feldolgozott változatát. Megrendkívüli drámai tehetségét. . . A színészek remélték, hogy a mű szavaival és tehetségükkel egy órán át szórakoztatni fogják hallgatóikat egy hihetetlen, régimódi, Hallowe'-en-hez illő történettel. Aztán a legnagyobb meglepetésükre arról értesültek, hogy az általuk kibocsátott közleményt, amelyben a marslakók invázióját mondták el, szinte az országban ezrek vették komolyan. Néhány borzalmas órán át Maine-től Californiáig elhitték az emberek, hogy halálsugárral felfegyverzett irtózatosszörnyetegek pusztítanak el minden ellenük küldött fegyveres ellenállót, hogy egyszerűen nincs előlük menekülés; hogy a világ vége közeleg. Másnap reggel az újságok a „rémületnek az egész nemzeten átsöprő szökőár”-járól írtak. Nyilvánvalóvá vált, hogy országos arányú pánikról volt szó. A Szövetségi Távközlési Bizottság „sajnálatosnak” nevezte az esetet.

A pánik természete és mérete

Mielőtt az adás befejeződött volna, szinte az Egyesült Államokban emberek ezrei imádkoztak, sírtak, menekültek kétségbeesetten, hogy elkerüljék a halált. Sokan rohantak megmenteni szeretteiket. Mások telefonon búcsúztak, figyelmeztettek, rohan-tak értesíteni a szomszédokat, értesítéseket kértek az újságoktól, rádióállomásoktól, hívták a mentőket, rendőrséget. Legalább hatmillió ember hallotta az adást. Legalább egymillió megrémült közülük, vagy zavarba jött.

Az adás után hetekig közöltek „színes” történeteket az újságok a helyi lakosság rémületéről. Férfiak és nők szinte az országban tudtak volna beszélni arról, hogy mit éreztek és mit tettek azon a haljós estén. A mi riportereink és levelezőink is beszámolókat szívtak össze. Ezek közül néhány, szinte találomra kiválogatva, bepillantást ad a hallgatók feldúlt lelkiállapotába. De beszéljenek önmagukért a megkérdezettek.

„Tudtam, hogy ez valami rettenetes és meg voltam rémülve” — mondta Mrs. Ferguson, egy Észak-New Jersey-i háziasszony az érdeklődő riporternak. „De nem tudtam pontosan, hogy mi az. Nem tudtam elhinni, hogy itt a világ vége. Mindig azt hallottam, hogy amikor a világ vége eljön, az olyan gyorsan fog jönni, hogy senki sem fog róla tudni, — hát miért éppen ezzel a bemondóval közölte volna Isten? Amikor bemondták, hogy melyik országúton meneküljünk, és hogy menjünk fel a hegyekbe, és a gyerekek elkezdtek sírni, a család úgy döntött, hogy induljunk el. Takarókat vettünk magunkhoz és az unokám a macskát és a kanárit is hozni akarta. Már kinn

voltunk a garázsban, amikor a szomszéd fia visszajött és azt mondta, hogy játék az egész.”

Archie Burbank, aki Newarkban egy benzinkútnál dolgozik, így írta le, hogyan reagált a hallottakra: „Egy darabig a kocsiban ültünk és ide-oda kocsikáztunk a menyasszonyommal. Aztán egy barátomat követtük. Mindaunyan berohantunk egy fűszeres raktárba, és megkértük az illetőt, hadd menjünk le a pincébe. Azt mondta: »Mi bajuk? Tönkre akarják tenni az üzletemet?« Azzal kikergetett. Tömeg gyűlt össze. Akkor berohantunk egy bérházba és megkértünk valakit, hogy lemehessünk a pincébe. Azt mondta: »Nincs pincém! Menjenek innen!« Akkor félig felöltözve kezdtek kirohanni az emberek a bérházból. Mi visszaültünk a kocsiba és tovább hallgattuk a rádiót. Akkor érte el hirtelen a füst a bemondót, aki elhallgatott; az állomás néma lett, megpróbáltunk másik adót fogni, de semmi sem jött be. Akkor elmentünk egy benzinkúthoz, feltöltöttük a benzintartályt, felkészültünk, hogy menekülhessünk, amíg csak tudunk. A benzinkutas semmről sem tudott. Akkor barátom elhatározta, hogy felhívja a Newark Evening News-t. Így derült ki, hogy rádiójátékot hallottunk. Még meghallgattuk a végét, és aztán elmentünk táncolni.”

Anyák szerte az országban siettek védelmezni tehetetlen csecsemőiket és gyerekeiket. New England-ből érkezett Mrs. Walters beszámolója. „Egyfolytában remegtem és reszkettem. Elővettem a bóröndöket, aztán visszatettem őket, elkezdtem csomagolni, de nem tudtam, hogy mit vigyek. Ráadtam egy esonó ruhát a kislányomra, aztán levettem róla és betakargattam. Mindenki kiment a házból, kivéve a fenti szomszédot. Fölrohantam és kopogtam az ajtaján. Takaróba csavarta két gyermekét, én vittem a harmadikat, és a férjem vitte a mi kislányunkat. Kirohantunk. Nem tudom miért, de kenyeret akartam venni, mivel azt gondoltam, hogy ha minden leég, a pénzt nem lehet megenni, de a kenyeret igen.”

Ki hallgatta a műsort?

A legjobb közvetlen bizonyítékot, melynek alapján becsléseket lehet végezni — hányan hallgatták a műsort —, az Amerikai Közvéleménykutató Intézet (AIPO) felmérése szolgáltatja, amelyet körülbelül hat héttel az adás után végeztek. Egy több ezer felnőttből álló, országosan reprezentatív mintacsoportban 12 százalék válaszolt „igen”-nel arra a kérdésre, »Hallgatta Ön Orson Welles „Támadás a Marsról” című műsorát?»

A gazdasági helyzet szerinti csoportosítás azt mutatja, hogy a legszegényebb emberek nem hallgatták ezt a drámai műsort olyan mértékben, mint más gazdasági helyzetű csoportok: a felső és középső jövedelmi kategóriába tartozók 13 százaléka és az alsó jövedelmi kategóriába tartozók 9 százaléka kapcsolta be a rádiót. Az AIPO adatok jelentős különbséget mutatnak korosztályok szerint: a hatvanéves alatti fiatalok 14 százaléka, a harminc és ötven év közöttiek 13 százaléka és az ötven éven felülieknek csak 10 százaléka hallotta az adást. Az AIPO adatok szerint a hallgatóság összetételében nemek szerinti különbség nem jelentkezik. A férfiak 12 százaléka és a nők 11 százaléka hallgatta a műsort.

Hányan rémültek meg?

Arra az AIPO kérdésre: „Amikor a műsort hallgatta, úgy gondolta-e, hogy rádiójátékot hall, vagy valódi hírközleményeket?”, 28 százalék válaszolta, hogy a műsort hírközleménynek hitte. Azok 70 százaléka, akik azt hitték, hogy híreket hallanak, megrémültek, vagy zavarba jöttek. Ez azt jelenti, hogy körülbelül 1 700 000-en hallgatták az adást valódi híreként és körülbelül 1 200 000-et izgatott fel. Jóllehet megkíséreltük semlegesen megfogalmazni az egyének reakcióira vonatkozó kérdést,

nem szabad elfelejtenünk, hogy azon személyek száma, akik rémületüket bevallották az AIPO kikérdezőinek, talán csak a legalsó határa azok számának, akik valóban megrémültek. Sokan talán túlságosan szégyellték hiszékenységüket ahhoz, hogy bevallják ezt egy felületi beszélgetés során. Másrészt viszont kevésbé valószínű, hogy az emberek elferdítették volna az igazságot, amikor arról kérdezték őket, hogy hallgatták-e az adást, és valódi hírközleménynek hitték-e, vagy sem. De fennáll a lehetősége, hogy néhányan annyit hallottak e műsorból, hogy azt mondták, valóban hallották azt.

A műsor realizmusa

Dorothy Thompson megjegyzése ellenére, aki szerint: „Semmi sem volt a drámai feldolgozásban, ami a legkevésbé is hiteles lett volna, bármikor is kapcsolódott be az adásba a hallgató” — a műsor kéziratát olvasva senki sem tagadhatja, hogy ez a műsor, az első peretől kezdve olyan valóságos volt, hogy még a viszonylag tapasztaltabb és jólértesültebb hallgatók számára is (Miss Thompson kivételével) csaknem hitelesnek tűnt. Az adás hamisítatlan drámaiságát sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Az előadás rendkívüli realizmusa annak a ténynek tulajdonítható, hogy első jelenei megfeleltek a hallgatók meglévő eligazodási normáinak. Eligazodási normán olyan szervezett, szellemi összefüggést értünk, mely alapul szolgál az egyénnek az értelmezéséhez. Ha valamely inger beillik az eligazodási norma által meghatározott értelmezési tartományba, és nem mond annak ellent, az egyén valószínűleg el fogja azt hinni. Alább közlünk néhányat a legelfogadottabb és legmindennapibb normák közül, amelyek biztosították az értelmezést az adás azonnali, híreként való elfogadásához.

Azon a bizonyos estén, amikor a hallgató bekapcsolódott a Mercury Színház műsorába, „Ramon Raguello és zenekara” muzsikáját hallotta a „Park Plaza Hotel, Meridian Room”-ból, New York City-ből. Nem sokkal az első szám kezdete után egy bemondó félbeszakította a zenét „Hölgyeim és Uraim, tánczene műsorunkat megszakítjuk és felolvassuk önöknek az Intercontinental Radio News különleges közleményét.” A jelenlegi távlatból nézve, könnyű gyanakvónak lenni az „interkontinentális” hír iránt. De a műsor összefüggésében csökken az ilyesfajta kételkedés. Ez a közlemény a Marson zajló első kitöréseket jelentette be, aztán folytatódott a zene, hogy újabb megszakítás következék. „Hölgyeim és Uraim, néhány perce kiadott közleményünk híreit folytatjuk: Az Állami Meteorológiai Intézet felkérte az ország nagyobb obszervatóriumait, hogy kísérjenek figyelemmel minden további változást...” Ez a közlemény tartalmazza a következő értesítést is: „Hatalmas, égő tárgy, valószínűleg meteorit, hullott egy farmra Grovers Mill, New Jersey szomszédságában.” Újabb 20 másodpercig swing zene. Utána megszakítás nélkül folytatódik az invázió. Csaknem minden megkérdezett hallgató, aki megrémült az adástól, megemlítette valamikor visszaemlékezései során azt a bizalmat, amit a rádióba vetett és azt a várakozását, hogy a rádió igen fontos közlemények bejelentésére szolgál. Néhány megjegyzésük mutatja állásfoglalásukat:

„Nagyon hiszünk a híradásokban. Válság esetén mindenkire el kell jutniuk. Ezért van a rádió.”

„A bemondó nem mond semmit, ami nem igaz. *Mindig bejelentik, ha rádiójáték-ról van szó.*”

„Mindig úgy érzem, hogy a kommentátorok közlik legjobban a híreket. Még ezek után is el fogom hinni, amit a rádióban hallok.”

„Nem úgy hangzott, mint rádiójáték, amikor félbeszakították a zenét, s ahogy elkezdődött.”

A szereplők presztizse

Közismert tény a szociálpszichológusnak, a reklámszakembernek és a propagandistának, hogy egy-egy eszmét, vagy terméket könnyebb elfogadtatni, ha azt jól ismert személy, akinek a jellemét, képességeit, vagy státuszát magasra értékelik — szentesíti, vagy ő bocsátja a nyilvánosság elé. Ez a presztizs-sugallta hatás különösen nagy, ha maga az egyén nem bír saját eligazodási normákkal, melyek segítségével értelmezhetne egy bizonyos szituációt, amikor szüksége van rá, vagy érdeke, hogy ítéletet alkosson róla, értelmezze. A különös események, melyeket a bemondók ebben az adásban bejelentettek, teljesen távol álltak a mindennapi gyakorlattól és mégis a hallgatóra nézve olyan potenciális és személyes jelentőséggel bírtak, hogy megrémült tőlük és ugyanakkor szüksége volt valamiféle eligazodási normára. Mint sok esetben, itt is kénytelen volt a laikus a szakemberhez fordulni magyarázatért.

Logikus, hogy a „szakember” ebben az esetben a csillagász volt. Szerepeltették tehát (mindannyi kitalált név) Fartell professzort, a Chicagói Mount Jennings Observatóriumból, Pierson professzort, a Princeton Observatóriumból, Morse professzort, a Torontói MacMillan Egyetemről, Indelkoffer professzort, a Californiai Csillagászati Társaságtól, valamint angol, francia és német „csillagászati és tudományos intézményeket”. Richard Pierson professzor (Orson Welles) volt a dráma főszereplője.

Amikor a helyzet szükségessé tette a szervezett védekezést és cselekvést, a szakember újra színre lépett. Montgomery Smith dandárparancsnok, a Trentoni Állami Milícia parancsnoka, Mr. Harry McDonald, a Vöröskereszt alelnöke, Lansing kapitány a híradós alakulattól, és végül a belügyminiszter beszélt a helyzetről, adott parancsot a kiürítésre, a támadásra, vagy biztatott mindenkit, hogy végezze kötelességét. Érdekes, hogy a belügyminiszternek csak a hivatalát nevezték meg. Itt a hallgatót teljes mértékben egy meg nem nevezett beszélő hivatali státuszának említése befolyásolta. A többi szakember hivatali presztizse is sokkal jelentősebb és fontosabb, mint maguk a személyek.

Ennek a drámai technikának megvolt a hatása.

„Rögtön elhittem mindent, *ahogy a princetoni professzort és a washingtoni tisztviselőket hallottam.*”

„Tudtam, hogy borzalmas veszélyes lehet a helyzet, *ha a katonai szakemberek mind ott vannak és a külügyminiszter (sic!) beszél.*”

„Ha annyi csillagász látta a kitöréseket, akkor igaz kell, hogy legyen. *Nekik csak tudniuk kell.*”

Közérthető egyedi események

Az adás reális jellegét tovább fokozta olyan sajátos jelenségek leírása, amelyet a hallgató könnyen el tud képzelni. Bőségesen használtak köznap kifejezéseket, amelyek várhatóak egy-egy ilyen eseménykor. A gáz „valami sárgászöld” volt; a rendőr figyelmeztet: „Oldalra, oda, oldalra!” A részletek sajátosságának igen jó példája Montgomery Smith dandártábornok bejelentése: „New Jersey kormányzója felkért, hogy Mercer és Middlesex megyéket nyugaton Princetonig, keleten Jamesburgig helyezzem statárium alá. Senki sem léphet be erre a területre, csak állami, vagy katonai hatóságok által kiállított, különleges engedéllyel. Az Állami Milícia négy százada Trentonból Grovers Mill felé vonul és segédkezni fog a katonai műveletek vonalába eső otthonok evakuálásában.” Különösen rémitő volt a New Jersey és Manhattant körzeten lakók részére a számukra jól ismert helyek nevének említése.

„Amikor azt mondták, *«Hölgyeim és Uraim, ne használják a 23. számú utat»*, ez meggyőző volt.”

„Nagyon is hajlandó voltam elhinni az adást, amikor olyan neveket említettek, mint *South Street és a Pulaski Highway*.”

„Ha bármi más helyeket emlegettek volna és nem közvetlenül közeli utcákat, nem lettem volna hajlandó olyan könnyen elhinni.”

Mindenki zavarba jött

Az események, amelyekről jelentést adtak, a viszonylag hihetőtől haladtak a teljesen hihetetlen felé. Az első közlemények többé-kevésbé elhithetőek voltak, habár túl szokatlanok ahhoz, hogy az ember biztos lehessen bennük. Először „légkörü zavarok”-ról, majd „izzó gázkitörés”-ről adtak hírt. Aztán egy tudós közli, hogy szeizmográfja földrengés erősségű lökést jelzett. Ezek után következett a meteorit felfedezése, amely leestében szilánkokra törte a közeli fákat. Eddig rendben van.

De ahogy a kevésbé hihető részek következnek, az okos drámaíró jelzi, hogy neki is nagyon nehéz elhinni, amit lát. Amikor megtudjuk, hogy a tárgy nem meteorit, hanem fémburkolat, azt is közlik velünk, hogy az egész „olyan, mint egy furcsa kép egy modern Ezeregyéjszaka-ból”, „fantasztikus”; hogy a bátrabbak közelebb merészkednek. Mielőtt tudatnák, hogy a burkolat teteje kezd lecsavarodni, hallhatjuk a riporter személyes meglepetésének kitörését: „Hölgyeim és Uraim, ez borzalmas!” Amikor a tető kinyílt, azt mondja: „Ez a legborzalmasabb dolog, aminek valaha is tanúja voltam . . . Fantasztikus élmény. Nem találok szavakat . . .” Néhány perccel később Pierson professzor azt mondja: „Semmi hiteles felvilágosítást nem tudok adni önöknek — sem természetükről, eredetükről, sem földi céljaikról . . . Nyilvánvaló, hogy ezen teremtmények tudományos ismeretei messze előrehaladottabbak, mint a miénk. Ez a feltevés . . .” A tárgy és a katonák ütközete után a bemondó véglegesen igazolja a hihetetlen jelentéseket: „Súlyos bejelentést kell tennem. Bármily hihetetlennek tűnhet is, de mind a tudomány megfigyeléseiből, mind saját szemünk tanúbizonyságából arra az elkerülhetetlen feltevésre kell jutnunk, hogy azok a furcsa lények, akik Jersey mezein leszálltak ma éjjel, egy, a Marsról kiinduló támadó hadsereg előőrsé.”

A hallgatóhoz hasonlóan a szentanú is zavarban van. Mikor maga a tudós sem érti a helyzetet, a laikus elismeri a furcsa teremtmények rendkívüli intelligenciáját. Senki sem tud magyarázatot adni az eseményre. A belügyminiszter rezignációja és reményvesztettsége, amikor azt tanácsolja, hogy „vessük hitünket Istenbe”, egyáltalán nem ad hatásos útmutatást a cselekvésre. Semmiféle eligazodási norma nem alkalmazható az események gyors folyásának megítélésére. A pánik elkerülhetetlen.

A hallgatók osztályozása

Az első kategóriába azok a személyek tartoznak, akik nem maradtak rémületben az egész adás tartalma alatt, mert képesek voltak felfogni, hogy az adás képzeletszülte. Az ide sorolható hallgatók reakcióinak elemzése tisztán rámutat két fő okra, amelyek képessé tették ezeket a személyeket arra, hogy önálló véleményt alkossanak.

Körülbelül a felük azért fedezte fel, hogy az adás rádiójáték, mert birtokában volt néhány különleges információnak és ezeket képes volt beleilleszteni ebbe a szituációba. Számos hallgató hamarosan felismerte, hogy a történet H. G. Wells-től származik. Néhányan olvasták a „Világok háborúja”-t.

«Azért kapcsoltam be a rádiót, hogy meghallgassam Orson Wellest, de az a bejelentés, hogy egy meteor hullott le, olyan hasonló volt a szokásos híradásokhoz, hogy nem is álmodtam, hogy ez Welles. Azt hittem, talán siet az óráim . . . Amikor a gép közeledni kezdett, *nem tudtam elképzelni, hogy mi lehet az*, de amikor azok a gya-

núsan furcsa alakok kezdtek megjelenni, *hirtelen belémvillant*, hogy ez Orson Welles-műsor és emlékeztem is rá, hogy „A világok háborúja” a címe.»

A hallgatók megpróbálták tájékozódni. Ugyanakkor okaik voltak erre: kételkedtek a hallott hírekben. Néhányan úgy vélték, hogy a riportok túl fantasztikusak ahhoz, hogy el lehessen hinni őket; mások felfedezték, hogy milyen hihetetlen az a sebesség, amellyel közlekednek, míg néhány hallgató csupán azért ellenőrizte a műsort, mert ez tűnt ésszerű tennivalónak. Gyanújuk igazolására azt a módszert alkalmazták, hogy a műsor híreit más információkkal hasonlították össze. Az ellenőrzés legáltalánosabb eszköze, melyet az e csoportba tartozó hallgatók alkalmaztak, a legkönnyebb és legkézenfekvőbb volt: utánanéztek, vajon a többi adóállomás is jelenti-e a támadást. E csoportnak több mint a fele tette ezt és kapott így kielégítő választ. Néhányan ezt kiegészítették azzal, hogy megnézték az újságban a rádióműsort. Néhányan csak az újságra támaszkodtak. Egyvalaki felhívta egy barátját, egy másik kinézett az ablakon.

„Gondoltam, hogy rádiójáték lehet, bár nem tudom megokolni, miért. Olyan reális volt. De átkapcsoltam a WOR adóállomásra, hogy megnézzem, ugyanezt közvetítik-e, de nem ezt közvetítették, így ebből tudtam, hogy nem lehet valóság.”

Két jellemző különbség választja el az e csoportba tartozó személyeket azoktól, akik sikeresen ellenőrizték a műsort. Először is nehezen lehetett meghatározni a kikérdezés alapján, hogy egyáltalán miért akarták ezek a személyek a műsort kontrollálni. Nem úgy tűnt, mintha a hírek hitelességére kerestek volna bizonyítékot. Inkább rémült embereknek hatottak, akik megpróbálják kideríteni, vajon fenyegeti-e őket személy szerint valami veszély. Másrészt az általuk tanúsított ellenőrzés volt rendkívül hatástalan és megbízhatatlan. A leggyakrabban, a csoport csaknem kétharmada által alkalmazott módszer az volt, hogy kinéztek az ablakon, vagy kimentek a házból. Sokan közülük telefonáltak barátaiknak, vagy átrohantak megbeszélni a dolgot a szomszédokkal. Néhányan a rendőrségre, vagy valamelyik újság szerkesztőségébe telefonáltak. Csak egy személy keresett másik adóállomást. Csak egy személy nézte meg az újságot.

Számos oka van annak, hogy az általuk megkísérelt ellenőrzés hatástalan volt. Néhányuk számára a kapott új információ csak megerősítette azt az értelmezést, amelyet már állandósult eligazodási normájuk szolgáltatott.

„Kinéztem az ablakon és minden olyan volt, mint általában, *így azt gondoltam, hogy még nem érte el a mi körzetünket.*”

„Egyszer kimentem és megnéztem a csillagokat. Az ég tiszta volt, *de valahogy mégsem nyugtatott meg.*”

Általában nehezebb kideríteni azt, hogy egy személy miért *nem* tett valamit, mint azt, hogy miért tett. Következésképpen nehezebb megmagyarázni azt, hogy az e csoportba tartozó személyek miért nem próbálták ellenőrizni a híreket, miért nem próbáltak a marslakókra utaló nyomokat keresni környezetükben, mint azt kimutatni, hogy miért cselekedtek oktanul azok, akik sikertelen kísérletet tettek az ellenőrzésre. A csoport tagjainak több mint fele annyira megrémült, hogy vagy abbahagyták a rádióhallgatást és eszeveszetten rohagáltak, vagy olyan magatartást tanúsítottak, melyet csak a megbénult jelzővel lehet kifejezni. A kikérdezések elemzése alapján az e csoportba tartozó személyeket nagyjából több csoportba lehet osztani cselekedeteik feltehető okai szerint.

a) Néhányuk azt mondta, hogy annyira megrémült, hogy nem is gondolt ellenőrzésre.

„Annyira meggyőződtem a műsor hallgatása, hogy nem volt annyi eszünk, hogy más rádióadót próbáljunk bekapcsolni, — *egyszerűen nagyon rémültek voltunk.*”

„Semmit sem próbáltunk tenni annak érdekében, hogy megtudjuk, vajon tényleg igaz-e. *Azt hiszem, túlságosan meg voltunk ijedve.*”

b) Mások a teljes beletörődés álláspontjára helyezkedtek, számukra minden ellenőrzési kísérlet épp annyira értelmetlennek tűnt, mint bármi másfajta viselkedés. „Éppen egy történelem dolgozatot írtam. A fölöttem lakó lány lejött és hívott, menjek föl hozzá. Mindenki izgatott volt, úgy éreztem, hogy megőrülök és csak azt hajtogattam: »mit tudunk tenni, *nem mindegy*, hogy előbb vagy később halunk meg?« Átöelve tartottuk egymást. Minden olyan lényegtelennek tűnt a halál színe előtt. Féltem a haláltól, és hallgattam tovább a műsört.”

c) Néhányan úgy érezték, hogy tekintettel a válsághelyzetre, valamit tenni kell. Néhányan készülni kezdtek a menekülésre, vagy a halálra.

„Nem bírtam tovább, úgyhogy kikapcsoltam a rádiót. Nem emlékszem mikor, de minden közeledett. A férjem újra be akarta kapcsolni, de mondtam neki, hogy *jobb lenne, ha inkább csinálnánk valamit*, ahelyett, hogy csak hallgatjuk a rádiót, erre elkezdtünk csomagolni.”

d) Más hallgatók úgy értelmezték a helyzetet, hogy nem volt érdekes számukra az ellenőrzés. Néhány esetben egyesek olyan későn kapcsolódtak be, hogy a műsor leghihehetlenebb részeit elmulasztották, és csak annak voltak tudatában, hogy valami konfliktus következett be.

„A vegyeskereskedésben voltam, amikor a bátyám telefonált, és azt mondta: «Nyisd ki a rádiót, épp most hullott le egy meteor.» Kinyitottuk és azt hallottuk, hogy a gáz a South Street-en közeledik. Volt benn az üzletben néhány vásárló és *mindannyian csodálkoztunk, hogy honnan jöhet*. Aggódtam a gáz miatt, hiszen olyan gyorsan terjed, de egyáltalán nem értettem, hogy mi is történik tulajdonképpen; amikor a repülőgépeket hallottam, azt hittem, hogy valami természetes gázkitörés, vagy valami tűzzel járó robbanás. Mindenesetre azt gondoltam, *bármilyen legyen is*, ez a legszörnyesebb körülmények között, ami valaha is New Jersey-ben történt. Igazán megremültem, a nővérem Newarkban volt vendégségben és attól tartottam, hogy őt is utoléri. *A marslakókra nem is gondoltam, azt a részt nem hallottam*. Éppen fel akartam hívni anyámat, hogy megkérdezzem, tud-e valamit a nővéremről, amikor a bejelentés jött.

Szám szerinti megoszlás

Ha megtudunk valamit azon hallgatók arányáról, akik az általunk leírt négyféle, jellegzetes módon reagáltak, az egész pánikszituáció megértéséhez sokkal határozottabb tájékoztatást nyerünk. Két információ-forrásunk van: az a 99 részletes interjú, amelyeket osztályozásunkhoz fel tudunk használni, és a CBS-felmérés. Az utóbbi felmérés során megkérdezett 460 személy közül 175 gondolta azt az adásról, hogy híradás; és ezek közül 24 véletlenül, vagy mások ellenőrzése alapján tudta meg az igazat, úgy hogy lehetetlen megmondani, vajon hogyan viselkedtek volna abban az esetben, ha saját erőforrásaikra lettek volna hagyva. A fennmaradó 151 eset felel meg az osztályozás céljának.

A különbségek ellenére, a két felmérés alapján készített osztályozás meglepően hasonló eredményeket mutat.

**A négy válaszcsoportha tartozó hallgatók aránya két
kikérdezés eredményei alapján**

Válaszcsoportok	Esettanulmányok (százalék)	CBS-felmérés (százalék)
1. Sikeres belső ellenőrzés	23	20
2. Sikeres külső ellenőrzés	18	26
3. Sikertelen külső ellenőrzés	27	6
4. Egyáltalán nem kíséreltek meg ellenőrzést	32	48
Százalék összesen:	100	100
Szám összesen:	99	151

Miért keletkezett a pánik?

Mint a marsbeli támadás kutatóinak, az volt a feladatunk, hogy felkutassuk a pánik-szerű viselkedés okserű tényezőit. Értelmezésünkben „okserűnek” tekintettünk minden olyan pszichológiai körülményt magában a hallgatóban vagy a rádió-hallgatási szituációban, amely előidézte és táplálta azt a hitet, hogy a műsor híradás volt. De nem minden társadalomtudós, sőt nem minden pszichológus értene egyet abban, hogy ez a bizonyos magyarázat, amelyet e viselkedésre adtunk, a legjobb értelemben vett „pszichológiai” magyarázat. Szigorú behavioristák a kondicionálás hiányát említeneék magyarázatként, a pszichoanalitikusok az elmélyülés hiányával vádolnának. Csak az szolgálhat védelmünkre, úgy érezzük, az általunk megadott sajátos magyarázó viszonyok azoknál nagyobb összefoglaló erővel bírnak, a gazdag és változatos tapasztalatok értelmezésében. Továbbra is fenntartjuk, hogy magyarázó viszonyaink a társadalompszichológiában az ehhez hasonló problémák szélesebb körére alkalmazhatók, mint mások, amelyeket felhasználhattunk volna. Végső célunk a megértés. Hasonló események tanulmányozását kell várnunk ahhoz, hogy megállapíthassuk, vajon a mi magyarázat típusunk vezet-e a legmegbízhatóbb jóslásokra.

Végső feladatunk az eddig alkalmazott magyarázatok különféle szálainak összekövése. Láttuk, hogy a hatások és körülmények széles választéka van kapcsolatban az ebből a sajátos rádióműsorból eredő pánikkal. Egyetlen olyan megfigyelhető változót sem találtunk, amelyet következetesen kapcsolatba lehetett volna hozni a reagálással, habár úgy látszott, hogy a kritikai képesség hiánya különösen előmozdította a félelem kialakulását a lakosság nagy részénél. Személyisége, tulajdonságai néhány embert különösképpen hajlamossá tettek a hiszékenységre és a félelemre; a közvetlen környezetben lévő más személyek befolyása is okozott néhány hallgató esetében nem megfelelő reagálást. Az említett és a más befolyások által feltárt pszichológiai szerkezetet kell kimutatni, ha a helyzetet egészen meg akarjuk érteni és nem akarunk pusztán egyes elszigetelt esetek értelmezésénél maradni.

Miért hitték, vagy miért nem hitték el a sugalmazást?

A legmegfoghatatlanabb és ezért pszichológiailag különösképpen érdekes az a tény, hogy miért nem tett olyan sok ember semmit sem azért, hogy ellenőrizze a rádióból kapott információkat. Ennek elmulasztását okolhatjuk a rémület tartósságáért. Bármely pánik megértéséhez — akár alaposan indokolt az oka, akár nem — szükség-

ges, hogy pontosan lássuk, mi történik az egyén tudati folyamataival, ami megakadályozza a megfelelő ellenőrzés végrehajtásában.

Az adástól megremült személyek, legalábbis ez alkalommal, igen befolyásolhatóak voltak. Elhitték, amit hallottak, anélkül, hogy megfelelő ellenőrzést hajtottak volna végre, hogy bebizonyítsák maguknak, a műsor csak kitalált történet. Azok, akik nem remültek meg, és azok, akik csak egy rövid időre hitték el az adást, nem voltak befolyásolhatóak, — képesek voltak felhasználni azt, amit pszichológiailag „kritikai képességnek” neveztek el. Tehát a probléma az, hogy meghatározzuk, vajon miért befolyásolható néhány ember, vagy hogy másként fogalmazzuk meg a problémát, miért hiányzik belőlük a kritikai képesség.

Alapvetően négy pszichológiai feltétel létezik, amely az egyénben a befolyásolhatóság néven ismert sajátos lelkiállapotot hozza létre. Mindezt az eligazodási norma fogalmának segítségével írhatjuk le.

Elsősorban is, az egyén egy adott ingert egy vagy több eligazodási normára tud vonatkoztatni, amely, vagy amelyek szerinte alkalmasak a magyarázatra. A tudati környezetet ebben az esetben olyan jellegű, hogy a belépő ingert teljesen ebbe illeszkedően és ellentmondás nélkül fogadja el. Az a személy, aki olyan eligazodási normákkal rendelkezik, amelyek képessé teszik, hogy egy-egy ingert csaknem automatikusan „elhelyezzen”, vagy „értelmet adjon” neki, semminek az elfogadását nem tartja lehetetlennek, normái „elfogadtatják” vele az ilyen jelenség lehetséges voltát. Így a reakciós állampolgár szinte minden rémhírt el fog hinni, amely rágalmaidat szór a politikai életben a liberálisokra; a kommunista el fog hinni csaknem minden, a Szovjetunió fejlődésével kapcsolatos hírt. Azokat az eszméket és jelenségeket pedig, amelyek ellentmondanak a mereven megalapozott eligazodási normának, félrelik, vagy egyáltalán figyelembe sem veszik az emberek.

Úgy találtuk, hogy sok olyan személy, aki meg sem próbálta ellenőrizni az adást, olyan előre meglévő tudati sémával rendelkezett, amely az ingert annyira érthetővé tette számára, hogy rögtön igazként fogadta azt el. Mélyen vallásos személyek, akik azt hiszik, hogy Isten rendeli el és irányítja az ember sorsát, már rendelkeznek egy sajátos eligazodási normával, amelynek alapján a támadást bolygónk ellen és lakóinak elpusztítását egyszerűen „vis maior”-nak tekintették. Ez különösképpen igaz akkor, ha a vallásos gondolatvilág eszkatologikus változataról van szó, amely határozott attitűdöt, vagy hitet szolgáltat az egyénnek a világ végével kapcsolatban. Másokra, úgy találtuk, olyan erős hatással volt a legutóbbi háborús rémület, hogy úgy gondolták, idegen hatalom támadása minden percben bekövetkezhet, és egy invázió — akár a japánok, akár Hitler, akár a marslakók részéről — nem elképzelhetetlen. Néhányan olyan irreális elképzeléseket alkottak magukban a tudomány lehetőségeiről, hogy könnyen elhitték, különös szuper-tudósok fordították ellenük erőiket, talán pusztán kísérleti célból.

Bármi legyen is az oka az olyan eligazodási normák genezisének, amelyek az események készséges elfogadását okozták, fennáll az a tény, hogy sokan már rendelkeztek egy bizonyos kontextussal, amelybe azonnal belehelyezték az ingert. Meglévő, többi eligazodási normáik közül egyik sem volt kellőképpen releváns ahhoz, hogy hitetlenkedést keltsen. Úgy találtuk, hogy ez különösképpen olyan személyek esetében igaz, akik az információ megszerzésére való lehetőségük, vagy képességük hiánya miatt nem erősíthették meg magukat olyan, ide vonatkozó eligazodási normákkal, amelyek elfogadhatóvá tették volna az adás rádiójátékként való értelmezését. Magasabb iskolai végzettségű személyek, mint megállapítottuk, jobban tudták az adott eseményt olyan eligazodási normához viszonyítani, amelyről *tudták*, hogy *alkalmas* referencia. Ilyen esetekben a tudást magát használták eligazodási normaként az adásból eredő információ semlegesítéséhez. Ezeknek a hallgatóknak tehát megvolt a képességük arra, hogy releváns eligazodási normákat keressenek, amelyek megbízhatóak ellenőrzési céljaik szempontjából, ezért nem is volt szükségük egyéb orientálódásra.

A befolyásolhatóság másik esete akkor áll fenn, ha valaki nem biztos egy bizonyos ingerre adható értelmezésben, és ha nem rendelkezik megfelelő eligazodási normákkal ahhoz, hogy értelmezését kellően ellenőrizni tudja. Ebben a szituációban az egyén megkísérli ellenőrizni információját, de ez nem sikerül, mégpedig a következő három ok valamelyike miatt.

a) Eredeti információját olyan megbízhatatlan adatokkal ellenőrzi, amelyeket magukat is esetleg az a szituáció befolyásolt, amelyet ellenőrizni kíván. Úgy találtuk, hogy a sikertelenül ellenőrző személyek hajlamosak voltak főként barátoktól vagy szomszédoktól kapott információkkal ellenőrizni. Nyilvánvaló, hogy ezek maguk is hajlottak a kétségekre és a habozásra, ami csak megerősíthette a korábbi gyanút.

b) Az egyén ellenőrző információját ésszerűsítheti az eredeti ellenőrzendő hipotézis, amelyről azt hiszi, hogy még csak puhatolózva fogadta el. Sok hallgató végzett sietős tudati vagy viselkedési ellenőrzést, de az általuk már elfogadott hibás értelmezési norma annyira átható volt, hogy ellenőrzéseiket megerősítő bizonyítékként értelmezték. Például egy asszony azt mondta, hogy a riporter elszenesedett tetemét túl gyorsan találták meg, de úgy gondolta, hogy „a bemondó izgatott volt és tévedett”. Egy férfi megfigyelte, hogy milyen hihetetlen sebességet emlegetnek, de azt gondolta, hogy „riportokat, vagy valami ilyesmit közvetítenek”. Mások különböző adóállomásokat kerestek, de azt hitték, hogy a rádiótársaságok szándékosan próbálják megnyugtítani az embereket. Egy asszony kinézett az ablakon és egy kísérteties zöld fényt látott, amely szerint a marslakóktól eredt.

c) Azokkal szemben, akik csaknem minden elvégzett ellenőrzésüket elhitték, ott állnak azok, akik komolyan megpróbálták ellenőrizni információjukat, de nem rendelkeztek kellően megalapozott eligazodási normákkal, hogy el tudják dönteni, vajon új információforrásaik megbízhatóak-e vagy sem.

A befolyásolhatóság harmadik és talán legáltalánosabb esete, ha az egyén olyan ingerrel találja magát szemben, amelyet értelmeznie kell, vagy amelyet értelmezni szeretne, de meglévő értelmezési normái közül *egyik sem* alkalmas e feladatra. Ilyen esetekben az egyén tudati környezete strukturálatlan, az inger nem illik bele egyetlen elfogadott kategóriába sem, ezért az illető olyan normát keres, amely kielégítő számára. Minél kevésbé jól strukturált tudati környezete, annál kevesebb jelentést képes felidézni, annál kevésbé lesz képes megérteni a közte és az inger között fennálló kapcsolatot, és annál nagyobb lesz aggodalma. És minél elkeseredettebben szüksége van értelmezésre, annál valószínűbb, hogy elfogadja az első interpretációt, amihez hozzájut. Sok körülmény fennforgott, amely a „Támadás a Marsról” című rádiójátékot hallgató egyénekben olyan kaotikus tudati világot hozott létre, amely egyetlen szilárd eligazodási normát sem tartalmazott, aminek segítségével a a közölt furcsa eseményt értékelni tudták volna. A kellő információ és képzettség hiánya következtében sok személy nem rendelkezett olyan általános érvényű eligazodási normával, amely erre a szokatlan helyzetre alkalmazható lett volna. Sőt, még ha rendelkeztek is néhány ilyen normával, ezek pontatlanok voltak és nem elég erőteljesen meggyökerezettek, mert a múltban sem bizonyultak megfelelőnek más jelenségek értelmezésére. Ez különösképpen igaz azok esetében, akiket a kor létfeltételei a legkedvezőtlenebbül befolyásoltak.

A hosszantartó gazdasági nyugtalanság és az ebből adódó bizonytalansági érzés újabb ok volt a rémületre. A válság már csaknem tíz éve tartott, az emberek közül sokan még munka nélkül voltak. Miért nem intézkedett valaki? Miért nem találtak a szakemberek megoldást? És egyáltalán mi volt az oka? Senki sem tudhatja, hogy még mi minden történhet. Mindemellett egy rejtélyes invázió bele is illett az évtized rejtélyes eseményeinek együjtésébe. A kifinomult, viszonylag szilárd gazdasági, vagy politikai gondolatvilág hiánya sok emberben a pszichológiai egyensúly hiányát hozta létre, ami arra készítette őket, hogy eligazodási normát keressenek erre a bizonyos esetre. Az adás újabb olyan jelenség volt a külvilágban, amely túlesett ellen-

örzésük és értelmük körén. Mások rendelkeztek bizonyos gazdasági biztonsággal és társadalmi pozícióval, de nem tudhatták, hogy meddig fog tartani, mikor „minden olyan zűrzavaros”. Ők is szilárd értelmezést kerestek, olyat, amely legalábbis jelentést ad ennek az új eseménynek. A háborús rémület sok embert a teljes feijvesztettség állapotába taszított. Nem is tudták, tulajdonképpen mi volt az egész baj oka, vagy miért annyira érdekelt benne az Egyesült Államok. Az összetett ideológiai, osztály és nemzeti ellentéteket, amelyek felelősek a krízisért, semmi esetre sem értették meg teljesen. A helyzet fájdalmasan komoly és lesújtóan zavaros volt. Senki sem tudta megjósolni, hogy mi történhet. A marslakók inváziója csupán újabb esemény volt, amiről a rádió jelentést adott. Ez az esemény rájuk nézve még veszélyesebb volt, de már nem volt titokzatos. Nem állt rendelkezésükre olyan, már létező norma, amellyel az esemény értelmét vagy jelentőségét meg lehetett volna ítélni. De sürgős szükség volt eligazításra és ezt a bemondók és hatóságok szolgáltatták.

Másrészt úgy találtuk, hogy magasabb iskolai végzettségű személyek általánosabb eligazodási normákat sajátítottak el, amelyekben hihettek. Az eredmény az volt, hogy sokan közülik „tudták”, hogy az adás rádiójáték, és pedig attól a perctől kezdve, hogy a szörnyetegek elkezdtek kimászni a hengerből. Túl fantasztikus volt ahhoz, hogy igaz lehessen; az ismert világról való tudásuk alapján, amelyre mindig is hivatkoztak. Mások „tudták”, hogy a tüneményes sebesség, amellyel a riporterek és a katonák mozogtak, lehetetlen még ebben a korban, és ezekben a napokban is. Minél nagyobb lehetősége van, hogy megbízható eligazodási normák egész választékával ellenőrizzen, az ember annál kevésbé lesz befolyásolható. Úgy találtuk, hogy néhány személyt, akik normálisabb körülmények között rendelkezhetek volna kritikai képességgel, annyira megrendített az adott rádióhallgatási szituációjuk, hogy átmenetileg képtelenek voltak jobb ítéletalkotásra. Ez azt mutatja, néha a külső ingervilág teljesen ellentmondásmentes strukturálódását ilyen intenzíven élhetjük át, a rendszerint alkalmazható belső struktúrák vagy eligazodási normák működését megakadályozó személyes implikációk miatt. Mások, akik normális körülmények között bizonyíthatóan rendelkeznek kritikai képességgel, ebben a helyzetben képtelenek voltak élni vele, mivel saját emocionális bizonytalanságuk és aggodalmaik hajlamosak tették őket a hiszékenységre, amikor számukra veszélyes helyzettel kerültek szembe. Ilyen esetekben a viselkedéssel következő ugyanaz, mint az olyan személy esetében, aki kezdettől fogva egyáltalán nem rendelkezik eligazodási normával, de a viselkedése alapjául szolgáló pszichológiai folyamatok mások.

A befolyásolhatóság negyedik esete akkor áll fenn, ha valaki nemcsak olyan eligazodási normákkal nem rendelkezik, amelyek segítségével orientálódhatna, hanem még azt sem realizálja, hogy egyáltalán lehetséges-e más értelmezés, mint az eredetileg adott. Igazként fogadja el, bármit hall, vagy olvas, anélkül, hogy egyáltalán észbe jutna, hogy egyéb információhoz hasonlítsa azt. A kritikai képességnek talán legtisztább mutatója az először már elfogadott értelmezések újraértékelése, új eligazodási normák keresésére és más ilyenekkel való összehasonlításra való készség. A befolyásolhatóságnak viszont egyik legkiáltóbb jele annak a tudatnak teljes hiánya, hogy a dolgok másként is lehetnek, mint amilyenek tűnnek. A befolyásolhatóság ezen végső pszichológiai feltétele tulajdonképpen a fent említett harmadik feltétel extrém esete. De azzal a lényeges különbséggel, hogy ebben az esetben az eligazodási norma kiválasztásának és keresésének problémája fel sem merül.

(Lapozgató rovatakban — a folyóirat végén — megtalálható a szóban forgó hangjáték.)

A barsebäcki pánik

Az egyik svéd rádióadó 1973. november 13-án fiktív hírműsort sugárzott egy balesetről, amely a barsebäcki atomerőműben következett be. A dél-svédországi atomerőművet abban az időben építették, még nem készült el. Közölték, hogy a baleset 1982-ben történik. A hűtőberendezés hibája miatt szivárgás keletkezik, és a szél rádióaktív anyagokat juttat az erőműtől délre fekvő területekre és a Szund-szoros fölé, Koppenhágától 15 mérföldnyire.

A műsor készítői a 11 perces közleményt pusztán arra szánták, hogy ráirányítsák az emberek figyelmét az atomenergia alkalmazásának kockázataira. A műsorban volt néhány meglehetősen valóságos részlet: mentőautók szirénáztak, jól ismert rádiós hangok szólaltak meg, az eredeti műsorszignálokat használták stb. De a műsor előtt is és utána is nyomatékosan bejelentették, hogy az egész történet kitalált. A hallgatóság egy jelentékeny része azonban — a műsor készítői számára teljesen váratlanul — igazi híradásnak hitte a műsort.

Egy óra múlva a rádió és a televízió jelentette, hogy tömeges pánik tört ki Dél-Svédországban. Másnap a reggeli és a délutáni lapok is ezzel voltak tele. A műsorról és a közönség reakcióiról szóló jelentések a következő hetekben széles körű és élénk vitát indítottak el a rádióban, televízióban, sajtóban, a politikai testületekben és a közvéleményben. A műsorról jelentést írtak a Rádió Tanácsnak, és a Parlamentben is megvitatták. A viták a kommunikációs eszközök alkotta képre, azaz a tömeges pánik képére alapultak. Ezt a képet akkor senki nem kérdőjelezte meg.

A műsor áldozatai

A Swedish Board of Psychological Defense felkérésére vizsgálatot végeztünk az eseményről, amely az érintett terület lakosságának kérdőíves megkérdezéséből, a tömegkommunikációs eszközök híreinek tartalomelemzéséből és a műsor „áldozataival”, továbbá újságírókkal, rendőrökkel és más kulcs-személyekkel készített interjúkból tevődött össze.

A szóban forgó terület három városát választottuk ki a vizsgálathoz: Löddeköpingét (azt a várost, ahol a Barsebäck erőmű van), Lundot, az egyetemi várost, és Stafanstorpot, ahol nagyrészt olyan alkalmazottak laknak, akik Malmöben és Lundban dolgoznak.

Arra számítottunk, hogy a válaszolók vonakodnak majd beismerni, hogy a műsor becsapta őket. Nem így történt. Az eset nagy nyilvánosságot kapott, s így nem szégyenkezett senki a műsor félreértése miatt. Sokkal jellemzőbb volt a felháborodás, amely a műsor készítői és a rádió ellen irányult.

A vizsgált körzetben a felnőtt lakosságnak mintegy 20 százaléka hallgatta a műsort. Közel minden második hallgató értette félre a híradást (minden ötödik egészen a műsor végéig). Az adást félreértők 70 százaléka ijedt meg vagy nyugtalankodott. A

megijedt hallgatók 15 százaléka valamilyen módon reagált is a műsorra. Így tehát a körzet felnőtt lakosságának egytizede értette félre műsort, 7 százaléka ijedt meg és körülbelül 1 százalékuk reagált rá.

A műsor keltette félelem többnyire enyhe volt, és rövid ideig tartott. A rádióhallgatók reagálása általában azt jelentette, hogy voltak, akik telefonon felhívták vagy személyesen megkeresték családtagjaikat, rokonaikat vagy a szomszédot. Mások becsukták az ablakot, gondolkozni kezdtek azon, hogy mit vigyenek magukkal, ha esetleg kitelepítik őket. A vizsgálati anyagban nem találtunk olyan esetet, hogy valaki telefonált volna a hírközlő eszközökhöz, a rendőrséghez vagy valamely más hatósághoz. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ilyen reakciók szórványosan nem fordulhattak elő a körzetben.

Ennek ellenére a svéd rádióműsort az Orson Welles-rádiójáték méltó riválisának kell tekinteni: az amerikai eset 28 százalékaival szemben most a hallgatók fele értette félre a műsort, és az amerikaiak 2 százalékaival szemben a lakosság 7–8 százaléka ijedt meg. Az adatok alapján azonban nehezen érthető, hogy az 1989 választások körében egyetlen pánikszerű menekülési kísérletet sem találtunk.

Ami a félreértés okait illeti, többé-kevésbé helytálló a posteriori magyarázatokat mindig lehet találni. Hivatkozhatunk például az energia-problémával kapcsolatos, feltehetően széles körű nyugtalanságra, és konkrétan a Közel-Keleten kirobbant októberi háború és a kezdődő olajválság miatt fokozódó nukleáris veszélyre. Ilyen általános indokok azonban mindig találhatók, és az esemény lejátszódása után nagyon kevés a lehetőség arra, hogy a „korszellem” ilyen vagy olyan jellemzőjének hatásáról meggyőződésünk.

A műsorjellemzőkkel kapcsolatban megkérdeztük a hallgatóktól, hogy szerintük mi volt az, ami félrevezette őket. A valósággyű részleteket, például a szirenázó mentőautó hangját a műsort félreértő hallgatók 26 százaléka említette, 20 százalékuk arra hivatkozott, hogy jól ismert bemondók, riporterek hangját hallotta a műsorban. Ezek az adatok azonban az észlelt okokról tájékoztatnak, és nem a közönség feléténylegesen félrevezető műsorjellemzőkről árulkodnak.

Várakozásainkkal ellentétben a hallgató társadalmi helyzete, neme és az iskolai végzettsége is csak lényegtelen befolyással volt arra, ahogy a műsort felfogta. A svéd nukleáris programról való ismereteknek volt némi hatása, különösen annak, hogy valaki tudta-e, hogy a barsebäcki atomerőmű még nem működik. Az utóbbi mellett a műsor megértésének legbiztosabb előrejelzője a hallgatási situáció volt: akik a kezdés után kapcsolódtak be a műsorba, sokkal nagyobb arányban értették félre, mint azok, akik az elejétől kezdve hallgatták.

Ha valaki azt hiszi, hogy súlyos atom-katasztrófa történt a legszűkebb környezetében, egészen természetes, hogy félni kezd. Ezért inkább az követel magyarázatot, hogy a műsort félreértők 30 százaléka miért nem ijedt meg. A látszólagos ellentmondás egyik oka az lehet, hogy ezek a hallgatók csak olyan rövid ideig értették félre a műsort, hogy nem volt idejük eltűnődni az ügy komolyabb következményein. A műsor „áldozataival” készített interjúk alátámasztják ezt a magyarázatot.

Viszonylag sok kulcsfontosságú személlyel: rendőrökkel, boltosokkal, tűzoltókkal stb. készítettünk interjút. Néhányan ellenőrizhetetlen történeteket meséltek, de egyikük sem látott pánikot a saját szemével, és senki sem tudott megnevezni olyasvalakit, aki valóban találkozott volna a pánik bármelyik jelével. Ez megerősíti azt a feltevést, hogy a rádióműsor nyomán bekövetkezett pánik — ha egyáltalán létezett — nagyon szórványos jelenség volt.

A környékbeli hírközlő eszközök és a rendőrség telefonügyletének dolgozóit megkérdezve azonban néhány olyan reakcióról kaptunk hírt, amelyet a kérdőíves adatgyűjtés nem mutatott ki. Néhány száz telefonhívás érkezett a környékbeli rendőrökre és a hírközlő eszközökhöz. Két telefonközpont vált rövid időre hozzáférhetetlenné a zsúfoltság miatt — egy Malmö környéki rádióállomása és a szintén közeli Lund rendőrsége.

A „vészelző számon”, amelyen keresztül a rendőrséggel, a mentőkkel és a tűzoltókkal lehet veszély esetén kapcsolatba kerülni, viszonylag kevés hívás érkezett, kevesebb, mint egy közúti balesetkor. A tűzoltók és a kórházak csak elvétve kaptak hívásokat.

A telefonálók felvilágosítást, tanácsot kértek, vagy — s ez volt a leggyakoribb — feszültségoldás gyanánt az őket vagy családtagjaikat félrevezető műsoron töltötték ki a mérgeiket. Hívások érkeztek még az ország más részeiből, a telefonálók az „esemény” további részleteiről akartak tudni, mert rokonaik élnek a körzetben.

Mindent egybevéve néhány száz ember hívta fel telefonon a rendőrséget és a hírközlő eszközöket. Ez Dél-Svédország lakosságának egy ezrelékét sem teszi ki. A közönség ilyen apró töredékének reagálása azonban imponáló méreteket öltött, miután a tömegkommunikációs eszközök feldolgozták az eseményt.

Riadó a szerkesztőségben

A tömegtájékoztatási eszközök sokat foglalkoztak a barsebäcki incidenssel. Kvalitatív tartalomelemzést készítettünk a svédországi három nagyvárosban (Stockholmban, Göteborgban és Malmöben) megjelenő országos napilapokról és két helyi illetve körzeti lapról. Összesen 12 napilapot vizsgáltunk az eseményt követő tizedik napig. Hasznolóképpen elemeztük a rádióban és a televízióban elhangzott témába vágó közlemények kéziratait. Néhány egyéb svéd és dán napi-, és hetilap cikkeit is felhasználtuk, illusztratív célból.

Interjúkat készítettünk továbbá azokkal az újságírókkal, akik az országos és helyi napilapokban, valamint a tévében és a rádióban tudósítottak az eseményről. Nem tudjuk minden részletét rekonstruálni annak a bonyolult és sok átfedést magában rejtő interakciós láncnak, amely az eseménytől a végleges jelentésekig húzódik. A körvonalairól azonban, reméljük, megbízható ismereteink vannak.

A legtöbb újságíró azonnal véleményt formált a történetekről, méghozzá a tömegkommunikációs eszközökhöz és a rendőrséghez érkező telefonhívások alapján. A főszerepet ebben a tekintetben a malmói, továbbá a szomszédos lundi rendőrsők játszották.

A rádióállomás újságíroit egy körzeti újság beosztott szerkesztője riadóztatta, akit egy Barsebäckban lakó barátja hívott fel. Egy pillanatig a szerkesztő is azt hitte, hogy katasztrófa történt. Nem sokkal később a rádióállomás munkatársai maguk is beszélhettek a telefonálókkal, mert a megrémült telefonkezelők hozzájuk kapcsolták a hívásokat. Egy órán belül közvetíteniük kellett a szokásos délutáni körzeti hírösszefoglalót. A rövid idő nem tette lehetővé, hogy a hír megerősítését kérjék Barsebäcktól, az izgatott telefonálók pedig elég meggyőzőnek tunktek. A hírt végül úgy ellenőrizték, hogy felhívták a malmói és a lundi rendőrséget.

A lundi rendőrséget egy zokogó nő hívta először. Meg volt győződve arról, hogy valami borzalmas dolog történt. Később is nagyjából ilyen hívások érkeztek. A telefonnál ülő rendőrök egy ideig bizonytalanok voltak, nem kaptak előzetes információt, amire támaszkodhattak volna, s így nem tudták, hogy mit mondjanak a telefonálóknak. Az egyik rendőr hazatelefonált a családjának, hogy ne menjenek ki az utcára. Később természetesen kaptak információt, és megnyugtatták az embereket, hogy nem történt semmilyen katasztrófa. Ekkor érkeztek a rádiótól, az újságoktól és a televíziótól az első hívások. A rendőrök ebben a helyzetben nem tehettek mást, mint megerősítették, hogy őket is sokan hívták. Ráadásul elmesélték a legbizarrabb beszélgetéseket. Így tett a malmói rendőrség is.

A hírösszefoglaló felelős szerkesztőjének a malmói rádióban már nem volt sok ideje. Tudta, hogy ő lesz az első, aki az eseményről tudósít. Talán habozott egy ideig: pánik van, vagy nincs pánik? Miután felhívta a rendőrséget, döntött. A pánik lesz a hiranyag fő témája, pánik egy egész megyében, talán kettőben is. Két megyéből

jelentették, hogy a rendőrörsök, a tűzoltóállomások és a hírközlő eszközök telefonvonalai bedugultak. Az emberek sorba állnak az óvóhelyek előtt. A barsebäck körüli települések lakói tömegesen lepik el az autótutakat. Malmöben az emberek magukhoz veszik értékeiket és dél felé robognak az autóikon. Egyórás lázas újságírói munka után körvonaleződött a helyzet. Este 6 óra 20 volt.

Egy óra múlva a rádió és a televízió öt országos és körzeti hírműsort sugárzott. Mindegyikben az első, vagy legalábbis kiemelt helyen szerepelt a barsebäck-i pánik — mert most már ez volt a neve. Lényegében nem hagytak ki semmit az eredeti körzeti híresszefoglalóból. Volt olyan műsor, amelyben további mozgalmas és bizarr részleteket is hozzátoldottak. Ugyanebben az órában a nemzetközi hírigyűnétség, a TT is kibocsátotta jelentéseit. Ezek is elsősorban a körzeti híresszefoglalóra támaszkodtak. Már este 10 óra volt — öt óra múlt el a rádióadás közvetítése óta —, de még egyetlen barsebäck-i szemtanútól sem érkezett jelentés. Barsebäckben senki sem látott pánikot. A környékbeli lakosság számára azonban minduntalan megerősítették a pánik képét, amikor az első körzeti rádióhír meséjét ismételtették.

A reggeli lapokban az első oldalon lehozott hatalmas szalagcímek és képek arról tájékoztatták az olvasókat, hogy tömeges pánik történt. A délutáni bulvárlapok is ezzel voltak tele. A Reuter telexe pedig — amelyet a Times és a New York Times párizsi kiadása is közölt — világáig röpítette a pánik hírért.

Ahhoz képest, hogy milyen túlzó elképzelés alakult ki a történetekről, a tömegkommunikációs eszközök kommentárjait mérsékeltnek tekinthetjük. A műsort természetesen kivétel nélkül mindenki elítélte. Az egyik lap „az előrelátás teljes hiányáról” írt, s ez volt az általános vélemény. Az alkotók jó szándékát azonban csak kevesen vonták kétségbe, sőt ellenkezőleg, gyakran hangsúlyozták is. A pánikszerűnek ítélt jelenségek magyarázatát az információhiányban, az általános helyzetben, a pszichológiai egyensúly hiányában stb. keresték. Az incidens valószínű következményeként a rádióba vetett bizalom csökkenését és az általános közérzet romlását említették.

Az ügyet a parlamentben is megvitatták, és két különböző ellenzéki párthoz tartozó képviselő kérdést intézett a kulturális és oktatásügyi miniszternek, hogy tervez-e valamiféle intézkedést, amely megakadályozná, hogy az eset újra előforduljon. A miniszter visszautasította a kérdést, és annyit tett hozzá, hogy nem akarja megelőzni a Rádió Tanács döntését. A Rádió Tanács kijelentette, hogy nem helyesli a szöveg forgó műsor formáját, de cáfolta azokat a vádakokat, amelyek szerint a műsor nem volt objektív és az általános közérzet rongálására törekedett.

A /rém/hír forrása

Az adatok alapján tehát elmondhatjuk, hogy a tömegkommunikációs eszközök 1. eltúlozták a félelmi reakció és a harag mértékét; 2. felnagyították a különböző hivatalos szervekhez érkező telefonhívások számát, a zsúfoltság miatt használhatatlanná vált telefonközpontok számát és a zsúfoltság időtartamát; 3. erősen eltúlozták a pánikszerű menekülési reakciókat, sőt kitaláltak ilyeneket.

Ezek után tekintsük át, milyen mechanizmusok segítettek elő a pánik-kép kialakulását. Gondolatmenetünket jól kifejezi a „segítségkérés hierarchiájának” terminusa, amelyet Rosow használ. A hierarchia öt szintből áll:

1. család és bizalmas barátok
2. munkahely, templom, jól ismert üzletek stb.
3. ismerősök
4. rádióállomások, rendőrség, újságok stb.
5. a katasztrófa-helyzetekre létrehozott szervezetek, mint pl. a Vöröskereszt stb.

Az 1. és 2. valamint a 4. és 5. szint között húzódó határvonal mind elméleti, mind gyakorlati szempontból nagyon fontos. Azt az átmenetet jelzi, amikor az egyéni

segítségkérés eléri a közügyek szféráját. Amikor bizonyos számú katasztrófa-reakció eljut ebbe a szférába, akkor a hatóságoknak így vagy úgy, de cselekedniük kell, tekintettel arra, hogy a katasztrófa igazi vagy kitalált. Két körülménynek döntő jelentősége van ebből a szempontból, amelyekkel az érintett testületek, úgy tűnik, nem voltak teljesen tisztában:

1. A lakosság apró töredéke is — legyen az akár kevesebb, mint egy ezreléknyi — ijesztő méretűvé duzzadhat, különösen akkor, amikor pl. a rendőrségnek vagy a tömegkommunikációs eszközöknek viszonylag korlátozott mértékű információ áll a rendelkezésére.

2. Azok az emberek fordulnak a rendőrséghez vagy a tömegkommunikációs eszközökhöz a valódi vagy kitalált katasztrófahelyzetekben, akik nem kaptak segítséget az alsóbb szintekről, vagy nem vették igénybe azokat, esetleg nem voltak számukra hozzáférhetők. Ezek az emberek ezért sokkal izgatottabbak a közösség más tagjainál (akiknek vagy egyáltalán nem volt szükségük a segítségkérésre, vagy megfelelő segítséget kaptak a hierarchia alsóbb szintjeiről).

A két körülmény együttesen olyan helyzetet teremthet, amikor a nem tipikus és viszonylag szórványos reakciók nagy abszolút számokban jelentkeznek a segítségkérés hierarchiájának fontos szintjén, azon a szinten, ahol a magánszféra végződik és a társadalom közösségi szférája kezdődik. A nem tipikus esetek az újságíró számára mint nagyszámú valóságos reakciók jelennek meg. A heves reakciókat úgy tekintik, mintha a tünetek nagy gyakorisággal fordultak volna elő a lakosság körében. Ezt a tévedést az a homályos elképzelés is elősegíti, amely az egyedi pánikjelenségek és a tömegméretű pánik között elmosza a különbséget. Néha társadalomkutató szakteknikétek is elkövetik ezt a hibát. Nem csoda, ha az újságírók is beleesnek a csapdába, különösen akkor, ha számításba vesszük munkafeltételeiket.

Az állandóan időszűkében levő újságíróknak az adott helyzeteket fel kell mérniük, majd értelmezésükkel együtt kell a nyilvánosság elé tárniuk. Hogy megfeleljenek a nehéz feladatnak, természetesen együttműködnek, s ebben hírközlő szervezetük technikai és emberi erőforrásai segítik őket. Bizonyos körülmények között azonban az együttműködési folyamat rémhír-gerjesztőként működik.

Néhány szembeutó példát találtunk az anyagban arra, hogy mit eredményezhet az újságírók együttműködése. A műsor egyes konkrét részleteit kiszakították eredeti kontextusukból, különböző verziók születtek, míg végül a műsorrészleteket úgy találták, mintha az a valóságban is megtörtént volna. A hírközlő eszközök beszámolóiban szereplő pánikszerű reakciókat ennek fényében kell tudomásul vennünk. Érdemes megemlíteni erre egy jellemző példát. A fiktív történet szerint Koppenhágában rádióaktív anyagok elleni védőruhát kellett az emberekre adni. A dán kommunikációs eszközök átvették a „hírt”, amely végül a Szundot és két nyelvterületet megjárva úgy került vissza Svédországba, hogy a műsortól megijedt koppenhágaiak védősisakot hordtak a sugárzás ellen.

Eddig olyan esetekről volt szó, amikor az újságírók a történeteket szándékuk ellenére értelmezték félre. Ezt most ki kell egészítenünk azzal az erős tendenciával, amely az újságíróképzésben gyökerezik, s amely arra készteti őket, hogy keressék és hangsúlyozzák a társadalmi élet egyedülálló, szenzációs jelenségeit.

A vizsgálati anyagban arra is találtunk példát, hogy az újságíró szándékosan elmosta az elszigetelt félelmi reakciók és a tömeges pánik közötti különbséget. Volt olyan cikk is, amely a pánikról beszámoló valóságos híradásokat a műsor fikciójával elegyítette — nyilvánvalóan szándékosan. Egy hetilap például rajzokkal illusztrálta a műsor kitalált történetét, s a rajzokat válogatás nélkül az állítólagos pánikról készült fényképek közé keverte.

Vannak azonban az újságírói hivatásnak olyan normái is, amelyek az igazmondást, a hírforrások ellenőrzését írják elő. Miért nem érvényesültek ezek a szempontok? Néha érvényesültek, de a körülmények nem voltak kedvezőek. Az incidensről elsőként beszámoló szerkesztőgárdának a körzeti rádióban kevés ideje volt a hír ellenőrzésére.

Nem volt módjuk arra, hogy a helyszínről kérjenek információt a hír valódiságáról. Rádásul a rendőrség is áldozatul esett a fent leírt mechanizmusnak. Ők is félreértették egy rövid ideig a helyzetet, legalább annyira, mint az újságírók. A nem tipikus telefonhívásokból ők is tömeges pánikra következtek. Ezt alátámasztották a független hírügynökségek jelentései is, amelyek többnyire szó szerint ismételték az eredeti kiadványt. Később a helyszínről érkező információk miatt a pánikkép néhány összetevője tarthatatlanná vált, de a többi valótlan részletet továbbra sem vonták kétségbe. A szenzációhajhászás győzött az igazságkeresés és a kétkedés felett.

A fiktív műsor alkotóit az a szándék vezette, hogy felhívják a figyelmet a rádió-aktív szennyeződés, a nukleáris balesetek és katasztrófák növekvő veszélyére. Szándékuk igazán nemes volt, de körültekintőbbek is lehettek volna. A kitalált katasztrófa túlságosan is illett a híradások kialakult műfajához. (A szerencsétlenségekről, katasztrófákról általában a rádió jelent először.) Néhány hallgató félreértette a műsort és a lakosságnak egy kis csoportja úgy reagált, hogy felhívta a rendőrséget és a hírközlő eszközöket. Az újságírók számára ez elég volt ahhoz, hogy létrehozzák a szenzációt, a barsebäcki „pánikot”.

A műsor alkotói, paradox módon, bukásukkal értek el sikert. Újjáéledt ugyanis az atomenergiáról folytatott vita.

HANN ENDRE

Földrengés Bicskén, avagy rémhír és cáfolat

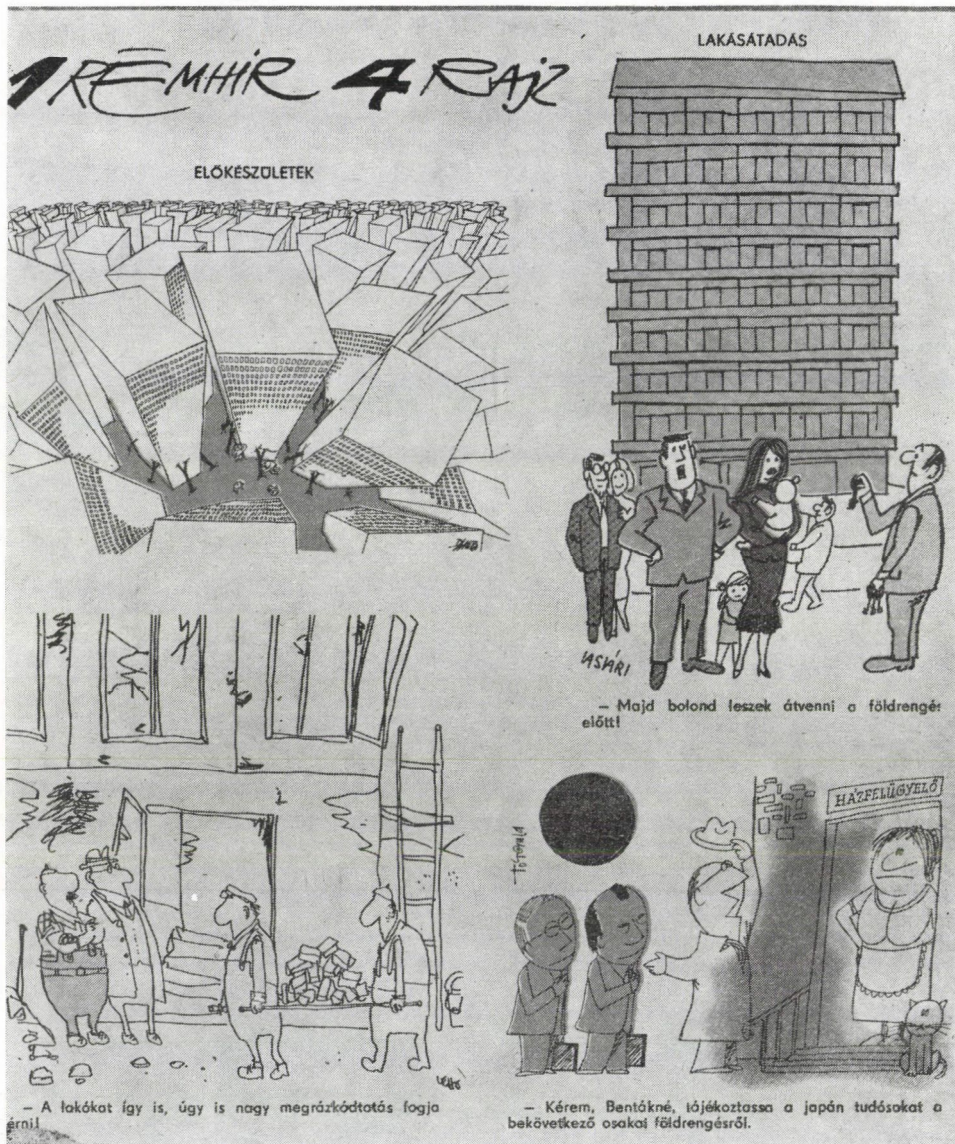
A nem mindig következetes gazdasági és társadalmi átalakulások érzelmi-tudati feldolgozása általában késik, s ez próbára teszi az emberek pszichikai teherbíróképességét. Tudjuk, hogy az ilyen feszültségek egyik kifejeződési formáját jelentik — számos deviancia mellett — a megalapozatlan híresztelések, rémhírek.

A rémhírek iránti társadalmi fogékonyságnak van nálunk egy további oka is. Nevezetesen az, hogy a *rossz hírek* közlése, illetve elhallgatása többé-kevésbé ideológiai kérdéssé vált. A szenzációéhséget, a rossz hírek iránti emberi kíváncsiságot a tömegkommunikáció szinte egyáltalán nem tudta, pontosabban — ideológiai okokból — nem akarta kielégíteni: hiányoztak vagy elbogatellizálódtak a nagyszabású bűntényekről, balesetekről vagy akár a gazdasági kudarcokról szóló információk is. Még az időjárásjelentésnek sem mindig lehetett hinni, hiszen volt olyan időszak is, amikor például május elsejére a Meteorológiai Intézet csakis jó időt ígérhetett. Nem lehet letagadni, hogy ezeket a közismert torzulásokat tájékoztatási rendszerünk mind a mai napig nem tudta maradéktalanul kiheverni.

A kudarc

A rémhírekkel kapcsolatban a hivatalos propagandában *három stratégia* váltotta egymást. Az ötvenes években a híresztelések *kriminalizálása* volt az általános („Le a rémhírterjesztőkkel!”, sőt „Halál a rémhírterjesztőkre!”), ami jellemző és indokolható reakció hadiállapot idején; épp ezért nem meglepő, hogy a hidegháború és az erőltetetten iparosító gazdaság korszakában is tovább élt. Az újabb időkben két további reakciómód figyelhető meg: az egyik a híresztelés *agyonhallgatása*, negligálása, amely különösen az alapvető politikai érdekeket sértő témákban jellemző. Valójában azonban ez a stratégia csak a föld alá kényszeríti a rémhírt, de nem számolja fel annak feszítő erejét. A harmadik stratégia úgy próbálja elvenni a rémhír életét, hogy *nevetségessé teszi*, kifigurázza azokat, akik „felülnek neki”. Ez azonban a legjobb esetben is csak a már elterjedt szóbeszéd igazán nyílt vállalásától, további terjesztésétől riaszt el, de az így létrejött disszonáns helyzet révén éppenséggel növeli a rémhírben kifejeződő belső feszültséget. A maga módján tehát *mindhárom stratégia alkalmatlan*, mert egyik sem segít feltárni a mélyebben fekvő okokat, s így nem járul hozzá a híresztelések igazi megszüntetéséhez.

A hazai tömegkommunikáció csak igen ritkán vet be a rémhírek ellen széleskörű *cáfolatkampányokat*. Csaknem példátlan az az ösztűz, amelyet a tájékoztató eszközök 1979 őszén egy országszerte elterjedt és aggodalmat kiváltó rémhírré nyitottak. Mint emlékeztető, akkoriban kapott lábra a híresztelés, hogy a következő januárra Magyarországon földrengés várható. Amikor a Tömegkommunikációs Kutatóközpont vizsgálata során Bicskén — a megjósolt földrengés állítólagos epicentrumában — tájé-

kozódtunk, hogy hogyan és milyen mértékben foglalkoztatja ez a híresztelés a helyi közvéleményt, kiderült, hogy a szóbeszéd erősen kötődik a tömegkommunikációhoz. A tájékoztató eszközök közleményeinek mind a rémhír elterjedésében, mind fennmaradásában szerepe volt. Tehát a tényleges hatás egészében véve nem esett egybe a szándékolt hatással: a cáfolatkampány nem érte el a híresztelés gyors felszámolását. Mik voltak az okai ennek a kudarnak?

„Még azt is bementa, hogy mikor . . .”

Tudomásunk szerint sem a magyar, sem a külföldi sajtóban nem jelent meg olyan közlemény, amely komolyan vette volna a földrengésről szóló jóslatot. Ennek ellenére az emberek jelentős része a tömegkommunikációból „értesült” a várható katasztrófáról. Ez derül ki például az alábbi interjúrészletekből:

„Az újságban olvastam én magam is, tulán meg is van az újság. Hallottuk a 168 órában, a Táskarádióban is volt egy adás. Hát akkor valóban szinte mindenki pánikba esett. Először a rádióban hallottam, a Táskarádióban. Ahogy hallgatom, megütötte a fületem Bicske —, mondom, rólunk van szó!”

„A Szokol rádióban is hallottam. Szombaton volt, mikor hazaöttem a munkából, akkor hallottam, hogy Bicskén földrengés lesz. És még azt is bementa, hogy mikor. Csak ennyit hallottunk.”

„Hát szabályosan a rádió megmondta, hogy annyi szálloda le van foglalva itt a környékben. Ezt rendesen, értelmesen mondta a rádió, aki beszélt bele. Hát nem tudom úgy elmondani, de értelmesen elmondta, hogy Bicske úszik, mert nagyon nagy légnyomás, valami kilences erősségű lesz”.

Vannak persze, akik általában fenntartásokkal fogadják a légből kapott szóbeszédet. Bicskén is voltak olyanok, akik kételkedtek a földrengés „előrejelzés” igazában. De az is többször előfordult, hogy a kételkedőt paradox módon épp valamelyik tömegkommunikációs közlés „győzte meg”:

„. . . mondjuk az újságból ezt olvastuk. Én először nem akartam elhinni. Azt mondta a szomszéd: olvassa csak el, Jóska! Á, mondom, ez mese. Aztán elolvastam. Hát, mondom, ez tényleg nem mese.”

Sokan azok közül is, akik kijelentik, hogy nem hisznek a rémhírben, úgy beszélnek róla, hogy kiderül: ez egyes tömegkommunikációs közlések ellenére lett meggyőződésük. Tehát a rádióból vagy az újságokból ők is azt hallották vagy olvasták ki, hogy földrengés várható. Olyan tartalmakat tulajdonítanak a sajtónak, amelyek ott nem jelentek meg:

„Hát kérem, a rádió is bementa először, aztán az újság később megcáfolta. És mondjuk hát aztán a rádió illetve a tévé is mondta, hogy hát kérem szépen, nem kell elhinni, mert hát ez nem pont Bicskén . . .”

„A kislányom jött haza az iskolából — 13 éves —, jön haza, azt mondja, anyukám, az újságban benne van, hogy földrengés lesz Bicskén. Mondom, ne beszélj butaságot. De, azt mondja, a tanár néni is felolvasta az újságcikket. Hát mindjárt nézem én is az újságot, én is elolvasom, hát tényleg benne van. Aztán a másik vasárnap az újság megcáfolta.”

Végül nem kevesen vannak olyanok is, akik tulajdonképpen nem foglalnak állást, szavaikból nem állapítható meg egyértelműen, hogy elhiszik-e a szóbeszédet. A rémhír elterjedése szempontjából nincs is döntő jelentősége annak, hogy egyesek hitelt adnak-e neki vagy sem. A társadalmi okokból életképes, általában más természetű feszültséget, szorongást szimbolikusan kifejező rémhír azáltal marad fenn hosszabb-rövidebb ideig, hogy az emberek beszélnek róla. Az is továbbadja, vitatja és értelmezi, aki esetleg kételkedik az igazában. Ráadásul — mint említettük — az, hogy valaki hitelt ad-e a híreszteléseknek, többnyire nem eldönthető. Mindenesetre több bicskei beszélgetőpartnerünk szavai tükröznek bizonytalanságot, ambivalenciát. Ezek az idézetek azt jelzik, hogy a nyomasztó egzisztenciális szorongást, az érzelmi-indulati feszültséget aligha lehetett az értelemre ható érvekkel teljesen megszüntetni:

„A kollégám is nagyon fél, az is mondja, hogy állandóan olvassa az újságot, a Népszabadságot, az édesapjához is ami jár, mindegyik újságot nézi, böngészi, hogy na, mit írnak vajon az újságok, napilapok, hetilapok a földrengésről. Hát aztán a jó ég tudja, hogy mi lesz.”

„... . aztán én is olvastam a Népszavában egy cikket, hogy nem jelezték, és hogy ilyen nincsen, hogy hónapokkal előre már tudják jelezni, aztán így egy kicsit megnyugodtam, de még mindig azért . . . szóval az van a fejemben, hogy ami még nem volt, az jöhet.”

„Csak úgy beleolvastam . . .”

A cáfolatkampány hatástalanságának, a félreértések sorozatának egyik oka kétségtelenül az emberi tudatlanság, iskolázatlanság, részleges írástudatlanság. A hiányos nyelvi kultúra és az előzetes tárgyi ismeretek szűkösége egyaránt akadályai a hatékony közlésnek. A közérdekű híradások megszerkesztésénél azonban számolni kell a befogadók olvasási, hallgatási szokásaiban rejlő korlátokkal is. A befogadási szituáció egyik ilyen jellegzetessége a felületesség, figyelmetlenség, ami az olvasásnál is gátjává válhat annak, hogy a közölni kívánt információ tényleg eljusson a célbavett befogadóhoz:

„Csak az Arkusnaka cikkét olvastam az újságban. Csak úgy beleolvastam, hogy Bicskét érinti tulajdonképpen legjobban. Csak egy-egy részletet olvastam el belőle, úgy két-három hete . . . Kimondottan az ő cikkéből tudtam meg ezt.”

Nyilvánvaló, hogy a részleges figyelem még inkább jellemzi a rádióhallgatást, mint az újságolvasást, hiszen a rádiózás az elmúlt évtizedekben — különösen a hordozható készülékek elterjedése óta — egyre inkább párhuzamos tevékenységgé vált a házimunka, társalgás, autózás, tanulás és sok egyéb tevékenység mellett. Interjúalanyaink némelyike érzékletesen számolt be ezekről a sajátos rádióhallgatási körülményekről:

„... . voltunk szünetelni, és a nővéremnek van egy kis rádiója, és ott a szőlőben fölkapcsolta. Azt mondja, hogy hallgassuk csak egy kicsit! Akkor mondták a híreket, 10.30-as híreket. Oszt mindenki úgy fölállt, ahogy szedtük a szőlőt. Aki a túlfelén volt, az is föláll, hogy mi van, miért köll bevárni, mit hallgassunk? Az elejét pontosan nem is hallottam, hanem csak a nővérem mondta, hogy azt mondta a rádió, hogy Bicske területén, 1980. január 8. meg 14. között, vagy hogy, már nem is tudom a dátumot teljes pontossággal megmondani, szóval Bicske területén földrengés várható.”

„Tudniillik én, ha rádiót hallgatok, az azt jelenti, hogy hallok egy részét. Oszt közbe bemegyek a spájzba valamiért, vagy kimegyek az udvarra főzés közben, így szoktam hallgatni, mikor így délelőtt van. De ezt hallottam, hogy földrengésről beszéltek, hogy Bicske körzetében . . .”

„Megmondom őszintén, én csak mosogatás közben . . . vagy már utána? És akkor ütötte meg a fületem. Mondom, nem figyeltem úgy konkrétan oda, csak úgy megütötte a fületem, hogy Bicske. És az ember úgy egy pillanatra meghökken, hogy na hát miért foglalkoznak Bicskével. Ugye ez természetes. Mindenkit egy pillanatra megdöbönt, ha saját falujának a nevét hallja.”

A „háttér-rádiózással” nem is lenne baj, ha szórakoztató, zenés műsorokról van szó, de veszélyes lehet, ha fontos híreket kell eljuttatni a lakossághoz. A legkényesebb közlemények ebből a szempontból éppen a cáfolatok. Ezek nem egyszerűen információkat közölnek, hanem egy információ tagadását; a tagadásnak azonban általában tartalmaznia kell valamiféle hivatkozást magára a cáfolt információra. Ha a befogadás körülményei kedvezőtlenek, fennáll a „bumeráng-effektus” veszélye: a cáfolatból a befogadó épp a cáfolni kívánt információról értesül. Ha a rádió például a következő mondatot közvetíti: „Nem igaz, hogy Bicskén földrengés lesz”, és a hallgató személyes érintettsége folytán csak a „Bicske” szó hallatán kapja föl a fejét és figyel oda igazán, akkor lehetséges, hogy épp a szándékolt cáfolatból szerez tudomást a rémhírről, és ekkor esik pánikba.

Elvárható tehát, hogy minden cáfolat tömör, határozott, tárgyyszerű és egyértelmű legyen. A rémhír nem lehet újságírói szenzáció, gazdag stílári fordulatokkal, humorral, iróniával, változatos — és félreérthető — publicisztikai fogásokkal tálalt „színes anyag”.

„A szomszédasszonynak is az apja mondta”

A befogadói szokások ismeretében egy további hatékonyság-rontó tényezővel is számolni kell. Említettük, hogy a bicskeiek többsége először a tömegkommunikációból értesült az állítólagos földrengés-előrejelzésről. Ehhez az állításhoz azonban egy megszorítást kell fűznünk. Az emberek jelentős részéhez ugyanis *közvetve* jutott el a hivatalos tájékoztató eszközökből származó információ.

„Az én fiam hozta. Ő Tatabányán jár, ipari tanuló. És ott hallotta, igen, hogy a rádióban . . . én nem hallottam a rádióban. De különben van egy lakóm, az is mondta, hogy ő is hallotta a rádióban.”

„Elmegy az ember boltba vagy henteskhöz, ugye ott is beszélgetnek. Csak bemegyek, és akkor mondják, hogy . . . hát nem tudom, hogy igaz lehet-e vagy nem lehet igaz, de ezt hallották, hogy a rádió, meg az újság, meg minden, hogy mondja.”

Az sem ritka, amikor az értesülés több közvetítő láncszemen át jut célba:

„A fiamtól hallottam. Azt mondja, anyu, tetszett hallgatni a rádiót? — mondom, de-hogy hallgattam. Önéki úgy mondták, hogy a rádió mondta.”

— A cáfolatait olvasd fel nekem!

„A szomszédasszony azt mondja, hogy a rádióból. Nem tudom most, hogy az ötös vagy a hatos hírekből. De őneki is az apja mondta, hogy hallgasd a híreket, mert lesz földrengés.”

„A férjem agrármérnök, és jött egyszer haza, hogy a kollégák a külföldi lapokban olvastak róla, hogy a nyugati lapokban jóslták meg állítólag, hogy lesz ez a földrengés. Nem látta ő sem, csak a kollégák mondták, de azok se látták, csak hallották.”

Esetenként az is akadályá lehetett a hír pontos értelmezésének, hogy amikor a hallgató felfigyelt a számára kulcsfontosságú mozzanatokra, nem is hallgatta végig a közlést, hanem szaladt, hogy másokat is tájékoztasson — ezért aztán épp a cáfolatról maradt le:

„Van itt egy asszony, aki a szomszédából átszaladt, hogy a rádiót kapcsolják föl gyorsan, mert ezt mondja. De mire fölkapcsoltuk, addigra már mást mondott. De hogy ő hallotta, azt mondta.”

A hírek terjedésének kísérletileg is feltárt szabályszerűségei azt mutatják, hogy minél fontosabb egy esemény, annál nagyobb a terjedés üteme. A hír fontosságát azoknak az embereknek a számán mérhetjük, akiknek az életét az esemény döntő módon érinti. Azt is bizonyították a vizsgálatok, hogy minél nagyobb a hírterjedés üteme, annál nagyobb az aránya azoknak, akik a hírt személyes kommunikációból tudják meg. A Bicskén várható súlyos földrengésről szóló hír esetében kétségtelen minden bicskei lakos erős személyes érintettsége, ami tehát egyértelművé teszi a hír fontosságát. Milyen következményekkel járt az emiatt felfokozódott személyes kommunikációs aktivitás?

Az egyik következmény, hogy a személyes közlés, különösen, ha láncszerűen, több álmódon keresztül halad, nagy valószínűséggel torzul, pontatlanná válik, elveszti az elsődleges közlő eredeti szándékait. A személyes kommunikáció másik fontos jellegzetessége, hogy rendszerint nem korlátozódik az eredeti hír pusztá továbbítására. A beszélgetésekben előtérbe kerül a hírek értelmezése, megvitatása, s ennek során óhatatlanul létrejönnek bizonyos súlyponteltolódások. Gyakran elhalványul a közlés lényegi információmagja (esetünkben maga a cáfolat, a híresztelés tagadása), és csupán a közlés témája marad előtérben (várható-e földrengés vagy sem?), sőt kiemelkednek olyan másodlagos részletek, amelyek éppen a közlő szándékai ellenére kapnak hangsúlyt. Különösen fennáll ez a kockázat az ilyen széles körű, de összehangolatlan cáfolatkampány során, amikor — mint láttuk — a célközönség egyes tagjai a különböző tömegkommunikációs forrásból származó, de azonos céllal megfogalmazott közleményeket is ellentmondónak ítélik meg. Vagyis ha a kampánynak nincs tudatosan átgondolt, megtervezett és következetesen végigvitt stratégiája.

„Egy egyszerű ember nem tudja kihámozni”

A földrengés-rémhírré válaszoló cáfolatkampány egészének, valamennyi újság-, rádió- és tévéközleménynek az ismertetése és elemzése túllépne e rövid írás kereteit. A következőkben csak egy-két jellegzetesség, a kampány egészét meghatározó néhány tipikus megközelítésmód bemutatására szorítkozzunk.

A nyomtatott sajtóban elsőként a Magyar Hírlap foglalkozott a rémhírral (1979. szeptember 27.). Ebben az írásban mindjárt találkozhatunk egy jellegzetes újságírói fogással, a *kérdés formájában megfogalmazott címmel* („Földrengés lesz Budapesten?”). Ez hasznos lehet a figyelem felkeltése szempontjából, de nem szolgálja a cáfolat hatékonyságát. Más lapokban is gyakran előfordult ez a megoldás, és más olyan címváltozatok is, amelyek arra utalnak, hogy a sajtó tulajdonképpen nem vállalkozott a rémhír egyértelmű, közvetlen elutasítására. Például: „Földrengés” (Népszabadság, szeptember 30.), „Előre jelezhető-e a földrengések?” (Népszabadság, október 7.), „Hol, mikor reng a föld — Csak jósolni lehet — Előjelekből következtetnek” (Esti Hírlap, október 2.), „Valahol mindig reng a föld” (Nők Lapja, október 20.), „Mégis

mozog a föld” (Élet és Irodalom, október 13.), „A földrengések alattomosága” (Képes Újság, október 27.). Szerencsés megfogalmazású kivétel a *Népszava* cáfolatának címe: „Nem jeleztek, nem várnak földrengést Magyarországon” (október 5.). Ez olyanok számára is felfogható, világos állásfoglalás, akik figyelmetlenül, felületesebben olvassák el, csak „átfutják” a cikket, vagy akár annak, — mert ilyenekkel is találkozunk — akinek „rossz a szeme, és csak a nagybetűket tudja elolvasni”.

A *Népszava* cikke abban is a kivételek közé tartozik, hogy már nyitó soraiiban a hír cáfolatára teszi a hangsúlyt:

„Való igaz, a rádióban és több napilapunkban is foglalkoztak az utóbbi napokban a „pánikot” okozó híreszteléssel, de mindenütt cáfolták érvényességét.”

Az írás szerzője a továbbiakban is ügyesen kerüli a rémhír részletes kifejtését. Más cikkeiben viszont ismételtelen előfordul, hogy mielőtt cáfolnák, előbb idézik magát a híresztelést:

„A legutóbbi napokban az a hír terjedt el Budapesten, hogy japán kutatók állítása szerint 1980. január 10-én Budapesten erős földrengés várható. Egyesek még azt is tudni vélik, hogy a „jóslat” szerint a Gellérthegy felszín alatti folytatásában, a Duna által képviselt törésvonal mentén fog elhelyezkedni a rengés fészke.”

Igy kezdődik a Magyar Hírlap már idézett cikke, amely csak a következő bekezdés végére jut el ahhoz a mondatához, hogy „a híresztelés minden alapot nélkülöz”. Interjúink tapasztalatai arról győznek meg, hogy az olyasfajta zsurnalisztikai fogások, mint az ironikus „tudni vélik” vagy az idézőjelek használata, az olvasók tömegeinél nem érnek célra, és nagyon sokan ezek ellenére a hír megerősítését olvassák ki az ilyen sorokból.

Indokolt itt szót ejteni még egy, olykor zavart okozó nyelvi tényről. Több cikkíró előszeretettel használja a cáfolatokban a „rémhír” szót, ezzel akarván kifejezni a híresztelés valótlanosságát. Vannak azonban olyan rétegek, ahol ennek a fogalomnak a jelentése eltér a köznyelvi értelmezéstől: inkább „rémes hírt”, mint *valótlan szóbeszédet* jelent. Ha tehát például a Magyar Hírlap azt írja, hogy „Vigyázat! Rémhír”, ezzel némely olvasók számára nem cáfolja, de megerősíti a közelgő katasztrófa fenyegetését.

Ugyancsak a közönség *rétegzettségét* támasztja alá egy tréfásnak szánt újságcikk fogadtatása. Interjúinkban a tömegkommunikációs megnyilatkozások közül a Népszabadság szeptember 30-i glosszájára találtuk a legtöbb hivatkozást. Szándéka ellenére *Árkus József* népszerű rovatának ez a darabja nagyban hozzájárult a rémhír továbbterjedéséhez és felduzzadásához. Közvetlenül tapasztalhattuk, hogy sokan egy az egyben értették a cikk ironikus megfogalmazásait, s az olvasók némelyike úgy fogta fel, hogy ugyanez az újság egy hét múlva *ennek a cikknek* a cáfolataként közölte a tudományos interjút. Akik maguk nem „dőltek be” *Árkus* írásának, környezetükben azok is tapasztalták a félreértést:

„Most annak a cikknek se mindegy, hogy milyen volt a hangvétele. Nem olvastam, csak hallottam róla. . . Nem tudom már, tulajdonképpen mi, de a lényege, hogy a hangvétel vicces volt. Na de mondjuk azt egy egyszerű ember nem fogja kihámozni abból, ugye. Önéki elég az a tény, hogy nahát írtak a földrengésről, akkor már biztos, hogy igaz is lesz.”

„Például volt olyan, aki az Árkus cikkét is szó szerint értette, és nem értette meg, hogy miről van benne szó. Nem humoros cikknek fogta föl, hanem mint tényközlést. Azért van ennek borbélynál, fodrásznál tág tere. Ott szoktak általában híreket cserélni. A feleségem is ott hallotta ezt az Árkus-cikk nyomán való beszélgetést.”

Fontos következtetés: a humor, a satíra különösen rétegspecifikus műfaj, s mint ilyen, alkalmatlan a rémhírek hatékony és széles körű cáfolására. Az említett glossza ironiája arra az értelmiségi humorérzékre épít, ami a kevésbé iskolázott embereknek csak ritkán sajátja. A rémhír keltette szorongás nyilván még tovább gyengítette az érzékenységet az efféle áttételes közlés mód iránt — működésbe lépett a „bumeráng-effektus”.

A tájékoztatás rétegzettségének igénye a közönség körében is megfogalmazódott, bár a közvélemény ebben a kérdésben nem egységes. Vannak, akik felismerik az egyes médiumok eltérő hatékonyságát, és valamelyik kiemelkedő fontosságú elektronikus eszköztől, kiemelt műsoridőben várnák az egész társadalomnak szóló meggyőző cáfolatot. Néhány példa a bicskei elgondolásokból:

„Hát se a tanácsnál, sehol hivatalos helyről nem származik olyan, hogy na hát kérem jó lenne vigyázni, vagy mit tudom én. Ugye az újságoknak a híreit nem lehet hivatalosnak venni, az újságokban vannak olyan dolgok, amit nem a hatóságok adnak ki. Hiszen icsk esetben előfordul az, hogy valamit közöl az újság, és két nap múlva megjelenik egy helyesbítés . . . Mindenesetre a televízió, énszerintem, ami talán hivatalosan is tudná tájékoztatni a közönséget, az ország népét ezekről az esleges kacsákról. Megnyugtatni a tömegeket, hiszen nem tíz vagy száz emberről van szó, hanem nagyon sokról.”

„Hát itt már úgy van, hogy az ember bizonytalan. Nem tudják az emberek, hogy mit higgyenek. Mert mondjuk egy olyan nem volt, hogy mittudomén, mondjuk egy tanácsülés, és a tanácsstagoknak, na hát ugye hivatalosan meg lett ez állapítva, hogy nem igaz, és ezt terjesszék . . .”

„A tanácselnök is mit mondjon? Amit az újság mond, hogy kérem, ki van igazítva, tévedés az egész, ne higgyenek. Hát ugye a rádió, az egy tanítómester. Nem mindig, de van, amikor igen. És hát a rádió bemondja, ugye az mégiscsak hivatalosabb. Az újság, az lehet, hogy nem jut el hozzám, talán nem is kapok aznap újságot, mert elkapkodták.”

„Annak ellenére, hogy a rádió is, a sajtó is sokat foglalkozik ezzel, szerintem így községenként nem ártana, az idősebbeknek — pláne itt Bickén is van ilyen szociális otthon —, ugye ezt a részt ennek a rétegnek megnyugtatni. Egy ismertető előadás keretében.”

Mindent egybevetve, a bemutatott cáfolatkampány legfőbb gyengeségének azt tartjuk, hogy nem volt eléggé szelektív. Nagyjából ugyanazokkal az eszközökkel dolgozott, nem tükrözte a lapok és műsorok speciális profilját, sajátos célközönségét. A különböző orgánumok ugyanazt az egy-két szakembert interjúvolták meg, és az „össznépi” Népszabadság lényegében ugyanazzal az érvekkel találta a cáfolatot, mint a tudományos ismeretterjesztés iránt nyilván fogékony olvasótáborral rendelkező Élet és Tudomány, vagy a falusiak színes magazinja, a Képes Újság.

Úgy véljük, hasonló helyzetekben párhuzamosan mind a teljes körű, mind a szelektív rétegapagandára szükség van. Legfontosabb a rémhírek cioszlatásához, a tömeglapok, valamint a rádió és a televízió csúsműsorainak gyors, tömör, határozott és minden kétséget kizáró állásfoglalása, ugyanakkor szükség van a réteglapokban, rétegműsorokban megjelenő, körültekintően érvelő, esetleg tudományos színvonalú, a rémhír háttérét, pszichológiáját és rejtett funkcióját megvilágító elemzésekre is.

„Csak arra vagyok kíváncsi...”

Aki kérdez: Bereményi Géza

„Csak arra vagyok kíváncsi”. Ez a címe azoknak a rádióműsoroknak, melyekben közismert személyek lehetőséget kapnak, hogy kérdezzenek arról, amit fontosnak tartanak és azoktól, akik az adott kérdés szakértőjének számítanak. Közben a válaszok bennünket is eligazítanak néhány fontos kérdésben, egy kicsit megismerjük a „kíváncsiskodót” is. Az 1981. ápr. 27-i — itt némileg rövidítve közölt — adás kérdezője Bereményi Géza író, szerkesztője Bán László volt.

BEREMÉNYI: A kérdéseim teljesen személyesek. Arról kérdezek, ami izgat és ami a fő problémákat okozta nekem és körülöttem a barátaimnak, vagy akiket láttam. Először megkérdezem a szakembert, hogy mi a deviancia? Ez a szakember Gerevits József pszichiáter, aki életét valóban deviáns emberek között tölti.

GEREVITS: Azt hiszem, hogy a pszichiáterek között én deviáns pszichiáternek számítok, éppen ezért az, amit mondok a devianciáról, nem feltétlenül a pszichiáterek véleményét és általában a pszichiátria állásfoglalását jelenti. Egész életem és tevékenységem a deviancia elleni harc jegyében zajlik, és minden olyan, e fogalom köré csoportosuló előítélet elleni harc jegyében melyekkel embereket minősítünk, és valamilyen ördögös zsákutca felé sodrunk. Én nem deviáns emberek között élek, hanem olyan beteg emberek között, akiknek ugyanolyan joga van a társas élethez, az egészséges társadalomban való tevékenységhez, mint a többi embernek. Lényegében már föl is vannak vértézve erre az egészséges életmódra, csak éppen a társadalom nem fogadja vissza őket, vagy nem rendelkezik azokkal a természetes közösségi formákkal, szokásokkal, amelyekben ezek az emberek biztonságosan, otthonosan, személyiségük szabad kibontakoztatásával tudnának létezni.

BEREMÉNYI: Sok ilyen ember van?

GEREVITS: Sok, egyre több. És a legveszélyesebb ebben a tendenciában a fiatalok egyre nagyobb száma. Az idős betegek folyton szemrehányást tesznek a fiatal betegeknek, hogy ti nem dolgoztok, ti nem csináltok semmit, csak pingpongozásból meg ugrabugrálásból áll az életetek. Mi keményen végigdolgoztuk a miénket, ti pedig, akiknek mindent megadott a társadalom, itt lézengtek. Hogyan reagáltak erre a fiatalok? Egyértelműen azt mondták, hogy ti nem adtatok nekünk semmit. Létezőnk, átvehető minták, értékek nélkül. Nincs az életünknek perspektívája, látjuk, hogy apánk végiggűrítte az életét, és mit ért el vele? Semmit. Nincs a munkának olyan értéke, amit várnánk tőle, tehát inkább nem dolgozunk. Mi, pszichiáterek, borzalma-

san nehéz helyzetben vagyunk, mert egyfelől megértjük ezt a fajta magatartást, ugyanakkor a társadalmat képviseljük; nekünk ezért a társadalomért kell dolgoznunk, és a betegeket ebbe a társadalomba kell beilleszteniünk. Pedig sokszor úgy érezzük, hogy ebben a társadalomban több olyan nem egészséges folyamat, tendencia van, amely pszichiátriai betegséget kialakító tényezővé is válhat.

BEREMÉNYI: Tulajdonképpen ezek a betegek sokszor a társadalom tüneteivel betegek?

GEREVITS: Igen. A fiatalok egyre inkább, különösen a serdülőkorban. Ekkor hatnak rájuk leginkább a társadalom fonákságai: a fölbomló család, a pedagógia tehetetlensége, azok a fajta autoritások, amelyek csak a hatalmuknál, és nem a lényegi tulajdonságaiknál fogva autoritások stb. A pszichológia már kezd hírhedtté is válni, hogy föl vállalja a csövesek meg a serdülők problémáit. Valójában eléggé tehetetlenek vagyunk, mert nem tudjuk megoldani ezeket a problémákat. Egy-egy fiatalnak tudunk még olyan feladatot adni, amellyel kibontakoztathatja tehetségét, de végül is úgy érzem, hogy ebben a tehetetlenség érzésben már nem vagyok deviáns pszichiáter: osztoznak velem a más gondolkodásiúak is.

BEREMÉNYI: Említetted az idősebbek és a fiatalabbak ellentétét. Tulajdonképpen nem veszik észre azt, hogy az érdekeik és a véleményeztetettségük hasonló. Az idősebbek úgy gondolják, hogy ők valami olyan normarendszer birtokában vannak, ami a dolgos munkásélet normarendszere, s aminek nevében elítélhetik a henyélő, tengő-lengő fiatalokat. Ha viszont egy fiatalember segítséget keres ebben a világban, kapaszkodókat, támpontokat, és a valódi információk után ered, akkor találkozik az idősebbekkel, akik olyan információt adnak neki, ami alapos ugyan, de már kompromittálódott az idők során, érvénytelenné vált. Mondható az, hogy érvénytelenné vált ez az ősi, szent igazság?

GEREVITS: Biztos, hogy nem vált érvénytelenné, csak valahogy sajátos kommunikációs zavar alakult ki, amelyben sokkal nehezebb az információ átadása. Korunk borzalmas információgazdagsága sajnos nem a valódi információk gazdagsága, hanem az álinformációk gazdagságából fakad.

BEREMÉNYI: Nem mondható az, hogy többek között ti is azt keressétek, amiben meg lehet kapaszkodni, amit meg lehet mutatni, és amivel az emberek úgy tudnak együtt létezni, hogy tudnak egymásnak példát adni, egymásra hatni, tehát: kommunikálni.

GEREVITS: Igen, ezt szeretnénk, de nem tudunk minőségben más modellt teremteni. Attól félek, hogy az a bizonyos kommunikációs zavar, amiről már szó volt, ezekben a modellekben is meg lesz, csak talán picit több lesz az empátia az emberek között, talán lehetőség nyílik arra, hogy többet időzzünk el egymás mellett és jobban odafigyeljünk a másokra.

BEREMÉNYI: Csepeli Györgytől azt szeretném megkérdezni, hogy mi a vonatkoztatási csoport?

CSEPELI: A vonatkoztatási csoport voltaképp az embernek az a vágyott társulása, aminek nem tagja, de tulajdonképpen szeretne tagjává válni. Tehát a vonatkoztatási csoport — szembeállítva az ún. tagsági csoporttal — a leendő csoport. (A leendő alatt értve a pszichológiailag kívánatos, lehetséges csoportot.) Természetesen vannak olyan esetek, amikor a tagsági csoport (tehát az a csoport, amelynek én tagja vagyok, és amely engem is tagként könyvel el) valamilyen módon egybeesik a vonatkoztatási csoporttal. Tehát én, mondjuk, mint szociológus elégedett ember vagyok és nem akarok más lenni. Ilyen értelemben véve az én normáim, értékeim abban a csoportban gyökereznek, aminek tagja vagyok. Ritka eset azonban ez a boldog állapot, többnyire az fordul elő, hogy tagja vagyok egy meghatározott csoportnak, de többre vágyok, és ez a több a vonatkoztatási csoport.

BEREMÉNYI: Nem tartozik a vonatkoztatási csoport kategóriájába az a csoportja életemnek, amelyikhez egyszer nagyon szorosan tartoztam? Kamaszkorom végén, ifjúkorom kezdetén megismerkedtem 6—8 emberrel, akik nem voltak szoros kapcsolatban egymással. Elsősorban az én személyemben találkoztak, tehát úgy, hogy egymáshoz hasonlítottam őket, és hasonló fontosságú szerepet játszottak az életemben. Azután elváltak tőlem és a világ különböző helyére kerültek, különböző pályákat futottak be. Azóta is gyakran gondolok ezekre az emberekre, előttük szerepelek tulajdonképpen; a magatartásomat és a gondolataimat gyakran viszonyítom az ő feltételezett véleményükhöz. Megtagadom őket néha, sőt gyakran megtagadom őket, de mindenesetre jóság tény az életemben, hogy megszűnt a létezésük. Aztán azon kaptam magam, hogy szeretném helyettesíteni őket más emberekkel, de nem tudom. Jogos-e az ember vágyakozása egy ilyen csoportra, egy vonatkoztatási csoportra, amely eligazítja őt az életben, vagy ez egy mankóféle, valami fontosabb dolognak a hiányát takarja?

CSEPELI: Azért van szüksége az embernek tagsági csoportra, vonatkoztatási csoportra, egyaránt, de hozzátehetem: nemzeti csoportra, etnikai, vallási, pártállási csoportra mert — és nem vagyok egzisztencialista, hogy ezt mondom — mint egyének valahol a semmi ágán ülünk, a semmibe kapaszkodunk. Míg Münchhausen báró meg tudja tenni azt, hogy ebből a semmiből saját hajánál fogva kihúzza magát, egy hétköznapi ember erre nem képes. Egyszerűen támogatásra vagyunk utalva. Ha kimondok egy egyszerű véleményt: hogy szép ez a nő, honnan tudom, hogy így van? Mert a nő tényleg szép? Nem. Onnan, hogy a nőre vonatkozó véleményemet összehasonlítom másoknak a nőre vonatkozó véleményével, és ha az éppen összeillik, akkor megnyugodhatom, és azt mondom: tényleg szép ez a nő. Vagy kijelentem: szeretem a hazámat. Jogos ez? Hát csak azért jogos, mert sok más ember, több száz ezer hasonló kijelentéseket tesz. Tehát szüntelenül arra vagyok kényszerítve, hogy értékítéleteimet, amelyek ingatagok, ismeretelméletileg szétzúzhatók, összehasonlítsam mások értékítéletével, akik viszont hasonló bizonytalanságban szenvednek. Ők meg az én véleményemből merítik az erőt, és így voltaképp megnyugszunk. Hát ezért van szükségünk másokra, szükségünk van csoportokra, vonatkoztatási keretekre.

BEREMÉNYI: Ez mindig így volt véleményed szerint az emberiség története során, vagy a mi korunkban jellemzőbb?

CSEPELI: Nem vagyok történész. Musilnak van egy nagyon szép gondolata a Tulajdonságok nélküli emberben, amikor azt mondja, hogy az emberek régen olyanok voltak, mint a búzatáblák. Ha egy sorscsapás érte őket, búzatábla esetében egy nagy jégverés, akkor mindegyik odalett, vagy ha kedvező időjárási hatás érte a búzatáblákat, akkor nagyon nagy terméssel hálálták meg, de az egyes búzakalászkodnak nem volt választásuk. Hozzá voltak kötve a búzatábla sorsához. Minőségi változás következett be azzal a társadalmi viszonylatváltozással, amit a kapitalizmus jelentett. Amikor ezt a búzatáblaosztályba, -kaszthba, -rendbe beszervezett embercsoportokból álló világot egyszerre csak megkülönböztették búzaszállanként. Amikor már a csoport sorsa nem feltétlenül azonos az én sorsommal, amikor a nekem kimért sors valami más, megkülönböztető, egyéni jelleget, bélyeget ad nekem. Ez felszabadít egy csomó energiát, de ezzel párhuzamosan hallatlan bizonytalanságot — ontológiai, léttani bizonytalanságot — szabadít el: végül is ki vagyok én? És itt jön a vonatkoztatási csoport szerepe. Hát a másikhoz fordulok, és a másik megmondja, hogy én milyen vagyok. És cserébe mit teszek? Elmondom, hogy te milyen vagy. Én elmondom, te nagyon jó író vagy, te elmondod nekem, hogy én nagyon jó tudós vagyok, és kölcsönösen teremtünk egy világot, aminek bizonyosságában éppen kételkedhetnénk, csak hogy nem vagyunk ebben érdekeltek. Létrehozunk tehát egy konszenzust, amely megsokszorozódik annak arányában, ahogy növekednek a csoportok.

BEREMÉNYI: Én úgy tapasztalom, hogy ahelyett, hogy növekednének, inkább csökkennek, legalábbis az én életemben. Mennyiben személyes ez az érzésem, és mennyire mondható el általában, hogy csökkenő tendenciát mutat ez a konszenzus?

CSEPELI: Hát, erre az érzésre jogod van, ez kortünet. Olyan ár, amit lehet, hogy te jobban megfizetsz, mint más, lehet, hogy te jobban leszakadsz arról a bizonyos szerkesztésről, ami a Musil hasonlattal élve még a búzatábla közösségét jelentette, és lehet, hogy érzékenyebb vagy erre az ontológiai bizonytalanságra. Azonban azt is látnod kell, hogy a te magányod sok előny forrása is. Eszedbe juthatnak olyan gondolatok, olyan érzések, amelyek másoknak nem jutnak eszébe. Persze lehet, hogy ezeket a gondolatokat, érzéseket nem fogják méltányolni. Feltehető, hogy a te múltba vetített vonatkoztatási csoportélményed, visszavágyódásod ebbe a csoportmelegbe, ami egyébként, ha tárgyilagosan megnézzük, talán tele volt konfliktussal, a jelenlegi bizonytalanságodnak egyfajta tünete. De hangsúlyozom, ez a bizonytalanság, az, hogy túlságosan individuálisnak érzed magad, nem betegség, hanem törvényszerű következménye annak a társadalmi folyamatnak, ami egyre jobban szétfeszíti az egyének közötti kapcsolatokat, és egyre jobban önmaguk sorsára ítéli az egyéneket. Ezt szerintem nem érdemes kritikailag megítélni, ez tény.

BEREMÉNYI: Ha ezt ténynek vesszük, akkor megnézhetnénk néhány sajátosságát, vagy legalábbis néhány következményét. Ha az ember például tájékozódni kíván

a helyzetében, és nincs meg a vonatkoztatási csoportja, vagy legalábbis nem tartja megbízhatónak, akkor magára marad az ítélleteivel és a viselkedésével. Nem okozhat ez viselkedésbeli bizonytalanságot?

CSEPELI: De igen, egyesek bele is őrülnek. Az ontológiai bizonytalanság, tehát amikor önmagunk létében kezdünk el kételkedni, sok esetben (a természetlen esetekben) megnöveli a pszichiátriai klinikák létszámát, megnöveli a neurotikusok számát. Erre vonatkozólag vannak konkrét adatok is, tehát a kérdésed borzasztó jogos volt. Azonban másfelől megnöveli a produktivitást is. Megnöveli, illetve kicsiholja azt a válaszkényszeret, ami egyébként egy ilyen közösségi közegben nem keletkezne. Mert esetleg te, hogyha meg is vagy áldva bizonyos kreatív hajlandóságokkal, egy ilyen közösségi melegben — mit tudom én — dalokat költenél vagy esetleg dalokat variálnál. Így meg kénytelen vagy családrégényt írni.

BEREMÉNYI: De ha az ember magára marad, az nem jelent egyben ingerszegény környezetet is?

CSEPELI: Nem. Sőt, ez éppen az ingergazdagsággal szembeni védekezési reakció, mert hiszen hol fordulnak elő ezek a jelenségek? Ipari társadalmakban, a civilizáció magas fokára jutott társadalmakban, ahol egyéni szükségleteid kielégítése megoldott. Szabadon rendelkezél a jövedelmeddel, választhatsz könyvek között, amiket olvashatsz, választhatsz társat (ha úgy tetszik egyik nap ezt, másik nap azt), és nincsenek különösebb normák és értékek, melyek téged elítéljenek. Tehát valamilyen módon az egyéni szabadságod felfokozott érzése az, ami ezt a nyugtalanságot kelti benned, de ez nem az ingerszegénység következménye, hanem hangsúlyoznám: az ingergazdagságé.

BEREMÉNYI: Ha a magányos szembekerül ezzel az ingergazdagsággal, akkor arra kényszerül, hogy rendet teremtsen benne. Nem lehet azt mondani, hogy nincs szüksége saját nézőpontra, saját álláspontra. Melyek azok az eszközök — a személyiség erején kívül —, melyekkel az ember szert tehet a saját különbejáratú véleményére?

CSEPELI: Jól elkaptad a kérdés lényegét. Az egyik megoldás — amit már említettem —, hogy elmegyek az idegrovoshoz, és azt mondom, én őrült vagyok, tessék engem beírtni egy elmeklinikára és ott elvegetálok. Tehát nem vállalom föl ezt az ingergazdagságot, a közösség hiányát, azt, hogy nincs, aki megmondja, hogy mi a jó, mi a rossz, mi a szép, mi a csúnya. Ezt egy kisebbség teszi. A többség — a nagyfokú kiszolgáltatottság állapotában — tulajdonképpen szabad prédájává válik mindenfajta manipulációs hatásnak. Fogyasztani kezdi a reklámot, a tömegkommunikációt, azokat a bizonyos bestseller regényeket, melyeket ugyan elit körökben illik megvető címkékkal ellátni, de milliók olvassák. Mert amiket Mészöly Miklós vagy Ottlik Géza vagy Bereményi Géza ír, azokat csak tízezrek olvassák. Melyik tehát a köztes út? A középút (és ez nem egyszerű prédikáció) az lehet, ha ezt az ellentmondást — mert itt ellentmondásról van szó, a szó dialektikus értelmében — valamilyen módon föl-vállaljuk úgy, hogy szenvedéssé oldjuk fel. Ez a dosztojevszkiji recept. A szenvedés

itt persze nem fizikai szenvedést jelent, hanem olyan jellegű hozzáállást a világhoz, amikor egyszerre tetszik nekiünk a világ, és egyszerre nem tetszik, egyszerre akarjuk megváltoztatni, és egyszerre tudjuk azt, hogy nem lehet megváltoztatni, egyszerre kritizáljuk, és egyszerre helyeseljük a helyzetünket. Na most a végső pont, amire el akarok jutni ebben az állapotban — és tulajdonképpen én a magam állapotát analizálom —, hogy gondolkozunk. Gondolkozunk, megpróbáljuk a gondolatainkat leírni, kifejezni és megpróbáljuk akár egy ilyen médium révén, mint a rádió, eljuttatni a többiekhez. Megpróbáljuk a magunk útját javasolni, de nem kötelező erővel. Voltaképpen a két szélső megoldás között a harmadik csak ez lehet: az egyéni út vállalása, minden nehézségen keresztül, a küzdelem, a szenvedés, a harc. Nem tudom, ez világos volt?

BEREMÉNYI: Hankiss Elemértől azt szeretném megkérdezni, hogy mi a hagyomány?

HANKISS: A hagyomány talán köznapian megfogalmazva a folytonosság. Azoknak az emberi ismereteknek, az életet vezérlő szabályoknak, normáknak, beidegződéseknek a folytonossága, amelyek a társadalom egy előző korszakában már működtek, és vezérelték a mindennapi életet.

BEREMÉNYI: Milyen szerepet játszik az ember életében a hagyomány?

HANKISS: Azt hiszem, hogy egy ember vagy társadalom életében nélkülözhetetlen a hagyomány, tehát a folytonosság. És itt már egy nagyon aktuális kérdésnek a kellős közepén vagyunk. Az elmúlt három évtizedben a magyar társadalom történetének talán egyik legdrámaibb ténye az, hogy megszakadt egy hagyomány, egy folytonosság, és lassan kezd kiépülni egy új. Ez a megszakadás voltaképpen rengeteg dolgot megmagyaráz az elmúlt harminc év történetében (eseményekben, emberi agyakban és szívekben), amelyet másképp nehéz megmagyarázni.

BEREMÉNYI: És vajon miért van ekkora szüksége az embereknek a hagyományra?

HANKISS: Az embernek állandóan tájékozódnia kell a mindennapi életben, és ha nincsenek fix pontok, hanem minden pont állandóan változik, abba tényleg bele lehet őriülni. Ahhoz az embernek sem az agya, de főleg az érzélemlvilága, ösztönei nem elég rugalmasak.

BEREMÉNYI: És ha az ember alkalmazkodik a hagyományok hiányához? Ennek milyen módszerei lehetségesek?

HANKISS: Erre történeti példáink is vannak. Pl. a magyar társadalom egy része azzal válaszolt erre, hogy konzervativizálódott. Magyarországon a felszabadulás utáni években nagy politikai fluktuáció volt, nemcsak a közéletben, hanem az emberek agyában és szívében is. És Magyarországon voltak hagyományai — ha nem is túl gazdagok — pl. a baloldali polgári gondolkodásnak. Ezek a hajtások 45-ben kivirágoztak, majd 48 után visszaszorítottak. Tulajdonképpen a mai napig szenvedjük ezt

a visszaszorítást. Védekezésésképpen ezen polgári rétegek jelentős része a konzervatívabb álláspontra szorult vissza: nem tudott előre lépni, mert azt nem engedték, ezért visszább lépett. Ez pl. rossz válasz arra, amikor a hagyomány kényszerűen megszakítódik. Egy másik nagyon rossz válasz (patologikus válasz) a betegségbe vagy neurózisba való menekülés. Statisztikailag kimutatható, hogy a 60-as években nagyon megemelkedtek a neurózisok Magyarországon, ami — sok minden más mellett — a túlzott változásnak, elgyökértelenedésnek a következménye is volt.

BEREMÉNYI: És ma?

HANKISS: Ma sok szempontból más korszakban élünk. Azt hiszem, hogy 60—65 óta folyik a hagyományok újraszövése, folyik a felégetett hidak felépítése. Gondoljunk csak a kultúra területén a realizmus-vitára 1963-ban, ami az első kísérlet volt arra, hogy visszaemeljük a hivatalosan elismert művészi világba azokat a szerzőket, akiket egy rosszul értelmezett realizmus jegyében kizártunk az 50-es években. Gondoljunk Bartók, Csontváry „rehabilitálására”, vagy a Kaffka-vitára a 60-as évek második felében. Gondoljunk Arany, Kosztolányi „rehabilitálására”, ugyancsak a 60-as évek vége felé. Tehát a magyar társadalom végül is igen egészségesen reagált a hagyományok hiányára azzal, hogy megpróbálta újra fölvenni a hagyomány megszakított szálait, és tovább építeni a jelen és a jövő felé. Hasonló a helyzet történelemtudatunkban. A hetvenes években megindult a magyar történelmi múlt újraértelmezése. Gondolok itt a kiegyezés utáni korszak Hanákék által történt feldolgozására, vagy Berend T. Ivánék gazdaságtörténeti munkáira, melyek a magyar gazdasági életet mint folyamatot próbálták végigkísérni a mai napig. Vagy gondoljunk a Mohács-vitára, a doni hadseregről szóló írásokra, a memoáriródalom szép kivirágzására a 70-es évek második felében. Mindezek nagyon egészséges ösztönből, a hagyományok újraszövése jegyében történtek.

BEREMÉNYI: De mi történik a köznapi tudat szintjén, mindennapos dolgaink hagyományában?

HANKISS: Például az, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben az egyik fő jelszó az volt, hogy hagyni kell az embereket lényegében azt csinálni, amit szeretnének, ez lehetővé tette, hogy saját múltjukba, saját ösztönvilágukba visszakapcsolódjanak — nyíltan és őszintén, és nem rejtetten. A második gazdaságnak itt is nagy szerepe van. Rengeteg olyan emberi energiát, emléket, ösztönt, beidegződést tesz újra eleve né és társadalmilag hasznossá, amit az ötvenes években elfojtottak, és nem engedtek hasznossá válni. A fő kérdés azonban azt hiszem az, hogy mire használjuk föl a hagyományba való visszakötődés adta lehetőségeket, mert ha nem tudjuk ezt a folytonosságot valami értelmes, tartalmas és a társadalmat mozgósító jelen- és jövő irányába terelni, akkor tényleg egyfajta, a jelent konzerváló állapot alakulhat ki. Most az a nagy kérdés, hogy meg tud-e fogalmazni a magyar társadalom olyan értelmes és viszonylag elérhető társadalmi, gazdasági, tudati, érzelmi célokat, amelyek az embereket mozgósítják, amelyeknek van húzóerejük, anélkül, hogy megint túl messze szakadnának, mert a túl messze szakadt célok csak csalódást okozhatnak az embereknek.

BEREMÉNYI: Úgy érzem, hogy van valami ellentmondás a két szó között, hogy új meg hagyomány. Lehet új hagyományt csinálni?

HANKISS: Igen, ezt hittük az ötvenes években, hogy lehet, de az nem igazán sikerült kísérlet volt, amikor rendeletileg próbáltunk a régi helyett valami újat kitalálni. Most újrászövődnek a folytonosság szálai, de kihagyunk ebből néhány olyan fontos tényezőt, amelyek már az elmúlt 15–20 év eredményeit tekinthetnék kiindulópontnak, a hagyomány bázisának. Az ún. magyar modellre gondolok. Tudjuk azt, hogy Kínától az USA-ig beszélnek erről a sajátos kelet-európai szocialista kísérletről, aminek főképp az eredményeit ismerik el az elmúlt 4–5 évben világszerte. Ez egy olyan bázis lehetne, amire már lehetne építeni egy olyan hagyományt, aminek volnának ténybeli pillérei és ezeket körülfolyló érzelmi folyamatai. Minden társadalomnak szüksége van arra, hogy azonosuljon önmagával, de ahhoz, hogy magával azonosulhasson, értékek kellenek. Jó volna, ha megpróbálnánk megfogalmazni azt, hogy mi volt teljesítmény ebben a másfél, két évtizedben, amiből a társadalom széles rétegei profitáltak. Ez lehetne a közelmúltra épült hagyománytudat kiindulópontja.

*BEREMÉNYI: Pataki Ferenc szociálpszichológustól
azt szeretném megkérdezni, hogy mi a perspektíva?*

PATAKI: Nagyon egyszerűen szólva, a perspektíva valaminő biztosan remélt elképzelés a jövőről. Nos, itt rögtön érdemes különbséget tenni, hogy kinek a perspektívájáról van szó, ki az alanya ennek a jövőképnek? Jogosak azok a különbségtételek, amelyek egyrészt tágabb emberi együttesek, közösségek, társadalmak jövőképéről, perspektívájáról beszélnek, másrészt az egyén, és a kisebb emberi közösségek, csoportok perspektíváiról. Pszichológiai kutatások sokszorosan igazolták, hogy a közösségek és az egyének moralitása jelentős mértékben függ az emberi lét időtávlatától, mégpedig a jövőre és a múltra egyaránt irányuló időtávlatától. Minél rövidebb lejárattal, minél inkább csak a közvetlen holnapra irányul ez az időtávlat (perspektíva), annál inkább a közvetlen indítékok által vezetett életvitel ver gyökeret. Az értékvezérelte, morálisan igényes magatartás mindig hosszú időtávval jár együtt. Amikor azt mondtuk az imént, hogy emberi együttes is hordozhat távlatot, ez azt is jelenti, hogy az emberi együttes (nemzet vagy társadalmi csoport) létében messze túllép az egyéni lét véges határain. Tehát amikor én egy emberi együttes, akár egy nemzet létének hosszú távú törekvéseivel azonosulok, akkor valamit pozitív módon feladok magamból, mert olyan jövőért is dolgozom, amiben már nem részesülhetek.

BEREMÉNYI: Ugyanakkor ez segítség is, hiszen végül is a perspektíva szempontjából ítélem meg cselekvéseimet és magától értetődővé tehetem a mindennapi gondolataimat. Tehát ha tudom, hogy valamit képviselek, máris távlatot kap minden cselekvésem, és ez a tudat segít eligazodni a mindennapok tényei között.

PATAKI: Valóban így van, éppen ezért rögtön hozzá kell fűzni, hogy a távlatokhoz mindig értékek kapcsolódnak. A szocialista társadalom deklarál bizonyos kívánatos és történelmi perspektívában jogosult értékeket. Ki vitatná, hogy a társadalmi egyenlőség, a méltányosság, az igazságosság, a teljesítményelv, a humanizmus, a tolerancia mind-mind világtörténelmi perspektívában jogosult meghirdetett érték. A baj az, amikor megelégszünk egy elvont értékdeklarációval, és nem mérlegeljük azt — amiről már esett szó —, hogy értékeket ebben az absztrakt alakban átvenni nem lehet. Hát mit jelent a társadalmi egyenlőség, amikor egyenlőtlenek vagyunk? Szívesebben

fogalmaznám úgy, hogy a mai szocializmusban az egyenlőtlenség újfajta és morálisan jogosult típusait kéne tanulmányoznunk például a mindennapi életvitelekben. És ez hogyan függ össze, mondjuk, a teljesítménnyel, tehetséggel, tisztességgel? Az érték-képzésünk nem vette eléggé tekintetbe a hétköznapi lét gyilkos módszerességét. Ahol, nem tudjuk az értékeket lefordítani a hétköznapi magatartás nyelvére, és nem terem-
jük meg azokat a közösségi formákat, ahol ezek megszülethetnek, ott ezek az érté-
kek lebegnek a ködben.

*BEREMÉNYI: Többször tapasztaltam életemben, hogy amikor önmagamot vagy a közösségemet kellett volna képviselnem, amikor meg kellett volna mondani, hogy mi az, amit mi együtt akarunk, akkor mintha az ember le-
bénult volna. Pedig előzőleg a közösségben nagy nehezen megállapodtunk, hogy mit kéne mondanunk, mit kéne tennünk, mik az érdekeink, mégis a végső megfogalmazás-
nál mindig valami akadály támadt. Egyfelől a székes-
akadályozott, azt hiszem, másfelől egy furcsa közösségi kulturálatlanság. Ilyenkor azután egy államhivatalnok bölcs mosollyal mindig elintézte egész problémánkat, ta-
nácsokat adott, megmondta, hol a hiba. És valahogy a mi szándékunk elsíklott, nem tudtuk pontosan megfogalmaz-
ni.*

PATAKI: Közhelyszerűen azt szoktuk mondani, hogy a magyar társadalom pórusai-
ban, tehát ott, ahol a mindennapi életvitel szerveződik, a hétköznapi lét megvalósul,
ott nélkülözzük leginkább a történetileg felhalmozott demokratikus tapasztalatokat
és élményeket. Ezt néha csak nagy történelmi léptékekben szoktuk emlegetni —
hogy ugye, a magyar társadalom nem ment át polgári demokratikus iskolázottságon
—, de ez nemcsak a politikai rendszer működésére vonatkozik, hanem az egyes állam-
polgár helyzetérzékelésére, tapasztaltságára. Itt is tradícióknak kellene élni. Legyünk
demokratikusak, legyünk toleránsak, ezt vallhatjuk, de ha nem épül hozzá a minden-
nap tapasztalás: hogyan kell ezt csinálni nagyon korai ifjúkortól kezdve, ha nem
tanuljuk meg ezt, akkor nehézségekkel fogunk küszködni. Tehát egy kezdeményező
kis közösségben a magasabb, intézményes szint képviselője valóban úgy jelenik meg,
mondjuk, mint aki a zsebében hordja a bölcsek kövét, és ezzel leszoktatja az embere-
ket egy iszonyatosan fontos dologról: leszoktatja az embereket a saját döntéseikért
vállalt felelősségről, elveszi az emberektől még a kudarc lehetőségét, de egyúttal a
sikerét is nagyon gyakran. Meglehet, hogy a szervezeteinket más logikával, valahogy
sokkal inkább alulról, sokkal inkább föderatívan kellene felépítenünk. Én azt hi-
szem, hogy amire most szükségünk volna: az emberi közösségek megteremtéséhez
szükséges társadalmi mozgástér bővítése. Nem lehet egy társadalmi létformáit vala-
hogy fölülről, ajándékképpen megteremteni — még oly nemes értékek jegyében
sem.

Bartók a korabeli újságokban

1892:

„... magára vonta a közönség figyelmét a kis Bartók Béla II-od osztályos gimnasiunai tanuló, ki zongora művészetét bemutatandó, vendégszerepelni jött Nagyszőlősről. Az előadott klasszikus darabok a legnagyobb kézi ügyességre vallanak, s hogy a zongora művészetre a 10 éves fiúnak nagy hivatottsága van, kétségen kívül elárulta az eljátszott darabokkal. A fiatal genie kompozíciójából is bemutatott egy darabot a »Duna folyását« mely szintén sok tapsot nyert. A kis Bartók Béla első nyilvános fellépése alkalmából kapott egy szép díszes csokrot.”

(*Hangverseny. Ugocsa, május 8.*)

1901:

„Bartók Béla, Thomán István nagytehetségű tanítványa nyitotta meg a hangversenyt Liszt h-moll szonátájával. ... a nehéz feladatnak a fiatal Bartók Béla nemcsak kitűnően megfelelt, hanem valósággal meglepte a közönséget perfekt technikai készségével, előadásának csodálatos intelligenciájával, s egyéb kiválóságaival, amelyeket egy a tanulmányainak közepén levő növendéknél nagyritkán találunk együttl. Dohnányi Ernő távozása óta nem volt az akadémianak ilyen erős talentuma, mint ez az ifjú, akinek tegnapi sikerére Thomán tanár méltán lehet büszke.”

(*Magyarország, október 23.*)

1902:

„A Bechstein-teremben hétfőn egy újonnan feltűnt zongorista, Bartók Béla keltette fel az érdeklődést ... Bartók olyan ember, akinek az Istenről és a világról önálló gondolatai vannak. Erős egyéniség. Játékában megvan az a lelki

hátter, amely nélkül minden játék csak »játék« marad.”

(*Vossische Zeitung, XII. sz.*)

1904:

„... A Zenevilág volt az egyetlen lap, amely már Bartók első szereplései után, nyíltan és tartózkodás nélkül kimondotta, hogy Bartók Béla nagyszabású, elsőrangú tehetség, fényes zenei genie, kire nagy és jelentőségteljes jövőendő vár. ... most az egész magyar sajtó harsogtatja és a feltétlen elismerés hangján ünnepli ezt az igénytelen megjelenésű, kolosszális tehetségű és imponáló tudású ifjú embert ... Liszt Ferenc szimfonikus talentumának egyenes örökösét, a németek Strauss Richárdjának, az oroszok Csajkovszkijának és az osztrákok Brucknerének konzseniális vetélytársát, az első tiszta magyar szimfonikust, Bartók Bélát. Bartók a szerdai filharmonikus hangverseny után (A „Kossuth” szimfóniát 1904. január 13-án mutatták be. A szerk.) feltétlenül az első zeneszerzője Magyarországnak.”

(*Kacsóh Pongrácz; Zenevilág, január 19.*)

„A manchesteri filharmoniai hangversenyen február 28-án (helyesen 18-án! A szerk.) mutatták be Richter János vezetésével Bartók Béla Kossuth-szimfóniáját. Ugyanazon a hangversenyen Bartók mint zongoraművész is föllépett és mesteri játékával viharos tetszést aratott. A szimfóniáról is magasztaló hangon írnak az angol újságok. Bartók legközelebb Londonban lép fel.”

(*Zenevilág, március 8.*)

1909:

„Bartók Béla, kinek Szvit-jét hallottuk ma este az Akadémiai zenekar estéjén, a magyar zenét eddigelé föltétlenül

legközelebb vitte a nyugathoz. Természetesen az úgynevezett neoimpresszionista nyugathoz, melynek Strauss Rikárd és Debussy a zenei vezérei. Így rendkívül érdekes, ragyogó muzsikát írt, mely azonban tipikusan idegen formanyelvbe öltözteti a magyar gondolatot... Az olyan művész, mint Bartók, természetesen önmagát sem tagadhatja meg, nagygyar lelke ellentmondásba keveredik az idegen kifejező-eszközökkel."

(Kern Aurél; Budapesti Hírlap, március 2.)

„A mi zseniális Bartók Bélánkat forrongó talentuma rávitte az ultramodernizmus útjára. Öntudatlan rabja, vagy tudati fanatikus apostola lett az új zenei evangéliomnak, melynek eddig csak hirdetői vannak, hívei nincsenek."

(Kern Aurél; Budapesti Hírlap, november 23.)

„Bartók afféle zenei Marat; nemcsak merész, elszánt forradalmár, de mindenek ellensége, ami — a zenében — szép és nemes... Csak az tetszik neki, ami csúnya és visszatetsző; minden műve egy-egy zenei Quasimodo, egy-egy művészi Caliban. Zeneszerzői működését sajátzerű szadizmus jellemzi; kéjeleg a hallgató megkínzásában, agyongyötrésében."

(—Idi, Pesti Hírlap)

„Kétségtelen, hogy Bartók igen tehetséges, ... de mindenben éretlen. A művészi jelentőségű kompozíció egyetlen lényeges követelményével sincs tisztában."

(H. Leichtentritt — Signale für die musikale Welt.)

1910:

„Bartók Béla ma bemutatott műveinek végighallgatása után egyetlen vágy, egy leküzdhetetlen óhajítás támadt bennünk: aszpirint, aszpirint! Mert ennek a muzsikának az a sajátzerű hivatása, hogy hatalmas fejfájást okoz... Akárhány morfinista, hasisevő vagy ópiumot szívó már kigyógyult végzetes szenvedélyéből; miért ne gyógyulhatna ki Bartók is a zenei rútnak imádásából."

(—Idi: Bartók szerzői estélyéről — Pesti Hírlap.)

„A műsor világosan demonstrálta két órán belül azt, amit Bartók művészi fejlődésében éveken át megfigyeltünk...

Mikor magam foglalkoztam velük, teljességgel nem értettem meg őket. Közben magától a szerzőtől hallottam, többször egymás után s lassan derengeni kezdenek bennem a hangzás körvonalai, érzem, hogy itt akusztikai feszültségek halmazáról van szó... Vagyis sejtem, hogy a kakofóniáknak is lesz valamikor törvényszerűsége... Bartók fejlődésének középső szakaszát kezdem érteni, sőt némiképp élvezni is. De a végső alakulatot, a vonósnegyest még nem appercipiólom... Ez kétségtelenül a jövő zenéje."

(Kern Aurél; Budapesti Hírlap, március 20.)

1913:

„Bartók ma bemutatott kompozícióját, csakúgy mint az előbbieket, különc-ködő külsőségek, torz figurációk, bizarr színek és elviselhetetlen kakofóniák jellemzi. Bartók zeneszerzése inkább patológiai jelenség, mint művészet."

(Világ)

„... aztán egyszer csak idegen szellem rabja lett Bartók. Erős, jellegzetes magyar egyéniséget szinte kioltotta a fölszívódott idegen hatás... Hát őt már semmiféle magyar muzsika sem érdekli? Cseh, oláh, tót és tudja Isten, miféle zenének szegődött apostolává, csak éppen a magyart hagyta cserben..."

(Haraszti Emil; Budapesti Hírlap, február 27.)

1917:

„Hangolni nem kell és fölösleges.» Az operai zenekar akkori brácsistája véleményét fejezte ki Bartók zenéjéről. Szándékosan hamisan játszottak avval, hogy ezekben a „fülsértő" disszonanciákban úgyis mindegy...

Így készült a sajtó és a premier közönsége. (A fából faragott királyfi bemutatója 1917 májusában volt. A szerk.) Az Opera leghangosabb botrányára készültek. Emlékezetes este volt. Az utolsó taktus után másodpercekig halotti csend volt a nézőtérén. Egy tenyér sem ütődött össze. De egy püsszegés, egy fütty sem hallatszott. Egy láthatatlan roppant mérleg ingott még erre és arra, mint valami belső vívódásban, néma harc folyt a nézőtérén.

Azután a karzaton robbant ki az

extatikus taps és újjongás, és mint a lavina szakadt le a páholyokra és a földszintre és magával sodorta a sajtósöpredéket is. Sok kritikát kellett azon az éjszakán átírni.”

(*Balázs Béla visszaemlékezése. 1917.*)

1918:

„Bartók zenéjét ma sem a közönség, sem a kritika nem látja már annak a hét zárt ajtajú várnak, aminek látta még tíz éve, de még mindig kevesen tudják követni...”

Hiszem, hogy nem érzik magyarnak ezt a zenét azok, akik az 1850 körül kelt néhány száz nóta stílusát ismerik el egyetlen magyarságnak. Ez a félig diletáns irodalom nem egészen értéktelen, de annyira fölszínes magyarságú és annyira korcsmaszagú, boros-cigányos hangulat asszociációja tapad hozzá, hogy a magasabb művészet kapuján kívül kell rekednie.”

(*Kodály Z.: Bartók Béla Operája. A Kékszakállú herceg vára bemutatójának alkalmából. Nyugat, június 1.*)

1919:

„Kilenc évnek kellett eltelnie, míg Bartók újra a közömbös koncertközönség elé léphetett egy estével. Ezalatt új művek sorát fejezte be, melyek az elébük tévedt zene-»barátokból« rémületet, a meg nem értő és rosszakaratú újságkritikából frivol élcelődést váltottak ki, szerzőjüknek gúnyt és üldöztetést hoztak... De bizonyos, ha majd egyszer eljön a nagy számadás: ott lesznek a kevés igaz, legigazabb értékek közt, amelyek alapján Magyarország létjogot követelhet a civilizált világban.”

(*Kodály Z.: Bartók Béla szerzői estje. Pesti Napló, április 22.*)

1920:

„Bartók cikke olyan tendenciózus adatokat halmoz egymásra, amelyek fölött aligha lehet napirendre térnünk. Azzal kezd cikkét, hogy Magyarország népei között a román az egyetlen, amely zenélési módjának ősförmáját legérzékenyebbül tudta megőrizni... közlése még román szempontból is érdektelen, fölösleges volna, ha a sorok között meg nem húzódnék az a néhány mondat, amelynek politikai tendenciája kétségtelen. Bartók pl. „sajnálattal” állapítja

meg, hogy román népdalokat még Romániában sem gyűjtöttek, csak Erdélyben, ti. maga Bartók. Vajjon mi történt Bartókkal, aki három év előtt magyarnak vallotta még a román és szlovák népdalokat is, hogy ma minden erdélyi nótánkat román eredetre akar visszavezetni? Kíváncsot volna, hogy Bartók nemzeti-ségi hovatartozása felől világosabban nyilatkozzék.”

(*Sereghy Elemér: Bartók Béla a román „kultúra” szolgálatában. Nemzeti Újság, május 19.*)

„Az említett cikk Bartók Bélát hazafiatlansággal, sőt magyartalansággal vádolja. Vádpont ellene az a megállapítás, hogy a román zenén nem érzik meg a városi élet hatása. Csak nem hűn az, hogy Bartók Béla megállapítja azzal a román fajta paraszti és nem városi voltát? Legsúlyosabb vád szerint Bartók Béla «román kultúrterületnek hirdeti Máramarost, Ugocsát stb.». A kezemből levő szöveg szerint Bartók nyilvánvalóan nem azt állította, aminthogy ennek a szeplőtlen magyar lángelmének magyarságához kétség nem is férhet. Ő zenei dialektusokról beszél, azokról és semmi egyébről. Az pedig, hogy Erdélyben összegyűjtötték a román népdalokat, ellenben Romániában még nem, csak a mi műveltségi fölényünket igazolja, olyan hatásosan, hogy ezt az adatot kedvem lenne a békekonferencia elé terjesztenem...”

(*„Egy zenefőiskolai tanár”: Bartók Béla magyarságáról. Új nemzedék, május 21.*)

„... ha arra gondolunk, hogy a románok mennyire ellenünk fogják fordítani Bartók fejtegetéseit, még inkább fájlanunk kell elővigyázatlanlenségét, hogy fejtegetéseit éppen most adta ki. Bukarestben, nyilván Bartókra való hivatkozással... azt fogják hirdetni, hogy Erdély kizárólagosan román zenei terület... E kérdést ma nem a tudomány szempontjából kell és szabad megbírálni, hanem csupán a magyarság nemzeti érdekének szempontjából, amely ma mindenestre előbbrevaló szempont, mint a zenetudománynak egy különben sem nagyjelentőségű részletkérdése.”

(*Hubay Jenő a Bartók ügyről. Szózat, május 25.*)

1923:

„... Az est másik zenetörténelmi jelentőségű újdonsága Bartók «Táncszvit»-je, világhírű szerzőjének talán legfrissebb, legragyogóbb zenekari műve... Földalatti, sötét erők misztikus, súlyos ritmusaiból színes, csodálatosan tarka világ bontakozik ki: ez a harmónikus «játéköröm» ilyen letisztult formában új hang Bartók költészetében...»

(Tóth Aladár — *Pesti Napló*, november 20.)

1925:

„K. D.: — *Hogy viselkedett a nép a gyűjtőkkel?*

B. B.: — Bizalmatlanul. Bele kellett énekelniük a fonográfba, én pedig írtam a hangjegyeket. A magyarok meg a székelek hamarosan megértették, miről van szó. Pénzt szimatoltak, de nem kértek. Mindenik valami sandaságot sejtett, kelepécét, melybe nem akart beleszni. Nekünk is ravaszsághoz kellett folyamodnunk, beszélni-beszélni. Végre az öreg parasztasszony beadja a derekát. Dalolni kezd. De a közepén hirtelenül abba hagyja. Meggondolja magát. Mégse dalol. Minek? ... A tótoknál valamivel könnyebben megy a gyűjtés, viszont a románoknál még a fiatalokat is alig lehet éneklésre bírni. Ennél a két népnél azonban már szabott ára volt a dalnak. Mihelyt megérkeztem, híre futamodott, hogy valami «hangban utazó» jár közöttük, hát megfizették éneküket. Legsimábban az araboknál ment — 1913-ban Biskrában gyűjtöttem — a sejkhez ajánlólevelem volt, az kirendelte arabjait, kik úgy fújták a dalokat, mint az operanékesek.

(*Részlet Kosztolányi Dezső interjújából — Pesti Hírlap*, május 31.)

1926:

„Köln, a templomok, kolostorok és kápolnák... városa, megérte első valóban nagy opera-botrányát; a percekig tartó pisszegés, füttyülés, dobogás, fúvás, amely még a zeneszerző jelenlététől sem torpan vissza, sőt a vasfüggöny leeresztése után — mikor a szerző és a karmester a kisajtó elé lépett — ordítózássá dagad, ... A sajtó — a baloldal kivéte-

lével — itt is, ott is tiltakozik, mindkét vallásfelekezet papsága gyűléseket tart, a város feje itt is, ott is diktatórikusan lép közbe, s a darabot rövid úton letiltja a játéktervről...»

(*Hermann Unger: Bartók Béla „A csodálatos mandarin” bemutatója. — Musikblätter des Ansbruch 1926.*)

1929:

„Bartók fáradhatatlan (magyar, román, arab) népdalgyűjtő és meggyőződéssel híve a népdalok «művészi» zenében való felhasználásának. Keményveretű tehetsége, erőteljes, egészséges lelkülete segítségével megtalálta a mai nyugati zene raffinéiáinak és túlhajtott individualizmusának zsákutcájából a közép- és dél-európai paraszt-zene érintetlen szűzföldjére vezető kiutat...»

(*Jevgenyij Braudo: Bartók Béla — Pravda*, február 12.)

1933:

„Bartók Béla már évek óta nem lép budapesti hangversenydobogóra... Mondanivalója hatalmas művészi alkotásokban és szigorúan tudományos munkákban gyülemlik fel íróasztalán. A magyar közönség alig ismer belőlük valamit... Operaházunk például ezidén ismét leszögezte, hogy Bartók színpadi műveit nem veheti műsorára: hadd hirdessék tehát továbbra is az Eissler Fanny bécsi valcerai az ország első színpadán a „magyar kultúrfőlny” és ugyanakkor maradjon csak hazánk egyik legnagyobb fia saját hazájában eldugott mostohagyerek, szóljon ezentúl is Bartók szava-muzsikája csak a «messzeségeknek».”

(Tóth Aladár — *Pesti Napló*, június 4.)

1938:

„Számos alkotó művésziünkről olvasok örömmel külföldi lapokban és folyóiratokban lelkes bírálatot, de hódolattal leginkább Bartók Béláról emlékeznek meg a leghivatottabb írók mindenféle világnézetű országban és sajtóban. Örölnünk kell, hogy ez így van. Mert Bartók Béla a legmagyarabb zene apostola, aki egyúttal új ösvényeket vág a muzsika birodalmába.”

(*Mohácsi Jenő: Bartók Béla a külföldi sajtóban — Nyugat*, augusztus.)

1939:

„Kodály és én a Kelet és a Nyugat szintézisét akartuk megteremteni. Úgy gondoltuk, hogy alkalmasak vagyunk a feladat elvégzésére, részint népünk származása, részint hazánk földrajzi helyzete folytán, amely egyben Kelet előretolt őrhelye és Nyugat védőbástyája.”

(*Serge Moreux interjúja Bartók Bélával 1939 tavaszán.*)

1940:

„Sz. M.: . . . Közép-Európa jobb jövője egyedül az itt élő népek szoros gazdasági, társadalmi, kulturális együttműködésétől függ: bizonyos tennivalók irányítását várják méltóságodtól (Értsd: Bartók Bélától. A szerk.). Zenei téren mik a legfontosabb tennivalók?

B. B.: Népdalkutatás: ezen a téren nagyon sok a tennivaló. Nyelvtudás nélkül azonban, ha már Közép-Kelet-Európáról és nemcsak Magyarországról beszélünk, nem mehetünk semmire sem. Jó néhányunk nevében szégyenkezem: németül, franciául, angolul még csak beszél némelyikünk, de szerbül, horvátul, tótul, románul: úgyszólván egyikünk sem. Zenészek mégcsak boldogulnának valamennyire, de az épp oly fontos szöveg hozzáférhetetlen marad.”

(*Szentjóni Miklós interjúja — Magyar Nemzet, október 3.*)

1941:

„. . . Mint sokszor elmondották róla, leszállt a gyökerekig, a fajta és a népiség örök alapjainig. Hogy időközben e gyö-

kerekből jelszó lett, divat és politikum, nem érdekli; az az Európa, mely a „gyökerek” és „közösségek” jelszavát megtanulta és átvette, épp megérett rá, hogy Bartók odahagyja, mint zsákutcává lett egykori iskoláit és levesse magáról, mint kinőtt ruhát. Talán még jókor arra, hogy Európa igazi lelkének mentésére siethessen, hogy ő képviselje veszendő világunk nemesebb és halhatatlanabb részét egy tágabb, új világban, mely a réginek roncsait félresöpri majd.”

(*Szabolcsi Bence: A hatvanéves Bartók Béla — Nyugat, április.*)

1946:

„. . . Akaratereje legyőzte a test gyengeségét. Már-már elpusztíthatatlannak hittük, azért ért halálhíre annyira váratlanul . . . Bartókban volt még egy évtizedre való munka- és életerő . . . Nem mondhatta ki az utolsó szót, és más sem mondhatja ki azt helyette. Csodáljuk, hogy küldetését ennyire is betölthette . . .

Elment. Boldogok, akik segíthettek neki a védekezésül maga köré vont drótsövény elbontásában. Az ittmaradtak dolga, hogy megnyissák az utat művei előtt: hadd jussanak ezek a művek oda, ahová szánva voltak: az emberek szívébe.”

(*Kodály Z.: Bartók Béla, az ember. 1946.*)

Összeállította: Lukáts János

A sztálingrádi csata — a magyar sajtó és rádió hírközléseiben

A sztálingrádi csata kezdetekor — 1942. november 20-án — Kállay Miklós miniszterelnök a következőket mondta a képviselőházban a sajtókérdésről:

„... a többi háborús államhoz hasonlóan ... azt hiszem, a sajtót liberálisabban kezeljük. A sajtó tekintetében csak két irány van: vagy toleráljuk igen nagy mértékig ... a szabad vélemény nyilvánítást, vagy rálépünk ... az egypárti, vagyis az egyhangú kormány-sajtó útjára. Amikor kifogásolni méltóztatnak, hogy bizonyos orgánumok még megjelennek ebben az országban, el méltóztatnak felejtetni azt, hogy ha a másik útra lépnek, és bizonyos orgánumokat beszüntetnek ... kötelességem arra az álláspontra helyezkedni, hogy csak egyfajta orgánum maradjon az országban, és ez az én orgánumom.”

Ebből a nyilatkozatból világosan lemérhető, hogy Kállay nemcsak a baloldalt, de a szélsőjobboldalt is fenyegette.

Tekintsük át a kor négy legjellemzőbb napilapját: a *Népszavát*, a szociáldemokrata párt legális lapját, a *Magyar Nemzetet*, amely németellenes, angolszász orientációjú, a *Pesti Hírlapot*, amely konzervatív, nacionalista beállítottságú és végül a szélsőjobboldali *Új Magyarorságot*.

A napilapok Sztálingrádra vonatkozó híradásaikban különféle híriügynökségekre hivatkoztak. Leggyakrabban természetesen a „német véderő főparancsnokság — Berlin” megjelölés szerepel. A kötelező információs csatornán túl esetenként hivatkoztak angol, amerikai, svéd, török, olasz, svájci hírforrásokra is. A Pesti Hírlapon kívül mindegyik lap pontosan megjelölte, honnan való az értesülése. A jobboldali Új Magyarország is többször hivatkozott angol, amerikai sőt szovjet forrásokra. A Magyar Nemzet volt az egyetlen olyan újság, amely nemcsak automatikusan vett át és közölt híreket, hanem Tombor Jenő nyugalmazott alezredes helyzetelemző kommentárjai is megjelentek.

Az ütközet első napján (1942. november 19.) — itthon még nem tudva a szovjet offenzíváról — ilyen hírek jelentek meg: *Népszava*: „... több jelentés számol be arról, hogy a Szovjet részéről tovább folynak az előkészületek a nagy téli offenzívára.” *Magyar Nemzet*: „... a harcok Sztálingrádban az utolsó 24 órában ismét hevesebbek lettek.” A Pesti Hírlap és az Új Magyarország ugyanazt az MTI-jelentést közölte: „Sztálingrád romjai között a német csapatok visszavertek ellenséges támadásokat.”

A fenti idézetből arra következtethetünk, hogy a Népszava birtokában voltak bizonyos információk.

Az első napokban érezhető volt a bizonytalanság, hiszen eddig a német csapatok nem találkoztak ilyen méretű ellentámadással. A lapok vártak. 22-re már bizonyossá vált az offenzíva ténye, melyet azonban csak a Magyar Nemzet közölt: „... illetékes körök megerősítették: a szovjet offenzíva megindult.”

Ugyanezen a napon a Pesti Hírlap egy másik lényeges eseményt jelentett be, cáfolatba burkolva: „... a moszkvai különjelentés a német arcvonal áttöréséről és a németek visszavonulásáról, koholmány.” A figyelmes olvasó számára a hír elég egyértelmű. November 24-én mind a négy lapban az első és második oldalra került Sztálingrád. Sok hír érkezett és a hivatalos közléseken túl meghatározták az offenzíva célját is:

„... a Sztálingrád körüli harcok ... kiélesedtek és kiszélesedtek. A cél Sztálingrád tehermentesítése, sőt talán felszabadítása.” A szélsőjobboldal orgánuma így fogalmazott: „... a sztálingrádi csatának 3. harci napján megállapítható, hogy a bolsevisták nem érték el céljaikat. Elsősorban nem sikerült Sztálingrád tehermentesítése.” A Népszava megjegyezte: „... a jelek szerint már hosszabb ideje érlelődtek azok a hadműveletek, amelyek kibontakoztak.”

Az első héten közölt hírekből kitűnik, hogy az egész kormányzat bizonytalanságát tükrözte a sajtó. Nem állíthatjuk, hogy már tisztában lennének a csata jelentőségével, de tagadhatatlanul sok figyelmet szenteltek neki. November 23-án bekerítették Sztálingrádot a szovjetek, ennek hatása a sajtóban is megjelenik. A következő hetekben ugrásszerűen megnőtt a Sztálingrádról szóló tudósítások száma: a Pesti Hírlap és a Magyar Nemzet a korábbiak két-háromszorosát közli, míg a Népszavában ötször annyi anyag jelent meg. A szélsőjobboldal orgánuma viszont lényegesen kevesebbet írt, mint az előző hetekben.

Megsűrűsödtek az ilyen jellegű híradások: „A szovjet hadvezetőség ... kétség-telenül magyarányú offenzívát indított.” „... a megindult szovjet offenzíva pillanatnyilag teljes erővel tombol.”

Azt a *tényt*, hogy a támadó szovjet csapatok helyreállították az összeköttetést Sztálingráddal, mind a négy lap részletes cáfolat formájában közölte. Figyelemre méltó a Magyar Nemzetben Tombor Jenő kommentárja:

„Ebben a rovatban mindig törekedtünk, hogy a hadihelyzetnek lehetőleg valóságos képét tárjuk az olvasó elé ... és bűnnek tartottuk a közvélemény félrevezetését. E törekvésünknek természetesen nem tudunk 100 százalékosan megfelelni. (A harcterületekről) vázlatos kép áttekinthető megrajzolása rajtunk kívül álló nehézségekbe ütközött. Sok esetben ezért a következtetések levonását olvasóink ítélőképességére kell bízni.”

Új szempontot vetett fel a Népszavában közölt megfigyelés: „Illetékes katonai magyarázatok szerint: Sztálingrádnál még meg sem indult a tulajdonképpeni szovjet offenzíva.”

A fentiek kulcsfontosságú mondatok.

December 2-án az olvasók már tudták, hogy Sztálingrádban házról házra folynak az utcai harcok. Az Új Magyarság szükségzavúan írta: „... különösen súlyos veszteségeket szenvedtek a bolsevisták a Sztálingrádért vívott harcokban.” A másik három lap lényegében ugyanazt közölte: „Berlin cáfolja azokat a moszkvai híreket, amely szerint a szovjet csapatok visszafoglalták Sztálingrád gyárnegyedét. Ezt ugyanolyan légből kapottnak minősítik, mint negyedmillió német Sztálingrád körüli állítólagos bekerítését.”

Tehát december 2-án azok, akik nem kizárólag a jobboldali lapot olvasták, a következő tényeket tudhatták: megindult az offenzíva, bekerítették a várost, kb. negyedmillió német katonát körülfartak, utcai harcok dúlnak, és a gyárnegyed szovjet kézen van.

A december 3-tól december 13-ig tartó időszakban a közlések erősen megesappan-tak. (A Népszavában 22,2 százalékról 5,8-ra, a Magyar Nemzetben 16,3 százalékról 4,1-ra, Pesti Hírlapban 10,0 százalékról 3,5-re, az Új Magyarságban pedig 6,5 száza-lékról 0,3 százalékra.)

A csökkenés okára sem az újságok, sem a rádió nem utalt a későbbiekben. Talán a várakozás és a bizonytalanság tükröződött. Előkészületek folytak ugyanis a német felmentő támadás megszervezésére, miközben a városhan szívósan védekeztek a szov-jet csapatok ellen. December 12-ig — a német ellentámadás megindulásáig — a Ma-gyar Nemzetben kívül igen szükségzavúak újságjaink. Érdemes idézni ismét Tombor Jenőt:

„Gyakran mondhatjuk, így most is, hogy az általános helyzet ... változatlan, de ez a megállapítás a dolog lényegét érintve talán nem is helyes. Akkor szoktunk ezzel a kife-jezéssel élni, amikor kiemelkedő események nem jutnak nyilvánosságra, és amikor mindkét fél jelentése ellentmond a másikénak.”

A számszerű bizonyítékon túl még egy fontos kérdésre kellene választ találni. Vajon mi lehetett az oka, hogy ebben a „várakozó” időben, december 9-én szerdán nem jelent meg egyik napilap sem? Későbbi időszakban ez többször megismétlődik, de azok oka már tisztán felismerhető.

„A következtetéseket vonják le olvasóink...”

A december 15-e és 19-e közötti időszakban ismét emelkedett a Sztálingrádról közölt hírek aránya. Legerősebb a Pesti Hírlapnál és az Új Magyarországnál, itt háromszorosra az előző heti híriányagnak. Nyilvánvaló, hogy a konzervatívok és a szélsőjobboldal lapja közölt többet, hiszen december 12-én Hoth vezérezredes csapatai támadásra indultak Paulus felmentésére. E hír a 16-i lapokban jelentkezik először: „a németek a sztálingrádi szakaszon heves ellen-offenzívára indultak.” A Magyar Nemzet megjegyezte: „A Sztálingrád körüli csata ma még hevesebben folyik, mint az elmúlt hónapban.” Részletes jelentésekkel számolt be erről a Pesti Hírlap. A Népszava pedig ugyanazt az amerikai forrásra hivatkozó római jelentést közölte, mint a Magyar Nemzet.

Csökkentek a tudósítások 17. és 24-e között. Jellemző idézet ezekből a napokból: „Sztálingrád területén helyi jelentőségű harci cselekményeket jelent az NST Berlinből”. Karácsony előtt érthetően visszafogottabban nyilatkoztak. Szinte hírérték nélküli közlések: „A sztálingrádi helyzet... semmit sem változott.” „Tárgyilagosan szemlélve, a szovjet támadások jelentőségét nem tudjuk lebecsülni.”

December 29-től minimálisra csökkentek a közlések. Átmeneti időszak volt ez magában a csatában is: újra erős szovjet ellentámadás indult, a németek pedig szívósan védekeztek. Január 5-től ismét növekszik a lapokban a sztálingrádi hírianyag. Kivétel ez alól a Népszava, amely csak a hivatalos német jelentéseket hozta le. Január 8-án a szovjetek megadásra szólították fel a 6. német hadsereget. 9-én csak a Pesti Hírlap közölt ennyit: „Sztálingrádban csaknem teljesen szünetelt a harci tevékenység.” A többi újság hallgatott. 10-én Tombor megvilágította a helyzetet: „... a keleti hadszíntéren azt látjuk, hogy a téli döntés lassan érlelődik”. Ezen a napon indult meg a döntő támadás.

13-án mind a négy lap ugyanazt a Nemzetközi Tájékoztató Iroda által kiadott jelentést közölte, amelyben elismerték az eddigi legerősebb szovjet támadást. „Sztálingrád ellen a holseviszták nem kevesebb, 16 hadosztályt vonultattak fel, köztük 5—6 páncélos dandárt.” 1943. január 14-én főcímben, az első oldalon közölték, hogy a voronyezsi magyar arcvonalon megindult a szovjetek erős támadása. A következő napokban egyre több lesz a voronyezsi harcokról adott tájékoztatás és Sztálingrád emiatt háttérbe szorult. Magyar Nemzet, január 15: „... a szovjet hadműveletek tervszerű összefüggésben állnak egymással, ... a szovjet félelmetes embertartalékokkal rendelkezik...”

A másik három újság tartózkodott a véleménynyilvánítástól, csupán német hadi-jelentéseket közölt. Január 19-i megállapítás a Magyar Nemzetben: „A sztálingrádi csata egyik legjelentősebb eseménye lesz az eddigi háborúnak, (ez a küzdelem) a háború döntő szakasza.”

Kétség sem férhet ahhoz, hogy január közepétől Magyarországon tisztában voltak azzal, milyen végső eredmény várható Sztálingrádnál. A hírek sokasodása az események felgyorsulását és a csata közelgő befejezését sejteti, és azt, hogy már nyoma sem volt a német győzelembe vetett hitnek.

Január 22-én megindult az utolsó roham. 26-án betörték a szovjet csapatok a városba, egyre szorosabb a gyűrű a GPU-épület körül, ahová viaszorultak a németek. Megváltozott az újságok hangvétele és tartalma:

„Sztálingrád térségében mostani helyzetükben magukra hagyott német kötelek a vég-sőkig való üldozatos kitartásukkal dicsőséget szereznek.” (Magyar Nemzet, január 26.)

A Pesti Hírlap ezt írta:

„... a már kereken egy hónapja körülzárt német hadosztályok állják a jóformán szünet nélküli szovjet rohamokat.”

Két nap múlva:

„az elkeseredett és teljesen egyenlőtlen harcok esetleg befejezésükhöz közelednek.”

Január 28. Magyar Nemzet:

„Sztálingrád védőinek azonban három-négy hét óta a visszatérésre nem volt többé reményük . . . a végsőkiig ki kell tartaniuk.”

A szélsőjobboldal lapja szerint:

„... a szovjet távirati iroda által kiadott külön jelentéssel kapcsolatosan, amely szerint Sztálingrád elesett, a német távirati iroda illetékes helyről úgy értesül, hogy a sztálingrádi romhalmaz legjellegzetesebb pontja: a GPU-épület fölött még mindig horogkeresztes zászló leng.”

A Népszavában pedig ezt olvashatták:

„most német hírtallos helyről is megerősítik, hogy a szovjet főparancsnokság már hetekkel ezelőtt megadásra szólította fel a VI. német hadsereget, az ajánlatot azonban elutasították.”

A csata utolsó időszakában (január 29—február 4.) „már csak” a közvélemény felkészítése és a kész sönkék bejelentése volt a feladat. A szélsőjobboldali Új Magyarság és a Pesti Hírlap sokkal többet írt Sztálingrádról, mint a másik két újság, de továbbra is a Magyar Nemzet közölte a lényeges információkat. Január utolsó napjaiban már világosan kiolvasható a sajtóból, hogy a sztálingrádi csata a befejezéséhez közeledik. A német védők „rettenthetetlen hősök” lettek, „bátorságuk töretlen”. Mégis fontosnak tartják megcáfolni „azokat a külföldi forrásokból terjesztett híreket, hogy a Sztálingrádban harcoló csapatok parancsnokai repülőgépen elhagyták a csata színterét”. Ugyanakkor hosszú cikkben elemzik, hogy a harc már áthelyeződött Voronyezs és a Don vidékére. Február 1-én a német csapatok nagy része megadta magát, 2-án Paulus is fogságba esett. A lapok 1-én, hétfőn nem jelentek meg. 2-án (!) közölték, hogy a sztálingrádi csata véget ért.

„Sztálingrádban az ellenséges túlerő a Paulus vezértábornok vezetése alatt álló 6. német hadsereg déli csoportját több mint két hónapig tartó hősiess védekezés után harcban legyőzte — közli a német véderő főparancsnokság.”

A Magyar Nemzet hozzátette:

„... először fordult elő, hogy német lap csapatok fogságba eséséről ír.”

Mindegyik lap részletesen foglalkozott a harcok befejezésével, elismerve a szovjet túlerőt, és dicsóítva a németek hősiességét. Február 3-án nem jelentek meg a napilapok. Feltételezhetjük, hogy ennek az oka a németek veresége. Február 4-én ismét visszatértek Sztálingrádra. Az Új Magyarság és a Magyar Nemzet részletes beszámolókat adott az eseményekről. A Magyar Nemzet írta: „... a mostani szovjet állításokat túlzottnak tartják, amelyek Paulus, valamint vezérkarának foglyuléséről szólnak.” Az Új Magyarság pedig — természetesen — már így értékelt: „... a sztálingrádi küzdelem tulajdonképpen csak helyi érdekű szakasz.”

Végzőként még két idézet: Népszava február 5.: „Január 12. óta minden sztálingrádi német harcos tudta, hogy halálos harcban áll.” És az idáig igencsak a jobboldal felé kacsingató Pesti Hírlap február 5-i száma írta: „... a Szovjet Sztálingrád visszaszerzésével komoly sikert könyvelhet el magának.”

„Éjszakáról éjszakára a leggyilkosabb méreg . . .”

1942. november 20-án, amikor Kállay Miklós nyilatkozott a sajtókérdésről, hangzott el Antal István tárca nélküli nemzetvédelmi propagandaminiszter beszéde a képviselőházban:

„A rádió, t. Képviselőház, éppen a nemzetvédelmi propaganda szolgálatában, elment teljesítőképességének addig a határáig, amely . . . már sokszor a szórakoztatás rovására

megy. Azonban még tovább is el fogunk menni, ha szükség van erre, mert . . . fontos, hogy a társadalom minden rétege kellőképpen tájékozódva, felvilágosodott, látó szemmel tekintsen az események elé, és szilárd lelkeséggel álljon a nemzet még elkövetkezendő próbatétele idején.”

A korabeli statisztikák tanúsága szerint 1942-1943-ban az országban összesen mintegy 850 ezer rádiókészülék működött. Budapesten 220 ezer, vidéken hozzávetőleg 630 ezer. Ezer lakosra 55–60 készülék jutott. Ezek a számadatok azt bizonyítják, hogy készülékben nem volt hiány, azonban a műsorpolitika rákényszerítette a hallgatókat, hogy más forrásokból is tájékozódjanak. Erre Antal is kitért már idézett beszédében:

„. . . közel kéttucatnyi azoknak a névtelen, vagy álnév alatt, vagy nagy európai városok adói nevében működő rádióállomásoknak a száma, melyek mind a mi nyelvünkön szólnak. Látszólag a mi érdekeinket tartják szem előtt és hazug rokonszenvébe burkoltan juttatják el hozzánk éjszakáról éjszakára a leggyilkosabb mérget, az ellenség egyik legveszedelmesebb fegyverét, a belső széthúzást, a defetizmust. . .”

Valóban, az Antal megfogalmazása szerint ún. „suttogó propaganda” időnként célhoz vezető volt. Sokan hallgatták a BBC híradásait, később pedig az 1941. szeptemberében először megszólaló moszkvai Kossuth Rádiót. A külföldi adók híreiből olyan információkat is megtudtak, amelyeket a Magyar Rádió nem közölt. Hogy hangzott a sztálingrádi csata ismertetése és kommentálása a rádióban?

A csata megindulásának kezdetekor hallhatták a következőket: „Sztálingrádban rohamcsapatharcok voltak.” November 20.: „Sztálingrádban a német rohamcsapatok elfoglaltak néhány háztömböt.” A bizonytalanság, amely az első néhány naphan a sajtóban tükröződött, a rádió híreiből is érezhető. November 22–24 között, amíg a lapok már napok óta tomboló harcokról írtak, a rádió így fogalmazott: „Sztálingrádban a német rohamcsapatok elfoglaltak erősen kiépített újabb támaszpontokat, más helyen pedig visszaverték a szovjet előretöréseit.” „Sztálingrád városában csak helyi harcok voltak.”

A város 23-án történt bekerítését szóba sem hozták. Még 26-án is csak ennyit közöltek: „(a német csapatok) Sztálingrádban az orosz offenzíva első napjaiban kénytelenek voltak az ellenséges nyomásnak engedni, de azóta egy talpalatnyi területet sem engedtek át és az oroszok minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult.” Ebben a hírben már megemlíti a szovjet offenzívát.

December 2-án, amikor a lapok már Sztálingrád bekerítését, a gyárnegyed visszafoglalását cáfolták, a rádió szerint: „. . . a szovjet csapatok csak gyengébb támadásokat hajtottak végre.” Valószínűleg erre a „gyengébb” támadásra vonatkozik a december 6-i hír: „. . . a hónapok óta előkészített nagy szovjet téli offenzíva ereje megtört.”

1942. december 9-én, amikor a napilapok nem jelentek meg, a rádióban ez volt hallható: „Ami egyes arcvonalak helyzetét illeti, német részről közölték, hogy a keleti harctéren máris a szövetségesek javára alakult a téli háború.” A rádió sem ad választ kérdéseinkre, mi volt az oka a sajtó hallgatásának.

A december 12-i német ellentámadás híre a rádióban 15-én volt hallható: „Sztálingrád környékén a németek váratlan ellentámadással súlyos veszteségeket okoztak az ellenségnek és felborították támadó terveit.”

December közepén vagy el sem hangzott Sztálingrád neve, vagy csak az orosz támadások mindennapos visszaveréséről számoltak be igen röviden. Karácsonykor — a sajtóhoz hasonlóan — a rádió is hallgatott a harcok állásáról. Az új év első napjaiban helymeghatározás nélküli, általánosító jellegű híreket közöltek: „. . . a keleti arcvonalon hevesek a harcok.”

Január 7-én az újságok ismét nem jelentek meg, a rádió ennyit mondott be: „A szovjet-orosz arcvonal középső és déli szakaszán tovább tartanak a súlyos harcok.” Kellőképpen tartózkodó és semmitmondó hír. Mint az előzőekben tárgyaltuk, január 8-án szólították fel a németeket fegyverletételre. 9-i hír: „. . . harcterek

helyzetét ... a súlyos harcok jellemzik.” „... a szovjet csapatok... újabb kísérleteket tettek a németek vonalainak áttörésére.”

Változik a hangnem január 14-én: „Sztálingrád vidékén a német csapatok hősies, súlyos harcokban, erős gyalogsági és páncélos támadásokat hárítottak el.” Néhány nap múlva: „... a német csapatok veszteségeket okoztak a bolsevistáknak.” (a szovjet) ... rohamok megtörténtek a derék védők elszánt ellenállásában.”

Január 18—19-én már dicsőímnuszokat zengtek arról, hogy az „igen nehéz viszonyok között harcoló német csapatok szívós kitartással és lelkes harckészséggel helytálltak.” A csata jelentőségét a sajtó 19-én megfogalmazta, a rádióban 20-án ez volt hallható: „a német lapokban és a rádióban... az első helyet a Sztálingrádért folyó elkeseredett birkózás foglalja el...” „A mai német hadijelentés szerint Sztálingrád vidékének német védői, bár súlyos nélkülözéseket szenvednek, rendíthetetlenül visszaverték a szovjet valamennyi támadását.”

A január 22-i utolsó roham híre nemcsak a sajtóban növelte a közlések számát, a rádió is valamivel intenzívebben foglalkozott a csatával. „... Sztálingrád védői tegnap egész napon át, hősiesen küzdve ellenálltak az erős túlsúlyban lévő szovjet támadásnak.” Pár nappal később: „A védők a város középső és déli részében a romok között szűk területen összezárkóztak. Ellenállásukat a légierő a lehetőségek határain belül támogatja.” E hírből kitűnik, felismerték, mennyire nincs kilátás a német győzelemre.

Január 27—30. között: „... a legsúlyosabb viszonyok között, szorongatva, halál-megvető bátorsággal teljesítik feladataikat.” Míg ebben a stílusban hosszasan dicsőítik a 6. német hadsereget, addig 30-án lakonikusan csak ennyi a hír: „Sztálingrád-ban a helyzet változatlan, a védők bátorsága töretlen.”

A csata befejezését február 1-én mondta be a rádió: „... az összeszorított német hadseregcsoport a túlnyomó támadó szovjet erőkkel szemben, az utolsó töltényig tartó, hősies ellenállás után, most már nem folytatja tovább a harcot. Az ellenséges túlerő a Paulus vezértábornagy vezetése alatt álló 6. német hadsereg déli csoportját legyőzte.” *Február 2-án* igen részletesen és drámaian esetelték Sztálingrád német katonáinak hősiességét.

„Objektív tájékoztatás” és „totális félrevezetés” között

Leszögezhetjük, hogy az adott időszakban kommunikációs eszközeink a lehetőséghez képest *informáltak* a közvéleményt. Nem állíthatjuk, hogy a sztálingrádi harcok jelentőségét, főbb eseményeit „agyonhallgatták” volna. Érthető, hogy eltérés mutatkozik a sajtó és a rádió közléseiben, hiszen a kiválasztott lapok szerkesztése, profilja különböző érdekcsoportok céljait szolgálta, míg a rádió a kormány kezében lévő tömegkommunikációs eszköz volt. A hírek elemzéséből azonban megállapítható, hogy a rádió nem használta ki monopol helyzetéből adódó lehetőségeit, s bár adós maradt az „objektív tájékoztatással”, mégsem ment el a „totális félrevezetés” szélsőségei felé. Sajtónk néhol meglepően objektív megnyilatkozásai eredményeként *1942—43-ban a magyar közvélemény hozzájutott, hozzájuthatott azokhoz az információkhoz, amelyekből a sztálingrádi csata eseményeit, fordulatait, befejezését, a németek vereségét megtudhatta.* Hozzáteve még azt is, hogy az akkori idők hírterjedését tekintve a végső vereség bejelentése igen gyorsan, egy nappal később megtörtént. A magyar közvéleményt a csata utolsó heteiben tartalmilag és mennyiségileg is felkészítik a várható végeredményre, egyúttal azonban a sztálingrádi csatát a háború egy kisebb jelentőségű ütközeteként kezdi feltüntetni.

Egy műsorváltozás anatómiája

1943. január 24-én, vasárnap délben 12 óra 55 perckor műsorváltozás volt Budapest I-en. Oláh György „Negyedik háborús tél” c. előadása helyett zenét sugároztak.

Az előadás és az azt kísérő levelezés minden kommentár nélkül, magáért beszél. Csupán a pontosabb tájékozódás kedvéért néhány emlékezetfrissítő adat:

A szerző szélsőjobboldali képviselő, az „Egyedül vagyunk” hetilap főszerkesztője. A dátum: néhány nappal Paulus sztálingrádi kapitulációja előtt (febr. 2.) s majdnem két héttel a voronyezsi áttörés (jan. 12.) után.

S most következnek — lényegtelen rövidítéssel — az el nem hangzott előadás, mely levél-barátomhoz formában íródott. „Barátom” Dél-Amerikába szakadt magyar, ki — a szerző szerint — aggodva igyekszik magának tiszta képet alkotni az óhazában történő eseményekről. Ebben fogja segíteni mindaz, amit Oláh György ír: „... Lelki szemeimmel látom azt a szorongó aggodalmat, amivel ti odakint a napról-napra erősödő ellenséges hírverés ferdítései közben reánk, a mi sorsunkra gondoltok. Az elmúlt világháború utolsó telének képeivel riogatnak most titeket. Reggeli kávétokhoz is Napóleon híres oroszországi hadjáratának példáját mellékelik. Elképzelem, mi minden fordulhat meg rémképzetektől fölzaklatott agyatokban, valahányszor egy-egy, a New York-i hírközpontokban gondosan átigazított híradást olvastok Magyarországról. Hadd mondjak el most gyorsan nektek néhány tény és igazságot, amit ez a hangos propaganda oly gondosan és következetesen elhallgat.

Azt mondja az ellenséges propaganda: a múlt világháborúban is a negyedik télen fordult a kocka. Arról azonban egyetlen szót sem szól, hogy a kocka minden oldalára más volt akkor ráírva, mint ma. . . . Arról sem szólnak most nektek soha a nagy párhuzamgyártók, hogy a küzdő hatalmak földrajzi helyzete milyen teljesen más. Akkor egy szűk térre összeszorított ostromlott várhoz hasonlítottak a központi hatalmak. Ma ez a vár, melyet a központi hatalmak utódai kezükben tartanak, Narviktól Szicíliaig, a Pireneusoktól Görögországig terjed. Keleti védővonalát kitolta Petsamóig, a Donig és Kaukázusig, olyan messzire, hogy ha valaki ezelőtt három évvel erről ábrándozott volna, örülnének mondtuk volna őt. Ma tulajdonképpen nem is lehet itt ostromlott várról beszélni. Az ostromlottak mindenütt ostromlók. A tengely bűvárhajói ott lesznek Kanada alatt, a Karib-tengeren és a Jóreménység-fok magasságában. Az Egyesült Államok csendes-óceáni védelmi berendezéseit egy esztendő óta nagy eredményekkel ostromolja Japán. Oroszország mostani téli offenzívája sem más, mint mikor egy ostromlott vár kitörésekre, ellenlökésekre határozza el magát.

... Hozzátok is eljöttek bizonyára ezelőtt három és fél esztendővel azok a bölcsek és jósök, akik megfellebbezhetetlenül jelentették ki: ezt a nagy mérkőzést kizárólag a gazdasági erők fogják eldönteni! Hogy pedig a gazdasági összeomlás hol következik be, az igazán nem kétséges. Mutassátok meg ezeknek a bölcselkedő uraknak most három és fél év után pl. Németország élelmezési grafikonját.

... Vizsgáltassátok meg velük a központi hatalmak utódainak hadianyag-termelési grafikonját. . . . Ma nem bénítják meg sztrájkok a termelést, a lelketlen izgatók

hiába próbálnák megbontani a termelésnek azt a roppant folyamatát, amely az Atlanti-óceán partjaitól a Donyec-medencéig tízezer és tízezer gyárban és bányában, sok százezer műhelyben és üzemben, munkahelyen egyetlen nagy erőfeszítésre összpontosul. Végtelen vonatokban szállítja a fegyvert, üzemanyagot, utánpótlást a frontok felé. . . . Ha pedig valaki Napóleon oroszországi hadjáratának példájával áll elő, gondolatok arra, hogy most önmaga ellen példálózik tulajdonképpen. A nagy francia császár oroszországi bukása 1812 telén egyre tanít minket, ha van egyáltalán az ilyen példának az események jövő kialakítása szempontjából komoly értéke, hogy a Szarmata síkságon *a téli offenzíváknak mindig kudarca a vége*. . . . Mindig az járja meg, aki meg akarja hosszabbítani utánpótlási vonalait és a hóval elfödött végtelen terepen olyan területekre téved, amely addig az ellenség kezében volt.

Ne higgyétek, hogy német szövetségeseink a tavaly téli hadjáratból semmit sem tanultak. Azok a hatalmas és érintetlen német kötelek, amelyek most huszonhatféle konzervvel, kézi petróleumkályhákkal, fehér álcázóruhákban menetelnek ott a tűzvonalak mögött, nagyon jól tudják, kinek dolgozik az idő. . . . Ne szorongjatok, ne aggódjatok testvérek, ez a negyedik tél nem 1918 tele. Csak egy volt ugyanaz akkor is: akkor is ilyen fennhangon ugattak a propaganda farkascserdjai a télben. De a történelem nem ismétlődik meg, még csak két, egymás után következő télén sem. Kitartás, hit, bizalom, a lelkierők nagy tartalék tárháza éppen olyan kimeríthetetlen itt, mint a gazdasági erők roppant rezervoárja. . . . A jó ügy diadala nem lehet kétséges.”

A korlátozott optimizmusnak, útszéli hangvételnek és a nyilas testvérekre átlátszóan kikacsintó kitartás-köszönő buzdításnak ez az egyvelege sehogy sem illett bele a Kállay-féle hintapolitikát fenntartás nélkül támogató rádiós-vonalba. Azt, hogy milyen esetleges megbeszélések vagy telefonok előzték meg a műsorból való kivételét, nem tudjuk, de a tény az alábbi, még vasárnapi dátumot viselő levél adja tudtul:

„Igen tisztelt Képviselő Úr!

Legőszintébb sajnálatunkra közölnöm kell, hogy a mai, vasárnap déli előadását rajtunk kívül álló okokból későbbi időpontra kell elhalasztanunk. Ugyanis újabb szigorú rendelet értelmében a politikai vonatkozású előadásokat még több, felsőbb fórum elé kell terjeszteniünk elbírálás végett, addig el nem hangozhatik egy előadás sem. Minthogy a Képviselő Úr előadását nem a kért legvégső határidőben, szombat déli félegy órakor kaptuk meg, hanem jóval később, három óra táján, már nem volt módunkban, bárhogya is szeretnénk volna, a felsőbb fórumaink jóváhagyását elnyernünk. Ezért előadását a mai napról el kell halasztanunk, azonban a kéziratot már holnap bemutatjuk s mihelyt az engedélyt megkaptuk, nyomban, soron kívül műsorba illesztjük.

Midőn ismét sajnálkozásunkat fejezzük ki a kényszerű műsor-csere miatt, ismételen tisztelettel kérjük, hogy előadásait a műsorra tűzés előtt néhány nappal beküldeni szíveskedjék.”

A kézirat borítóján három véleményezés áll. Ezek időrendben:

„A 6. v. k. osztály részéről:

A tervezett előadás ellen honvédelmi szempontból észrevétel nem merül fel, az osztály azonban szükségesnek tartja, hogy az előadás külügyi szempontból is elbíraltassék.
1943. I. 29. aláírás”

„A m. kir. külügyminisztérium

sajtóosztálya részéről külügyi szempontból nincs észrevétel, ellenben az osztály az előadásnak belügyi szempontból való felülbírlását is szükségesnek véli.
1943. III. 4. aláírás”

„A m. kir. belügyminisztérium V. (igazgatási) osztálya
részéről az előadás ellen észrevétel nem merült fel.
Budapest, 1943. II. 10. aláírás”

Figyelemre méltó, hogy a kiáltóan apolitikus, a tényleges hadihelyzetet egyszerűen tudomásul sem vevő kézirat ellen az illetékes minisztériumok felelős osztályvezetőinek kifogása nem volt. Ez igen világosan mutatja, hogy a Kállay-féle politika sokkal kevésbé hatotta át a miniszteriális vezetőrétegeket, mint azt a miniszterelnök hitte. Náray, a Rádió elnöke viszont ennek a politikának, illetve annak Horthy-féle változatának feltétlen híve és támogatója volt. Így keletkezhetett a negyedik, utolsó, Náray piros ceruzával írt sajátkezü feljegyzése:

„Nem. M. elnöknek előadtam. Ő holnap beszél Oláh György dr.-ral.
Ennélfogva a mi részünkről udvarias válasz, hogy: »az előadás lényegének ügyében szíveskedjék tájékozódni a miniszterelnök úrnál, a rögzített katonai helyzetet illetőleg a magyar királyi vk. főnökénél.«
II. 15. Náray”

Így született meg a záróakkord a február 16-án kelt s. k. Halász Gyula műsorigazgató által aláírt levél:

„Mélyen tisztelt Képviselő Úr!

Visszatérve a január 24-én kelt levelünkben foglalt tájékoztatónkra, tisztelettel közlöm, hogy a ma fennálló szigorú cenzúra-kötelezettségünk alapján az időszerű kérdéssel foglalkozó és általunk bekért rádióelőadást annak kézhezvétele után azonnal továbbítottuk, a kéziratot a műsorszámot ellenőrző állami szervek átnézték és véleményezésük alapján kérem a Képviselő Urat, hogy az előadás lényegének ügyében szíveskedjék tájékoztatásért egyenesen a miniszterelnök úr önmagyméltóságához fordulni, az előadásban rögzített katonai helyzetet illetőleg pedig a m. kir. vezérkari főnök úr önmagyméltóságához. Minthogy a Képviselő Úrnak január 24-ére kitűzött előadása a fent előterjesztett okok miatt elmaradt, tisztelettel arra kérem a Képviselő Urat, hogy az utolsó fél-eszten-dőben írott cikkei alapján szíveskedjék egy kb. 13—15 perces rádióelőadást készíteni a fiatal magyar katonatisztról.

Ha ezt a portrét Képviselő Úr szíves volna a vezérkari főnökség illetékes osztályával — amely nekiünk is cenzúráhatóságunk — jóváhagyatni, felesleges volna a kéziratot minden további cenzúráztatásra küldeni s így a felolvasást haladéktalanul műsorra tűzhetnénk.

Szívességét előre is hálásan köszönöm és vagyok megkülönböztetett nagyrabecsülésse mindig kész híve.”

SZ. M.

Vita a világméretű híradócseréről

Ugyan ki látott már olyan tévénezőt, aki ma meglepődik azon, hogy egy távoli világrészen aznap rögzített eseményt este a Tv-híradó adásában már láthat is. Legfeljebb akkor ráncolja rosszallóan homlokát a kedves néző, ha elmarad a várt helyszíni tudósítás. . . Pedig a híradó gyorsaságához a technika önmagában nem elég, a világméretű híradócserének a békés egymás mellett élés is feltétele.

Kölnből — Dzsakartáig

1973-ban Kölnben jöttek először össze azok, akik a televízió híradójának nemzetközi cseréjével foglalkoztak. Már akkor egyértelmű volt: a tévé-híradók nem nélkülözhetik a világméretű cserét. Nyolc évvel ezelőtt a sci-fi birodalmába illő terv körvonalai bontakoztak ki: mondovíziót kell csinálni. Az Eurovízió és a Fridrich Ebert Stiftung (FES) szakemberei kidolgozták a földrészek közötti hírsere tervét. Akkor még csak Európában volt rendszeres hírsere az Intervízió és az Eurovízió között.

Az európai kapitalista és szocialista országok tévé-híradói naponta, néha naponta többször is felajánlották egymásnak a belpolitikai eseményekről készített filmfelvételeiket és az állandó kábelösszeköttetések segítségével a prágai és a genfi koordináló központokon keresztül mindkét szervezethez tartozó országok még aznap, esetleg másnap hozzájutottak azokhoz a híradó riportokhoz, amelyek nézőiket érdekelték. A Mondovízió-terv kidolgozóiból abból indultak ki, hogy ha éveken át különböző társadalmi rendszerű országok híradósai Európában együtt tudnak dolgozni, miért ne lehetne ugyanezt megoldani interkontinentális mérethen.

Kairóban 1977-ben a II. Nemzetközi Műhelyértekezleten már nem is kellett bizonygatni e terv szükségességét. Az eltelt négy évben sorra alakultak a műsorszóró uniók, a tévé programcseréjét bonyolító szervezetek és ezek legmozgékonyabb, legaktívabb részei, a híradó-szekciók. Kairó a *miért kell* helyett a *hogyanról* és a *hogyan* neről vitatkozott. Mert ekkorra már világossá vált, hogy félelmetes egyenlőtlenség veszélyezteti a tévé hírserejét, a világ tévé-híradói mindenekelőtt olyan hírekhez juthattak, amelyeket a nyugati újságírás elvei szerint szerkesztettek. Az Eurovízió hírszelektálóinak katasztrófa orientáltsága azt jelentette, hogy a konstruktív építésről soha — az árvízről, a puccsokról, a földrengésekről mindig időben érkeztek meg a mozgékony hírek a világméretű híradócserébe bekapcsolódott világ képernyőire. A fejlődő országok képviselői Kairóban velünk együtt tiltakoztak ez ellen a hír-politika ellen: nem fogadható el, hogy a hírsere egyirányú utca legyen!

Az egyiptomi fővárosban tartott híradós értekezleten élénken vitattuk, hogy hosszú távon fenntartható-e az, hogy tízszer, de egyes kontinensek akár százszor annyi tudósítást közöljenek a kapitalista országok életéből, eseményeiből, mint fordítva.

Mindnyáján tudatában voltunk annak, hogy ahogy elterjed a földgolyón a televí-

ziózás, úgy válik egyre fontosabbá, hogy kinek a szemszögéből történik a hírek válogatása, hogy az egyes nemzetek mit mutathatnak meg saját magukról.

1981 februárjában Dzsakartában találkoztak harmadszor a hírsere szakértői. Az értekezletek helyszínének kijelölése már maga is sokatmondó. 1974-ben az indító ülés Kölnben volt — az Eurovízió legaktívabb tagszervezetei és a Friedrich Ebert Stiftung pátriájában. Mivel a nemzetközi hírsere igen jelentős volt az arab országok között, 1977-ben Kairó volt a vendéglátó. 1981-ben következett Ázsia; először úgy volt, hogy Hong-Kong lesz a helyszín, de mivel a szocialista országok képviselőinek nem akartak vízumot adni, szinte az utolsó pillanatban átkerült a találkozó Indonéziába, bár a vízumok megszerzése itt sem ment simán: én megkaptam — a szovjet kolléga nem.

Kairó többezt foglalkozott az elvi kérdésekkel, Dzsakarta a gyakorlattal. Kairóhoz képest Dzsakartában nem sok új kérdés vetődött fel, inkább az ismert problémák, csak több gyakorlati tapasztalatra támaszkodva. Az értekezlet rendezői abból indul ki, hogy arról érdemes beszélni, milyen fejlődést értünk el a kairói műhelyértekezlet óta, s a vitatkozás helyett inkább a tennivalókat kell megfogalmazni. Az értekezlet szervezői, az ABU (Asian Broadcasting Union), az Eurovízió és a FES szakemberei ezért abban állapodtak meg, hogy olyan gyakorlati ajánlásokat és javaslatokat tárnak a résztvevők elé, amelyeket a műsorszóró uniók híradó szekeiői egyöntetűen el tudnak fogadni és előbb-utóbb teljesíteni is tudnak. A szervezők figyelembe vették azt az óriási különbséget, ami a regionális szervezeteken belül és között is létezik, és ezen az alapon törekedtek közös nevezőre jutni.

Ami új elem volt: a harcos afrikaiak hangja. A francia nyelvű Afrika — Algéria, Tunisz, Szenegál, Zaire — képviselőivel jó néhányszor összepillantottunk és egymás álláspontját újabb és újabb érvekkel támogattuk. A hivatalos asztaltól távol azt is elmondták fekete kollégáim, hogy szívesen néznék meg közelebbről is, hogyan dolgozunk mi „Keleten”.

Az alatt a négy év alatt, ami a kairói értekezlet óta eltelt, az új kommunikációs rend szükségessége és lehetősége a kormány szintű világértekezletek egész során át fogalmazódott meg. A legátfogóbb meghatározás 1980-ban Belgrádban az UNESCO közgyűlésen született. Az indonéziai hírsere műhelyértekezlet plenáris vitáján megkísérelték kisebbiteni — mindenekelőtt az angolok — a Mc Bride jelentés és az erre támaszkodó határozat jelentőségét. A BBC tájékoztatási igazgatója így fogalmazott: „A belgrádi UNESCO konferencián a konzensus rezignációval, jobb híján alakult ki.” Rezignációval vagy anélkül — a tények tények maradnak.

Hírsere az arab országok között

Az arab tévészervezetek között a hatvanas évek elején történtek az első híradócsere kísérletek. Ezek azonban korlátozottak és szinte kizárólag kétoldalúak voltak. Egészen a hetvenes évek elejéig egyedül a nemzetközi híriügynökségek forgattak az arab országokban, ők továbbították a felvett eseményeket más országokba. Az ASBU (Arab States Broadcasting Union) azonban elégedetlen volt az ügynökségek munkájával, irritálta az ügynökségek szemlélete. Az arab országok már a hetvenes években törekedtek arra, hogy létrehozzák saját hírsere-rendszerüket. Ezt a tervet nem sikerült megvalósítaniuk. De közben megérték a technikai és anyagi feltételek arra, hogy a tévé-hírek áramoltatásának legmodernebb formájába kapcsolódjanak bele. A Nemzetközi Kommunikációs Intézet (IIC) és a FES segítségével kidolgozták az arab hírsere-rendszert. E szervezetek jelentése alapján az arab világot három nagy földrajzi területre osztották, így a hírsere három központja Rabat, Amman és Kuwait lett.

Az utóbbi időben az arab hírsere hanyatlani kezdett. Az ASBU híradó- és sport-szekciójának igazgatója, Walid Yahja véleménye szerint nem használ az arabközi

hírsere ügyének az Eurovízióval való túl szoros kapcsolat. Az eurovíziós hírek nagy szaktudással, színesben készülnek: ezekkel az arab világ hírei fekete-fehérben, 4—5 napos késéssel és gyengébb minőségükkel nem tudják felvenni a versenyt. A híradó szerkesztők ezért a hazai híreket inkább mellőzik és több nemzetközi eseményről tudósítanak.

A viharosan fejlődő technika is hozzájárult a hanyatláshoz. Számos tévé szervezet már hordozható elektronikával dolgozik. Ezzel a fejlődéssel a híradósok nehezen tudtak megbirkózni. A megfelelő szakértelem és szakképzés hiányában minden erejüket elszívják a szervezési gondok, nem marad idő a hírsereivel foglalkozni. Nem megoldott az adminisztratív, a pénzügyi keretek ügye sem, anyagi megfontolásokból hol itt, hol ott ódzkodnak a műholdak, a földi állomások hírsereire való igénybevételeitől.

Ezen a helyzeten óhajtott változtatni az 1979-ben megtartott ASBU közgyűlés, amely az Arabvízió létrehozását határozta el. Az Arabvízió mechanizmusa pontosan követi az Eurovízió hírsere-rendszerét. A koordináló központ szerepét Kuwait tölti be. Kuwait továbbítja az anyagokat az Indiai és az Atlanti óceán felett levő műholdak segítségével valamennyi résztvevő arab ország számára. 1980. augusztus 1-én kezdte meg az ASBU hír- és sportszerkesztőség a munkáját. Nem sok örömmel ismerte el Walid Yahja, hogy az arab országok közötti hírsere még mindig a rendkívüli eseményekre orientált.

Az ASBU távlati terveivel kapcsolatosan az ASBU információs igazgatója felvette az Intervízióval való közvetlen együttműködés lehetőségét. „Algéria földi állomása kapcsolatban van a szovjet műholdrendszerrel. Ennek következtében nagy a lehetőség az Arabvízió és az Intervízió közti együttműködésre.”

Nyugatról—keletre

A délkelet-ázsiai tévék híradós szakemberei 1975 januárjában jöttek össze Teheránban. Megállapodtak abban, hogy egy háromtagú csoport, melyet az ABU, az EBU és az ASBU szakembereiből állítanak össze, végigjárja a körzet tíz országát. A tizhetes tanulmányút költségeit a Friedrich Ebert Stiftung biztosította. A bizottság azt javasolta, hogy lépcsőzetesen kell kialakítani a hírseret a térségben. Az első állomás a híradós filmek cseréje légipostával, a második az eurovíziós anyagok átvétele műhold segítségével a régió két pontján, majd ezek továbbjuttatása a lehetséges közlekedési eszközökkel. Harmadik lépés a hírsere megszervezése az ABU tagok között, valamint az ABU és más uniók között.

Az 1977-ben megindult híradócsera a havonkénti és úgynevezett időálló filmek cseréjével kezdődött. 1978 augusztusától váltotta fel a heti hírsere a havi hírseret. Ezek már valamivel frissebb események voltak. 1979 áprilisában kezdték meg a videokazetták cseréjét.

Különös módon Ázsia nyugati részében sokkal nehezebben indult a hírsere, mint a keleti részben. Irán ugyanis részt vett a napi eurovíziós hírserében, ezért nem volt érdekelt abban, hogy a térség hírseréjét szorgalmazza. Baliban 1979 novemberében hírsere szimpóziumot rendeztek az ABU híradósai. Itt fogalmazódott meg az, hogy csak műholdon keresztül, elektronikus úton lehet lebonyolítani a hírseret Ázsia hatalmas térségein. Fenntartva a légipostával bonyolított hírseret, kitűzték a célt, hogy a Palapa hazai műholdra kell a hírseret építeni.

A Palapa, Indonézia hazai távközlési műholdja nagy vihart kavart a műhelyértekezleten. Az Intelsat egyezmény értelmében ugyanis a műholdat csak hazai, indonéz célokra lehet felhasználni, holott alkalmas lenne a multilaterális csere lebonyolítására is. Az értekezlet a következőképpen foglalt állást a Palapa-kérdésben: „Minden olyan unió, amely képviseltette magát a dzsakartai műhelyértekezleten, tegyen meg minden szükséges lépést, hogy kapcsolatot teremtsen az Intelsatot irányító testülettel annak

érdekében, hogy engedélyezzék a Palapa útján történő hírcserét az érintett országok érdekében: tekintsek ezt az átjátszást »speciális telekommunikációs szolgáltatásnak« és ne kezeljék azt kizárólag kereskedelmi alapon.”

Az ABU-tagok túlnyomó többsége kénytelen megelégedni a napi hírügynökségi anyagokkal, illetve az Eurovízió hírcseréjével.

Az ABU szakembereinek ez a helyzet rendkívül nagy fejfájást okoz. Letagadhatatlan ugyanis a nagymértékű függés a nyugati forrásoktól, a híráramlás egyirányú nyugat-keleti vonala, és az is elkészeríti őket, hogy az Ázsia óriási térségeiből származó anyagokat előbb látják meg az európai és az amerikai nézők, mint az itteni országok lakói. Az ABU országok ugyanis nem kapják meg a híreket a szomszédos országokból közvetlenül, hanem csakis Európán és az Egyesült Államokon keresztül, ami a legjobb esetben is egynapos késedelmet jelent. A gondokat még súlyosbítja, hogy a térségben forgatott anyagokat igen gyakran a nyugati szennázó-hajhászó stílushoz igazítják, ezért az ázsiai szerkesztők úgy érzik, hogy a hírek torz képet nyújtanak a saját és a szomszédos országokról.”

Híradó kábeltévén

Az észak-amerikai földrész először vett részt egységes regionális szervezettel a műhelyértékeztelen. Számos rendkívül fontos dokumentumot készítettek elő az amerikaiak. Ők nyújtották be például az ENG technikára és hordozható földi állomásokra vonatkozó tervezetet. Beszámoltak a kábeltélevízió helyzetéről is.

Az Eurovízió hírsere-szakemberei kezdetben nem nagyon bíztak a CNN (Cable News Network) 24 órás híradó terveiben és jogi problémáik is voltak. Igen hamar kiderült azonban, hogy az 1980 júniusában elkezdett 24 órás kábeltélevízió óriási siker, van benne fantázia. A CNN szerződést kötött az UPITN-nel és megvásárolta az eurovíziós anyagok Európán kívüli sugárzásának jogát. Az Eurovízió és a CNN közötti megállapodás értelmében a közeljövőben három hónapos próbaadást bonyolítanak le. E három hónap alatt a kölcsönösség alapján cserélik majd a híreket és felkészülnek a végleges szerződés jogi és gazdasági vonatkozásainak tisztázására. A CNN-nel való kapcsolat rendezését különösen két angol tévé-társaság, a BBC és az ITV sürgeti. Az Eurovízió New-York-i irodája kapta meg azt a feladatot, hogy az európai ízlésnek megfelelően válogassa a CNN anyagait és játssza át Európának. Az Eurovízió híradós szakemberei azt is felvetették, hogy nem lehet kizártnak tekinteni egy európai kábeltévé-híradó hálózat létrehozását sem.

Ted Turner, a CNN ügyvezető igazgatója ismertette a kábeltélevízió fejlődését. Elmondotta, hogy a kábeltévé az ötvenes évek végén, a hatvanas évek körül alakult ki azért, hogy az Egyesült Államok vidéki területein jobb televíziós jelhez jussanak, és a nagyvárosokban leküzdjék a hatalmas épületek akadályait.

A robbanás 1975-ben következett be, amikor a műholdas technika kereskedelmi forgalomba került. Addig ugyanis az egyes kábelrendszerek elszigetelten működtek, nem álltak kapcsolatban egymással. 1975-ben kezdett el Ted Turner műholdról közvetíteni. Egy év alatt 10 millió háztartásba jutottak el a kábeltévé adásai. 1980-ig ez a szám 19 millió 300 ezerre emelkedett, és újabb és újabb czrek kérik településük bekötését. A kábeltélevízió a műsorok valóságos fesztiválját jelenti. Jelenleg 104 csatornából választhatnak az előfizetők. A CNN naponta 24 órán át üzemel, elve: bármelyik hírt felbeszakíthatja azért, hogy egy még érdekesebb hírnek adjon helyet.

A „CNN magazin az éterből” beláthatatlan távlatokat rejt. Ilyen eszközrendszer — mondotta Ted Turner — még soha nem volt a televíziós újságírók kezében. A világ bármelyik pontjáról bármikor élő közvetítést tudnak adni. Náluk soha nincsen lapzártá, és mindig az van. Az év közepére számításaik szerint 40 millió háztartás csatlakozik majd a kábeltélevízióhoz. Eddig még nem akadt olyan probléma, amellyel a CNN ne tudott volna megbirkózni.

Az Eurovízió kapcsolatai

Az Eurovízió tisztán látja saját szerepét a hírcserében, nem tartotta szíkságosnak, hogy a többi unióhoz hasonlóan részletesen beszámoljon az eurovíziós hírcsere fejlődésének különböző állomásairól. Annál inkább hangsúlyozta a csere alapelveit: szabadság a kiajánlásban, az átvételben és az átvett anyagok felhasználásában. Ezekhez a már régebben is hangsúlyozott alapelvekhez hozzájött egy új kitétel, amely szerint a csere keretében átvett anyagok úgy használhatók fel és kommentálhatók, hogy az az átvevő országok információs politikájának megfelelő.

Az Eurovízió híreit műholdak segítségével továbbítják a különböző kontinensekre; jelenleg 10 ASBU ország és 4 ABU ország veszi át, alkalmanként pedig az NHK japán társaság is. (Az Eurovízió kapcsolata a legkiterjedtebb a világon. Az Eurovízió és Intervízió hírcseréje 1965-ben kezdődött, hat évvel később pedig már Latin-Amerikával is elkezdődött a csere.) A dzsakartai értekezleten az Eurovíziót képviselő szakemberek minden alkalmat megragadtak arra, hogy hangsúlyozzák készségüket a hírcserére bármelyik régióval és bizonyítsák segítő szándékukat. A hozzászólók kiemelték, hogy a hírcserét nem befolyásolhatja és nem zavarhatja a különböző társadalmi rendszerek léte, az eltérő információs politikák, a mai világban uralkodó nézeteltérések, vélemények és árnyalatok.

Az Eurovízió kialakította kapcsolatait az összes regionális tévészervezettel. Egyetlen olyan szervezet sincs azonban, ahonnan az Eurovízió megközelítően hasonló számú anyagot venne át, mint amennyit ezek a szervezetek tőle kapnak. Ha rápillantunk az alábbi számokra, jól követhetjük az arányokat, jobban mondva az aránytalanságokat.

Euro — Intertől

1978	273 anyag
1979	319 anyag
1980 I. félév	136 anyag

Inter — Eurótól

1978	5139 anyag
1979	5934 anyag
1980 I. félév	3232 anyag

Euro — ASBU-tól

1978	62 anyag
1979	32 anyag
1980 I. félév	10 anyag

ASBU — Eurótól

1978	5143 anyag
1979	6026 anyag
1980 I. félév	3282 anyag

Euro — SIN-től

1978	27 anyag
1979	31 anyag
1980 I. félév	10 anyag

SIN — Eurótól

1978	1109 anyag
1979	1141 anyag
1980 I. félév	553 anyag

Euro — ABU-tól

1978	13 anyag
1979	26 anyag
1980 I. félév	6 anyag

ABU — Eurótól

1978	5075 anyag
1979	2907 anyag
1980 I. félév	3286 anyag

A hírügynökségek jövőjéről

Ha a nemzeti tévészervezetek ellátják egymást filmtudósításokkal, milyen szerepük marad a film-hírügynökségeknek? A UPITN-t Trevor Jones nyugat-európai elnökhelyettes képviselte az értekezleten. Jones felszólalásában nyomatékosan közölte, hogy a hírügynökségek saját anyagaikat juttatják el előfizetőikhez. Ezt az értekezlet résztvevői közül többen kétségbe vonták. A hírügynökségek az utóbbi években elkényelmesedtek — mondták a felszólalók. Nem küldenek saját tudósítót a világ különböző tájaira, megelégednek azzal, hogy a nemzeti tévészervezetekkel forgattassák le az érdekesnek tűnő eseményeket. Így mind gyakrabban történik meg, hogy a tv-szervezetek hírcserére felajánlott anyaga teljesen megegyezik a hírügynökségek nem egyszer szintén műholdon keresztül szállított anyagaival.

Nagyon érdekes az eurovíziósok magatartása az ügynökségekkel. Egyik oldalról mindent megtesznek, hogy a műhelyértekezletek az ügynökségek képviselőivel együtt dolgozzanak, soha nem felejtik ki se a felszólalásokból, se az ajánlásokból az ügynökségek szerepének elismerését. Ugyanakkor azonban, mint az ügynökségek egyik legnagyobb vagy a legnagyobb megrendelője, élen járnak tevékenységük bírálatában. Itt is ők emlegették a legtöbbször az anyagok „kettős utaztatásának” gondját, azt, hogy az ügynökségek elkényelmesedtek, nem törődnek eléggé anyagaik minőségével. Az ügynökségeknek tudomásul kell venniük, hogy ha nem is olyan gyorsan, ahogy azt még 1974-ben a kölni műhelyértekezleten gondolták, de előbb-utóbb eljön az idő, amikor az események túlnyomó többségét filmre veszik az egyes nemzeti szervezetek és a regionális hírcsere keretében felajánlják egymásnak. Az ügynökségek csak akkor játszhatnak szerepet a hírcserében, ha a földgolyó minden olyan pontjáról tudnak tudósítani, ahol a nemzeti tévék egyáltalán nem vagy csak kevés anyagot tudnak készíteni. Igazolhatja az ügynökségek létét az is, ha a nemzeti tévék hatáskörébe eső területről jobb és többet mondó tudósításokat tudnak készíteni.

Az ügynökségekről kibontakozó elvi vitában az ABU támogatta leginkább az Eurovízió által képviselt kompromisszumos nézeteket. De arról az Eurovízió sem akar lemondani, hogy betekintést nyerjen és beleszólása legyen az ügynökségek tevékenységébe. Így került sor egy kerekasztal értekezletet előkészítő megbeszélésre az ügynökségek képviselői és a regionális uniók vezetői között. Tetszik, nem tetszik az ügynökségeknek, erre az értekezletre statisztikai kimutatást kell majd készíteniük a műhold igénybevételéről és anyagaik eredetéről. Ezt a statisztikai áttekintést követheti majd a problémák elemzése.

Egyelőre még a legnagyobb és tudósítókkal legjobban ellátott tévék sem tudják nélkülözni a hírügynökségek szolgáltatásait. De annak az ügynökségnek, amelyik elkényelmesedik, s amelytől az előfizetők ugyanazt és ugyanúgy kapják drága pénzért, mint a regionális unióktól, nagy jövő nem jósolható.

Az értekezlet résztvevői egyetértettek abban, hogy a filmkamerát legyőzte az ENG, az elektronikus technika. Az ENG technika igazi felhasználása a legszorosabban kapcsolódik a földi állomások rendszeréhez. Minél sűrűbb az ország földi állomáshálózata, illetve minél több és könnyebb, jól szállítható földi állomás áll rendelkezésre, annál jobban lehet az ENG technika adta lehetőségeket kihasználni. A technikának addig kell tovább fejlődni — mondták az amerikaiak —, ameddig olyan földi állomást dolgoznak ki, amely egy utazótáskában is elhelyezhető, s akkor azután nem lesz gond a világ bármelyik pontjáról élő közvetítést adni vagy rögzített közvetítést bejátszani.

A műhold és amibe kerül

Évről-évre olcsóbbak vagyunk — mondják a műhold kereskedők —, a rugalmatlanságukról pedig csak úgy röpködtek a példák a Hotel Indonézia kellemesen légkondicionált nagytermében.

Az ABU tagok a tarifák csökkentésére tett erőfeszítések hosszú soráról számoltak be. 1972 óta ez a kérdés állandóan napirenden van a szervezet közgyűlésein. Az 1980 augusztusában Colombóban tartott értekezletre az ABU műhold-bizottsága részletes felmérést készített a műhold díjtételekről. Itt kiderült, hogy 1978 óta a tarifacsökkentést négy ország tudta elérni: Ausztrália, Japán, a Kínai Népköztársaság és Singapur. A többi ország visszautasításban részesült. E felmérés alapján világossá vált, hogy a világon az ABU térségben a legmagasabbak a tarifák. Itt az első tíz percért 85-től 2000 dollárig terjedő összeget kell fizetni, alkalmoszerű igénybevétel esetén az átlagár 8—900 dollár. Ez az ár éppen a kétszerese annak, amelyet Amerikában fizetnek, illetve 60—70 százalékkal magasabb, mint az európai tarifa.

Az Eurovízió rendkívül érdekelt abban, hogy a fejlődő országok előnyös műhold tarifákhoz jussanak. Minél olcsóbbak az Intelsat műhold tarifái, annál több ország veszi majd át az eurovíziós híranagyokat. Az Eurovízió maga is érdekelt az Intelsat tarifák csökkentésében mint a távközlési műholdak egyik legnagyobb igénybevevője. Hosszú, kemény vita után az értekezlet új műhold-árakban állapodott meg:

- napi közvetítéseknél 50 százalékos csökkentés, tehát 100 USA dollár 10 percenként;
- heti közvetítéseknél 30 százalékkal való csökkentés, 140 USA dollár 10 percenként;
- havi ismétlődés esetén 10 százalékos csökkentés, 180 USA dollár 13,5 percenként.

A fejlődő országok szempontjából az a javaslat volt a legfontosabb, hogy mind a fejlődő országokból, mind a fejlődő országokba percenként 10 dollár legyen az ár, tekintet nélkül az időtartamra és a szolgáltatás időszakos jellegére.

A rendezők nagy örömmel fogadták azokat az információkat és írott anyagokat, amelyet az Interszputnyik nemzetközi úrkommunikációs rendszer moszkvai elnökségétől kaptam. Az Interszputnyik két műholddal dolgozik. Az egyik az Atlanti-óceán, a másik az Indiai-óceán fölött látja el feladatait.

Az Atlanti-óceán feletti műhold mind Észak-Amerikát, mind Dél-Amerikát, Közel-Keletet, Kelet-Európát, Algériát és Kubát sugározza be. Az Indiai-óceán feletti műhold Európát, Közel-Keletet, Mongóliát és a Távol-Keletet látja el tévéadásokkal. A közeljövőben a mongol földi állomás nemcsak fogadni tud majd, hanem adni is. Nemsokára Laosz, Kabul is bekapcsolódhat majd Vietnammal együtt az Orbita műsorvételébe és a híreserébe. Az Interszputnyik vezetői szerint semmi akadály annak, hogy Algéria is bekapcsolódjon a híreserébe. Az árak kedvezőek, és még kedvezőbbek lesznek, ha több ország kapcsolódik be az átvételbe, mert az Interszputnyik árai mindig elosztódnak a résztvevő országok között.

Az Interszputnyik további tervei: Szíria, Észak-Korea, Jemen, Irak és Nicaragua. Ezekkel az országokkal folynak a tárgyalások. Az intervíziós műsorcsere 40 százaléka ma már az Interszputnyik rendszeren keresztül megy. Nagyon jelentős az évi növekedési százalék is. Az Interszputnyik a Molnija kommunikációs műholdra épült, amely jelenleg a szocialista országokon kívül Algériában rendelkezik földi állomással, illetve Angolában, Etiópiában épül földi állomás. A következő néhány évben az Interszputnyik még két többszörös kommunikációs műholdat kíván elhelyezni 24 órás pályán, amellyel gyakorlatilag az egész világot be lehet fogni. Az Interszputnyik nyitott szervezet, amelybe bekapcsolódhat mindenki, aki az Interszputnyik vételére alkalmas földi állomással rendelkezik.

Iskola a híradósoknak

A szakmai képzés óriási problémája is terítékre került. Mit lehet csak iskola-rendszerben, mit csak a gyakorlatban megtanulni. Mit érnek azok a tudnivalók, amelyek alkalmazásához csak a csúcs-technika megfelelő? Hogyan hozzák be a fejlődő országok lemaradásukat? Megannyi kérdés — megannyi nehéz feladat. De az értekezlet haladó gondolkozású tagjai tiltakoztak az ellen, hogy az információ-áramlás egyenlőtlenségét csak egyszerűen mint a szaktudásban jelentkező különbségeket fogják fel.

Nagy érdeklődés fogadta felszólalásomat ebben a kérdéskörben. Elmondottam, hogy mi magunk sem készítjük híradónkat ideális körülmények között. Vegyes technikai alapokon, filmmel, hordozható elektronikával, mágneses rögzítőkkal, kevés saját tudósítóval oldjuk meg napi feladatainkat. Többen csatlakoztak ahhoz a nézetenhez, hogy a szerkesztőségekben való szakember-képzés gyorsabb és hatásosabb minden másnál. Több felszólaló javasolta egy szakoktatási modell kidolgozását. Eddig még egyetlen értekezleten sem esett ennyi szó arról, hogy jól rendezett archívum nélkül, szakképzett archívusok nélkül tévéhíradót egyáltalában nem lehet csinálni. Az archívumok szerepe különösen a háttér-anyagok összeállítása szempontjából nélkülözhetetlen. Többen hangoztatták azt a nézetüket, hogy a tévéhíradók jövőbeni munkatársait a rádióknál dolgozók közül kell kiválasztani és továbbképezni.

1977-ben határozták el az ABU közgyűlésén, hogy létrehozzák majd az Ásiavíziót az ABU országok közti hírsere biztosítására, kezdetben Délkelet-Ázsiára, majd később a Csendes-óceán térségére kiterjesztve hatáskörét. A cél az volt, hogy tipikusan ázsiai hírányagokat gyártsanak, jellegzetesen ázsiai szemszögből készítsék el a filmeket és ezeket más unióknak is ajánlják fel. A terv megvalósítása érdekében a térségben megalakult egy kormányközi szervezet Kuala Lumpurban. Eddig a térség 3079 szakemberéből 166 főt képeztek ki.

Az iskolát az UNESCO létesítette, de az alapításban a híriügynökségek is részt vettek. Kiindulásként elhatározták, hogy a térség minden televíziós szervezetéből egy négytagú csoportot részesítenek kiképzésben. A csoport összetétele: egy hírszerkesztő vagy híradós riporter; egy híradós operatőr (filmtechnika vagy elektrotechnika); egy hangtechnikus; egy filmvágó, aki az elektronikus montírozást is megtanulja.

Az elgondolás az volt, hogy az ABU mindegyik nemzeti tévészervezete, amelyik előbb vagy utóbb részt kíván venni a hírszerében, rendelkezze egy kiképzett stábbal.

Kuala Lumpurban megindultak a négyhetes tanfolyamok a következő séma alapján:

- egyhetes elméleti képzés;
- háromhetes intenzív gyakorlati oktatás, ötször egy héten, külső színhelyeken, valódi híradós feltételek között. A tanfolyamon részt vevő munkatársaknak adott eseményeket kellett feldolgozniuk úgy, hogy azok még a felvétel napján fiktív bemutatásra, illetve a fiktív hírszerébe való bejátszásra alkalmasak legyenek.

Az oktatási tervben több előadás is szerepelt a világ műsorsere helyzetéről, mindenekelőtt az Eurovízió módszereit részletezve.

A Kuala Lumpur-i iskola a híradós riportereket, operatőröket és hangtechnikusokat mind a 16 milliméteres színes filmtechnika, mind az ENG technika használatára megtanítja. Figyelemre méltó módszer, hogy minden forgatócsoport egy-egy alkalomra csupán 30 méter filmet vagy ennek megfelelő mágneses szalagot használhat fel. Ennek nemcsak gazdasági okai vannak, hanem elsősorban az, hogy a híradósok tanulják meg a kamerával való szerkesztést. Ez azért szükséges, hogy az elkészült híreket sürgősen továbbítani lehessen. Így egyúttal megtanulják a munkatársak az események „élő” közvetítésének módszerét is.

A tanfolyam minden költségét a FES vállalta. Repülőjegyet küld a résztvevőknek, fizeti szállásukat és az iskola fenntartási költségeit is fedezi. Gondoskodik film- és

video nyersanyagról, illetve a pótalkatrészekről. 1979—80-ban a FES 250 ezer dollárt fordított a tanfolyam céljaira. Egy-egy gyakornok négyhetes képzése átlag 750 dollárba kerül. Ez naponta mintegy 30 dollár, szerény összeg az elért eredményekhez képest.

A nemzetközi tévés hírcsere fontosságát nem lehet túlbecsülni. A tét: kinek a fejével gondolkoznak majd azok a száz és százmilliók, akik a tévé-híradókból értesülnek elsősorban a világ eseményeiről. A híradós világértekezletek eszköztárában nem szerepelnek a háborús kihívások, az asztaltborító durvaságok. Éppen ellenkezőleg, itt mindenki nagyon komolyan veszi, hogy nincs olyan vitás kérdés, amelyet ne lehetne tárgyalásokkal rendezni.

Csak helyeselni lehet, hogy a mi televízióink az első perctől kezdve szorgalmazta a többi regionális szervezettel való együttműködést. Erről továbbra sem akarunk lemondani. Az eddiginél azonban többet és összehangoltabban kellene kezdeményezni a szocialista országok híradó eseményeinek terjesztése érdekében.

A tömegkommunikáció kezdetei Kínában

Európában a modern sajtó őseként azokat a római kori kézírásos „kormányközlönyöket”, rendeletgyűjteményeket emlegetik, amelyek *Acta Diurnia* néven az i. e. első században, Julius Caesar idején jelentek meg Rómában.

Kínában ugyanezek az „írástermékek” *tipao* néven már száz évvel korábban felbukkantak, sőt ezt megelőzően is előfordult, hogy egy-egy uralkodó — a mai tákópaok, azaz „nagybetűs faliújságok” korai elődjeként — nyilvános *falragaszokon* tette közzé rendeleteit. Az alattvalók közül ugyan nyilván nem sok akadt, aki el is tudta olvasni a falragaszokat, de éppen az írástudatlanok tájékoztatására már azokban az időkben gyakran alkalmaztak rajzos illusztrációkat. A Han dinasztia időszakától, i. e. 206-tól pedig hivatalos „írasszolgálat” alakult a tipaok másolására, ami értelemszerűen a vidéki „előfizetők” kiszolgálását is magába foglalta.

Az első *nyomtatott* újságokat, pontosabban császári bulletinokat a Tang dinasztia korában jelentették meg, időszámításunk nyolcadik századában, 713 és 741 között, az akkori fővárosban, Csanganban (a mai Sziámban). Az újság neve Kai Yuan Shih Pao, ami — egy kicsit szabatos fordításban — annyit jelent, hogy „Kai Yuan császár hivatalos közlönye”. A nyomtatásra egy darabból faragott fakliséket alkalmaztak, amelyekről az újságlapokat — többnyire egyetlen lapot — papírra sokszorosították.

A császári bulletinok eleinte minden kommentár nélkül közölték a rendeleteket, kinevezéseket, előléptetéseket, le-

váltásokat, vagyis az udvar híreit, amelyek természetesen csak egy rendkívül szűk réteget érintettek (de ez mindjárt az írástudók rétegével is egybeesett!).

A Szung dinasztia idején azonban (960—1127) minőségileg új típusú sajtótermék, igazi modern értelemben vett újság jelent meg Kínában.

A császári udvar ugyanis az ún. „külföldi beavatkozás” kérdésének megítélésével kapcsolatban formálisan két „párt-ra” szakadt — az egyik a beavatkozás mellett, a másik ellene foglalt állást. Mivel a császár a beavatkozás mellett volt, a hivatalos bulletin is egyoldalúan a császári koncepció szócsövévé, fórumává vált, és nem elégítette ki többé az „ellenzéket”, amely saját bulletin, ún. „kisújságot” jelentetett meg. Ez sem közölt kommentárokat, de már pusztán megjelenésével is állásfoglalást képviselt, hiszen más válogatásban közölte a háborús híreket, ismertette az ellentábornak a császár elé terjesztett javaslatait stb. A császár hamarosan be is tiltotta az újságot, amely azonban illegálisan továbbra is megjelent.

A Yüan és a Ming dinasztia idején a császári udvar nem adott ki hivatalos bulletin, csupán megfelelően ellenőrizte azokat a „magánkiadókat”, amelyeknek a száma egyre nőtt és amelyek egyre nagyobb példányszámban adtak ki újságokat. A Ming dinasztia vége felé (16—17. század) az újságkiadói munka elismert foglalkozási ág lett és a tizenhetedik század elején csak Pekingben 11 „újságház” (paofang), azaz újságkiadó működött, amelyek „Csinpao” néven

ugyanazt az újságot hozták forgalomba, sőt postahálózat hiányában a lapterjesztésről is maguk gondoskodtak. Később az ország más részeiben is létrehozták a paofangokat, az újságházakat, de az általuk megjelentetett újság ugyanaz maradt, sőt a nevet is megtartották, holott a „Csinpao” valójában azt jelenti, hogy — Fővárosi Újság.

A „Csinpao” hivatalos lap volt, a kormányhivataloktól kapott híreket, rendeleteket közölte, mindenfajta kommentár nélkül, magánjellegű közleményeknek sem adott helyet, a szerkesztőket azonban már akkor újságíróknak kezdték hívni...

A „Csinpao” általában 5—6 oldalon jelent meg, sárga fedőlappal, 15×6 cm-es formátumban. Eleinte 10 naponként, később hetenként, majd naponként került az olvasóhoz, sőt a legutolsó időszakban két kiadása is volt naponta: a rövidebb délelőtti, a részletesebb este, a legfontosabb információkat, közleményeket pedig negyedévenként összegyűjtve is kiadták.

A tizenhetedik században már klaszszikus kínai regényekben is említést tesznek az újságolvasás „szokásáról”, de az újságok tömeges elterjedését még a múlt században, a tizenkilencedik században is sok minden akadályozta Kínában.

Sajátos módon nemcsak az, hogy legfeljebb a lakosság 3—5 százaléka tudott irni-olvasni, mivel kínai mércével ez már akkor is 10—20 milliós olvasókörzönset jelentett! Az ún. „hírehség” azonban erre a 10—20 millióra sem volt igazán jellemző! A tanult kínait egyfajta „múltbanézó” gondolkodás jellemezte: egy túlrejt kultúrához kapcsolódó magatartásforma, amely sokkal több szállal kötődött a múlthoz, mint a jelenhez vagy a jövőhöz. Az írástudót is mindenekelőtt a közvetlen környezete érdekelte, nem pedig a tágabb értelemben vett ország és még kevésbé a külföld, a Kínán kívüli világ, ami szinte természetes „provincialisizmus” volt abban a birodalomban, amely nemcsak egészében tekintette magát „önellátónak”, „a világtól függetlennek”, hanem egyes területi egységei is lényegileg „önellá-

tással”, „önerőre támaszkodással” büszkélkedhettek. Az ország különböző vidékein élők alig „kommunikáltak” egymással, mivel a posta költséges volt, az utak pedig — egy régi kínai mondás szerint is — „tízezer éve mindig rosszszak” voltak...

A sokszázados múltra visszatekintő sajtótörténet ellenére a modern sajtó csak a nyugati kereskedők és misszionáriusok megjelenésével kezdett igazán terjedni Kínában.

Az első modern napilap, amelyet kínai alapított, csak 1873-ban jelent meg, Chao Wen Hsin Pao címmel, Hankouban, de rövid fennállása alatt sohasem ért el igazán nagy példányszámot.

Hosszabb életű és befolyásosabb újság volt a Hsun Huan Jih Pao, amelyet Hongkongban alapított egy évvel később, 1874-ben egy bizonyos Wang Tao, aki „polgári reformokat” sürgetett, hogy „Kína ismét erős és nagy lehessen”.

A kínai sajtó azonban csak az 1894—1895-ös kínai—japán háború után lett nyíltan a politikai harc eszköze. A reformisták — Kang Yu-wei és társai — hamar felismerték a sajtó szerepét és erejük, befolyásuk csúcsán, a múlt század utolsó éveiben több mint harminc napilappal rendelkeztek. A legismertebb volt közülük a Shih Wu Pao, amely 1896 augusztusában jelent meg Sanghajban. A reformisták politikai követeléseinek megfelelően az alkotmányos monarchia megteremtését és Kína kapitalista fejlődését sürgette, sorozatosan közölte a nyugati lapokból lefordított különböző tárgyú cikkeket, azzal a jelmonddal, hogy „Kínát csak az mentheti meg, ha tanul a Nyugat fejlettebb országaitól”.

A Shih Wu Pao hamarosan tízezres példányszámot ért el és ezzel minden elődjét messze túlszárnyalta.

A reformmozgalom hatására egymásután jelentek meg az új napilapok és folyóiratok szinte az egész országban, és — ami nem kevésbé fontos — a megszokott „irodalmi kínai” helyett a beszélt nyelv, a pai-hua is ekkor kezdett elterjedni.

Az „irodalmi kínai” már csak azért is az „írástudók” szűk elitjének priviligiumává tette a sajtót, mert az iskolá-

zatlan százmilliók akkor sem értették meg az írott szó értelmét, ha történetesen felolvasták nekik a szöveget. A beszélt nyelv, a pai-hua elterjedése volt az elemi előfeltétele annak, hogy a sajtó — természetesen hosszú távon — valóban a tömegkommunikáció eszközévé váljék.

A beszélt nyelv fokozatos bevezetésével kísérleteztek a múlt század végének első női sajtótermékei is, amelyek nemcsak azzal keltettek nagy feltűnést, hogy a nők új helyzetet követelték a kínai társadalomban, hanem azzal is, hogy — a havonta megjelenő Nu Pao-nál éppúgy, mint pl. a Peking Nu Pao című napilapnál is — kizárólag nőkől állt az egész szerkesztőség, ami Európában és Amerikában is ritkán fordult elő abban az időben.

A reformisták szerepét a kínai sajtó fejlődésében végül is úgy lehet összegezni, hogy 1. a sajtót a politikai harc elismert eszközévé tették; 2. bizonyos megbecsülést szereztek az újságírói munkának; 3. helyet biztosítottak a lapokban a politikai kommentároknak; 4. javították a lapok stílusát, nagy lépést tettek előre a közérthetőség növelésére.

Ezeket az eredményeket a reformisták bukása és a sajtó ezt követő korlátozása sem tudta teljesen megsemmisíteni.

Az újságírók üldözése, a szerkesztőségek sorozatos bezárása ellenére Szun Jat-szen közvetlen irányításával már 1899-ben megjelent Hongkongban a Chungkuo Jih Pao első száma, majd a következő években a polgári forradalom hívei az új sajtótermékek egész sorát jelentették meg, részben Japánban, ahol sokan közülik egyetemeken tanultak, részben Sanghajban, ahol a külföldi koncessziós területen menedéket nyújtottak a kíméletlen rendőri üldöztetés elől.

Maga Szun Jat-szen, a polgári forradalom „atyja” még a múlt század végén személyes tapasztalatból ismerte meg a sajtó erejét, amikor angolai emigrációja idején a kínai császári udvar londoni követe elraboltatta, hogy előbb a követség épületében tartsa fogva, majd „örülként” hazaküldje és kivégeztesse. Az

angolai barátok hiába próbálták a hatóságoknál közbelépni, míg végül valakinek eszébe nem jutott, hogy — sajtókampányt kell indítani Szun Jat-szen megmentésére. Ez aztán valóban kikényszerítette a szabadonbocsájtást, és Szun Jat-szen nyílt levélben mondott köszönetet a londoni újságoknak élete megmentéséért.

Szun Jat-szen nem volt újságíró, de 1905-ben, amikor a különböző politikai csoportokból megalakult a Tung Meng Hui, a Forradalmi Liga, író- és újságíróbarátaival együtt ő kezdeményezte, hogy a polgári forradalom vezérére újságot adjon ki, a Min Pao-t, a Népiújságot, amely Tokióban jelent meg és elsőnek adott hírt kínaiul az 1905-ös oroszországi forradalomról, elsőnek tett közzé részleteket Kínában Marx és Engels műveiből, a Kommunista Kiáltványból. A Min Pao vezető szerepet vállalt abban a sajtóvitában is, amely az alkotmányos monarchia vagy a polgári forradalom alternatívájáról bontakozott ki Kínaszerte.

Szun Jat-szenék hatékonyabban és szervezettebben tudták hasznosítani a sajtó fegyverét, mint reformista elődeik. Anyagi erőforrásaik is nagyobbak voltak, de ennél sokkal lényegesebb, hogy az imperialista hatalmak külső fenyegetése is jelentősen megnövelte erre az időszakra a kínai közvélemény „hírhetségét”: a kívülállók lagymatag érdeklődése helyett a közvetlenül érintettek aggodalma jellemezte az új kínai közhangulatot,

A polgári sajtó állásfoglalásának egyik érdekessége volt, hogy rengeteget írtak a külföldi hatalmak területrebeli politikájáról és Kína feldarabolásának veszélyéről, de a közvélemény haragját nem annyira a külföld, mint inkább a manchu kormányzat tehetetlensége és ostobasága ellen igyekeztek irányítani.

Másfelől új lendületet vett a beszélt nyelv, a pai-hua használatának általánosítása, amely a császárság bukása, az 1911-es polgári forradalom győzelme után teljesedett ki, nemcsak azzal, hogy egyre több újság címében jelent meg a „pai-hua” kifejezés, hanem azzal is, hogy az „Oktatási Tömegkampány” keretében egyre több újság, folyóirat

jelenttetett meg rendszeres különkiadást, amelyben csak a legszükségesebb és a tömegek ismereti szintjéhez alkalmazkodó szókincset alkalmazta.

A dolgozók széles rétegei és főleg a kínai parasztok százmillióes tömegei ugyanis változatlanul írástudatlanok voltak, így a sajtó továbbra is csak a társadalom töredékéhez szólhatott, annak ellenére, hogy a húszas évek elejére már 2000 napilapot és több száz folyóiratot tartottak nyilván, köztük olyan „modern” sajtótermékeket, mint a Hsiao Pao-nak nevezett délutáni mutációkat, vagy a Fu Chang-nak nevezett ünnepi mellékletet, amelyben az irodalomkritikától a humorig és a közgazdasági elméletekig mindenről informálódhatott az olvasó.

Már Yuan Shih-kai új diktatúrája idején jelent meg Sanghajban az Új Ifjúság című havi folyóirat, amely kezdetben az irodalom és a tudomány forradalmának szócsöve volt, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom időszakától azonban a kommunizmus eszméit kezdte hirdetni (1918-ban már 15 000 példányban!), majd 1921 után egy időre a Kínai Kommunista Párt hivatalos orgánuma lett.

Előzőleg azonban a Május 4. mozgalom hatására más haladó újságok és folyóiratok is megjelentek, főleg Pekingben, Kantonban és Sanghajban. Különböző baloldali csoportok szócsöve volt a Lao Tung Jin (A Munka Hangja), a Lao Tung Chieh (A Munkásvilág) és a Huo Yu (A Munkatárs), 1920 novemberében pedig egy sanghaji kommunista csoport Kung Chan Tang (Kommunista Párt) néven adott ki új havi folyóiratot.

A Kínai Kommunista Párt megalakulása (1921. július 1.) után — 1922. szeptember 13-án jelent meg a párt sanghaji hivatalos hetilapja, a Hsiang Tao (Az Útmutató), majd 1923. július 1-én Kantonban — a Chien Fang (Az Élesapát).

1924 és 1927 között szinte gombamódra szaporodtak a baloldali sajtótermékek egész Kínában. 1927 áprilisában viszont Chiang Kai-shek árulása a fehér terror dühöngő hullámát jelentette a sajtó számára is. A kommunista újságok és

folyóiratok illegálisitáshoz kényszerültek, mint pl. a Bolsevik című elméleti folyóirat, amely 1927 októberében jelent meg, fedőlapján azzal a furcsa címmel, hogy „A lány és a tavaszi láz”...

A Hung Chi (A Vörös Zászló) első száma 1928 novemberében látott napvilágot, a Hung Chi Jih Pao (A Vörös Zászló Napilap) — 1930 augusztusában. A Hung Seh Chung Hua (A Vörös Kína Napilap) a Kínai Kommunista Párt központi lapjaként jelent meg és több, mint 40 ezres példányszáma volt a harmincas évek közepén, amikor a Kuomintang által ellenőrzött területeken a legnagyobb példányszámú újság, a Takungpao is csak legfeljebb napi 35 ezer példányban került az utcára.

Szakmailag talán nem kifejezetten sajtótörténeti adalék, de a kínai pártot megosztó belső taktikai-stratégiai ellentétek — hol lappangva, hol a felszínen — már e korai idők kommunista sajtójában is jelentkeztek.

A közvélemény érdeklődésének új hulláma tovább növelte a sajtótermékek számát és a példányszámot is, még pedig szoros összefüggésben az eseményekkel — Észak-Kelet-Kína japán megszállásával és a japán invázió terjedésével.

A haladó sajtó elnémitására irányuló hatósági intézkedések kudarcát ebben az időszakban jól példázza egyetlen hetilap története: a lapot néhány hónap alatt négyszer tiltották be, de mindig azonnal újra megjelent, természetesen mindig új címmel (Hsin Sheng — Új Élet, Ta Chung Sheng Huo — A Tömegek Élete, Yung Sheng — Örök Élet, Sheng Huo — Az Élet), miközben példányszáma 200 ezres csúcsot ért el, amire nem volt példa a kínai sajtó korábbi történetében.

A Japán elleni nemzeti egységfront követelésével jelent meg Párizsban 1935 októberében a Chiu Kuo Shi Pao (Ment-siük Meg A Hazát Újság), amelyet 20 ezer példányban 43 országban terjesztettek. 1938 februárjában szüntette meg működését, amikor az egész szerkesztőség hazaköltözött Kínába, hogy az újságírók a frontokon is harcoljanak a japánok ellen...

A nemzeti egységfront tényleges lét-

rejtötte nyomán 1938. január 11-én jelent meg Vuhanban a Hsin Hua Jih Pao (Új Kína Napilap), amely 1927 óta az első legális kommunista sajtótermék volt a Kuomintang ellenőrzése alatt álló területeken, és egészen 1946-ig, a felszabadítási háború megindulásáig működött.

A Japán elleni nemzeti egységfront átmeneti időszaka sem változtatott azonban azon, hogy a Kuomintang-hatóságok minden eszközzel korlátozták a haladó sajtó tevékenységét, rendszeres volt a cenzúrázás és az újságírók bebörtönzése. 1946 után még inkább kiéleződött a helyzet: 1947 májusában betiltották a három legnagyobb magánkézben levő sanghaji napilapot, a Wen Wei Pao-t, a

Lien Ho Wan Pao-t és a Hsin Min Pao-t; június elsején egyedül Csungkingban 75 újságírórt tartóztattak le és több mint 30 szerkesztőséget zártak be rendeletileg Kína különböző részeiben.

Bár a Kuomintang-párti lapokat természetesen továbbra is támogatták, a sajtó lényegileg megbénult.

Jenan elestével 1947-ben a kommunisták lapja, a Chieh Fang Jih Pao is megszűnt.

A felszabadított területeken sokszorosított röplapok, falragaszok pótolták a napi sajtót.

1949 október elsején, a kínai forradalom győzelmével a sajtó tevékenységét is teljesen új alapokon kellett megindítani.

„Adásunkat megszakítjuk...”

Rendkívüli műsorok az amerikai tévében

A merénylet híre déltájban érte az amerikai földrészt. Olyankor szinte mindegyik tévécsatornán a soros „szappanopera” látható, az epizódjaiban majdnem mindig új (tehát az előzmények nélkül is követhető), vég nélküli sorozat adott darabja, a Szabó- és Onedin-családok minden lehetséges változata. Olyasmi tehát, amit első-sorban a háziasszonyok vagy nyugdíjasok néznek, s mivel sok esetben csupán régi műsor ismétléséről van szó, igazán követhető „fél szemmel” is. Azonban ennek a műsortípusnak is megvan a rendíthetetlen törzsközönsége, olyannyira, hogy tiltakozó telefonok özöne árasztotta el a tévéállomásokat, amiért meg merték szakítani a műsort a megdöbbentő hírrel: „Rómában percekkel ezelőtt, több pisztolygolyóval megsebesítették a pápát...”

Amint az egyik délutáni műsorvezető a rendkívüli adás közben megállapította: „Sajnos kezd túl nagy gyakorlatunk lenni az effajta rendkívüli műsorokban...” Hiszen alig pár héttel korábban, ugyancsak washingtoni idő szerint kora délután megzavarták a „szappanoperák” híveinek kellemes időtöltését: március 30-án fél háromkor a Ronald Reagan elleni merénylet híre borította fel a műsortervet. Mondani sem kell, akkor is áradtak a tiltakozó telefonok, persze csupán a hangoskodó kisebbségtől. Hiszen a többség órákra odaszegződött a képernyő elé, főként a Reagan elleni merénylet esetében, hiszen senki sem tudhatta, nem kerül-e még sor aznap államfőváltásra.

Ilyen esetekben Amerikában a televízió nemcsak rendkívüli műsorokat sugároz, hanem valóban rendkívüli társadalmi szerepet is betölt. Az elnökmerényletet követő órákban jóformán a tévéen keresztül kommunikált az ország politikai vezetése: a kamerák hol a Fehér Házból, hol a Kongresszusból közvetítettek, s persze a kórház elől (a múltóbe nem engedték be az operatőröket...). Amikor Alexander Haig külügyminiszter a kormányzás folyamatosságát óhajtotta bizonyítani (utóbb politikai vihart kiváltó rossz megfogalmazásokkal), a szó szoros értelmében utat tört magágának a Fehér Ház sajtótermében lévő tévékamerák elé, hogy „szózatot” intézzon a nemzethez és a külvilághoz. Különben nagyon sok menet közbeni értesülést jelentettek a tévések a Capitoliumról, tehát a kongresszusból: mert persze működtek — de mennyire! — a kormányzati telefonok is, és fönt a dombon tüstént elterjedtek a hírek és rémhírek. Az utóbbiak közül a legnagyobb „baki” is a törvényhozás folyosóiról származott: onnan tudták meg a tévéhálózatok nyüzsgő riporterei, hogy „Brady elnöki sajtótitkár belehalt fejsérülésébe...” Nyilvánvaló: valamelyik kongresszusi vezető már „leírta” a sajtótitkárt, amikor a fiútanúk serege előtt letette a telefont, és innen röpitették világgá értesülésüket a versengő riporterek.

A rendkívüli műsorok a három nagy amerikai tévéhálózat, az ABC, a CBS és az NBC különleges vetélkedését és vizsgáját jelentik. Ez a műsortípus a dolog természeténél fogva „élő”, tehát alaposan próbára teszi a résztvevők tudását és — állóképességét. A CBS új műsorvezetője, a legendás Walter Cronkite utóda, Dan Rather az elnökmerénylet napján, a hír érkezése után már húsz perccel ott ült a stúdióban, ahonnan jóformán ki sem mozdult éjfélig (figyelembe kell venni a nagy országon belüli időkülönbséget, tehát a keleti és nyugati part közötti három órás eltolódást),

s ennek folytán Rather és társai még azután is műsort adtak a nyugati tájaknak, hogy az atlanti partokon nyugovóra tért a lakosság). Dehát Cronkite-ot „vasnadrágosnak” becézték, különleges „ülőképessége”, vagyis fáradhatatlansága folytán. Hiszen nemcsak rendkívüli események mérnek ilyen fizikai megpróbáltatásokat a műsorvezetőkre és riporterekre, hanem az előre várt fejlemények is, amilyen az egész éjszaka tartó választási műsor, vagy az egész napos elnökjelölő konvenciók, egész estés előválasztási műsorok, avagy valamelyik szenzációsabb úrutazás. S néhány év előtt a Watergate-ügy adott meglehetősen gyakran alkalmat rendkívüli műsorokra, majd Nixon lemondásának és Ford beiktatásának két napján egyfolytában való órködésre. Maga Dan Rather például akkor tűnt fel, amikor a dallasi Kennedy-merénylet napján rengeteget szerepelt — a helyi állomás riportereként — az országos CBS-műsorban. Most Rather láthatóan tudta, hogy Cronkite emlékével kell megküzdenie, és szinte emberfeletti erőfeszítéssel próbált megfelelni a nagy előd szerepkörének: megnyugtatón az országot, mint Cronkite tette 1963 novemberében. Rather szerencséje volt, hogy fő vetélytársai nem a legjobban szerepeltek. Az ABC-ben Frank Reynolds többször láthatóan bizonytalanná vált, a kamerák előtt ripakodott rá munkatársaira, úgyhogy hamarosan fel is tűnt az oldalán a késő esti ABC-híradó műsorvezetője, Ted Koppel, megosztva a terhet (és jócskán elvéve a dicsőségből). Az NBC fő műsorvezetője, a Cronkite árnyékában örök második John Chancellor pedig valami okból nem került elő a delután folyamán, amiért persze alaposan elmarasztalták a tévékritikusok.

A hír hallatán ugyanis meglódult a három hatalmas gépezet, s legelőször a föld alól is előkerítik a műsorvezetőket. A pápa elleni merénylet híre egy kaliforniai ebéden érte például Rathert, aki ott vágatott a CBS egyik helyi stúdiójába, amelyet tüstént bekapcsoltak az országos hálózatba, s Rather már onnan vált műsorvezetővé. Az amerikai tévéhálózatok egyébként is rendszeresen élnek az összekapcsolással, tehát nagy gyakorlatuk van benne. Az ABC napi esti híradójának három műsorvezetője van, Reynolds Washingtonban ül, Max Robinson Chicagóból, míg Peter Jennings Londonból jelentkezik a külföldi hírekkel. Rendszeres a New York-i és washingtoni stúdiók egybekapcsolása, és ha valamelyik műsorvezető úton van, onnan kapcsolják be (például a hazai témákkal foglalkozó Robinsont Atlantából vagy máshonnan). Vagyis a technikai gépezet imponáló, és ennél fogva a pápa elleni merénylet delutánján szinte percek alatt megvolt a műholdas összeköttetés Európával. (Csak aztán az időkülönbség kifogott a szerkesztőkön: Rómában éjszaka nem tudtak stúdiót találni, ahonnan a riporter „élőben” jelentkezett volna, így maradt a telefon...)

A műsorvezető persze csak az egyik „kelléke” a rendkívüli adásnak. Neki kell összefognia a riporterek munkáját, és órákon át „szóval tartani” a lakosságot, miközben interjúkat is készít a stúdióba cipelt szakértőkkel. Ugyanis a hálózatok menedzserei költséget nem kímélve próbálják menetközben (és a vetélytársak elől) megszerezni a műsorba illő szakértőket. A merényletek esetében például híres orvosokat (akiknek órábère több száz dollár...) hívnak be, hogy ők adjanak távdiagnózist (amit az illetők persze ódzkodva csinálnak meg), és a hamarjában előteremtett anatómiai ábrákon, emberfigurákon illusztrálják a sebeket, a lehetőségeket. (A pápa esetében az egyik csatornán történetesen egy női műanyag testen kellett a szegény doktornak eligazodnia...) A Reagan-merénylet estéjén, miközben tartott az elnökön végzett több órás műtét, a professzorok igyekeztek a hírmorzskákból következtetést levonni: „Nem, semmi szokatlan nincs ilyen típusú sebesülés esetén, ha a műtét még mindig tart...”, „Ez már kicsit hosszú, de még nem lehet kritikus...” stb.

Mindez persze óhatatlanul tévedésekhez, felületes következtetésekhez vezet, viszont tagadhatatlanul alaposan tájékoztatja az izgatott publikumot. Ahogy szaporodnak az értesülések, a műsorvezetők újra meg újra összefoglalják, mit tudhatunk innál bizonyosan, mit lehet feltételezni csupán, s mi gyanítható. Ez különleges fele-

lösséget ró a műsorvezetőkre és segítőikre: a hiba lejárhatja a hálózat tekintélyét — s kihathat hirdetési bevételeire. Más kérdés, hogy a gyorsaság ugyancsak elsődleges követelmény. Az ABC a Reagan-merénylettel elsőként szakította meg a délutáni programot (alig négy perccel! Hinckley revolverének eldördülése után), s ennél fogva a csatornához „ragadt” a legnagyobb nézőközönség — hiszen csak egy kisebbség kezdte csavargatni ilyen esetben a csatornaváltót —. Mivel az elnököt mindig kísérik operatőrök, s azok a lövések ellenére sem veszítették el hidegvérüket, az elektronikus videokamerák jóvoltából alig negyedórával a merénylet után már láthatók voltak a lassított felvételek, amelyeket azután talán százszor is megnézhattünk a délután és este folyamán. A szerkesztők ugyanis azt az elvet követik, hogy jóformán fél óránként új meg új nézőkkel bővíti publikumuk, s azok tisztán a másik adóra kapcsolnak, ha nekik nem ismétlik meg az elmulasztott főbb részleteket. Vagyis ezek a műsortípusok szinte amőbaként szaporodva növekednek, a régi és új elemek egymásra épülnek, s a lényegiek folyton ismétlődnek. Technikailag ez bámulatos munka, és a szerkesztők az idő múlásával mind nagyobb tömegű anyaggal képesek ellátni műsorvezetőiket.

A hálózati és helyi riporterek ugyanis szintén gőzerővel dolgoznak. Kiderül, hogy a merénylet denveri illetőségű, s már vágat is mindhárom hálózat helyi fiókállomásának riportergárdája, elő kell keríteni szülőket, ismerőst, valakit, bárkit, aki érdekes, aki tud valamit, akármit. Ez persze gyakran jelentéktelen, érdektelen részlet, meg nem is pontos értesülés, de — főleg eleinte — erre is szükség van, mert etetni kell a műsrot; ha valamelyik csatornán csupán a régi dolgokat ismételgetnék, akkor meg az a baj, amiatt pártol el a néző. A tévériporterek hatalmas seregének természetesen mindenütt megvannak a kellő kongresszusi, rendőrségi vagy kormányzati kapcsolatai, bizalmasan tájékoztató ismerősei, és megindul a nagy verseny: ki képes először közölni valamilyen fontos értesülést. Azt ugyanis nem ismeri a verseny iratlan szabálya, hogy a vetélytársak értesülésével tájékoztasson bármelyik hálózat. Ez volna a legnagyobb baklövés, hiszen szinte felszólítanak a nézőt, csavarja a csatornaváltót (azaz immár nyomja meg a másik gombot.) Legfeljebb a híriügynökségek jelentéseit idézik, jobb — tehát saját információ — híján; a telexek természetesen mindegyik szerkesztőségnek egyszerre találják az AP, a Reuter meg a többi ügynökség híreit. De a nagy fogás a saját riporter értesülése. Ennél fogva számos versengő szó szerint minden eszközt (gyaníthatóan a lefizetést is) igénybe vesz, mert az elsőség előrelépést jelent a hálózati ranglétrán. A szerkesztők és műsorvezetők — főleg a Brady-halálhír óta — igyekeznek mindent alaposan ellenőrizni, de hát a hibalehetőség magában a műsortípusban és a versengésben rejlik. S persze a tévéhálózatok társadalmi funkciójuknak tekintik a lakosság megnyugtatóását: így fordult elő, hogy a Reagan-merénylet után vagy negyven percig lelkenedezve ismételtették: „nem sérült meg az elnök...”. Azt követően viszont nehezen leplezett idegességgel szóltak a műtétről, hiszen a korábbi melléfogás emléke élénken élt mindenkiben. Persze szerepet játszik az is, hogy ilyen esetekben a hivatalos tájékoztatás — főleg az elején — szintén kapkodó és titkolózó. A Kennedy-merénylet utáni percekben még könnyű sérülést emlegettek, most Reagan megmenekülését a golyótól. Valójában nem is nagyon van érdemi hivatalos tájékoztatás az első órákban: mivel a szóvivőket főnökeik, a kormányzat vezetői nem hatalmazzák fel érdemi mondandóra, szinte ösztökélik ezzel a tévériporterek lázas hír- vagy híresztelés utáni hajszáját. A kedélyek csak menet közben — vagyis a Reagan-merénylet esetében a kedvező fejlemények hatására — higgadnak le, s akkor kezdetét veszi a kellő hivatalos szóvivői tájékoztatás. Addigra azonban már rögződött egy kép az emberek fejében, s ez történetesen Reagan esetében utóbb politikailag is kedvező: az csak jóval később, hetek múlva derült ki, hogy az elnök nem nagyon viccelődhetett a műtétben, hiszen odaérve már alig tudott — tüdőlövése folytán — lélegezni. De ez esetben a hiba korántsem csupán a tévékészülékben, vagy akár a tévéhálózatokban volt.

Mitől félnek a magyarok?

Az alkoholizmus, a környezet szennyeződése, a balesetek számának növekedése, a bűnözés, az ideg- és elmebetegségek terjedése, az infláció, a protekció terjedése, az erkölcs megromlása és a családok felbomlása szerepelnek abban a jelenségkörben, amelytől napjaink embere leginkább fél.

A társadalmi közhangulat mindenkori állapotát igen jól jellemzi azoknak a jelenségeknek a köre, amelyek az embereket foglalkoztatják, amelyek számukra fontosak.

Vizsgálatunkban — 1980 nyarán, az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintán — arra tettünk kísérletet, hogy a különböző társadalmi jelenségek sorából néhány problémát kiemelve választ kapjunk arra a kérdésre, hogy mi az, aminek bekövetkezését a legvalószínűbbnek és a legsúlyosabbnak tartják az emberek — vagyis mi az, amitől a leginkább félnek — és mi az, amit nem tartanak valószínűnek, ami nem aggasztja őket.

Harminc jelenséggel kapcsolatban tettük fel az alábbi kérdéseket:

„Néhány nehézséget, veszélyt összeírtunk. Kérem, mondja meg mindegyikről, hogy valószínűnek tartja vagy nem tartja valószínűnek, hogy ezek a veszélyek Magyarországon bekövetkeznek az elkövetkező években, legkésőbb 2000-ig.”

„Most pedig mondja meg, hogy ha ez (mégis) bekövetkezne, mennyire tartaná súlyosnak!”

A válaszokból mutatót alakítottunk ki, amely azt jelzi, hogy milyen nagy vagy kis valószínűséget, illetve súlyosságot tulajdonítanak az emberek az egyes jelenségek bekövetkezésének (a maximális érték 5, a minimális 1 pont volt). A mutató alapján a következő sorrend alakult ki:

**A vizsgált jelenségek bekövetkeztének valószínűségi és súlyossági sorrendje
a lakosság véleménye szerint
(a mutató értékei alapján)**

Sor- rend	Valószínűség	A mutató értéke	Súlyossága	A mutató értéke
1.	A cigány népesség számának növekedése	3,79	Az atomháború	4,62
2.	A közúti balesetek számának növekedése	3,71	A bűnözés növekedése	4,29
3.	A környezet szennyeződése	3,65	A közúti balesetek számának növekedése	4,23
4.	A mindennapi élet tempójának fokozódása	3,65	Az alkoholisták számának növekedése	4,16
5.	Az alkoholisták számának növekedése	3,61	Az infláció, a pénz romlása	4,14
6.	Az anyagi szemlélet elterjedése	3,58	A környezet szennyeződése	4,14
7.	A protekció terjedése	3,45	A rendszerváltozás	4,12
8.	A bűnözés növekedése	3,24	Az idegbetegségek, elme- betegségek elterjedése	4,09
9.	Az idegbetegségek, elmebeteg ségek elterjedése	3,21	A kábítószeres elterjedése	4,06
10.	Az infláció, a pénz romlása	3,21	A munkanélküliség	4,00
11.	A vallásosság csökkenése	3,19	A család felbomlása	3,91
12.	Az egymás iránti közönyösség eluralkodása	3,13	A lakáshelyzet romlása	3,90
13.	Az erkölcs megromlása	3,10	Az erkölcs megromlása	3,90
14.	A családok felbomlása	3,05	Az életszínvonal csökkenése	3,74
15.	A szex, a pornográfia elterjedése	3,00	A munkakörülmények romlása	3,74
16.	Az emberek közötti egyenlőtlen- ségek növekedése	2,88	A protekció terjedése	3,74
17.	A fiatalok és az idősebbek közötti ellentétek fokozódása	2,79	Az egymás iránti közönyösség eluralkodása	3,66
18.	A bürokratikus, lelketlen ügyintézés eluralkodása	2,72	Az emberi jogok korlátozása	3,62
19.	A lelkesedés, az eszményképek hiánya	2,69	Az öngyilkosságok számának emelkedése	3,60
20.	Az öngyilkosságok számának emelkedése	2,58	A bürokratikus, lelketlen ügyintézés eluralkodása	3,59
21.	A születések számának csökkenése	2,46	A hazafias érzés csökkenése	3,59
22.	Az életszínvonal csökkenése	2,28	Az emberek közötti egyen- lőtleniségek növekedése	3,54
23.	A kábítószeres elterjedése	2,19	A fiatalok és az idősebbek közötti ellentétek fokozódása	3,52
24.	A hazafias érzés csökkenése	2,05	Az anyagi szemlélet elterjedése	3,30
25.	A lakáshelyzet romlása	2,04	A szex, a pornográfia elterjedése	3,26
26.	Az emberi jogok korlátozása	2,00	A lelkesedés, az eszményképek hiánya	3,19
27.	Atomháború	1,98	A születések számának csökke- nése	3,15
28.	A munkakörülmények romlása	1,90	A mindennapi élet tempójának fokozódása	2,99
29.	A munkanélküliség	1,63	A cigány népesség számának növekedése	2,87
30.	A rendszerváltozás	1,48	A vallásosság csökkenése	2,12

Ha az öt *legvalószínűbbnek*, illetve az öt *legkevésbé valószínűnek* minősített veszélyt vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy a lakosság elsősorban azoknak a társadalmi jelenségeknek a bekövetkezését jósolja nagy valószínűséggel az ezredfordulóra, amelyekkel kapcsolatban közvetlen, mindennapi tapasztalatokat szerezhet, amelyekkel nap mint nap találkozhat. Ezek olyan jelenségek, amelyek meg-megtörlik a mindennapi élet szokásos menetét, s ezért az ezekkel járó gondokat mindenki a „saját bőrén” is érezheti.

A másik póluson olyan veszélyek állnak, amelyek elsősorban a társadalom politikai és gazdasági életének működési mechanizmusaira vagy egyáltalán fennmaradására vonatkoznak, s amelyekkel kapcsolatban igen behatároltak, vagy teljesen hiányoznak a mindennapi tapasztalatok.

Természetesen az, hogy az emberek egy társadalmi jelenség bekövetkezését nagyon valószínűnek tartják, még semmit nem mond arról, hogy egyéni életvitelük vagy a társadalom fejlődése szempontjából mennyire ítélik azt károsnak, fenyegetőnek. Ebből a szempontból, úgy tűnik, elsősorban annak van jelentősége, hogy a társadalmi helyzetük által meghatározott érdekeik, értékeik alapján mennyire tartják súlyosnak az egyes jelenségek megjelenését, elterjedését. Talán nem meglepő, és magyarázatra sem szorul, hogy a *legsúlyosabbnak* az atomháború bekövetkezését tartaná a közvélemény. A további öt legsúlyosabbnak tartott veszély közül kettő (a bűnözés és az alkoholizmus) a társadalmilag a normálistól eltérőnek ítélt deviáns jelenségek körébe tartozik. Azon túl, hogy mind az egyes ember, mind a társadalom számára alapvetően fontos emberi értékeket veszélyeztetnek, a súlyosnak ítélt veszélyek rangsorában elfoglalt „előkelő” helyük az aktualitásukkal is magyarázható.

Az iparosodás, az urbanizáció negatív következményei — a közúti balesetek számának növekedése, a környezet szennyeződése — a mindennapi életünk állandó kísérő jelenségeivé váltak. Az ezekből adódó problémákat, s ezek megoldatlanságát érzékeli a közvélemény, amikor súlyos veszélyeknek minősíti őket. Az elmúlt évek gazdasági nehézségeinek fokozódása, az országos és a személyes gazdasági helyzet romlása, valamint a történelmi tapasztalatok indokolhatják azt, hogy az inflációt a felnőtt lakosság a legsúlyosabb problémák közé sorolta.

Mitől félnek tehát a magyarok? A kérdésre akkor kaphatunk választ, ha megnézzük, melyek azok a veszélyek, amelyek bekövetkezését nagyon valószínűnek, és egyben nagyon súlyosnak is tartják az emberek. A két sorrend alapján megállapítható: *az alkoholizmus, a környezet szennyeződése, a balesetek számának növekedése, a bűnözés, az ideg- és elmebetegségek elterjedése, az infláció, a protekció terjedése, az erkölcs megromlása és a családok felbomlása alkotják azt a jelenségkört, amelyek napjaink embere számára a legnagyobb veszélyt jelentik.*

A félelem potenciális bázisát alkotja a jelenségeknek az a köre, amelyeket az emberek rendkívül súlyosaknak tekintenének, de bekövetkezéseiket nagyon valószínűtlennek tartják. Ide sorolható az atomháború, a rendszerváltozás, a munkanélküliség és a kábítószeres elterjedése.

Vannak olyan jelenségek, amelyeknek az ezredfordulóra való bekövetkezését, kiteljesedését a közvélemény nagyon valószínűnek tartja, de ugyanakkor nem ítéli súlyosnak. Az anyagiasság szemlélet elterjedése, a cigányok számának növekedése, a mindennapi élet tempójának fokozódása, a szex, a pornográfia elterjedése, a vallásosság csökkenése, az egymás iránti közönyösség eluralkodása, illetve az emberek közötti egyenlőtlenségek növekedése, úgy tűnik, a jelenségek azon körét alkotják, amelyek pillanatnyilag nem befolyásolják túlságosan negatívan a társadalmi közhangulat és közérzet alakulását.

K. L. — N. L. 7.

A művelődés az értékek rendszerében

Az országos reprezentatív mintán végzett közvéleménykutatás eredményei azt mutatják, hogy a mai magyar társadalomban az emberek legnagyobb részét még mindig az foglalkoztatja a legjobban, hogy megteremtse magának az „emberi” élet feltételeit, és csak másod- vagy harmadsorban tűzi ki magának azt a célt, hogy kielégítse szellemi szükségleteit.*

A vizsgálat során az embereknek először nyolc, előre megadott életcél közül kellett kiválasztaniuk azt a hármat, amelyet a leginkább a magukénak éreztek. A legnagyobb arányban azt választották, hogy boldog családi életet éljenek (76 százalék); jóval kisebb, de még mindig jelentős arányban említették azt, hogy örömet leljenek a munkájukban (52 százalék), még kisebb arányban azt, hogy szeressék őket az emberek (42 százalék), és csak ezután és egyenlő arányban szavaztak arra, hogy minél jobb anyagi körülmények között éljenek, és művelt, tájékozott emberek legyenek (37–37%).** A műveltség megszerzése tehát elmaradt a nyugodt, kiegyensúlyozott mindennapi élet emberi feltételeinek a megteremtése mögött, de ugyanolyan „helyezést” ért el, mint az anyagi feltételek biztosítása.

Az iskolai végzettség emelkedésével, ahogy az várható volt, emelkedett azoknak az aránya, akik a műveltséget, tájékozottságot választották, így ez a kategória, amely az általános iskolai végzettséggel nem rendelkezőknél a hatodik helyen állt, az általános iskolát végzetteknel az ötödik, az ennél magasabb végzettségűeknél pedig a harmadik helyre került. Ugyanakkor az iskolázottabb rétegek nemcsak a műveltséget, tájékozottságot választották gyakrabban, hanem az örömet okozó munkát is, és sokkal ritkábban említették a jó anyagi körülményeket. Így ezeknél a rétegeknél a család, a munka és a műveltség foglalta el az első három helyet.

A válaszadók iskolai végzettségén túl az életkoruk befolyásolta a legjobban azt, hogy mennyire tartották fontosnak a műveltség, tájékozottság megszerzését: a legfiatalabbak (a 18–24 évesek) kétszer akkora arányban választották ezt a kategóriát, mint a legidősebbek (a 60 éven felüliek).

Az életcélok rangsorából kibontakozó képnél árnyaltabb kép alakult ki akkor, amikor az embereknek az anyagi javak közül kellett kiválasztaniuk azt a hármat, amelyet a maguk számára a legfontosabbnak tartottak. Ekkor ugyanis az igényeiknek megfelelő lakás nagy mértékben, a szép lakberendezés pedig viszonylag nagy mértékben megelőzte a szép könyvgyűjteményt (72, 48 és 38 százalék), és az utóbbi csak alig valamivel kapott több szavazatot, mint a külföldi utak és a korszerű háztartási gépek (36 és 33%).* A mindennapi élet elemi feltételeit képező anyagi javak (a lakás és a lakberendezés) tehát végül is fontosabbnak bizonyultak, mint a művelődést szolgálók (a könyvgyűjtemény), és az utóbbiak csak azokkal vehették

* A vizsgálat 1979 júniusában készült el 500 fős országos reprezentatív mintán; az adatfelvétel során 428 értékelhető interjú készült el. A vizsgálat eredményeinek egy részét (A művelődési egyenlőtlenségek a köztudatban) a Jel-Kép 1981/2-es számában ismertettük.

** A többi életcél említési aránya a következőképpen alakult: megbízható barátaim: egyenek: 25 százalék; minél többet szórakozzam, pihenjek: 14 százalék; sikeres ember legyek: 6 százalék.

fel a versenyt, amelyek már a mindennapi élet megkönnyítését vagy megszépítését szolgálták (mint a háztartási gépek vagy a külföldi utak).

Ezekből az adatokból tehát egy olyan társadalom képe bontakozik ki, amelyben az emberek legnagyobb részét még mindig az foglalkoztatja a legjobban, hogy megteremtse magának az „emberi” élet feltételeit (ami elsősorban az igényeinek megfelelő lakás megszerzését jelenti), és csak másod- vagy harmadsorban tűzheti ki magának azt a célt, hogy a szellemi szükségleteinek kielégítését szolgáló javakat szerezzon magának.

Ezt az értelmezést támasztja alá az a tény, hogy a magasabb jövedelmű rétegek nagyobb arányban választották a könyvgyűjteményt és a külföldi utakat, mint az alacsonyabb jövedelműek. Ugyanakkor az adatok alaposabb elemzése azt is megmutatta, hogy az, hogy az emberek mennyire törekednek a szellemi szükségleteik kielégítését szolgáló javak megszerzésére, elsősorban nem az anyagi helyzetüktől, hanem a műveltségi szintjüktől függ: így a kisebb jövedelmű, de magasabb iskolai végzettségű rétegek jóval gyakrabban említették a könyvgyűjteményt, mint a nagyobb jövedelmű, de alacsonyabb végzettségű emberek.

L. G.

Baráti társaságok és közösségek a budapesti fiatalok körében

Hol kötődnek a budapesti fiatalok barátságai és milyen formákat öltenek? Milyennek képzelik el a fiatalok az ideális közösséget, mit várnak el tőle, és kihez fordulnak segítségért, tanácsért? Elsősorban ezekre a kérdésekre kapunk választ az alább ismertetett közvéleménykutatásból.**

A felmérés során a budapesti fiatalok 84 százaléka mondta azt, hogy van valamilyen baráti társasága; a férfiak nagyobb arányban válaszoltak így (89 százalék), mint a nők (77 százalék).

A barátságok fele az iskolai évek alatt kötődött, 20 százaléka a megkérdezettek munkahelyén, 11 százaléka a lakóhelyükön, 6 százaléka pedig a családjukban. A baráti társaságok további 11 százalékát a közös érdeklődés hozta létre. A megkérdezett fiatalok 44 százaléka volt KISZ-tag, de az ifjúsági szövetségben formálódott barátságra csak 1 százalékuk hivatkozott.

Az egyetemet, főiskolát végzett fiatalok szinte kizárólagosan a tanulmányaik ideje alatt kötött barátságokat őrzik. A középiskolát végzeteknél már a munkahelyi barátságok is jelentős szerepet játszanak, a szakmunkásképzőt végzetek pedig egyenlő arányban szerzik barátaikat a munka- és lakóhelyükön.

* Anyagi javakat még a következő arányokban említettek a válaszadók: bőséges, változatos étkezés: 20 százalék; autó, motor: 15 százalék; hétvégi telek, nyaraló: 12 százalék; gazdag ruhafár: 5 százalék.

** A felmérést az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Sajtó- és Közvéleménykutató Osztálya végezte 1980 decemberében 500 fős, a 14 és 30 év közötti budapesti fiatalokat reprezentáló mintán. Az adatfelvétel során 455 interjú készült el.

A fiatalok nagy része (39 százaléka) hetenként egyszer vagy többször találkozik a barátaival, több mint negyede (29 százaléka) naponta látja őket és nem sokkal kevesebben (24 százaléka) havonta csak egyszer vagy néhányszor, 6 százaléka pedig ennél is ritkábban. A baráti társaságok programjai közül a találkozás, beszélgetés és színház- és mozilátogatás foglalja el az első két helyet (61 és 59 százaléka), a közös séta, kirándulás a harmadikat (48 százaléka) és a nyilvános szórakozóhelyek látogatása a negyediket (41 százaléka). Kisebb arányban említették a fiatalok a közös utazást, nyaralást és a táncot (28 és 27 százaléka), és még kisebb arányban a klubok látogatását (19 százaléka).

Arra a kérdésre, hogy a baráti társaságon kívül tartozik-e valamilyen közösséghez, a fiatalok több, mint fele (53 százaléka) válaszolt igennel, s közöttük is a legnagyobb arányban a KISZ-vezetők és a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok, a legkisebb arányban pedig a KISZ-en kívüliek és a szakmunkásképzőt végzettek.

Arra a kérdésre, hogy milyen közösséghez tartoznak, a leggyakrabban a szakmai (iskolai, munkahelyi) közösségeket nevezték meg a fiatalok (43 százaléka), de viszonylag gyakran említették a mozgalmi közösségeket is (33 százaléka). A KISZ-tagok elsősorban mozgalmi közösségeket említettek, a KISZ-en kívüliek pedig szakmaiakat, de az összes KISZ-tagnak így is csak a 31 százaléka mondta azt, hogy egy mozgalmi közösség tagja. A szakmai és a mozgalmi közösségeken kívül a sportközösségeket és a családot említették számottevő arányban (9 és 7 százaléka).

Az ideális közösséget jellemezve a fiatalok elsősorban a közös, meghatározott célt nevezték meg (69 százaléka), másodsorban pedig a közös érdeklődést és az azonos gondolkodást (35 és 33 százaléka). Kisebb arányban említették a közös érdeket (13 százaléka), még kisebb arányban az azonos értékrendet (6 százaléka), és csak elenyésző részüik utalt a „mi”-tudatra (2 százaléka).

Az ideális közösséggel szemben támasztott igényeiket a következőképpen fogalmazták meg:

**Mit várna el egy ideális közösségtől?
(százalékban)**

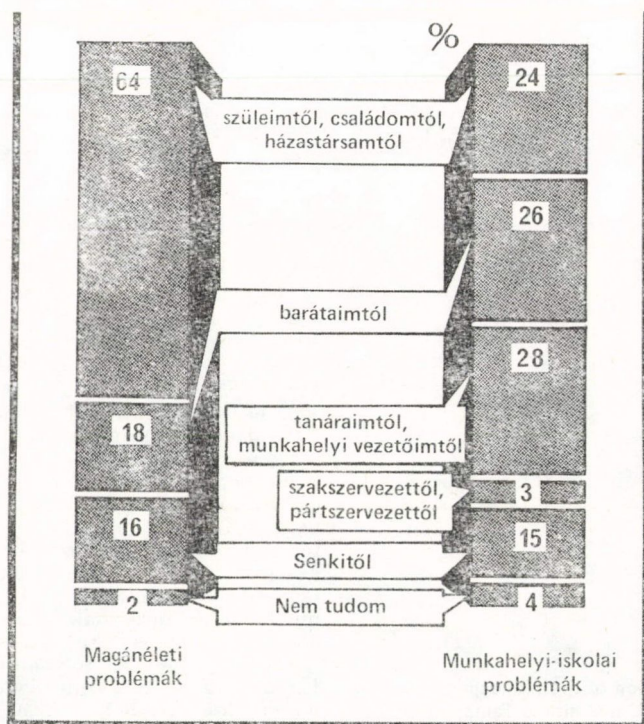
	N = 398
segítséget	48
megértést	46
olyan célt, amely azonosulási lehetőséget ad	44
jó programokat	38
az egymásra támaszkodás lehetőségét	27
meghallgatást	26
együttes élményeket	21
szeretetet	15
kellemes időtöltést	8

Bár a fiataloknak egy közösséggel szemben kellett megfogalmazniuk az igényeiket, elsősorban „individuális” értékeket neveztek meg, olyanokat, amelyek alapvetően az egyének magányának, elszigeteltségének feloldását szolgálják: a segítséget, a megértést, a meghallgatást stb. Ezek az igények, amelyek természetesebben vetődnek fel a bizalmasabb baráti kapcsolatokkal szemben, ellentétesek az előző kérdésre adott válaszokkal, azzal, hogy az „ideális” közösség legfontosabb alkotóelemeként a közös, meghatározott célt említették a megkérdezettek. Ez valószínűleg abból következik, hogy a fiatalok legnagyobb részének az életében inkább a baráti társaságoknak van jelentőségük, és igényeiket ezek a tapasztalatok határozzák meg.

A fiatalok többsége, 56 százaléka úgy látja, megvan a lehetősége, hogy az általa leírt „ideális” közösséghez tartozzék; a KISZ-vezetők 69, a KISZ-tagok 63 és a KISZ-en kívüliek 50 százaléka válaszolt így. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy ezek az „ideális” közösségek, ha léteznek is, nem tesznek igazán eleget a velük szemben támasztott

követelményeknek. Legalábbis ez derül ki akkor, ha megnézzük, kitől várnak segítséget, tanácsot azok a fiatalok, akiknek valamilyen magánéleti vagy iskolai, munkahelyi problémájuk van:

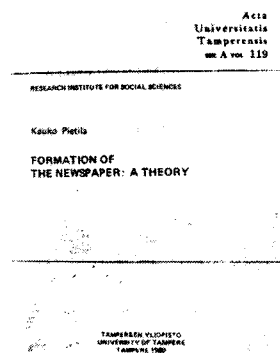
Ha valamilyen problémája volna, kitől várhatna segítséget, tanácsot?
(százalékban)

Magánéleti problémák esetében természetesnek tűnik, hogy a fiatalok elsősorban a családjukhoz fordulnának segítségért, tanácsért. Az iskolai, munkahelyi problémák esetében viszont elgondolkodtató, hogy a fiatalok egyáltalán nem fordulnának a KISZ-szervezethez, és csak minimális arányban kérnék a többi társadalmi szervezet segítségét. Ez arra utal, hogy a baráti társaságok kivételével a mozgalmi ill. a szakmai közösségek nem elégítik ki azoknak az igényeknek a legnagyobb részét, amelyeket a megkérdezett fiatalok az „ideális” közösségekkel szemben támasztanak. Ez kérdésessé teszi, hogy azok a fiatalok, akik állításuk szerint a baráti társaságukon kívül is tartoznak valamilyen közösséghez, meggondolták-e válaszaikat.

T. D. J.

A napilap fejlődéstudelmélete

Pietilä, K.: Formation of the Newspaper. A Theory — Acta Universitatis Tamperensis Ser. A Vol 119 — Tampere, 1980. 402. o.

A 60—70-es évek fordulóján Marshall MacLuhan, a „nagy guru” nemcsak az intellektuális divatmajmok és az amerikai diákmegmozdulások résztvevői körében szerzett lelkes híveket, hanem a tradicionális (amerikai) tömegkommunikáció elméletben csaldódott szakemberek körében is, méghozzá szép számban. A „világ falu” nagy zsvavájában a nyugati világ négy pontján is elkezdődött valami figyelemre méltó más. Az indulás kezdeti tétovázása után az új irányzat néhány év alatt érthető és megítélhető formákat öltött. A leicesteri csoportban számos időtálló kutatás készült, s nemzetközi hírv tudóssá lett a marxista Golding és Murdock. A Los

Angeles-i fenomenológusok — Molotch, Lester, Tuchman — önálló arculatú s rokonszenves ideológiájú szakemberekké váltak, bár távlatokat nyitó iskolát nem sikerül létrehozniuk. Az élesen kritikus tollú, autentikus hangzású marxista fogalomtárat használó nyugatnémet kutatókat Dieter Prokopot és kollégáit szellemi sivatag veszi körül.

E csoportokkal egyidőben alakult ki a Finn Rádió szervezetében, majd települt át kényszerűen Tamperébe az a munkaközösség, amelyből Kaarle Nordenstreng és Tapio Varis az évtized legismertebb nemzetközi kutatói közé emelkedett. A televízió-műsorok nemzetközi forgalmáról készített összehasonlító elemzéseik a tömegkommunikáció-szociológia legjobb termékei közé tartoznak. Figyelemreméltóak a csoport más tagjainak is a pozitivisták tradíció jegyében folytatott kutatásai. Ugyanakkor tanúbizonyságát adják elméleti érdeklődésüknek is. Az ehhez a műhelyhez tartozó Kauko Pietilä szerint „az újság sajátos formái... az emberek társadalmi gyakorlatában született történeti formák”. Munkájában azt a feladatot vállalta, hogy „elméletileg rekonstruálja az újság kialakulási folyamatát, mint a modern társadalmi totalitás kifejlődésének szerves alkotóelemét”. Szinte magától értetődő, hogy a tömegkommunikáció jelenkori uralkodó teóriájának bírálatával indul az elméleti építkezés.

Az észak-amerikai hagyományos megközelítés „alapító atyja”, Shannon szerint a tömegkommunikáció tovább nem redukálható magja, hogy „valaki üzenetet továbbít valaki másnak” egy speciális információcserélési technika révén. Innen azután a tömegkommunikáció specifikus, mérhető, megfigyelhető köznapi jelenségei-

hez ugrik át az általános rendszerelmélet fogalmi kereteiben. Az uralkodó teória két újabb változata a strukturalista-funkcionalista elmélet (pl. Wright és Lasswell) és „az úgynevezett konfliktus elmélet” (Buckley, Dahrendorf, Afanaszjev, Althusser, Beglow, Bisky). Az előbbi — a szerző szerint — „a tömegkommunikációt a társadalom strukturális alrendszerének” és „egyidejűleg minden fő funkcionális alrendszer részének” tekinti. Eközben ontológiailag tagadja a tömegkommunikáció történetiségét, míg a konfliktus-elmélet metodológiailag teszi ugyanezt. Az utóbbi a tömegkommunikációt mint az uralkodó osztály hatalomelosztási és hatalomgyakorlási mechanizmusát értelmezi a közvetlen érzéki tapasztalatok szintjén. Elméleti szintre azáltal próbálja emelni, hogy az osztályharc absztrakt-általános, de történetietlenül felfogott kategóriája alá sorolja. Ilyenformán a szerző szerint se egyik, se másik nem tekinthető a tömegkommunikáció-elmélet gyakorlatot szolgáló kritikájának.

Pietilä a továbbiakban a gyökeres szakításhoz vezet átmenet képviselőit (pl. Ferdinand Lasalle-t és Dallas W. Smythet) bírálja. Ők ugyan eljutottak a tömegkommunikáció lényegileg kettős természetének felismeréséig, mármint, hogy a tömeges közlés intézményei egyszerre gazdasági és ideológiai szervezetek, ám mégsem voltak képesek elméletileg meghaladni a polgári társadalom kommunikációs valóságát.

A tömegkommunikáció kettős természetének helyes értelmezése ilyenformán a szerző saját elméleti feladata. „Az én programom... az intézmény két aspektusa, a modern tömegkommunikáció áruformájának, érték és használati-érték vonatkozására közti, szükségszerű belső viszonyának kifejtése.” Ennek módszere az „úgynevezett történelmi materializmus”, persze nem a „rég” fajta (I. Engels), hanem a Tököben kifejtett marxi változat. Am a teoretikus hideg-meleg váltófürdő még csak most következik!

„Elemzésem során Ahmavaara az én Feuerbachom.” Pietilä e közlését úgy kell érteni, hogy a Töke I. kötetében található, az értékformák történeti fejlődésére, a töke termelési és felhalmozási folyamataira vonatkozó elmélet kifejtése során újra és újra a finn filozófus „Társadalmi kibernetika” c. művének szimbólum-rendszerét alkalmazza. Közben ismételtelen tudomásunkra jut, hogy Marx hol és miben bizonyult szegényesebb teoretikusnak Ahmavaaranál. A recenzens így mindinkább elveszti önbizalmát. Képtelen ugyanis fel-

ismerni, hogy e sajátos hibrid ígért precizítása miért pontosabb a marxi kifejtésnél. Mikor azután a sajtó (ami a tömegkommunikáció behelyettesítője) fejlődéstörténetének leírására kerül sor, a szerző szakadék peremén egyensúlyoz.

A sajtó fejlődéstörténetének aprólékosan informatív leírásával az értékformák mozgásfolyamatát állítja közvetlenül szembe, s ha valahol egy-egy sajtótörténeti korszakváltás pozitívista ismertetésére kerül sor, a természetszerű magyarázat: a töke értékesülési folyamatából, az áru kettős jellegéből nem is következhetett volna más. Ami történt, szükségszerűen történt, hiszen a sajtó is kettős jellegű.

E tézisek sokszorosan ismételt vizsgálatához azonban az olvasó a társadalomtörténeti, történeti-szociológiai összefüggések olyan konkrét-általános közvetítő hálózatának kifejtését igényelné, mint például Habermas tette a „Társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása”-ban. (A kötet 19 oldalas bibliográfiájában ez a szerző nem kapott helyet.)

Arra az időszakra, amire a marxi analízis vonatkozik, Pietilä a következő sajtótörténeti szakaszokat vetíti (eleinte az angol, majd a német sajtó fejlődését véve alapul): az újság előformái (1500—1600), az eredeti hetilapok korszaka (1600—1700), a felvilágosodás hetilapjai (1700—1750), az általános politikai és pártpolitikai lapok időszaka (1750—1870), az univerzális avagy objektív sajtó periódusa (1870—1918).

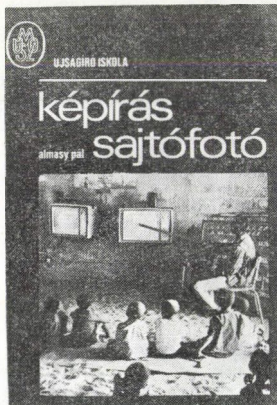
Az I. világháborút követően az univerzális napilap két típusra, az univerzális-elemző és az univerzális-kulináris újságra bomlik. Míg az első alfaj teljesen azonos a más szerzők által minőségi vagy presztizslapoknak nevezett sajtótermékekkel, a második alfajról részletesebb taglalás olvasható. A szó brechti értelmében kulináris-univerzális napilap az érzéki észlelet és problémamegoldás ismeretelméleti síkjain autentikus információkkal látja el az olvasót. A kulináris sajtó megbízhatóan közvetíti a tőkés társadalom valóságának — a szó Karel Kosik-i értelmében vett — általános jelenségvilágát. A kulináris napilap „árulként arra törekszik, hogy teljesen felszívja olvasóját az érdekes drámai világba, mivel ez az újság nem más, mint az olvasó érzékszerveinek és érzéki lényének kiterjesztése”. Egyszermind megakadályozza az olvasót abban, hogy felülemelkedjék az érzéki jelenségvilágon, s eljusson a megértő megismerés kritikai szintjére. Ezt csak az a napilap érhetné el, amit Pietilä univerzális-kritikai sajtóter-

mékek nevez. S hogy ez mi? Nem tudhatjuk meg, mert a szerző szerint még egyáltalán nem is létezik.

A könyv végére jutva a recenziens ismét bevallhatja: zavarban van. Túlságosan könnyen felismerhetőnek érzi, a fölöttébb égető hiány megszüntetésére törekvő, nagyon olvasott szerző tévútjait. Végére is, egy társadalomtörténetileg meghaladott korszak tudományos termékeinek — mások által kifejtett, kifejlesztett — bírálatára támaszkodhat, miközben Pietilät kritizálja. A finn kolléga által „konfliktus-teória” címszó alá sorolt, szocialista országokban élő kutatók jelzett bírálatával a recenziens is sokban egyetért. S Pietilä munkájához hasonló igényű, Marxra épülő-hivatkozó publikációt nem könnyű polcán látni. Ennek tudatában bizony nehéznek érzi, hogy mégis kimondja: a „tamperei iskola” sem teljesítette még a maga elé tűzött elméleti feladatokat.

J. Z.

A képek nyelve

Almásy Pál: Képirás, sajtófotó
Bp. 1979. (a MUOSZ kiadása)

Hiánypótló könyv, amelyet nagy példányszámban kellett volna megjelentetni nagy kiadónál, hogy minél többen hozzáférhessenek. A szerző maga is pontosan

megjelöli, kik számára tartotta fontosnak, célszerűnek megírni és tanulságos fotókkal illusztráltatni könyvét: „a képfelhasználók — kiadók, szerkesztők, oktatók stb. — ugyancsak nem ismerik jól a képek nyelvezetét: nincsenek tisztában a képnek mint közlési eszköznek a minőségi követelményeivel és jellemzőivel, és nem ugyanazzal a figyelemmel, nem ugyanolyan érdeklődéssel és nem azonos szempontok alapján dolgoznak vele, mint a leírt információkkal.” Jónéhány magyar újság is bizonyítja, mennyire igaza van a nemzetközi tekintélyre szert tett szerzőnek, aki huszonöt éves tapasztalat alapján kísérelte meg felhívni a figyelmet a kép, a fotó informatív, kommunikációs lehetőségeire és aki nem használt vagy félre értelmezett értékeire. A hét fejezetből s mindössze 116 oldalból álló könyv arra is jó példa, hogyan lehet röviden, tömören, okosan sokat mondani. Hiteles, amit ír, és az információs zűrzavarban, értékkedvelődés időszakában ez nem is kevés!

Témája látszólag olyan, amiről mindenki tud s elemzése, megoldásai is közhelyszerűnek, jól ismertnek tűnnek. Ez is hitelet erősíti! Mindenki által ismert problémákról szól s hogy ezek valójában mennyire megoldatlanok, arra éppen a napilapok, képes hetilapok a bizonyítékok. Az érdektelen sajtófotók özöne, amelyekkel telve vannak lapjaink, az, amikor a verbális közlést, az írott anyagot nem erősíti, nem kiegészíti, hanem csak közömbösen illusztrálja a fotó vagy amikor a jelentősnek, befolyásolónak szánt cikke mellett a cikk tartalmával meg nem egyező fotók kerülnek.

Evidens igazság, amit Almásy leír: „mindenkinnek, akinek döntési joga van a közlési rendszerekben, bizonyos szintű fotós ismeretekkel kell rendelkeznie és tisztában kell lennie a látáskultúra kérdéseivel. „Elég kézbe venni egy-egy újságot és elég a televízió műsorait (hírközlés, kerekasztal beszélgetés stb.) megnézni ahhoz, hogy kiderüljön, az Almásy által — és még sokan mások által leírt — követelményeknek tömegkommunikációs eszközeink nem tesznek eleget. Almásy konkrét fotók bemutatásával bizonyítja, milyen sajtófotó az, amelynek a képszerűségi foka nulla és melyiké magas. A képnek a szöveg közlési fokát kell megerősítenie, hangsúlyosnak, figyelemfelkeltőnek, könnyen érthetőnek, hatásosnak kell lennie. S ami nagyon fontos és vállalandó: a kép nem lehet érzelmentes, s ez nem jelenti azt, hogy művészinak, esztétikusnak kell lennie.

Sőt! A reklámfotók, leíró képek, dokumentumfotók legtöbbször az a baja, hogy

művésziessé válik, esztétizál és nem vállalja egyszerűen s tisztán azt, ami a tényleges feladata, a valódi funkciója. A sajtófotók, könyvillusztrációk, a kereskedelmi és tudományos dokumentum-fotók lényege a közlés, az információ, a tájékoztatás és ezekenél sohasem szabadna a jelentésnek, a mondanivalónak elsikkadni, alárendelődni az esztétikai, festői hatásnak. A sajtófotó agitációs eszköz és ezt vállalnia kell, különben továbbnöveli a fejekben amúgyis meglévő zűrzavart.

Almásy magára vonná a hazai vizuális kultúra szakembereinek haragját is, hiszen kijelenti, hogy nem lehet azt állítani, hogy „a kép egy nyelvezet”, és nem lehet a képnek univerzális jelleget tulajdonítani, „a kép nyelvezete nem is lehet nemzetközi jellegű, hiszen az egymást váltó kultúrák szerint változik”. Másként olvassa a képi üzenetet a fiatal s az öreg, az iskolázott s az iskolázatlan, egy európai s egy afrikai; akinek van képnéző gyakorlata s akinek nincs. Épp ezért különösen fontos — az információ könnyen és gyorsan olvashatósága érdekében — megállapítania a fotóelemek hierarchiáját, az álló, a mozgó és az élő elemek belső rendjét.

Pontosan illene ismernünk a képszerkesztés különböző stílusait, és a fotóval kiváltott optikai és pszichológiai hatásokat. Almásy támpontokat kínál mindehhez, majd a fotó értelmezésének öt tipikus hibáját mutatja be (nehezíti vagy lehetetlenné teszi a fotó értelmezését, ha túlzottan többjelentésű, ha nincs térbe komponálva, ha az elemek ellentmondások, ha a művészi jelleg az uralkodó, s ha már az azonosítás-kor is téves az értelmezés).

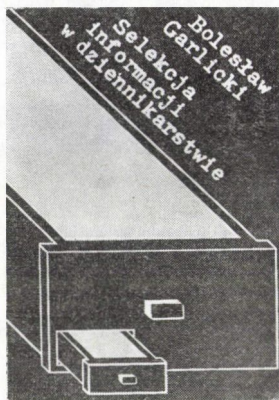
Almásy a dokumentum-fotókat a fotós közreműködése szerint is csoportosítja, s

erre nemcsak a képkészítőnek, hanem a kép megrendelőinek, a képszerkesztőknek is figyelnie kellene. A fotós egy esemény, táj, tárgy stb. rögzítésekor jelen lehet mint tanú, mint megfigyelő, mint „nyomozó”. Tanulságos az a csoportosítás is, amit az „Elvont fogalmak képi ábrázolása” című fejezetben a fogalmak kategorizálásával elvégez és amely munkamódszerben segítheti a képkészítőt s a képszerkesztőt (intellektuális fogalmak, lélektani fogalmak, érzelmi fogalmak, egzisztenciális fogalmak, fizikai fogalmak — és ezek jelentéstartalmának képi megjelenítési módja, a szemantikai mező vizuális vetületei). A fogalmak többsége természetesen nem fordítható le egyértelműen, a képben mindig van valami plusz a szöveghez képest”. A fényképezett kép az olvasó és a téma között bensőségesebb kapcsolatot teremt, mint az írás” — vallja Almásy, ugyanakkor nem fogadja el sem az írás, sem a kép között az alá- s fölérendeltségi viszonyt, mint korunkban annyian, akik szerint a kép, mások szerint az írás van halálra rendelve. Almásy kölcsönhatásukban rejlő erejüket látja és láttatja.

Vége egy könyv, amelyikben a gyakorlati tanácsok, a bizonyító elemzések jó arányban keverednek az elméleti igazságokkal! A recenzens leginkább azt nem érti, hogy amikor a könyvkiadás szakkönyv hiányban szenved, miért nem vállalkozik az ilyen jellegű kiadványok terjesztésére? A könyvnek sikere volna az amatőr fotósok körében ugyanúgy, mint a tömegkommunikációs szakembereknél, a tájékoztatás, újságszerkesztés felelőseinél ugyanúgy, mint az újságolvasóknál.

S. N. K.

Az információ-szelektálás a sajtóban

Bolesław Garlicki
(Selekcja informacji w dziennikarstwie)
Kraków, 1931.

A könyv az Osrodek Badan Prasoznawczych (Sajtóelméleti Kutatóközpont) gondozásában jelent meg Krakóban. Szerzője az ez év áprilisában elhunyt Bolesław Garlicki, a sajtóelmélet, az újságírás volt tanára a varsói Politikai Tudományok Intézetében. Pályafutását újságíróként kezdte, az OBP-hez 1971-ben került. Doktori pályamunkája az első olyan értekezés a lengyel szakirodalomban, amely megkísérli bemutatni az információ-szelektálás folyamatát. A kiadó véleménye szerint a szerző könyvével jelentősen hozzájárult a lengyel sajtó, a lengyel újságírás megújítására tett erőfeszítésekhez.

A tömeg tájékoztatási tevékenység kialakulásával a közkezen forgó információk mennyisége megnőtt, s ez elengedhetlenül tette módszeres szelektálásukat. A tömeg tájékoztatási eszközök nemcsak továbbítják, hanem ellenőrzik is a rajtuk keresztül áramló információkat, mégpedig intézményesen. Az információk kiszűrése, kiválasztása a szóban forgó intézmények működésével kapcsolatos leggyakoribb dilemmák közé tartozik. Végül is nem továbbítanak minden hozzájuk beérkező információt, hanem tudatosan megszürik és „átszabják” őket.

A könyvben a szerző elemzése fő tárgyaként a közlő személyt, a kommunikátort, azaz az újságíróvá választotta, aki össze-

gyűjti, feldolgozza és értékeli az információkat.

A könyv ismerteti — az elemzés jobb érthetőségére törekedve — az újságírás két, napjainkban elterjedt, egymástól eltérő felfogását. Az elsőt — némiképp leegyszerűsítve — kapitalista típusú (bulvár) újságírásnak nevezzük, amely a sajtót áru-nak, s ezzel összefüggésben a reklámtevékenység pusztá alanyának és tárgyának tekinti. A reklám ez esetben az újságírói munka finanszírozásának fő eszköze, az újságírói gondolkodás- és magatartásmódjának meghatározó tényezője. Ahhoz, hogy az újság eladható legyen — vallják e felfogás követői — az olvasót el kell kápráztatni, el kell árasztani könnyen megemészthető és szélsőségesen perszonalifikált információkkal, mindenben követni az ízlését, szórakoztatni, kielégíteni a kíváncsiságát. Az effajta újságírás — hívei szerint — egyrészt független az állami intézményrendszertől, másrészt messzemenően kielégíti a befogadók igényeit.

A másik, a szocialista típusú újságírás a sajtót az ideológiai propaganda eszközeként és a társadalmi véleménycsere fórumának tekinti. Az újságírói tevékenység alapját a termelési eszközök társadalmasított-ságában látja, és nagy súlyt fektet az újságíró társadalmi felelősségére. Az e típusú újságírás fő veszélye, hogy a rendszer kritikátlan dicsőítéséhez, az eredmények felnagyításához vezethet — a mélyreható, minden oldalú, marxista helyzetelemzés helyett.

A két típusú újságírás egymás mellett élése miatt a szerkesztőségi szelektálás más-más elvi megfontolások alapján folyik. A burzsoá típusú sajtóban jobban szem előtt tartják a befogadó egyéni, a társadalmi szférától elszigetelt szükségleteit. Ezért a szelektálás fogalma elválaszthatatlan az újságírói tevékenység meghatározott típusától és társadalmilag tételezett.

A szelektálás nem mentes a politikai szempontoktól sem. Ez nem okvetlenül egy meghatározott politikai irányvonalról való függést jelent. A szelektálás politikuma ugyanis nem mindig tudatos ténykedés eredménye, hanem az osztály- és társadalmi helyzet, a nevelés és a családi hagyományok által feltételezett. A politikum ugyanakkor lehet tudatos, az újságírás társadalmi céljaiból következő is. A szocialista

újságírás a konkrét helyzetekben a választás tudatosított politikumán alapszik.

A kapitalista típusú újságírás hívei időnként mindenfajta választás politikumát tagadják és azonosítják azt — elbagatellizálva a kérdést — a pártossággal, egy adott politikai rendszer feltétel nélkül való kiszolgálásával. Szerintük, ha az újságíró független a politikai struktúráktól, megőrizheti „semlegességét” és tisztán „professzionális magatartást” tanúsíthat. A kapitalista újságírás napi gyakorlata azonban rácsúfol ezekre a nézetekre.

A kétféle típusú újságírás jellemzőinek ismertetése után Garlicki az alapokhoz nyúl vissza: megállapítja, hogy magának a szelektálásnak a tudományos fogalmát a természettudósok terjesztették el. Eredetileg a természetes vagy mesterséges kiválasztódást, az adott minőség legjobb egyedeinek kiválasztását, s a legrosszabak kiselejtezését jelentette. Tágabb értelemben használják a fogalmat a pszichológusok és szociológusok, kiterjesztve az emberre, nemcsak a kiválasztás tárgyának, hanem alanyának is tekintve őt. *Hasonló értelemben fogják fel a szelektálást a sajtóelméletben*, amely jelentheti az újságírók meghatározott egyéni adottságok szerinti kiválasztását, és jelentheti az információk szelektálását.

A könyv tíz fejezetre oszlik. Az első bemutatja a szerkesztőséget mint rendszert, a szerkesztőségi szerepeket és magatartásokat. A második a szerkesztőség és a társadalmi környezet, a szerkesztőség és az

intézményrendszer kapcsolatát taglalja, és részletesen ismerteti a szocialista újságírás meghatározó jegyeit. A harmadik az újságírónak a szerkesztőség rendszerében elfoglalt helyét, ezen belül az újságírói magatartás modelljeit, a lengyel újságíró társadalmi rangját, az újságírói munka pozitív és negatív vonásait, az újságírói szelektálás négy szakaszát elemzi. A negyedik a külföldi, a közlőre vonatkozó empirikus kutatások állását; a szelektálás többfokozatúságát, a lélektani tényezők szerepét, a szelektálás szubjektív és objektív tényezőit tekinti át. Az ötödik az ugyancsak külföldi, de a befogadóra vonatkozó empirikus kutatásokról; a szelektálási képességről, a befogadás zavarairól, a befogadó és a közlő viszonyáról, a szelektálási mechanizmusról, a tájékoztatás pszichológiájáról ad képet. A hatodik az újságírás meghatározó jegyeit, az objektív (a jelentést, az időszerűséget, a konfliktust, a perszifikációt) és szubjektív kritériumokat, az objektívizáció tényezőit, valamint a motivációs tényezőket — az érdeklődési kört és az érzelmisséget vizsgálja. A nyolcadik és a kilencedik az előző fejezetek elméleti következtetéseinek a lengyel gyakorlattal való alátámasztására törekszik — kérdőíves vizsgálatok eredményeinek bemutatásával. A tizedik a kötet összegezését. A közelmúltban elhunyt szerző gazdag bibliográfiával egészíti ki munkáját.

Á. L.

A műsorsugárzás nagyvállalkozója

AS IT HAPPENED A MEMOIR BY WILLIAM S. PALEY FOUNDER AND CHAIRMAN, CBS

William S. Paley: As it Happened. A Memoir;
Doubleday and Company, Inc.; Garden City,
New York; 1979.

Az amerikai életforma velejárója, hogy a hírességek pályájuk végén (legyen az akár bukás vagy önkéntes visszavonulás) szinte kötelességszerűen megírják emlékirataikat. Nemegyszer már akkor megjelenik a memoár, amikor az illető még nem távozott a színről. Ennek az az előnye, hogy a még fénylő hírnévből nagyobb példányszám fakad, és írója még hatalmas teljében fogadhatja a nem mindig egyetértő kritikákat. Szem előtt tartotta ezt Paley is, aki 400 oldalas könyvet írt a CBS történetéről. A cég elődjét Paley 1928-ban, tehát 27 éves korában, apja szivargyárának jövedelméből vásárolta meg, és e mammutvállalkozásnak mindmáig aktív tulajdonos-elnöke.

A memoár igazi értéke, hogy miközben Paley saját vállalkozói sikerének pontos és önelégült leírását adja, beavat bennünket a már klasszikusnak számító amerikai rádiós, illetve televíziós modell kialakulásának történetébe.

A könyv első részében a kis társaság a Columbia Broadcasting System növekedését írja le; elkeseredett versengését az NBC-vel. Ez utóbbi még a háború után is sokáig tartotta előnyét, amelyet elsősorban annak köszönhetett, hogy az egyik legnagyobb ipari nagyvállalat állt mögötte,

az RCA. Ők azért támogatták megalakulásakor az NBC-t, hogy adásaival piacot teremtsen az új találmánynak, a rádiókészüléknek. És bár e téren a CBS is partner lehetett volna, a támogatás mégis az NBC-nek jutott, jöllehet ez az összeg önmagában nem fedezhette a növekvő anyagi igényeket.

Mínthogy a rádióadók Amerikában magántársulások — és azok maradtak mindmáig — ezért kezdettől fogva rentábilisnak kellett lenniök. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy előfizetési díj híján hirdetések tömegét építették műsoraikba. A hirdetők viszont nagyobb pénzt fizettek, ha a műsor — és benne a hirdetés — sokfelé volt fogható. Paley hamar felismerte a fejlődés útját és rendkívül gyorsan — alig egy év alatt — megteremtette az affiliált rendszert: az NBC-t is megelőzve átért a nyugati partra és egy Los-Angeles-i állomás bekebelezésével megalkotta a parttól-partig terjedő „hálózatot”. A hirdetők azonban nemcsak térben, hanem időben is biztosra akartak menni, és azon voltak, hogy a legszínvonalasabb műsorok szolgáljanak hirdetései keretében. Így alakult ki a sponsor-rendszer, amely magyarul támogatónak nevezhető, de valójában ennél több. A műsort ugyanis kezdetben a sponsor állította össze, az adott szereplők az ő — és csakis az ő — műsorának alkalmazottai voltak és más fellépést nem vállalhattak. Paley újítása az volt, hogy sponsor nélkül futtatott sokszor ismeretlen művészeket — így kezdte Fred Astaire és Bing Crosby is — és ha népszerűek lettek, akkor a rájuk épített CBS műsorokban borsos áron adhatta el a reklámokat. A fellépő népszerű színészek, komikusok kezdeti idegenkedése azonban sokáig gátja volt a fejlődésnek. Paley két nagyszerű ötlete volt, hogy hívjának közönséget a stúdióba; nevető, reagáló közönséget. Így született meg a harmadik évek közepén a mindmáig meghatározó jelentőségű „nyilvános” adás.

A CBS egy területen mindvégig megelőzte riválisait: hírműsorai mindig alaposak, megbízhatóak és gyorsak voltak. Könyvében Paley nagy teret szentel a hírek készítőinek és érdekesítően írja le az amerikai rádiózás egy kívülállók számára kevésbé ismert fejezetét; azt a küzdelmet, amelynek során a hírszolgáltatás polgárjogot nyert az eddig csak szórakoztató célokat szolgáló rádióban.

Hoover választási kampánya, majd beiktatási beszédének egyenes közvetítése 1928-ban a politika és a rádiózás összefonódásának nyitánya volt. Az újságkiadók azonban veszélyeztetve látták érdekeiket és ultimátumuk értelmében 1931-től a hírügynökségek nem adtak egyetlen hírt sem a rádióknak, mi több, az újságok megtagadták a rádióműsor napi közlését is. A képtelen helyzetről a CBS és NBC csak úgy talált kiutat, hogy elkezdte saját tudósító rendszerének kiépítését, mely aztán a lapkiadókkal hamarosan megkötött szükség szerinti béke után is fennmaradt. A rádiós híradásokat korlátozó rendelkezések aztán a II. világháború idejére teljesen megszűntek.

Saját, háború alatti szerepének ismertetésével Paley bepillantást enged a szövetséges hatalmak propagandagépezetének működésébe, amelynek ő maga is alakítója volt. Az európai „közjáték” elbeszélése után visszatér igazi csatatérre, az 1945-öt követő CBS—NBC küzdelem második fordulójára. Dúl a hanglemezháború. Az RCA—NBC vállalkozás a 45-ös fordulatú lemezt terjeszti, a Columbia—CBS a 33-ast és döntő győzelmet arat. A televíziós technikában viszont a konkurrenca diadalmas: a színes adásokat elhamarkodottan erőltető CBS ellenében. A tévés hírműsorok terén a CBS hamar az élre áll. Ők valószínűsítják meg az első élő adást a keleti—nyu-

gati part összekapcsolásával a „Most látható . . .” című műsorban, és ugyanitt kerül sor az 50-es évek legnagyobb amerikai tömegkommunikációs tettére, a McCarthy szenátor elleni fellépésre.

Az ügyben játszott szerepére emlékezve Paley nagyon objektívnek, valósággal kívülről állónak igyekszik feltüntetni önmagát, majd a Watergate ügy kapcsán Paley szinte megismételte 1954-es szerepét. Vagyis alig pár órával megelőzve a konkurrenciát, kampányt indított, ugyanakkor korábban bajba került munkatársainak semmiféle védelmet nem biztosított. (Ld. Halberstam ismertetését az RTV Szemle 1979. 3. számában).

Paley könyvének értéke, hogy ennek az üzletorientált, a közönségigényt kiszolgáló hatalmas mammutintézménynek a működését személyeken és műsorokon keresztül mutatja be, amely részben ismeretlen ugyan az olvasó előtt, de a társadalmi keret, amelyben mozognak, nem az, és a gépezet, amely mozgatja őket, szintén kiismerhető.

A könyvhöz hasznos műsorbibliográfia tartozik, s tartalmazza az elmúlt évtizedek legfontosabb CBS rádió- és televízióműsoraikat.

H. J.

Módszertani Füzetek

A Módszertani Füzeteket a Kossuth Kiadó jelenteti meg agitációs és propaganda céllal. A kiválóan szerkesztett, példamutatóan tördelt kiadvány a vizuális kultúrával foglalkozónak szükségszerűen a keresztény egyházat juttatja eszébe, amely másfélezer éven keresztül ideológiai szolgálataiba állította mindazokat az objektumokat, amelyekkel ma a turista úton-útfélen találkozunk, amelyeket felkeres, odazarándokolva megcsodál és amelyek ma a művészettörténet nagy részét kitevő alkotások. Ki gondol ma már arra, hogy a gótikus templom, a reneszánsz falfestmény, a bizánci mozaik és így tovább, mind propaganda eszköz, maig ható manipulációs tevékenység eredménye.

De eszünkbe juthat 1918. november hetediké is, amikor a fiatal szovjet állam az avantgard művészek legjobbait bízta meg az évforduló ünnepeinek megtervezésével és Chagall, Malevics, Tatlin, Majakovszkij és a többiek tervezik az utcaképet, a dekorációkat és a felvonulást.

A Módszertani Füzetek szerkesztői pontosan tudják, hogy a verbális közlések mellett milyen nagy jelentősége van a tárgyak rejtett vizuális üzeneteinek, hogy mennyire befolyásolja az embert hétköznapi döntéseiben is mindaz, amit lát, anélkül, hogy akár tudatosan odafigyelne (plakátokra, könyv- és újsággrafikákra, a tévé képernyőjén látottakra stb.).

A Módszertani Füzetekből eddig négy szám jelent meg. Az eddigiek témája nemcsak a közművelődés, a kulturális politika, az oktatás szakembereinek válhat hasznára. Egy-egy tanulmány gazdag illusztrációs anyaggal szemlélteti a rádió, a televízió és a propaganda kapcsolatrendszerét, vagy a film szerepét és felhasználását a tömegpolitikai munkában és az esztétikai oktatásban, a vizuális agitációt és eszközeit, vagy akár

a társadalmi ünnepek megrendezését, demonstrációs grafikáit, az információátadás lehetséges módozatait stb. A propaganda, az agitáció korszerű, ötletes formáit mutatja be a lap (az 1981/2. szám például azt, hogy hogyan készítsünk diaporáma műsort, dokumentumfilmek oktató-nevelő munkáját), és a nyolevanas évek technikai lehetőségeinek megfelelő eszköztár igénybevitelére serkent. Modern szemlélettel nemcsak a televíziót és a rádiót tartja tömegkommunikációs eszköznek, hanem a plakátot, a kirakatot, a diafilmet és sok egyéb audiovizuális eszközt; a propagandát, az agitációt olyan kommunikációs tevékenységnek tekinti, amelyet korszerű, magas esztétikai színvonalú tárgyakkal is támogatni, erősíteni kell.

A Módszertani Füzetek sorozata a magas színvonalú tömegtájékoztatási eszközök közé tartozik vizuális megjelenési módjával, szakmai igényességével. Olyan kiadvány, amely sok és pontos információt juttat időszerű és esztétikailag jól megformált külsővel azoknak, akik emberi közösségek véleményirányítói, s így egyáltalán nem mindegy, hogy milyen értékrendet vallanak magukénak, milyen a kulturális igény-szintjük, mennyire nyitottak az új jelenségek befogadására.

A kiadvány már adottnak fogadja el, hogy szemléletmódunk a tömegkommunikációs eszközök — elsődlegesen a televízió — által meghatározott, hogy az emberek tömegei vizuális módon (tévé, képeslap, plakát stb.) szerzik be hétköznapi életvitelükben az információk legnagyobb részét és épp ezért a mindennapokban egyre nő a képi nyelv, a vizuális nyelvrendszer ismeretének fontossága.

S.N.K.

Journal of Communication

A TÁVKÖZLÉS JÖVŐJE

Az Intelsat egyik vezető beosztású munkatársa 1979–80-ban a Delphi-módszerrel prognosztikai vizsgálatot végzett a távközlés és a világűr távközlési hasznosításának kilátásairól. (A Delphi-módszer lényege, hogy a szakértőket többször egymásután megkérdezik, s ekközben a kutatók visszajelzést adnak a megelőző kérdés során beérkezett válaszokról.) Az előrejelzés 20 ország 83 szakértőjének véleményére alapozódik. Kétharmad része az Egyesült Államokban, Japánban, Angliában és az NSZK-ban él. A kérdések és a válaszok a fejlett és közepesen fejlett tőkés országokra vonatkoznak.

A szakértők túlnyomó többsége úgy vélte, hogy a különféle *képszöveg-rendszerek* 1985 és 2000 között érik majd el az 5–10 százalékos piactelítődési szintet. Háromnegyed részüknek az volt az álláspontja, hogy a *videokonferenciák* a 2000. év körül vagy azután elégitik majd ki az üzleti kommunikációs szükségletek 10–25 százalékát. A *képtelefon* 5–10 százalékos elterjedtsége a 2000. évet követően várható. A *közvetlen műsorszóró műholdak* jeleit vevő jó minőségű és olcsó antennák 1985 és 2000 között fognak elterjedni. (Az olcsóságon 100 jelenlegi értékű dollárnál alacsonyabb ár értendő.)

Ezek szerint jóval mérsékeltabb elterjedési, növekedési ütem várható, mint amiről általában olvasni lehet a gyakorta reklámcélú előrejelzésekben. A szakértőket

nem csupán a szükséges berendezések majdani költsége készítette óvatosságra, hanem az is, hogy az új közléstechnika használatát a fogvasztók elég lassan fogják megtanulni. Meglehetősen bizonytalannak látszik az is, hogy milyen információs szolgáltatások iránt is lesz számottevő kereslet.

A távközlés, meteorológiai előrejelzés céljaira szolgáló *nagy állomások* rendszeresítését a szakértők kétharmad része az ezredforduló tájkára várja. Igencsak megoszlottak viszont a vélemények abban a kérdésben, hogy az irtávközléssel kapcsolatos ipari termelés mikor teszi majd ki a világ össztermelésének jelentős hányadát, azaz 3–5 százalékát. A nagyon optimisták (28 százalék) ezt már az 1985 és 2000 közti időszakra várják, a mérsékelték 31 százalékos csoportja az ezredfordulót követő 15 évre tette az említett részarány kialakulását. A pesszimisták (33 százalék) szerint erre csak a távoli jövőben lehet számítani. Érdekeséggé említhető, hogy a szakértők viszonylagos többsége szerint sohasem kerül arra sor, hogy az egész világon egységes televíziós szabványokat érvényesítsenek.

Az amerikai háztartásokra vonatkozó prognózisok sem voltak sokkal derűlátóbbak. A szakértők kerek 60 százaléka szerint csak az ezredfordulóra várható, hogy az amerikai háztartások egynegyed részében helyet kap a távközlési terminál. Abszolút többségük viszont úgy vélte, hogy az ezredforduló táján már minden amerikai állampolgárról lesznek számítógépbe táplált nyilvántartások. Világméretű, univerzális adatbank létrehozása viszont még olyan távoli, hogy a szakértők 80 százaléka vagy 2015 utánra jósolta, vagy lehetetlennek tartotta.

A gyors technikai fejlődést tehát a kooperáció akadózó gépezete fogja majd vissza, s az információban olyan gazdag társadalomban reális veszély a magánszféra végleges beszűkülése.

Media Perspektiven

AZ ÉRTELEM KÖZBESZÓLÁSI ESÉLYEI
(AZ ÚJ KÖZLÉSTECHNIKÁK KILÁTÁSAI
AZ NSZK-BAN 1990-IG)

Az új közléstechnikákról folytatott, széleskörű, de elég felszínes nyugatnémet eszmecserék jellemzője, hogy az érvelésben a műszaki lehetőségek összekeveredtek a piaci kínálat szempontjaival. A résztvevők többsége olyan képet festett, mintha már rövid időn belül a társadalmi kommunikáció totális forradalma köszöntene ránk.

A nyolevanas évektől a távközlési technika és a szórakoztató elektronika több újdonságára számíthatunk. A rádiózásban és a televíziózásban mennyiségi javulás várható a hang- és képátvitelben (digitális hangtechnika, hifi-sztereofonikus televízió), a vevőkészülékek körében (digitális vevők és erősítők, lapos képernyő) a különféle perifériális berendezések és kiegészítő jelhordozók (digitális lemezjátszók és hanglemezek, előregyártott videoműsorok, házi számítógépek stb.) csoportjában. Műszaki tökéletesedés várható a vezetékes távközlés infrastruktúrájában és végkészülékeinél is (pl. távmásolás, szövegautomaták). Végül lehetőség nyílik minőségileg új információs és közlési rendszerek bevezetésére, ezek prototípusa a széles sávú kábeltelevízió.

Mindebből az NSZK-ban még csak igen kevés vált valóra. A fogyasztói képrögzítő berendezések 1977 őszén kerültek piacra, s 1980 végén mintegy 2 százalékos ellátottsággal számolhatunk. Az előregyártott műsorkazetták 1978-as rajtja óta 2000 anyag jelent meg a piacon, s ennek mintegy a fele szakmai továbbképző program volt. Képlemezjátszóra és képlemezre 1983 előtt aligha számíthatunk. A képernyőszöveg országos bevezetésére 1985 előtt még gondolni sem lehet, s a videoszöveg rendszeres sugárzására is csak 1983 után kerülhet sor. Bizonyosra vehető, hogy 1986 előtt az NSZK-ban sem lesz rendszeres, műholdról sugárzott televíziós műsor, s arra sem lehet számítani, hogy más — például luxemburgi — műholdas televíziók sokkal hamarabb sugározni kezdenének.

Ma már aligha van műszaki akadály annak, hogy az NSZK-t széles sávú kábellekkel behálózzák. Gondot jelent viszont az ezzel járó költség, a közvetített tartalmakért vállalt felelősség. Bizonytalan továbbá, hogy tényleg szükség van és lesz-e mindarra a műsor- és információtöbbletre, amit a kábeltelevízió nyújtani fog.

Ezért határozott úgy a szövetségi kormány, hogy létre kell hozni négy kísérleti kábelhálózatot s az így szerzett tapasztalatok alapján, 1985 után lehet majd dönteni a kábeltelevízió országos bevezetéséről.

A 80-as években a korábbinál lassabb ütemben rövidül majd a munkaidő, s a szabad idő-többség főleg a hétvégeken válik érezhetővé. A televíziózás időtartama a szabadidő növekedésével arányosan vagy némileg nagyobb mértékben hosszabbodik. E növekedést sejteti a másodkészülékek terjedése, a képrögzítők és képlemezek használata, a televíziós szolgáltatások igénybevétele, a házi képernyő-játékok és a számítógépek növekvő használata.

A nyugatnémet háztartások 1969-ben átlagos költségvetésük 3,6 százalékát fordították különféle kommunikációs kiadásokra. 1977-re ez az arány 4,8 százalékra nőtt, s 1990-ben várhatólag 6,6 százalékot tesz majd ki. A kiadások e csoportjából az új közléstechnikák mintegy 30 százalékkal fognak 1990-ben részesedni. A 80-as években annyi jut az új közléstechnikákra, amiből közel 100 százalékos képrögzítő ellátottságot és közepes videokazetta keresletet lehetne fedezni.

A szabadidő-eltöltési és a kommunikációs szokások lassú változása, az információs és közlési rendszerek kialakuló versenye és a kínálat bizonytalansága azonban óvatosságra int. Feltehető, hogy az új technikák lassabban fognak elterjedni, s a telítődésben is alacsonyabb szint várható.

A képlemez és a lemezjátszó iránti kereslet lassú ütemben fog növekedni. A műholdas műsorszórás iránt 1990-ig még akkor is csekély lesz a kereslet, ha a sugárzás 1986-ban tényleg megkezdődik. Ugyanez a helyzet a kábeltelevízióval is. A képernyőszöveg iránti kereslet túlnyomó része még 1990-ben is a szervezeti-intézményi felhasználók körére korlátozódik, a magánháztartások kereslete csak a 90-es években fog növekedni.

Mindezek láttán egyre növekszik a szkeptikusok száma. Vajon tényleg szükség van-e mindarra, amit a technika megvalósít? Vajon van-e még lehetőség arra, hogy az új közléstechnikákat átfigyó, előrelátó tervek alapján alakítsák ki, s nem

pusztán piaci és profitérdektől hajtva? Van-e még valami esélye az értelemnek, hogy a közléspolitikai döntések (legalább egyik) meghatározó tényezőjévé válják?

E konzervatív színezetű kérdéseket leginkább a politikai színpad baloldalán fogalmaznak meg, míg a technikai újdonságok lelkes pártolói ezúttal inkább a politikai konzervatívok soraiból kerülnek ki.

Az információs szektor gyors fejlődése kezdetben új ipari munkahelyet fog teremteni, hogy aztán a szolgáltatási ágazatokban (pl. könyvtárakban, bankokban) annál több munkahelyet szüntessen meg.

A műholdas tévé-rendszerekkel járó túllínelát, a kábelhálózatok révén elérhető műsorbőség a „műsorok ellaposodásának spirálját” indíthatja el. Az új közléstechnikák növelik a műsorkészítők közti munkamegosztást és a végtermékek szabványosítását. Vajon a jövő újságírója már csak a hírügynökségekben előregyártott anyagok kozmetikázásával és számítógépes feldolgozásával tölti majd munkaidejét?

The Economist

INTEGRÁLT ÁRAMKÖRÖK — HARC A VILÁGPIACÉRT

Az elmúlt években a hajóépítéstől kezdve a textiliparon keresztül a színes televíziógyártásig az egyik amerikai iparágat a másik után tették tönkre az agresszív és erős külföldi versenytársak, elsősorban Japán. S a jelek szerint Japán még egy skalppal gyarapítja ipari trófeagyűjteményét. A 4,8 milliárd dollár értékű amerikai integrált áramkör-gyártás, a fejlett ipari technika egyik legfiatalabb és igen versenyképes ága lesz az áldozat. A félvezetők forgalma várhatóan eléri majd az évi 100 milliárd dollárt az ezredfordulóig. Sőt a kulcstermék, a „microchip” néven ismert, konfetti nagyságú szilíciumlap az egész

ipart forradalmasítja az óriási számítógépektől az apró háztartási készülékekig, és életre hívja az olesós „gondolkodó” és „beszélő” gépek új generációját.

20 év múlva a microchip gazdaságilag olyan fontos lesz, mint a motor, az acél, az energia, a vegyszerek — alapvető ipar, amely nélkül egyetlen ország sem lehet igazán nagyhatalom.

Japán szép csöndben ki fogja szorítani az Egyesült Államokat, a világ vezető számítógép-hardware tervezőjét és gyártóját, amely először fejlesztette ki az integrált áramköröket a 60-as évek elején. Már most Japán társaságok ellenőrzik a világpiac 25 százalékát.

A japán vállalatok hatalmas tőkét ruháznak be a félvezető iparba. Olyan tőkeerős nagyvállalatok, mint például a Nippon Electric és a Toshiba átveszik a már meglevő amerikai cégeket vagy új gyárakat létesítenek az ipar központjaiban, pl. a Santa Clara County-beli „szilícium-völgyben”, San Franciscótól délkeletre. Japán tíz legnagyobb integrált áramkör-gyártója 1980-ra már 610 milliós beruházást tervezett az előző évi 476 millióval szemben.

Amerikai partnereiktől eltérően a japán vállalatokat nem kényszerítik a bankok és részvényesek, hogy évente növekvő bevételeket és profitot mutassanak fel. Tamotsu Harada, az Electronic Industry Association munkatársa mondja: „Mi 20—30 évre előre nézünk, az amerikai hosszútávú tervezés pedig 2—3 évet jelent”.

A japánok várakozása ellenére azonban az amerikai félvezető ipar nem lesz olyan könnyű préda, mint az acéltermelő és az óragyártók voltak. Az amerikai „microchip”-ipar is fiatal, gyorsan fejlődik, és rendkívül dinamikus. A dallas-i Texas Instruments például zseniális „beszélő” számítógépet tervezett, melyet a gyermekek játszva tanulásánál kiválóan fel lehet használni. Találmánya megnyitja az utat egy sor technikai csoda előtt a komputerizált sebességmérőtől kezdve a vakok számára készíthető „beszélő” könyvig.

Ha az amerikai integrált áramkör-gyártók továbbra is az élen akarnak maradni, óriási összegeket kell beruházniuk a kutatásba és a technológia fejlesztésébe. A költségek egyre nőnek. Tíz éve két millió dollárért fel lehetett állítani egy olyan létesítményt, amely akkor első osztályúnak számító integrált áramköröket gyártott. Ma egy ilyen létesítmény költsége 50 millió dollár.

Az amerikai televíziógyártás elsősorban azért esett vissza, mert az iparág bevételei-

nek mindössze 3 százalékát fordították kutatásra és fejlesztésre. A félvezetőket gyártó cégek nem akarják elkövetni ezt a hibát, a legtöbben jövedelmük 10 százalékát költik kutatásra. A piacszerzésre fordított költségek is megduplázódtak 1976 óta. A japánok azonban még így is félelmetes versenytársaknak bizonyulhatnak. A Hewlett Packard nagyvállalat összehasonlító elemzést végzett három japán és három amerikai számítógépgyártó cég termeléséről. A számítások szerint a japán vállalatoknál a selejt kilencszer kevesebb, mint USA-beli versenytársaiknál. Ez az amerikai autó-, televízió- és acélgépgyártó cégek számára igencsak ismerősen hangzik.

Newsweek

JÖNNEK A MŰHOLDAK

Európa televíziós forradalom előtt áll. A következő években a kommunikációs műholdak elterjedése megsokszorozhatja a csaknem 250 millió nyugat-európai néző rendelkezésére álló csatornák számát. Az adók egyszerre 20 programot is közvetíthetnek az égből azoknak, akik ma legfeljebb két csatorna között választhatnak. De aminek a nézők örülnek, gondot okoz sok európai kormányoknak. Éveken keresztül szigorúan szabályozták a közvetíthető szórakoztató, hír- és reklámműsorok mennyiségét. A műholdak a legjobb esetben is enyhítik majd ezt az ellenőrzést.

Az új technika két előfutárának neve úgy hangzik, mintha a Csillagok háborújából maradtak volna itt: TDF—1 és TV—SAT—1. A műholdakat, melyek egyszerre három tévécsatorna műsorát képesek közvetíteni, a francia Ariane rakéta szállítja majd Nyugat-Európa fölé. Jelzéseik hatóköre a kontinens nagy részére, sőt egy darabon még Angliára is kiterjed. A tervek szerint a két óriásmadarat 1984-ben bocsátják útjára, és az évtized végére akár 10 új műhold is pályára kerülhet.

A kábelrendszerek gyors terjedése folytán a műhold jeleit könnyen és olcsón lehet majd venni. Még a nyelvi akadályokat is leküzdik, ha az újonnan kifejlesztett „digitális” hang-berendezést csatlakoztatják a tévékészülékhez. A néző csak meg-

nyom egy gombot, és a saját nyelvén hallhatja a külföldi műsorokat.

A kormányoknak hamarosan el kell tudni dönteniük, hogyan birkózzanak meg a műholdakkal. Európa legnagyobb kereskedelmi műsorszóró szervezete, a Compagnie Luxembourgeoise de Télédiffusion 1985-ben szándékozik fellőni saját műholdját. Ezután valószínűleg felgyorsul a verseny. Az 1977. évi ENSZ-egyezmény alapján minden európai ország — még az apró Andorra és Monaco is — lehetőséget és hullámsávot kapott, hogy saját műholdról közvetítsen, és egyre nagyobb a vágyuk, hogy ezt ki is használják.

Egyre-másra születnek a közös vállalkozások az úrhajózással foglalkozó társaságok, a kiadók és a műsorszórók szövetkezéseivel. A csatornák számának robbanásszerű növekedése annyira megváltoztathatja Európa televíziózását, mint amennyire az olcsó papír fellelőltette a nyomdaipart a múlt században.

A műhold-pártiak eufóriája azonban jó adag szkepticizmussal párosul. Egy francia televíziós szakember szerint például a sokcsatornás televízióhoz csak igen-igen fokozatosan lehet eljutni: „A hetvenes években azt jósolták, hogy a videokazetták forradalmasítják a televíziózást. Nem így lett.”

A változás mégis a vártnál hamarabb bekövetkezhet, a technika fejlődése gyorsítja az ütemet. A műhold-jelek vételének technikája is gyorsan tökéletesedik. A tányér alakú antennák ma 400—500 dollárba kerülnek, de ez az ár csökkenni fog, ha közös antennákat csatlakoztatnak kábel-rendszerekhez. Optimista előrejelzések szerint 1985-re a francia otthonok 85 százalékában, 1990-re a német lakások 30 százalékában lehet majd venni a műhold-programokat.

Az első műhold felbocsátása persze nem lesz olcsó, várhatóan több száz millió dollárba kerül, s a műholdak elterjedése után is legalább 34 millió dollárba lesz szükség egy-egy műhold elindításához. Ilyen költségek mellett szinte elkerülhetetlen, hogy a hirdetőktől kapott bevételekkel fedezzék a kiadások egy részét.

Semmilyen garancia nincs arra, hogy a jövő műsorszerkesztése jobb lesz, mint az államilag szabályozott televízió. Valószínű, hogy a műholdak az amerikai tévére oly jellemző olcsó, érzélgős tévéjátékokkal és krimikkel fogják bombázni Európát. De végül is a nézők, s nem a hivatalnokok döntenek. Mint ma a rádió, a távoli jövőben a televízió is korlátlan választékot nyújt majd Európa számára.

TÉVÉ AZ ŰRBEN

Beszélgetés

Alekszej Leonov űrhajóssal

Hogyan emlékezik vissza az emberiség első űrközvetítésére annak egyik első nézője, Alekszej Leonov űrhajós?

LEONOV: Amikor Jurij Gagarin startolt, én az ország legtávolabbi, kamsatkai megfigyelő állomásán voltam a híradásközpont vezetője. Húsz perccel Jura fellövése után még mindig hiába vártuk a jelzést, amikor egyszercsak valahonnét, nagyon távolról „Hajnal, Hajnal! Itt Ciprus. Hogyan hallotok engem?” A hang igen ismerős volt, de a beleszűrődött zörejeiktől egyáltalán nem hallatszott „földi” hangnak. Számtalan rádióközvetítést hallgattam már a legkülönbözőbb repülőgépeken, de ez egészen szokatlan volt: mintha valami végtelen mélységből jött volna és valahogy fluktuálva. És akkor a monitoron feltűnt Jurij Gagarin arca. Őszintén szólva nem ismertem fel mindjárt. Rádásul mi még nem is tudtuk biztosan, hogy Gagarin vagy Tyitov repül. A hangja inkább Gagariné, az arca viszont jobban hasonlított Tyitovéra. Hát, ilyen volt akkor még a közvetítés minősége, ami nem csoda, hiszen senki a Földön nem tudta, hogyan kell ezt csinálni. Azután persze, amikor az űrhajó a mi zónánkba ért, megszűnt a zavar, és tisztán felismerhettük Jurij Gagarin mosolygós arcát.

Milyen fejlődési szakaszai voltak eddig a kozmikus televíziózásnak?

LEONOV: Az első az erőpróba volt. A nem szabványos sorkfrekvenciájú, kis teljesítőképességű fedélzeti televíziókamerák kora. Azután jött a normál képfelbontású, de még fekete-fehér tévé. És a harmadik szakasz: a színes televízió. Ez utóbbi bevezetésénél én is repültem a Szojuz-Apollo programban. A leszállás közvetítésénél egészen tiszta volt a kép: sárga sztyeppe Arkalik térségében, kis porfelhő a könnyű

széltől... Aztán hirtelen megjelenik egy viharfelhő. Forgószerű kerekedett. A világoskék ég sötétre változott. Látni lehetett, amint hajónk a forgószerűbe került. S valamennyi árnyalatot pontosan követni lehetett a képernyőn — nemesak nálunk, hanem az egész világon.

Azért az űrközvetítéseknek nemcsak technikai oldala van. A televízió egyúttal széles körű társadalmi presztizst is adott az űrhajósok hivatásának.

LEONOV: Természetesen, de ez kölcsönös. Az űrhajósok is hozzájárultak a televízió népszerűségének, tekintélyének növeléséhez. Éppúgy, mint ahogyan nemrég a Moszkvai Olimpia közvetítésével a televízió népszerűsítette a sport és a népek megértésének szellemét, s egyúttal a sportolók személyét is, ugyanakkor maguk a sportolók is hozzájárultak ahhoz, hogy a televízió a leghatékonyabb, legtökéletesebb tömegkommunikációs eszközzé váljék.

De még nem beszéltünk az űrrepülés másik legnagyobb televíziós élményéről, melynek éppen Ön volt a hőse, az első űrsétáról.

LEONOV: Akkoriban, 1965-ben már elég jó tv-rendszerünk volt. Az űrhajó fedélzetén két tévékamera irányult az űrbe kilépő emberre. Egész idő alatt arra törekedtem, hogy a „látómezejükben” dolgozzam. Erről az űrutazásról filmet is csináltunk „Szkafanderben a bolygó felett” címmel, amelynek ügyesen vágott totálképeit filmkamera, míg a 12 perces űrsétát tévékamera vette fel.

Az utóbbi időben megszoktuk, hogy az űrhajósok rendszeres riportokat közvetítenek az űrállomásról. Tehát egyúttal tévéoperatőrök és műsorvezetők is.

LEONOV: A tévériportok műsorát előre tervezzük, de a megvalósítás, a stílus már az űrhajósok dolga. Közöljük velük, hogy lesz 15 vagy 20 riportjuk, melyek során be kell számolniuk a nézőknek a repülés egész programjáról. Hogy ezt hogyan csinálják, az gondolkodási és absztrakciós képességüktől függ; attól, hogy mennyire képesek szakértően, de szabatosan, árnyaltan, képszerűen kifejezni magukat.

A közvetítés végén az űrhajósok így búcsúznak „Kedves nézők! Ezzel mára befejezzük. A viszontlátásra holnap vagy holnapután!” Ha a televízió is bejelentené, hogy ezen és ezen a napon, ebben az órában jelentkezik a következő riport az űrhajóról, akkor a nézők bizonyára ugyanolyan érdeklődéssel várnák, mint a folytatásos tévéfilmeket. Sajnos a televízióknak nem képes betervezni ezeket a találkozá-

sokat. Az űrriportok nem szerepelnek sem a rádió-, sem a tévéműsorban.

Fontos lépés volt a kozmikus televízió fejlődésében a visszacsatolás megteremtése, tehát a földről a kozmoszba történő tévéadások bevezetése is. Mit jelentett ez az űrhajósok számára?

LEONOV: A Föld-űrhajó tévérendszer létrehozása rengeteg anyagi és szellemi erőfeszítésbe került. Gondoljunk csak arra, hogy az űrhajó az orbitális pályán óránként 28 ezer km-es sebességgel száguld, azaz másodpercenként 8 km-t tesz meg. Következésképpen a földi adóállomásokat úgy kell elhelyezni, hogy azok kövessék az űrhajót földközi pályáján, hiszen a televíziós jelek a fénysugárhoz hasonlóan egyenes irányban terjednek. Az űrhajó antennája igen kicsiny, s úgy kell ráirányítani a sugárnyalábot, hogy az mindig szinkronban legyen az űrhajó pályájával. Amikor visszatertek az első űrhajósok, akiknek ilyen közvetítésekben részük lehetett, elragadtatással mesélték, micsoda örömet jelentett, hogy láthatták családtagjaikat, barátait, kollégáikat.

Kik voltak ezek az űrhajósok?

LEONOV: Ljohov és Rjumin. Egyenes adást kaptak innét, Csillagvárosból; beszélhettek a feleségükkel, gyermekeikkel. Sőt, koncertet is közvetítettek nekik. Szóval, igazi összkomfortban éltek odafönt. Persze, ezeknek az adásoknak nemcsak az a jelentőségük, hogy biztosítják a megszokott földi kényelmet, ennél sokkal fontosabb lélektani, vagy — ha úgy tetszik — munkalélektani szerepük. A hosszútávú űrrepülések során az ingerszegény környezet nagyon megviseli a személyzet idegrendszerét, érzékszerveik valósággal kiéheznak, ami azután káros hatásokat okozhat pszichikumukban, egymáshoz való viszonyukban. Ez pedig kihat a programok végrehajtására is. A tévéadások csökkentik a feszültséget, és egyúttal megerősítik az űrhajósokban a Földdel való kapcsolat érzését.

Visznek magukkal videokazettákat is?

LEONOV: Igen. A start előtt a pszichológusok kikérdezik az űrhajósokat, hogy milyen típusú felvételek érdeklik őket, mit vinnének szívesen magukkal. Zenei igényük kielégítésére a VATRA típusú képmagnókon kívül normál sztereomagnók vannak az űrhajókon. Az útutazás során azután a szállító űrhajókon küldünk nekik új, aktuális felvételeket is. Popovnak és Rjuminnak meg, akik télen szálltak fel és megint csak télen érkeztek vissza — nyári képeket küldtünk napsütötte hazájuk-

ról. Azt látni kellett volna, mennyire örültek ennek az ajándéknak!

Beszélgetésünket némiképpen összegezve mit mondana: milyen jelentősége van a televíziónak az űrrepülésben?

LEONOV: Nekem, gyakorlati embernek legfontosabb a tévé technikai szerepe. Mielőtt, mondjuk, földközi pályára küldenénk a legénységet, televízió segítségével ellenőrizzük az űrállomás műszereit, berendezéseit. Ha a tévékapcsolat nincs rendben, nem indítjuk útjára az űrhajót. Tehát a televíziós rendszer megbízhatósága az egyik legfontosabb műszaki kritériummá vált.

És milyen perspektívái vannak még a televíziónak az űrben?

LEONOV: Úgy gondolom, a közvetítések továbbra is színesek lesznek, a képernyők nagyobbak és sok lesz belőlük. Több kamera alkalmazásával külön-külön követhetjük majd a legénység valamennyi tagját és az egyes műszereket. Valószínű, hogy az űrhajókra és az űrállomásra történő közvetítések idejét sem kell majd 10–15 percre korlátozni. Az új technika lehetővé teszi majd a folyamatos sugárzást országunk egész területe, és egyszerűen egész bolygónk felett.

**BM ES WORLD
BROADCAST
NEWS**

A FÉRFIAK DÖNTENEK

A műsorszóró eszközöknek módjuk van arra, hogy a társadalmi haladást szolgálják. Am lehetnek a status quo védőbástyái is — ez tűnik ki például az alkalmazott nők csekély számából. A rádiós, televíziós dolgozóknak mindössze 30 százaléka nő. A legnagyobb arányban a skandináv műsorszóró szervezetek foglalkoztatják a nőket. Svédországban 33, Norvégiában 38 százalék a nők aránya, míg a japán tömegkommunikációs eszközöknél alig 6 százalék.

S a kevés nőt is általában csak a rosszabbul fizetett, hagyományos munkakörökben foglalkoztatják (többnyire titkárnők). A nagyobb presztízsű, jobban fizetett állásokat a férfiak tartják fenn maguknak: klasszikus példa erre a műszaki munka.

A vezetésből, különösen a felsőbb szinteken, ugyancsak kizárták a nőket. Az Ausztrál Rádiós és Televíziós Társaságnál például egyetlen nő sem volt vezető állásban 1977-ben.

A nők helye a műsorszórásban tehát a társadalomban hagyományosan elfoglalt helyüket tükrözi: főként kisegítő feladatokat látnak el, míg a döntéseket férfiak hozzák. Az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elvet elméletben elfogadja ugyan mindenki, de a gyakorlatban nagyon nehéz megvalósítani. A nők többnyire más területeken és más szinteken dolgoznak, mint a férfiak, így az egyenlő bérre vonatkozó előírásoknak nincs jelentősége.

A szakma jellege is megakadályozza, hogy a nők kibontakoztathassák képességeiket. Egy ambíciózus férfi a legtöbb országban 35 éves korára emelkedhet vezető posztra. Egy nő, ha két-három évre kiesik a munkából a családja miatt, talán sohasem hozza be a hátrányt. Még a nők „érdekében” hozott törvények is — pél-

dául, amelyik megtiltja, hogy éjszakai munkára alkalmazzák őket — sokszor ellenük dolgoznak.

A megkülönböztetés többnyire abban a hagyományos felfogásban gyökerezik, hogy a nők testileg vagy szellemileg alkalmatlannak bizonyos munkára. Hiába bizonyítja kutatási adatok tömege, hogy a különbségtetés megalapozatlan: ma is így gondolkodnak. Sok vezető attól is fél, hogy a nők kevésbé igyekvők, sőt elvonják a férfiak figyelmét a munkájuktól.

Tovább növeli a nők hátrányát a nemek közti különbség az iskolai végzettség terén, különösen, ha elvárják, hogy a tömegkommunikációs pályára jelentkezők rendelkezzenek bizonyos képességekkel, a nők képességeit pedig — például a gépírást — lenézik. A műsorszóró szervezeteknek több figyelmet kellene fordítani a nők képzésére, több lehetőséget biztosítani számukra, hogy részt vehessenek szakmai — például műszaki — tanfolyamokon.

Mindennek ellenére már sikerült eredményeket elérni a nőknek is. Számos országban jelentősen megnőtt a nőkkel foglalkozó műsorok aránya az utóbbi években, s ha ez nem lesz múló divat, akkor erősíteni fogja a nők pozícióit a műsorszóró intézményeken belül is.

RÖVIDRE FOGVA

Az el nem kötelezett hírügynökségek csoportosulásának husztagú koordinációs bizottsága Új-Delhiben új alapszabálytervezetet fogadott el. A tervezet az el nem kötelezett országok 1976-ban, a Sri Lanka-i Colombóban tartott V. csúcstalálkozóján elfogadottak kiegészítésével és módosításával jött létre. A 42 cikkelyt a hírügynökségi tömörülés 1982-re tervezett következő konferenciáján vitatják meg.

Új Delhi

Aggodalmának adott kifejezést a dél-afrikai ellenzéki Haladó Szövetségi Párt (PFP) amiatt, hogy a Dél-Afrikai Rádió és Televízió Társaság az Oktatási Minisztérium fennhatósága alól a Külügyi és Tájékoztatási Minisztérium felügyelete alá került. A PFP attól tart, hogy ily módon a rádió és a televízió méginkább a kormány propagandacéljait fogja szolgálni. A PFP elnöke úgy nyilatkozott, hogy ez a lépés megfelel a kormány és a miniszterelnök abbéli törekvésének, hogy a tömegkommunikációs eszközöket ellenőrzése alatt tartsa és ellenőrzését fokozatosan kiterjessze az ország életének minden területére.

World Broadcast News

Ismét magánkézbe kerül a perui sajtó. Peruban törvényt fogadtak el, amely visszavonja a perui napilapok 1974-ben történt államosítását. A tulajdonosok most már csak a „megfelelő kártalanítást” és a személyzet elbocsátására vonatkozó korlátozások megszüntetését követelik. A perui kommunisták tiltakoztak a sajtó magántulajdonba való visszaadása ellen, mivel ez a rendelkezés precedenst teremthet.

Neue Deutsche Presse

Bolgár segítséggel újságíró iskolát szerveztek az év elején Etiópiában. A különböző tömegtájékoztatói eszközöknél dolgozó 75 etióp újságíró két hónapon át hallgatott előadásokat a sajtóban, rádióban és televízióban folyó szervező munkáról, az újságírás műfajairól, a tömegtájékoztatói eszközök szerepéről stb. Az iskolát a Bolgár Újságíró Szövetség és az Etióp Újságíró Társaság egyezményének értelmében szervezték. Első ízben tavaly létesült ilyen iskola külföldön: Afganisztánban.

Rabotniceszko Delo

Nagy fokú centralizáció jellemzi a japán napi sajtót. Az öt legnagyobb napilap példányszáma több, mint a fele a Japánban eladott összes példányszámnak. A legnagyobb japán napilap a Yomiuri Shinbun, eladott példányszámja száma (8,5 millió) messze meghaladja az olyan nagy nyugat-európai és amerikai lapokét, mint a New York Times, a Frankfurter Allgemeine vagy a Le Monde. A következő legkelendőbb lap az Asahi 7,4 millió példánnyal. Az öt nagy közül a legkisebb a gazdasági híreket közlő Nihon Keizai, ebből napi kétfélmilliót nyomnak. A másik négy politikai jellegű lap; hazai és külföldi általános híreket, kulturális és sportcikkeket stb. közölnek. Sok japán háztartásban két vagy több lapra is előfizetnek.

The Democratic Journalist

A negyedik angol tévécsatorna is beindul 1982 őszén, ez kissé mérsékelni fogja az új adások iránti kielégítetlen igényeket. A következő öt évben mintegy ötezer órával több tévéműsört tudnak majd sugározni az új csatorna segítségével. Az ötezer órást új program felét a negyedik csatorna sugározza majd, a BBC és az ITV pedig 1000—1000 órával bővíti délelőtti adásidejét. A negyedik csatorna műsorát a különböző érdeklődési köröknek megfelelően alakítják ki, lesznek ismeretterjesztő és kísérleti jellegű adások is. Rétegműsorok sugárzását is tervezik. A negyedik csatorna költségvetése erősen korlátozott lesz. A kezleti pénzalap 70—80 millió font között mozog, ennek 15 százalékát ismeretterjesztő műsorok készítésére fogják költeni.

World Broadcast News

Angol nyelvű adást indít a legnépszerűbb belgrádi rádióállomás, a Studio—B. Az adást a Belgrádban élő külföldi állampolgároknak szánják. Belgrádban mintegy ötezer külföldi él, és ez az adás segít majd nekik, hogy több információt kapjanak a főváros életéről.

APA Medien-Brief

A svéd háztartások 87 százalékában színes televízió van, s csupán az otthonok 9 százalékában néznek fekete-fehér tévét. Az egyes programot átlagosan 42 percen át, a kettes programot átlagosan 47 percen keresztül nézik a nézők. Az aktuális híresszefoglalókat a nézők 23 százaléka kíséri figyelemmel. A szórakoztató műsorok nézettsége 18 és 23 százalék között mozog. Az adatok a svéd rádió- és tévéintézet egyik legújabb kutatási anyagából valók.

Stockholm

Televízió nézhetik a bírósági tárgyalásokat 27 amerikai állam polgárai. 21 államban a bűnügyi tárgyalások közvetítése is engedélyezett, és 11 államban a vádlott beleegyezése sem szükséges. Ez a gyakorlat kezdetben heves ellenzéseket váltott ki. Ellenzői szerint a kamera jelenléte pszichológiailag rossz hatást kelt, mert az ügyvédek a nézőknek „játszanak”, és nem a tárgyalásra koncentrálnak, a tanúk lámpalázások lesznek, amik befolyásolja vallomásaikat, és az esküdtszék úgy fog szavazni, hogy megfeleljen a közönség elvárásainak. A televízió jelenléte mellett viszont azzal érvelnek, hogy az amerikaiak 70 százalékának a tévé jelenti az elsődleges információforrást, ezért egy demokratikus államban a tárgyalásokról sem lehet kizárni a legfontosabb hírforrást. A sajtó nem tudja igazán hitelesen tájékoztatni az érdeklődőket, mert a mimika, a gesztusok, a hanghordozás rejtve marad a sorok között.

The Economist

Számos szabad rádióadó kezdte meg működését Belgiumban az elmúlt két év során. Csak Brüsszelben 20 ilyen adó létesült, és kb. ugyanennyi a vidéki állomások száma. A szabad adók a helyi valamint a közösségi rádió iránti igényeket elégítik ki. Nem folytathatnak politikai, világnézeti, vallási propagandát. Másorai elsősorban popzenéből állnak, de sugároznak politikai és szociológiai beszélgetéseket, valamint helyszíni tudósításokat adnak a helyi eseményekről. Az adók egyre népszerűbbek lesznek, és a hatóságok sem állítanak akadályt működésük elé.

EBU Review

Virágzik az előfizetési televízió az Egyesült Államokban. Az új módszer hívei remélik, hogy ez a szolgáltatás nagy jövő előtt áll, az előfizetők száma (és a társaságok bevétele) megtorpanás nélkül nőni fog. Az előfizetési televíziózás egyszerű ötleten alapul: a műsorokat elektronikus rejtjellel sugározzák, az adást csak az tudja fogni, akinek a jelek visszaalakítására alkalmas készüléke van. Ilyen készüléket pedig havi előfizetési díj ellenében lehet kölcsönözni a tévétársaságoktól. A szervezetbe tömörülő előfizetési tévérendszerek tulajdonosai az elmúlt évben 600 ezer előfizetőről számolhattak be, és becsléseik szerint az előfizetők száma még az idén eléri az egy milliót.

InterMedia

Ismét bíróság előtt áll a RAI. Az olasz állami televízió ezúttal az egyik legnagyobb magán tévétársasággal, a Rizzoli's Chanel Európával áll szemben, melynek adását Rómában, Nápolyban, Bolognában, Milánóban, Torinóban és Velencében lehet fogni. Az Alkotmányos Bíróság döntése 1976-ban megszüntette a RAI monopóliumát a helyi műsorszórásban, de megtartotta az egész országra kiterjedő műsorsugárzás terén. Rizzoli azt kéri, hogy bírálják felül az 1976-os határozatot. A bíróság hajlik erre, de az ügyben sem a bíróság, sem a parlament részéről nem várható gyors előrelépés.

InterMedia

Svájc elvesztette legrégibb kalózkodóját. A Rádió 24 adóját, mely Zürichből nem messze a határ közelében állt, rendőri segítséggel olasz mérnökök szerelték le az olasz belügyminisztérium utasítására. A Rádió 24 tulajdonosa és igazgatója egy zürichi sajtókonferencián elmondta, hogy fellebbezni fog az adminisztratív elhallgattatás ellen, bár nincs sem esélye a döntés megváltoztatására. Kijelentette, hogy valamilyen formában és módon a Rádió 24 újból életre fog kelni. A kalózkodó hirdetések, popzenét és lendületes híradásokat sugárzott. Népszerűsége csúcson, tavaly nyáron, mintegy 400 ezer, főleg fiatalokból álló hallgatóságot mondhatott magáénak.

World Broadcast News

Az első ideiglenes rádióadó megkezdte működését Svájcban. Korábban a svájci rádió közvetítőkocsik segítségével sugárzott helyszíni műsort fontos kiállításokról, rendezvényekről, de ezeket a programokat be kellett illeszteni az állandó rádióadók műsorszerkezetébe. A Svájci Postával folytatott tárgyalások eredményeképpen most üzemeltetni kezdtek egy kis teljesítményű mozgatható adót, amelyet a Martignyban megtartott kereskedelmi és mezőgazdasági kiállítás alkalmával avattak fel. A Rádió Martigny önálló adóként sugározza műsorát. Technikai bázisa egy mozgatható stúdió, egy kontroll-helyiség és iroda, melyet egy közvetítőkocsiban alakítottak ki. Személyzete hat fő, ebből kettő technikus. Az adó célja, hogy olyan műsorokat sugározzon, melyekből Martigny hét-ezer lakosa megismerheti önmagát. A későbbiekben tovább fogják bővíteni az ilyen adók körét, hogy decentralizálják a műsorkészítést anélkül, hogy nagy befektetést igénylő állandó adókat kellene építeni.

EBU Review

Az INTELCOM 81-et, az idei nemzetközi tömegkommunikációs és számítógépes kiállítást májusban rendezték meg Párizsban. A kiállításon Európa, Afrika, a Közel-Kelet, Észak- és Dél-Amerika országai vettek részt. A kiállítás a jelenlegi legmodernebb kommunikációs és adatátviteli rendszerek és eszközök bemutatása mellett a jövőről is képet adott, így többek között a 80-as és 90-es évek műholdas rendszereiről. Konferenciát és szakmai megbeszéléseket is tartottak, melyeken a technikai fejlődésről, a tömegkommunikációs eszközök és adatátviteli rendszerek alkalmazásáról és a kommunikációs politikáról esett szó. A kiállításon a legjelentősebb gyártók mellett a felhasználók is igen nagy számban vettek részt.

Telecommunications

Az INTELSAT V típusú legújabb távközlési műhold, melyet tavaly decemberben bocsátottak fel, egyszerre 12 000 telefonbeszélgetést és két színes tévműsört tud közvetíteni. Ez az első műhold a tervezett kilenc közül, melyet a 105 tagországot számláló INTELSAT a közeljövőben készűl felbocsátani.

Telecommunications

Franciaország lesz az első európai állam, amely egy speciális, ún. Telecom I mesterséges holdat bocsát fel, hogy ezzel megkönnyítse a gazdasági élet információáramlását. A mesterséges hold lehetőséget ad a nagy cégeknek, hogy telefonkapcsolatot létesítsenek egymással, összeköttetésbe lépjenek a számítógéppel, másolatokat kérjenek és a képernyők segítségével videokonferenciát tartsanak. Kilenc francia cég egy közös munkacsoportot akar létrehozni a Telecom I részletes programjának kidolgozására.

APA Medien-Brief

Teljesen automatizált hírközlési rendszert helyezett üzembe az AP hírgyűnökség Tokióban. A tokiói központ nyolc ázsiai irodától kap híreket, melyeket egyidejűleg továbbít az ázsiai előfizetőknek és a New York-i központba, hogy onnan eljuttassák a világ többi pontjára. Az AP-nek közel 5000 újság-, rádió- és tévéelőfizetője van az Egyesült Államokban, és mintegy 7000 a világ száz országában. A tokiói állomás egy kettős, az AP speciális feladataira programozott számítógép-rendszerből, és egy szövegnyomtatós rendszerből áll, amelyet a kiadók másolásra és írott szövegek kiadására használnak.

AP Tokió

Új postai szolgáltatást vezettek be Ausztria 40 postahivatalában: telefonvonalon továbbítanak rajzokat, terveket, fotókat és dokumentumokat. A Telepost elnevezésű szolgáltatás maximum A/4-es formátumban teszi lehetővé az adott minta továbbítását az adókészüléktől a vevőkészülékig. Az átvitel három percig tart, a megrendelőhöz történő kiszállítás pedig kb. három óra. A Telepost tehát ugyanolyan gyors, mint egy közönséges távirat.

APA Medien-Brief

Igazi hordozható tévékészüléket tervez Clive Sinclair angol feltaláló. A zsebtévé nem nagyobb, mint egy paperback könyv, ára még az 50 fontot sem éri el. Az új készülék, melybe természetesen rádiót is beépítettek, éppen feleannyiba kerül és harmadakkora méretű, mint hasonló társai. A prototípus elkészítéséhez — alapvetően új technikai megoldásai miatt — mintegy öt éves megelőző kutatómunkára és több, mint egy millió fontra volt szükség.

The Economist

Az eszkimókhöz is eljut a televízió műhold segítségével. A jégmezőkön egymástól több ezer kilométernyire kialakult településeken élő kanadai eszkimók számára hetente nyolc órán át közvetítenek műsort, méghozzá a saját nyelvükön, a Telsat tulajdonában lévő Anik—B műholdon keresztül. A műhold az egyenlítő felett horgonyoz, felfogja, majd továbbítja a televíziós és egyéb jeleket. A műholdas televízió kétoldali audio-vizuális eszközt biztosít az eszkimóknak: kérdéseikre közvetlenül a képernyőn kaphatnak választ. Így például a prémvadászok a műholdon keresztül — a távolságtól függetlenül — megtárgyalhatják, hogy merre vannak a legjobb vadászterületek.

APA Medien-Brief

Ötezer új televíziós állomás fogja ellátni a Szovjetunió legtávolabbi vidékeit tévé-műsorral. A miniszteri tájékoztatás szerint a vételi lehetőségeket az egyre kiterjedtebb műholdhasználat révén lehet ilyen mértékben javítani. Néhány relé-állomás már most megkezdte működését, és kisebb hegyi falvakat lát el műsorral.

TV World

A nepáli rádió adásait legkésőbb 1985-ben minden nepáli lakos foghatja majd. A következő öt éves terv két középhullámú rádióállomás építését tűzi ki célul, az

egyiket a fővárosban, Katmanduban, a másikat a fővárostól 200 km-re nyugatra lévő Pokharában. A két rádióállomás japán műszaki és pénzügyi segítséggel fog megépülni. A kormány jóváhagyta a szakértők előzetes tervét.

World Broadcast News

Kínában 99 rádióállomás működik jelenleg. Valamennyi tartománynak, helyi önkormányzati szervnek és autonóm területnek van televíziós adóállomása, összesen 38. A pekingi állami rádió 38 nyelven sugároz műsorokat a tengeren túlra. A központi rádió és televízió igazgatóság ve-

zetője kijelentette, hogy a két tömegtájékoztatási eszköz fő feladata, hogy az ország gazdasági fejlődését és modernizálását szolgálja. Ezért a hírek és hírmagyarázatok elsősorban gazdasági problémákra vonatkoznak.

Entwicklungstendenzen der Massenmedien

Napenergiával működtetett televíziós hálózat közvetíti majd a műsorokat Irak déli részei számára. A földrajzi és időjárási viszonyok miatt hálózati elektromos áramot alkalmazni lehetetlen. A tervek valóra váltásához szükséges összeget 46 millió dollárra becsülik.

World Broadcast News

H. G. WELLS

„Világok háborúja”

rádiódrama

Közvetítette a New York-i Columbia
Rádiótársaság 1938. október 30-án, este

ORSON WELLES (a Mercury Rádiószínház igazgatója, a Columbia adásainak sztárja): Most már tudjuk, hogy a XX. század első éveiben Földünket szigorú megfigyelés alatt tartották az embernél szellemileg fejlettebb értelmes lények, akik azonban éppúgy halandók, mint az ember. Miközben az emberek ügyes-bajos dolgaikkal foglalkoztak, talán éppen olyan behatóan fürkésztek és tanulmányozták őket, mint ahogy az ember fürkészné mikroszkópjával egy csepp vízben a nyüzsgő és szaporodó élőlényeket. Határtalan önteltséggel jöttek-mentek az emberek a Földön apró ügyeikben, uralmuk tudatában a kozmikus hordalék kis forgó töredéke fölött, amelyet az ember örökösen kapott az idő és a tér sötét misztériumából. De közben az éteri szakadékon keresztül hatalmas elmék — melyek olyanok a mieinkhez képest, mint a mi elménk a dzsungel vadállataiéhoz — hívősek és részvétlenek, figyelték Földünket rosszindulatú szemekkel, s lassan és biztosan szőtték ellenünk terveiket. A XX. század harminckilencedik évében következett be a nagy csalódás.

Október vége felé járt. Az üzleti élet javult. A háborús ijedelem már elmúlt. Egyre több ember állt újra munkába. Ezen a különös estén, október 30-án a Crossley szolgálat 32 millióra becsülte azok számát, akik a rádiót hallgatták.

(Időjárásjelentés, majd közvetítés a New York-i Park Plaza Hotelből: Ramon Raquello zenekara játssza a „La Cumparsita”-t).

BEMONDÓ: Hölgyeim és uraim, tánczeneci műsorunkat félbeszakítjuk és felolvassuk önöknek az Intercontinental Radio News rendkívüli közleményét. Központi zónaidő szerint húsz perccel 8 óra előtt a Mount Jennings-i obszervatóriumból (Chicago, Illionis) Farrel professzor jelentette, hogy a Mars bolygón rendszeres időközökben megjelenő, izzó gázkitöréseket észlelt. A spektroszkóp azt jelzi, hogy a gáz hidrogén, és óriási sebességgel közeledik a Föld felé. Pierson professzor, a Princeton obszervatóriumból, megerősíti Farrel megfigyelését és a következőképpen írja le a jelenséget, idézem: „Mint valami puskából kilőtt kék lángugár”. Most pedig visszakapcsolunk a Park Plaza Hotel Meridian termébe.

(Zene)

BEMONDÓ: Hölgyeim és uraim, folytatjuk a néhány perce kiadott közleményt: Az Állami Meteorológiai Intézet felkérte az ország nagy obszervatóriumait, hogy kísérjenek figyelemmel minden további változást a Mars bolygón. Mivel a jelenség természete szokatlan, felkértük Pierson professzort, a kiváló csillagászt, hogy mondja el véleményét az eseményről. Néhány perc múlva kapcsoljuk a Princeton Obszervatóriumot. Addig folytatjuk tánczenénket.

(Zene)

BEMONDÓ: Kapcsoljuk a Princeton Obszervatóriumot, ahol kommentátorunk, Carl Phillips fog beszélgetni a híres csillagással, Richard Pierson professzorral.
(Visszhangos terem)

PHILLIPS: Jó estét, hölgyeim és uraim! Egy nagy félkör alakú szobában állok, minden koromsötét, kivéve a mennyezetbe vágott téglalap alakú nyílást. Pierson

professzor közvetlenül fölöttem áll egy kis emelvényen és mereven néz a hatalmas lencsékbe. Beszélgetésünket bármikor félbeszakíthatja egy telefon vagy más egyéb közlés: a professzor állandó kapcsolatban áll a világ csillagászati központjaival. Professzor úr, kezddetem a kérdéseket?

PIERSON: Bármikor, Mr. Phillips.

PHILLIPS: Professzor úr, elmondaná rádióhallgatóinknak, hogy pontosan mit lát, amint a teleszkópon keresztül a Mars bolygót figyeli?

PIERSON: Pillanatnyilag semmi szokatlant, Mr. Phillips. Egy vörös korong úszik kék tengerben. A korongon keresztül átlós sávok. Egész jól megkülönböztethetőek most, mert a Mars éppen pályájának a Földhöz legközelebb eső pontján van . . . oppozícióban, ahogy ezt nevezzük.

PHILLIPS: Véleménye szerint mit jelentenek ezek a sávok?

PIERSON: Nem csatornák, erről biztosíthatom, habár ez a népszerű feltevés azok részéről, akik úgy képzelik, hogy a Mars lakott. Tudományos szempontból ezek a sávok a bolygó sajátos légköri viszonyainak eredményei.

PHILLIPS: Akkor ön mint tudós teljesen meg van győződve, hogy fogalmaink szerinti értelmes lények nem léteznek a Marson?

PIERSON: Azt mondhatnám, hogy ennek az esélye ezer az egyhez.

PHILLIPS: És mégis mivel tudná indokolni ezeket a bolygó felületén szabályos időközökben történő gázkitöréseket?

PIERSON: Mr. Phillips, ezt nem tudom megindokolni.

PHILLIPS: Megmondaná professzor úr a hallgatóknak, milyen távol van a Mars a Földtől?

PIERSON: Mintegy 40 millió mérföld.

PHILLIPS: Hát, ez elég biztonságos távolságnak tűnik . . . Egy pillanat, hölgyeim és uraim, valaki éppen átadott egy üzenetet Pierson professzornak. . . . Egy pillanat. Pierson professzor átadta nekem az üzenetet. Professzor úr, felolvashatom a hallgatóknak?

PIERSON: Természetesen, Mr. Phillips.

PHILLIPS: A távirat New Yorkból, a Nemzeti Történelmi Múzeumból érkezett, dr. Gray-tól: „Keleti zónaidő, 9.15. A szeizmográf csaknem földrengés erősségű lökést észlelt Princeton 20 mérföld átmérőjű körzetében. Kérem megvizsgálni. Aláírás Lloyd Gray, a Csillagászati Osztály vezetője” . . . Pierson professzor, lehet ennek a jelenségnek valami köze a Mars bolygón észlelt kitöréshez?

PIERSON: Aligha, Mr. Phillips. Talán szokatlan méretű meteorit, és az, hogy éppen most érkezett, csupán véletlen egybeesés. Mindenesetre megindítjuk a kutatást, amint a nappali világosság engedi.

PHILLIPS: Köszönöm, professzor úr. Most visszakapcsolunk New York-i stúdióunkba.

(Erősödő zongoramuzsika)

BEMONDÓ: Hölgyeim és uraim, felolvassuk az Intercontinental Radio News legújabb közleményét. Toronto, Kanada: Professzor Morse, a Macmillan egyetemről jelenti, hogy keleti zónaidő szerint este 7.45 és 9.20 között a Mars bolygón összesen három kitörést észlelt. Ez megerősíti a más amerikai obszervatóriumokból korábban kapott jelentéseket. Most kicsit közelebb hozzánk, Trentonból (New Jersey) következik egy rendkívüli jelentés. Közölték, hogy este 8.50-kor egy hatalmas égő tárgy, — valószínűleg meteorit — hullott egy farmra Grovers Mill szomszédságában, 22 km-re Trentontól. A felvillanó fény az égen több száz mérföldes körzetben látható volt, és a becsapódás zaja északon egészen Elizabeth-ig hallatszott.

A helyszínre indítottunk egy különleges mozgó egységet, s hamarosan hallhatják majd kommentátorunkat, Mr. Phillips-t, aki helyszíni beszámolót ad, amint Princetontól odaérkezik. Közben kapcsoljuk a Brooklyn-i Marinet Hotelt, ahonnan Bobby Millette és tánczenekarának műsorát hallhatják.

(Swing zene 20 mp-ig)

BEMONDÓ: Kapcsoljuk Grovers Mill-t (*Tömeg zaja ... rendőrségi sziréna*)

PHILLIPS: Hölgyeim és Uraim, ismét Carl Phillips jelentkezik, ezúttal a New Jersey állambeli Grovers Mill-ből, a Wilmuth farmról. Pierson professzorral tíz perc alatt tettük meg a 11 mérföldet Princetontól idáig. Hát ... alig tudom, hol kezdjem, hogy élethű képet fessek önöknek a szemem elé táruló furcsa látványról. Gondolom, ez lehet az. Igen, azt hiszem, ez az ... a valami közvetlenül előttem, félig megégyve, egy hatalmas mélyedésben. A föld faforgáccsal van fedve, valószínűleg leütötte a fát zuhanáskor. Amit láthatok a ... tárgyból magából, nem hasonlít meteoritra, inkább valami nagy cylindernek nézem. Az átmérője ... mit mondana Pierson professzor úr, mennyi lehet?

PIERSON: Mintegy 30 yard. (Kb. 27 méter. — A szerk.)

PHILLIPS: Mintegy 30 yard. A felszínét fedő fém ... hát még sose láttam hasonlót. A színe sajátosan sárgásfehér. Kíváncsi szemlélők most próbálnak közelebb furakodni a tárgyhöz a rendőrök erőfeszítése ellenére, akik vissza akarják őket tartani. Elzárják előlem a kilátást. Lennének olyan szívesek oldalra állni?

RENDŐR: Oldalra, oda oldalra!

PHILLIPS: Itt van Mr. Wilmuth, a farm tulajdonosa. Lenne olyan szíves elmondani a rádióhallgatóknak mindent, amire csak emlékszik erről a szokatlan dologról, amely az ön hátsó udvarára esett? Lépjen közelebb, kérem.

WILMUTH: Igen, uram! A rádiót hallgattam, és egy kicsit szundikáltam. Az a tag, a professzor a Marsról beszélt, hát én félig szunyókáltam, félig ...

PHILLIPS: Igen, Mr. Wilmuth. És mi történt azután? Látott valamit?

WILMUTH: Nem, először nem. Valamit hallottam.

PHILLIPS: És mit hallott?

WILMUTH: Egy sziszegő hangot. Valami ilyet: szszszsz ... valami olyasmi volt, mint egy július negyedikéi* rakéta.

PHILLIPS: Aztán?

WILMUTH: Kidugtam a fejem az ablakon és megesküdttem volna, hogy alszom és álmodom. Valami zöldes csíkot láttam, aztán zumm! Valami csattant a földön. Teljesen kidobott a székemből!

PHILLIPS: És megrémült, Mr. Wilmuth?

WILMUTH: Háát, én ... nem tudom biztosan. Úgy vélem ... valahogy felidegesített.

PHILLIPS: Köszönöm, Mr. Wilmuth ... Köszönöm. Hölgyeim és uraim, Mr. Wilmuth-t hallották, annak a farmnak a tulajdonosát, ahová az a tárgy leesett. Bárcsak közvetíteni tudnám a hangulatot ... Mögöttünk egy mezőn autók százai parkolnak. A rendőrség megpróbálja elzárni a farmhoz vezető országutakat, de eredménytelenül. A tömeg mindig keresztül tör. A fényszórók hatalmas foltokat vetnek a mélyedésre, ahol a tárgy félig eltemetve hever. Néhány bátrabb lélek egész a széleig merészkedik. (*Gyenge, morgó hang.*) Egy férfi meg akarja érinteni a tárgyat ... a rendőrrel vitatkozik. Most, hölgyeim és uraim, van itt valami, amit a nagy izgalomban nem is említettem, de most egyre kivehetőbbé válik. Hallják? Egy furcsa, morgó hang, ami, úgy tűnik, hogy a tárgy belsejéből jön. Közelebb viszem a mikrofont. Oh, Pierson professzor! Meg tudná magyarázni a jelentését ennek a surlódó hangnak a tárgy belsejében?

PIERSON: Valószínűleg a felszín egyenlőtlen lehülése.

PHILLIPS: Még most is azt hiszi, professzor, hogy ez meteorit?

* Július 4.: amerikai nemzeti ünnep, a Függetlenségi Nyilatkozat évfordulója.

PIERSON: Nem tudom, mit higgyek. A fémburkolat határozottan nem Földünkről való . . . ilyen fém nem található rajta. A Föld levegőrétegének surlódása rendszerint lyukakat vág a meteorit felszínébe. Ez a tárgy sima, és mint láthatja, cilinder alakú.

PHILIPS: Egy pillanat! Valami történik! Hölgyeim és uraim, ez rettenetes! A tárgynak az innenső oldala kezd leválni. A teteje elkezd forogni, mint egy csavar. A tárgynak üregesnek kell lennie!

HANGOK: Mozog! A fene, nézd ez a tárgy kifordul!

Talán emberek vannak benne és menekülni próbálnak!

Vörösen izzik, hamuvá égnék.

Vissza! Tartsák vissza azokat az idiotákat!

(Hirtelen leeső, nagy darab fém csörgő hangja)

Kinyílt! A teteje szabad.

Vigyázat, Hátrébb!

PHILLIPS: Hölgyeim és uraim, ez a legborzalmasabb dolog, aminek valaha is tanúja voltam. Egy pillanat! Valaki mászik az üreges tetőn. Valaki, vagy . . . valami. A fekete lyukból két ragyogó korongot látok kikémleni . . . talán szemek? Lehet, hogy arc . . . Lehet, hogy . . .

(A tömegből félelemszülte kiáltások)

Szent ég, valami előtekergőzik az árnyékból, mint egy szürke kígyó. Most még egy, és még egy. Nekem úgy tűnik, csápokhoz hasonlóak. Ott látom annak a valaminek a testét. Olyan nagy, mint egy medve, és csillog, mint a nedves bőr. De az az arc. Ez . . . ez leírhatatlan. Alig tudom rákényszeríteni magam, hogy el ne fordítsam a tekintetem. A szeme fekete és ragyog. A szája V-alakú, perem nélküli ajkairól nyál csöpög. A szörny vagy bármi legyen is, nehezen mozog. Úgy látszik, valami lehúzza . . . lehet, hogy a nehézségi erő. Most felemelkedik. A tömeg visszatörpan. Eleget láttak. Nem találok szavakat . . . Húzom magam után a mikrofont, miközben beszélek. Abba kell hagynom a leírást, amíg új helyet keresek. Tartsák kérem a vonalat, egy perc múlva folytatom.

BEMONDO: Kedves hallgatóink! Egy szemtanú beszámolóját hallják arról, hogy mi történik Grovers Mill-ben, a Wilmuth Farmon.

(Zongoramuzsika)

Most visszakapcsolunk Carl Phillips-hez, Grovers Mill-be.

PHILLIPS: Hölgyeim és uraim! Itt vagyok egy kőfal mögött, amely Mr. Wilmuth kertjével határos. Innen belátom az egész terepet. Minden részletről be fogok Önöknek számolni, amíg csak beszélni tudok. Újabb rendőrségi egységek érkeztek. Kordont húznak a mélyedés körül, körülbelül harmincan. Most már nem kell visszaszorítani a tömeget. A kapitány és két rendőr előrehalad, valami van a kezükben. Most már látom, mi az. Egy fehér zsebkendő póznára kötve . . . Ha ezek a teremtmények tudják, hogy ez mit jelent . . . hogy bármi mit jelent! Várjanak! Valami történik!

(Sziszegő, majd morajló hang, amelynek intenzitása nő)

Egy púpos alak emelkedik ki a mélyedésből. Kis fénysugarat lehet kivenni egy tükrrel szemben. Mi ez?! Lángsugár szökell a tükrörről, egyenesen az előrehaladó férfiak felé. Uram Isten, lángba borulnak!

(Üvöltés és földöntúli sikolyok)

Már az egész mező tüzet fogott. *(Robbanás)* A fák . . . az istállók . . . az autók benzintartályai . . . terjed mindenütt . . . Errefelé jön. Körülbelül húsz yardra* tőlem jobbra . . .

(A mikrofon recseg-ropog . . . aztán halotti csend)

BEMONDO: Hölgyeim és uraim, rajtunk kívül álló okokból nem tudjuk folytatni közvetítésünket Grovers Mill-ből. Ahogy azonban lehetőség adódik, azonnál visszatérünk oda. Közben a legújabb hivatalos jelentés a kaliforniai San Diegóból: Indel-

* kb. 8 méterre

koffer professzor a Kaliforniai Csillagászati Társaság ebédjén azt a véleményét fejezte ki, hogy a Mars kitörései nem mások, mint komoly vulkanikus zavarok. Most folytatjuk zongora-muzsikánkat.

(Zene, majd félbeszakad)

Hölgyeim és uraim, éppen most kaptam kézhez egy telefonüzenetet, Grovers Mill-ből. Legalább negyven ember, beleértve hat lovas katonát, fekszik holtan a Grovers Mill-től keletre elterülő réten, tetemeik a felismerhetetlenségig összeégtek. Most Montgomery Smith dandártábornokot hallják, a trentoni Állami Milícia parancsnokát.

SMITH: New Jersey kormányzója felkért, hogy Mercer és Middlesex megyéket helyezzem statárium alá. Senki sem léphet be erre a területre, csak állami vagy katonai hatóságok által kiállított, különleges engedéllyel. Az Állami Milícia négy százada Trentonból Grovers Mill felé vonul és segédkezni fog a katonai műveletek vonalába eső otthonok evakuálásában. Köszönöm.

BEMONDÓ: Időközben újabb részleteket kaptunk a Grovers Mill-i katasztrófáról. Az idegen teremtmények halált hozó támadásuk után visszakúsztak a mélyedésbe és nem tettek rá kísérletet, hogy megakadályozzák a tűzoltók erőfeszítéseit, akik megpróbálták összeszedni a tetemeiket és eloltani a tüzet. Ó, egy pillanat, kérem.

(Hosszú szünet, suttogás)

Hölgyeim és uraim, éppen most kaptam a hírt, hogy végre sikerült kapcsolatot teremteni a tragédia egyik szemtanújával. Megtaláltuk Pierson professzort egy Grovers Mill-hez közeli farmon, ahol rendkívüli megfigyelőállomást hozott létre. Ő, a tudós fogja elmondani Önöknek magyarázatát a szerencsétlenségről. A következő hang, amit hallanak, Pierson professzoré lesz és közvetlen vonalon érkezik Önökhöz.

PIERSON: A Grovers Mill-i cylinder formájú rakéta utasairól semmi hiteles felvilágosítást nem tudok adni Önöknek — sem természetükről, eredetükről, sem földi céljaikról. Pusztító fegyverükről megkockáztathatok bizonyos, feltevésen alapuló magyarázatot. Az a feltevés, hogy valahogyan erős hőt képesek gerjeszteni egy teljesen szigetelt kamrában. Ezt az erős hőt vetítik aztán párhuzamos sugárban a kiválasztott objektum felé egy csiszolt parabolisztikus tükrök segítségével, amelynek összetételét nem ismerjük; nagyjából így történik ez, ahogyan a világítótorony tükre vetíti a fénynyalábot. Ez a feltevés, a hősugár eredetével kapcsolatban.

BEMONDÓ: Köszönöm Pierson professzornak. Hölgyeim és uraim, újabb hivatalos jelentést kaptunk Trentonból. A rövid értesítés arról tájékoztat, hogy Carl Phillips elszenesedett tetemet felismerték a trentoni kórházban.

És most egy másik hivatalos jelentés Washingtonból: A Nemzetközi Vöröskereszt igazgatójának irodája jelenti, hogy tíz vöröskeresztes mentőosztagot osztottak be a Grovers Mill közelében állomásozó Állami Milícia főhadiszállására.

És egy újabb jelentés a princetoni államrendőrségtől: Grovers Mill és környékén a tüzet megfékeztek. A járőrök jelentése szerint a gödörben minden csendes, és a cylinder szájából az életnek semmi jele nem látszik... És most hölgyeim és uraim, Mr. Harry McDonald, a műsorokért felelős elnökhelyettes közleményét hallják.

McDONALD: Kérés érkezett a trentoni milícia részéről, hogy adóállomásainkat bocsássuk rendelkezésükre. A helyzet komolyságára való tekintettel, és azzal a meggyőződéssel, hogy a rádió mindenkor köteles a közérdeket szolgálni, berendezéseinket ezennel átadjuk a Trentoni Állami Milíciónak.

BEMONDÓ: Most kapcsoljuk az Állami Milícia Grovers Mill-hez közeli tábori főhadiszállását.

KAPITÁNY: Lausing kapitány beszél az Állami Milícia híradós alakulatától, Grovers Mill mellől. Az ismeretlen egyének jelenlétéből adódó helyzetet pillanatnyilag teljesen ellenőrzésünk alatt tartjuk. A cylinder alakú tárgyat, amely egy mélyedésben fekszik éppen alattunk, nyolc gyalogos zászlóalj veszi körül minden oldalról, nehéz tábori ágyuk nélkül, de karabélyokkal és géppuskákkal kellően felfegyverkezve. A riadót, ha valaha egyáltalán volt rá ok, most semmi sem igazolja. Azok

a dolgok, bármik legyenek is, még a fejüket sem merik kidugni a gödörből. De erőforrásaikkal ezek a teremtmények aligha tudnak szembeállni nehéz-gépfegyvertűnkkal. Egy pillanat! Valamit látok a cylinder tetején. Nem, semmi, csak egy árnyék. A csapatok már a Wilmuth-farm szélénél járnak. Hétezer felfegyverzett férfi zár körül egy ócska fémcsövet. Állj, az nem árnyék volt! Valami mozog... tömör fém... valami pajzsalakú dolog emelkedik ki a cylinderből... Egyre magasabbra hág. Micsoda, ez lábakon áll... tulajdonképpen valami fémvázra kapaszkodik fel. Már felért a fák fölé... Tartsák a vonalat!...

BEMONDÓ: Hölgyeim és Uraim! Súlyos bejelentést kell tennem. Bármily hihetetlennek tűnhet is, de arra az elkerülhetetlen feltevésre kell jutnunk, hogy azok a furcsa lények, melyek Jersey mezein leszálltak ma éjjel, egy a Marsról kiinduló támadó hadsereg előőrse. A csata, amely ma éjjel zajlott le Grovers Mill-nél, olyan megdöbbentő verességgel végződött, amelyet csak hadsereg elszenvedhet modern korunkban. Hétezer karabéllyal és géppuskával felszerelt férfi mérte össze erejét a Marsról jött támadók egyetlen harci gépével — százhusz túlélőről tudunk. A többiek szét-szórva a csatatéren, Grovers Mill-től Plainsboroig; halálra zúzta őket a szörny fém-lába, vagy hamuvá égtek hősugár fegyverétől. A szörny most ura New Jersey középső felének és már átvágott az állam középpontján. A távközlési vonalak megromlólódtak Pennsylvániától az Atlanti-óceánig. A vasúti pályatesteken repedések, a New York—Philadelphia közötti összeköttetés megszűnt. Az észak, dél és nyugat felé vezető országutakat kétségbeesett embertömegek torlaszolják el. A rendőrség és a katonaság tartalékai képtelenek irányítani az őrült menekülést. Reggelre a menekülő Philadelphia, Camden és Trenton lakosságát becslések szerint kétszeresére duzzasztják fel. Pillanatnyilag statárium van érvényben New Jersey-ben és Kelet-Pennsylvániában. Most kapcsoljuk Washingtont, ahonnan különleges közleményt hallanak a nemzeti szükségállapotról... A belügyminiszter...

BELÜGYMINISZTER: Állampolgárok! Nem próbálom leplezni a helyzet komolyságát, sem a kormány aggodalmát népiünk életének és vagyonának védelmét illetően. Azonban meg akarom értetni Önökkel — magánemberekkel és állami tisztviselőkkel, mindannyiukkal — a nyugodt és talpraesett cselekvés sürgető szükségességét. Szerencsére, ezt a félelmetes ellenséget egy viszonylag kis területen szigeteltük el, és bizhatunk abban, hogy katonai erőink ott is tartják őket. Közben Istenbe vetett hittel mindannyiunknak folytatnunk kell kötelességünk teljesítését úgy, hogy a pusztító ellenség olyan egységes, bátor nemzettel találja magát szembe, amely az ember földi uralma megóvásának szenteli magát. Köszönöm.

BEMONDÓ: A belügyminisztert hallották Washingtomból. A stúdióban jelentések százai halmozódnak, túl sok ahhoz, hogy mindet felolvashassuk. Megtudtuk, hogy New Jersey központi részében lehetetlenné vált a rádióvétel a hősugár-fegyvernek az energiavezetékekre és elektromos berendezésekre gyakorolt hatása miatt. New York-i jelentés szerint táviratok érkeztek angol, francia, német tudományos szervezetektől, melyek felajánlották segítségüket. Csillagászok újabb, szabályos időközökben ismétlődő gázkitöréseket észleltek a Marson. Sokuk véleménye szerint az ellenséget újabb rakétákkal fogják megerősíteni. Megkísérelték felderíteni a princetoni Pierson professzor tartózkodási helyét, aki egészen közelről figyelte meg a marslakókat, de tartanak tőle, hogy a legutóbbi csatában elesett. Langham Field, Virginia: Felderítő repülőgépek jelentik, hogy három ellenséges szerkezet látható a fák teteje fölött. Észak felé haladnak, előttiük menekülő lakosság. A hősugarat nem használják. Úgy tűnik, tudatosan igyekeznek kerülni a városok és a települések rombolását. Mindenestre abbahagyták a villamosvezetékek szétszaggatását, a hidak, vasúti vonalak rombolását. Nyilvánvaló szándékuk, hogy szétzúzzák az ellenállást, megbénítsák a távközlést és szétzilálják az emberi társadalmat.

Jelentést olvasunk fel Basking Ridge-ből (New Jersey): Néger vadászok bukkantak rá egy második, az elsőhöz hasonló cylinderre, egy nagy ingoványba ágyazódva, Morristown-tól húsz mérföldre délre. Az amerikai hadsereg tábori ágyúüi elindultak

Newark-ból, hogy felrobbantsák a második támadó egységet, mielőtt még a cylinder kinyílna és a harci gépet felszerelhetnék. Seregünk a Watchung Mountains előhegységeiben helyezkedik el. Még egy jelentés Langham Field-ből (Virginia): Felderítő repülőgépek jelentik, hogy az ellenséges gépek, szám szerint három, fokozzák sebességüket észak felé, lesodorva házak és fák tetejét, nyilvánvaló sietségükben, hogy találkozzanak szövetségeseikkel, Morristown-tól délre. És most egy jelentés Winston Field-ből (Long Island): A hadsereg bombázóinak flottája nagy erejű robbanószerrel felszerelve észak felé repül, az ellenséget üldözve. Elnézést egy pillanatra. Hölgyeim és uraim, rendkívüli összeköttetést teremtettünk a szomszédos falvak tűzérési vonalával, hogy közvetlen beszámolót adhassunk az előrenyomuló ellenség körzetéből. Először a Watchung Mountains-ben elhelyezkedő 22. tábori tűzérési üteget kapcsoljuk.

TISZT: Helyváltóztatási távolság . . . 31 méter.

TÜZÉR: Harmincegy méter.

TISZT: Kilövés, 37 fok.

TÜZÉR: Harminchét fok.

TISZT: Tűz! *(Nehézlövegek robbanása . . . szünet)*

MEGFIGYELŐ: Találat, uram! Eltaláltuk az egyiket. Megállnak. A többiek próbálják megjavítani.

TISZT: Gyorsan, csökkentsük a távolságot!

MEGFIGYELŐ: Nem látni a földet, uram. Füstöt bocsátanak ki. Fekete füst, uram. Közeledik. A földhöz közel fekszik.

TISZT: Gázálcot felvenni! *(Szünet)* Készülj tüzeléshez! Közelítsük meg 24 méterre.

TÜZÉR: Huszonnégy méter.

TISZT: Kilövés 24 fok.

TÜZÉR: Huszonnégy fok.

TISZT: Tűz *(Robbanás)*

MEGFIGYELŐ: Még mindig nem lehet látni, uram. A füst közeledik.

TISZT: Csökkenti a távolságot. Huszonhárom méter. *(Köhög)*

MEGFIGYELŐ: Kilövés 22 fok. *(Köhécsel)*

TISZT: Huszonkét fok. *(Köhögésbe fullad)*

(Elhalkul. Repülőgép-motor hangja)

PARANCSNOK: Itt a hadsereg bombázója, V—8—43, Bayonne-ból (New Jersey). Voght hadnagy, nyolc bombázó parancsnoka jelent Fairfax parancsnoknak. Ellenséges gépek most már láthatók. Három újabb géppel megerősítve Morristownból. Egy gép részben megrongálódott. Valószínűleg gránát találta el a Watchung Mountainsben. A fegyverek most hallgatnak. Nehéz, fekete köd terjed, közel a földhöz . . . igen nagy sűrűségű, természete ismeretlen. Hősugár fegyvernek nincs jele. Az ellenség most kelet felé fordul. Nyilvánvaló cél New York City. Lerombolnak egy erőművet. A gépek most szorosan együtt vannak, és mi készek vagyunk a támadásra. Ezer yard, és az első gép fölött leszünk — 800 yard . . . 600 . . . 400 . . . 200 . . . Ott mennek! Egy hatalmas kar felemelkedik . . . zöld villanás! Lángokkal borítanak el minket. Kétezer láb. A motorok kezdenek kihagyni. Semmi remény, hogy a bombákat kioldhassuk. Egy dolgot lehet tenni . . . rájuk zuhanni gépestől; mindenestől. Zuhánóg repülés az elsőre! A motor megállt! Nyolc . . .

RÁDIÓS: Bayonne (New Jersey) hívja Langham Fieldet . . . A motorokat megbénította a hősugár. Valamennyi bombázó lezuhant. Egy ellenséges gép elpusztult. Az ellenség most nehéz, fekete füstöt bocsát ki.

MÁSODIK RÁDIÓS: Newark (New Jersey) jelentkezik . . . Figyelmeztetés! Mérgez, fekete gáz árad a Jersey mocsarak felől. Felszólítjuk a lakosságot, hogy sürgősen menjen nyitott területre . . . Autók használják a 7, 23, 24-es utakat! . . . Kerüljék a zsúfolt területeket! A füst most a Raymond Boulevard fölött terjed . . .

(Harangzúgás a város felett, fokozatosan halkulva)

BEMONDÓ: A New York City-i rádió adóépületének tetejéről beszélek. A harangzúgás, amit hallanak, a lakosságot figyelmezteti, hogy ürítsék ki a várost, mivel közelednek a marslakók. Becslések szerint az utóbbi két órában három millió ember tódult az észak felé vezető utakra, a Hutchinson River Parkway még nyitva a motoros forgalom számára. Kerüljék a Long Island felé vezető hidakat... reménytelenül zsúfoltak. Tíz perccel ezelőtt minden összeköttetés megszakadt a Jersey partvidékkel. Nincs többé védelem. Hadseregünk felmorzsolódott. Lehet, hogy ez az utolsó adás. Mi a végsőig kitartunk itt... alattunk a katedrálisban az emberek istentiszteletet tartanak. *(Hangok a himnusz éneklik.)*

Most lenézek a kikötőre. Különféle csónakok húznak ki a dokkokból, mind túlzsúfolva menekülő lakossággal. *(Csónakkürtök hangja)*

Az utcák embertömegekkel eltorlaszolva. Egy pillanat... Az ellenség most már látható a Palisades fölött. Öt nagy gép. Az első most kel át a folyón — mintha az ember egy csermelyen gázolna át. Jelentést kaptam... Marsheli cilinderek hullanak mindenütt az állanokban. Egy Buffalo mellett, egy-egy Chicagóban, St. Louisban... Úgy látszik, előre meghatározott időben és helyen... Most az első gép eléri a partot. Áramvonalas, acélfeje egy szintbe esik a felhőkarcolókkal. A többieket várja. Úgy emelkednek ott a város nyugati szélén, mint az új tornyok sora... Most felemelkedik fémkezüik. Ez már a vég. Fekete füstöt bocsátanak ki... Szétterül a város fölött. Most már az utcán rohanó emberek is észrevették. Az East River felé rohannak... A füst most gyorsabban terjed. Az emberek próbálnak menekülni előle, de hiába. Legyekként hullanak el. Most a füst elborítja a Sixth Avenue-t... Fifth Avenue-t... 100 yardnyira van... már csak 50 láb...

HARMADIK RÁDIÓS: 2×2L hívja CQ... New York!... Senki sincs ott a rádiónál? Nincs ott valaki...? 2X2L...

(Félbeszakad)

BEMONDÓ: Kedves hallgatóink, a CBS bemutatóját hallják a Mercury Rádiószínház közreműködésével: H. G. Wells „Világok háborúja” c. művének eredeti feldolgozását. Közvetítésünket rövid szünet után folytatjuk.

(Szünet, majd zene)

PIERSON: Amint ezeket a jegyzeteket papírra vetem, az a gondolat gyötör, hogy talán én vagyok az utolsó élő ember a Földön. Egy üres házban rejtőzködöm Grovers Mill közelében — a napfény e kis szigetén, körülírve az egész világot elborító fekete füsttel. Minden, ami ezeknek a szörnyű teremtményeknek érkezése előtt történt, egy másik életnek tűnik, olyan életnek, amelynek nincs kapcsolata a jelennek, a magányos emberroncs titkos létezésével. Ezeket a szavakat valami csillagászati jegyzet hátuljára írom, mely Richard Pierson aláírását viseli. Lenézek megfeketedett kezemre, elrongyolódott ruhámra és próbálom őket kapcsolatba hozni egy Princetonban élő professzorral, aki október 30-án éjszaka egy távoli bolygón narancsszínű fénypontot figyelt meg teleszkópján. Feleségem, kollégáim, diákjaim, könyveim, obszervatóriumom, az én... az én világom... hol vannak? Léteztek egyáltalán valaha? Milyen nap van? Léteznek egyáltalán a napok naptár nélkül? Múlik-e az idő, ha nem marad emberi kéz, amely felhúzza az órákat?

Miközben mindennapi életemet jegyzem le, azt mondom magamnak, hogy én fogom megőrizni az emberi történelmet ennek a sötét fedelű kis könyvnek a lapjain. Figyelek az ablakon keresztül. A füst még fekete köpenyében takarja a házakat... De most valami sisterszó hangot hallok, és hirtelen meglátok egy marslakót a gépe tetején: gőzsugárral spricceli a levegőt, mintha a füstöt akarná szétoszlatni. Egy sarokból figyelem, ahogy hatalmas fémlábai csaknem súrolják a házat. A rémülettől kimerülve elalszom...

Reggel van. A gáz fekete felhője felemelkedett, és a megperzselődött rétek olyanok, mintha fekete hóvihar söpört volna át fölöttük. Kimerészkedem a házból. Az országútra térek rá. Itt-ott egy megrekedt kocsis, a csomagok kiborítva, megfeketedett esontváz. Észak felé indulok. Valami oknál fogva biztonságosabbnak érzem, ha nyo-

mon követem ezeket a szörnyeket, mintha elfutnék előlük. Ha megjelenik egy géptük a fák koronája fölött, azonnal a földre vetem magam és meglapulok. Most egy gesztenyefához érek. Október van, érik a gesztenye. Megtöltöm a zsebeimet. Életben kell maradnom. Végre észreveszek egy élőlényt... egy kis vörös mókust a bükkfa tetején. Ő visszanéz rám. Azt hiszem, ebben a pillanatban az állat és én ugyanazt érezzük: az örömet, hogy egy másik élőlényt láthatunk... Döglött teheneket találok egy szikes mezőn. Mögöttük a tehenészet égett romjai. Csak a gabonátároló áll, mintha örködné a kietlen táj fölött, mint egy világítótorony, amit elhagyott a tenger.

Másnap egy városba értem, melynek körvonalai homályosan ismerősek voltak, habár épületei furcsán megcsonkítva: a tetejük egy szintre vágva, mintha egy óriás kezének szeszélyes mozdulatával leszelte volna legmagasabb tornyait. Elértem a peremvárosokat. Aztán azzal a furcsa érzéssel, hogy valahonnan figyelnek, megpillantottam valamit egy kapualjban kuporogva. Egy lépést tettem felé, akkor felemelkedett: ember volt — hatalmas késsel felfegyverkezve.

IDEGEN: Állj!... Honnan jöttél?

PIERSON: Hát... sokfelől jövök. Régen Princetontból.

IDEGEN: Princeton, huh! Az közel van Grovers Millhez! Grovers Mill... *(Nevet, mint egy jó viccen)*... Ez az én országom... a városnak ez a része egészen le, a folyóig. Csak egy ember számára van itt ennivaló... Merre még?

PIERSON: Nem tudom. Azt hiszem, embereket keresek.

IDEGEN: Nézd, itt a szabad ég alatt vagyunk. Másszunk be ide a kapualjba, és ott beszéljessünk.

PIERSON: Láttál marslakókat?

IDEGEN: Elmentek New Yorkba. Éjjel az ég tele van a fényeikkel. Épp olyan, mintha még emberek élnének a városban. Napvilágnál nem látni őket.

PIERSON: Hát, akkor az emberiségnek vége. Furcsa, hogy még itt vagyunk, te és én.

IDEGEN: Jól jártak, a világ legnagyobb országát ronbították le. Azok a zöld csillagok valószínűleg minden éjjel hullanak valahol. Csak egy gépet veszítettek. Semmit sem lehet tenni. Tönkre vagyunk verve.

PIERSON: És te hol voltál? Egyenruhában vagy.

IDEGEN: A milíciában szolgáltam. Hát ez jó! Végre már nem volt háború, és akkor jön a háború, emberek és hangyák között.

PIERSON: És mi ehető hangyák vagyunk. Mit fognak csinálni velünk?

IDEGEN: Azt ők már kigondolták. Akkor fognak meg, amikor csak akarnak. Majd elkezdenek módszeresen összefogdosni bennünket, a legjobbakat megtartják, és kalickákban meg ilyesmiben tartják. Még nem kezdték el!

PIERSON: Nem kezdték el?

IDEGEN: Nem. Ami eddig történt, az azért volt, mert nincs elég eszünk, hogy befogjuk a szánkat... Piszkáljuk őket puskákkal meg ilyesmikkel, elveszítjük a fejünket és tömegesen rohagyalunk. Ahelyett, hogy elhelyezkednénk és figyelembe vennénk a dolgok állását. Városok, nemzetek, civilizáció, haladás...

PIERSON: De ha így van, mi maradt, amiért élni érdemes?

IDEGEN: Nem lesz több koncert talán egy millió évig, és nem eszünk kellemes kis ebédeket az éttermekben. Ha szórakozást keresel, azt hiszem, a játszmának vége.

PIERSON: És mi maradt?

IDEGEN: Az élet... az megmaradt! Élni akarok. És te is! Minket nem fognak megfogni és megszelídíteni és meghízlalni és úgy tartani, mint egy ökröt.

PIERSON: Mit akarsz tenni?

IDEGEN: Folytatom... közvetlenül a lábuk alatt. Van tervem. Mi emberek mint emberek — kész vagyunk. Nem tudunk eleget. Sokat kell tanulnunk, amíg esélyünk lesz. És addig, amíg tanulunk, élnünk kell, méghozzá szabadon. Látod, én mindent kigondoltam.

PIERSON: Mondd tovább.

IDEGEN: Hát nem mindannyian lettünk vadállatokká. Ezért figyeltelek téged. Ezek a kis irodai tisztviselők, akik itt, ezekben a házakban laktak, egyik sem lenne jó. Az ilyenek csak azt tudják, hogyan kell reggel munkába rohanni; esténként pedig rohannak vissza, hogy el ne késsék a vacsorát. Az életük biztosítva, egy kis összeget félre is tettek, baleset céljára. És vasárnaponként a túlvilág miatt aggódnak. Szép, tágas kalickák, jó koszt, gondos nevelés, semmi gond. Egy-két heti bolyongás után a mezőkön, üres hassal, örülnek majd, ha megfogják őket. A marslakók istenáldásai lesznek ezeknek a fickóknak.

PIERSON: Ezt már mind kigondoltad, ugye?

IDEGEN: Ki, bizony! És ez nem minden. Ezek a marslakók majd a kedvencüknek tekintenek néhányat és betanítják őket, hogy mutatóványokat produkáljanak. Ki tudja? Majd érzelegnek, ha a kedvenc fiú felnő, és meg kell ölni. És néhányat esetleg betanítanak, hogy vadásszanak ránk.

PIERSON: Nem, ez lehetetlen. Egyetlen emberi lény sem...

IDEGEN: Dehogynem. Vannak emberek, akik szívesen meg fogják tenni.

PIERSON: És közben te és én, és a hozzánk hasonlóak... hol éljünk mi, ha a marslakók bitorolják a földet?

IDEGEN: A föld alatt fogunk élni. New York alatt sok mérföld hosszú csatornahálózat van. Aztán vannak pincék, földalattik. Kezded érteni, ugye? És összeszedünk egy csomó erős embert. Egyetlen gyengét sem, az bolondság lenne, ki velük.

PIERSON: És engem be akarsz fogadni?

IDEGEN: Hát, én megadtam a lehetőséget, nem?

PIERSON: Ezen nem fogunk összeveszni. Folytasd!

IDEGEN: Aztán meg kell szerezni minden könyvet, amennyit csak lehet — tudományos könyveket. Itt jönnek aztán a hozzád hasonló emberek, érted? És kémkedni fogunk a marslakóknál. Nem lehet olyan sok, amit addig meg kell tanulnunk — csak képzeld el: tüzelni kezd a harci gépeik közül négy vagy öt. Hősugár-fegyver jobbról, hősugár-fegyver balról, és nincs bennük egyetlen marslakó sem! Hanem emberek — emberek, akik megtanulták a módját. A kutyafáját! Képzeld el, hogy van egy ilyen aranyos masinád, hősugár fegyverrel együtt! És a marslakók ellen fordítanánk! Az emberek ellen fordítanánk! Mindenkit térdre kényszerítenénk. Te és én és még néhányan birtokolhatnánk a világot! Mondd, mi bajod? Hová mégy?

PIERSON: Nem a te világodba... Isten veled, Idegen...

PIERSON: Miután elváltam a tüzértől, végül eljutottam a Holland Alagúthoz. Aggódva léptem be a csöndes alagútba, hogy megtudjam, mi lett a sorsa a nagy városnak a Hudson tulsó partján. Elértem a 14. utcába, ahol újra fekete port és holttestemet láttam, és kellemetlen, baljóslatú szagot éreztem, amely néhány ház pincéjének aknarácsain tódult ki. Fölsétáltam a negyvenesen, és ott álltam egyedül a Times Square-en. Megpillantottam egy ösztövért kutyát, állkapcsai között sötétbarna húsdarabbal, és a nyomában csomó éhes, korcs kuvasszal. Széles körben megkerültek, mintha attól féltek volna, hogy vetélytársként jelentkezem. Elhaladtam a csendes és sötét Capitol színház mellett, a Columbus Circle közelében, egy üres autószalonn kirakataiban észrevettem az 1939-es autómódelleket. Tovább siettem: Hirtelen megpillantottam egy marsbeli gép fémpalástját: valahol a Central parkban állt és csillogott a késő délután napsütésében. Őrült ötlet! Meggondolatlanul átrohantam a Columbus Circelen, be, a parkba. Fölmásztam egy kis dombra a 16. utcai tavacska fölött. Innen láthattam a tizenkilenc fémtitánt, ahogy csendesen sorakoztak végig a Mallon, acélkarjuk egykedvűen lógott oldalukon. Hiába kerestem szörnylakóikat. Hirtelen fekete madarak hatalmas csapata vonta magára figyelmemet, ott köröztek éppen alattam. Lenéztem a völgybe. Ott feküdtek a marslakók mereven és csendben, s az éhes madarak barna húscsapatokat tépkedtek ki halott testükből.

Később, mikor a holttesteket megvizsgálták a laboratóriumokban, kiderült, hogy rothadást előidéző és különböző betegségeket okozó baktériumok ölték meg őket, amelyek ellen szervezetük nem volt immunis. Miután az emberek védekezése csődöt mondott, a legszerényebb teremtmény ölte meg őket, melyet Isten bölcsességében teremtett. Mielőtt a cylinder a földre hullott, az volt az általános meggyőződés, hogy sehol az úrben nem létezik élet, kivéve a mi kis földgömbünk apró felszínét. Most már tovább látunk. Homályos és csodálatos az a látomás, melyet gondolatban magam elé idéztem az életről, mely lassan terjed majd szét a naprendszer ezen kis melegágyából az egész világűr holt végtelenségében. De ez még távoli álom csupán. Lehetséges, hogy csupán haladékot kaptunk. Talán a marslakóké a jövő, és nem a miénk.

(Zene)

ORSON WELLES: Orson Welles beszél, hölgyeim és uraim, hogy biztosítsa Önöket: a „Világok háborúja”-nak nincs nagyobb jelentősége, mint egy vasárnapi szórakoztató műsornak — aminek készült. Nem tudtuk beszappanozni valamennyiük ablakát ma éjjel, és ellopni kertkapuikat. . . így hát a lehetséges legjobb dolgot csináltuk: saját fülük hallatára néptelenítettük el a világot és tökéletesen elpusztítottuk a Columbia Broadcasting System-t. Remélem, megnyugszanak, ha megtudják, hogy nem gondoltuk komolyan, és hogy mindkét intézmény épen áll. Tehát, jó éjszakát mindenkinek, és kérem, hogy néhány napig emlékezzenek a borzalmas lelkére, amit ma megtanultak.

CONTENTS

Tamás Szecskő: Our Attitude to Reality	3
Objectivity, Alignment, Criticism	4

Focus

Éva Ancsel: Dramas and Values on the Screen	17
Gábor Fodor: We Return to Ourselves	25

Workshops, methods

Mihály Gálik: An Economic Analysis — instead of the Praise of Work	33
Márta Hoffmann — Erzsébet Szilágyi: Watching Television on Legal Holidays	41

Portrait

Masks, Disguises — interview with psychologist Jenő Ranschburg	48
„I Should Like To Be the Chairman of the NBC” — American Broadcasting Seen from Inside	54

Forum

Attila Montvai: Curls and Photos — The Photo and Its Social Environment	63
Katalin S. Nagy: Photos Everywhere — but Not at Their Place	69
Harold Evans: From Illustration to Photographic Report	73

Rumours, panic

Hadley Cantril: Invasion from the Mars	78
K. Rosengren — P. Arvidson — D. Sturesson: The Barsebäck Panic	89
Endre Hann: Earthquake in Bicske — Rumour or Refutation	95

Once more

- „I Only Want to Know” — Writer Géza Bereményi puts questions 103

Media history

- Bartók in Contemporary Newspapers 112
Zsuzsa Fehér: The Stalingrad Battle — in the News of the Hungarian Radio and Press 117
The Anatomy of a Program Change 123

Outlook

- Mrs. József Matúz: A Debate about the Universal Exchange of TV News 126
József P. Szabó: The Outset of Mass Communication in China 135
János Avar: Programs about Unexpected Events in the American Television 140

Public opinion

- What are the Hungarians Afraid of? 143
Education in the System of Values 146
Circles of Friends, Communities among Young People in Budapest 147

Periscope

- Books, From Periodicals, News in Brief 150

Browsing

- H. G. Wells: War of the Worlds — Excerpts from the Radio Drama 171

Тамаш Сечкё: Наше отношение к действительности	3
Объективность, обязанность, критика	4

В центре внимания

Эва Анчел: Драмы и ценности на экране	17
Габор Фодор: Возвращаемся к самим себе	25

Мастерские, методы

Михай Галик: Вместо гимна работы — экономический анализ	33
Марта Д. Хофман: Праздничное телевидение	41

Портрет

Маски, личины — разговор с Йенё Раншбургом	48
«Я хотел-бы быть президентом НБЦ . . .» — американское телевидение изнутри	54

Форум

Атила Монтваи: Локон и снимок: фотография и общественная среда	63
Каталин Ш. Надь: Фото повсюду — только не на месте	69
Гарольд Эванс: От иллюстрации до картинного репортажа	73

Тревожный слух, паника

Гедли Кентрил: Атака с Марса	78
К. Розенгрэн—П. Арвидзон — Д. Штуресон: Барсебецкая паника	89
Эндре Ханн: Землетрясение в Бичке или же тревожный слух или опровержение	95

Ещё раз

- «Мне любопытно только то . . .» — спрашивает
Геза Беременьи 103

Наше прошлое

- Барток в современной печати 112
Жужа Фехер: Сталинградская битва в сообще-
ниях венгерской печати и радио 117
Анатомия одного программного изменения 123

Обозрение

- Йожефнэ Матуз: Дискуссия о международном
обмене телевизионных новостей 126
Йожеф П. Сабо: Начало массовой коммуника-
ции в Китае 135
Янош Авар: «Прерываем нашу передачу . . .» —
чрезвычайные программы в американском
телевидении 140

Зонд

- Чего бояться венгры? 143
Просвещение в системе ценностей 146
Дружеские общества и коллективы в кругу
будапештской молодёжи 147

Выбор

- О книгах, Из журналов, Коротко 150

Для чтения

- Х. Г. Веллс: «Война планет» — радио-драма 171